

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

e-ISSN: 2792-0364

ViSBiD

Yayıncı/Publisher: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Aralık/December 2025

Sayı/Issue 10

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

E-ISSN 2792-0364 Aralık/December 2025 Sayı/Issue 10

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan hakemli ve bilimsel bir dergidir.

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) yayımlanır.

It is a peer-reviewed and scholarly journal that publishes in Turkish and English.

It is published biannually, with two issues per year (June and December).

Makalelerin bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Authors bear responsibility for the scientific, ethical, and legal content of their published articles

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year: December 2025 Sayı / Issue: 10

E-ISSN: 2792-0364

Yayın Sahibi / Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van Yuzuncu Yil University

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Orhan DENİZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Letters

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Letters

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ayhan KAYA, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN, Bağımsız Araştırmacı

Prof. Dr. Aslı Didem DANIŞ ŞENYÜZ, Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU, Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan YILMAZ, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Karaöz ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan VAROL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nihal EMİNOĞLU, Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Rıfki SINDIR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editorial Board

Arkeoloji Alan Editörü / Field Editor of Archaeology

Doç. Dr. Hakan YILMAZ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Antropoloji Alan Editörü / Field Editor of Anthropology

Prof. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi

Coğrafya Alan Editörü / Field Editor of Geography

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ / Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Felsefe Alan Editörü / Field Editor of Philosophy

Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN / Yıldız Teknik Üniversitesi

İlahiyat Alan Editörü / Field Editor of Theology

Prof. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Field Editor of English Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR / Muş Alparslan Üniversitesi

İşletme Alan Editörü / Field Editor of Management

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sanat Tarihi Alan Editörü / Field Editor of Art History

Doç. Dr. Ufuk ELYİĞİT/ Bandırma 17 Eylül Üniversitesi

Sosyoloji Alan Editörü / Field Editor of Sociology

Prof. Dr. Suvat PARİN / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Çağatay SARP / Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilgiler Alan Editörü / Field Editor of Social Studies

Doç. Dr. Kemal KAYA / Van Yüzüncü Yıl Üniversite

Tarih Alan Editörü / Field Editor of History

Prof. Dr. Kürşad KARACAGİL / İstanbul Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Field Editor of Turkish Language and Literature

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ / Marmara Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Türkçe Dil Editörü/Field Editor of Turkish İngilizce Dil Editörü/Field Editor of English

Dr. Öğr. Üyesi Bilal DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin DEMİR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yazım Editörü / Manuscript Editor

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tasarım, Dizgi, Mizanpaj / Design, Typesetting, Layout

Doç. Dr. Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ÖZBEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Abdulmecit CANATAK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet YAYLA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Ayhan KAYA, İstanbul Bilgi Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Eren RIZVANOĞLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Fahri APAYDIN, Yalova Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Faruk KAYA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hanifi BİBER, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. İsmail BAYKARA, Gaziantep Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL, Pamukkale Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Muhsin MACİT, Anadolu Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Murat BOYSAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE

10. Sayı Hakemleri/Reviewers for the 10th Issue

Prof. Dr. Ali KURT, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Atakan AKÇAY, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Birgül KOÇAK OKSEV, Bartın Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim KOPAR, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer SOLAK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Celalettin DURAN, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Halil Cem SAYIN, Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Hamza EKMEN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Kamil DOĞANCI, Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat Şamil ŞAHİN, Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Ali GÜNDOĞDU, İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Muhittin TURAN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa DERE, Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Selami ALAN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Murat TAN, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Burcu ÖZCAN ERDAL, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gamze SEVİMLİ ÖRGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hünkâr KARACA YALÇIN, Erzurum Teknik üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL, Bingöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYTÜRE KARAKAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Ertuğrul DALMIŞ, İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Meryem AKDAĞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İletişim / Contact

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kampüs 65080 Tuşba/Van

Mail: visbid@yyu.edu.tr

Web sitesi: <https://www.yyu.edu.tr/Birimler/edebiyat/sayfalar/14147>

Tarandığı İndeksler /Indexes indexed,

Modern Language Association- MLA & Crossref, Index Copernicus, CiteFactor

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Numan ERTAŞ

Transformation of Pastoral Migration Routes: Space, Memory, and Resistance in the Case of Batman

Pastoral Göç Yollarının Dönüşümü: Batman Örneğinde Mekân, Hafıza ve Direniş

(1-22)

Halil GÜNEK - Gizem Nur KILIÇ

Kırşehir’de (Türkiye) Kuraklığın Uydu Görüntüleri (Landsat 8/9) ile Analizi *Analysis of*

Drought in Kırşehir (Türkiye) with Satellite Images (Landsat 8/9)

(23-42)

Sevgi CENGİZ

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

Reversal of Inflation Accounting after 20 Years and the Impact of Inflation Adjustments on Financial Statements

(43-65)

Tuba Nur Hemşinli

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah’ın *Zilâlu’l-Mefâtîh* Romanında Filistin Tarihinin İzleri

Between Fiction and Reality: Reflections of Palestinian History in Ibrahim Nasrallah’s Zilâlu’l-Mafâtîh Novel

(66-86)

Burcu KARAKUŞ

Geç Antik Roma’da Kadın İktidarının Sınırları: Galla Placidia Üzerine Bir İnceleme

The Limits of Female Power in Late Antique Rome: A Study of Galla Placidia

(87-105)

Hilal OTYAKMAZ AYDIN

Yahyâ Efendi Külliyesi’ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı’ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

A Study on the Concept of “Divine Love” in Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divan within the Context of Visitor Profile for Yahyâ Efendi Complex

(106-132)

Salih SARIOĞLU - Hatice GÖNÜL YALÇIN

Yeni ve Eski Araştırmalar Işığında Beycesultan

Beycesultan in the Light of New and Old Research

(133-162)

İlker ATEŞ

Vatan Yahut Silistre ile Muhterem Katil Piyeslerinde Kahraman Kadınlar

Heroic Women in Vatan Yahut Silistre (Fatherland or Silistra) and Muhterem Katil

(The Honorable Murderer) Plays

(163-173)

DERLEME MAKALE / COMPILATION ARTICLE

Osman ÖZTÜRK

Kent ve Yoksulluk Odağında Toplumsal Cinsiyet

Gender in the Focus of the City and Poverty

(174-195)

Transformation of Pastoral Migration Routes: Space, Memory, and Resistance in the Case of Batman

Pastoral Göç Yollarının Dönüşümü: Batman Örneğinde Mekân, Hafıza ve Direniş

Numan ERTAŞ*

Abstract

This study comprehensively examines the spatial, cultural, and social transformations of pastoral nomadism, carried out by nomads living in Batman, in recent years. Nomadism, a historical form of subsistence in southeastern Turkey, has undergone a radical transformation under the influence of modernization, spatial restrictions, security policies, climate change, economic pressures, infrastructural deficiencies, educational inadequacies, state control, and environmental degradation. The research provides detailed analyses of changes in migration timing, the structural transformation of routes, the diversification of transportation modes, the decline in livestock, the roles of women and youth in the migration process, trends in the transition to settled life, and the social foundations of cultural continuity. Designed with a descriptive quantitative research design, this study conducted face-to-face surveys with three hundred participants living in the rural areas of Batman city center and its surroundings, currently engaged in pastoral migratory activities, those who have engaged in this activity for many years in the past, and those who continue shepherding activities within this context. The findings reveal that the migration period has narrowed from the previous March-November period to April-September, weakening the rhythmic harmony established by the pastoral cycle with nature, and disintegrating traditional lifestyles. Furthermore, the transformation of traditional pedestrian migration routes largely into truck and lorry transport has increased economic costs and created deep rifts in cultural memory. A large portion of the participants are planning to settle down due to economic instability, difficulties accessing education and healthcare, and security concerns. Consequently, while the pastoral nomadic system in Batman is on the verge of disintegration in the face of economic hardships, modern spatial policies, and lifestyle pressures, living practices based on cultural belonging and memory persist. The study demonstrates that pastoral mobility is of strategic importance not only economically but also in terms of cultural identity, spatial belonging, and social continuity.

Keywords: *Pastoral Nomadism, Batman, Modernization, Cultural Transformation, Settlement Tendency*

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: nemanertas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1342-0915

Atıf için / Cite as: Ertas, N. (2025). "Transformation of Pastoral Migration Routes: Space, Memory, and Resistance in the Case of Batman". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 1-22. DOI: 10.62068/visbid.1806994

Özet

Bu çalışma, Batman’da yaşayan göçerler tarafından yürütülen pastoral göçerlik faaliyetlerinin son yıllarda geçirdiği mekânsal, kültürel ve toplumsal dönüşümü kapsamlı biçimde ele almaktadır. Türkiye’nin güneydoğusunda tarihsel bir geçim biçimi olarak varlığını sürdüren göçerlik, günümüzde modernleşme, mekânsal kısıtlamalar, güvenlik politikaları, iklim değişikliği, ekonomik baskılar, altyapı eksiklikleri, eğitim yetersizlikleri, devlet denetimi ve çevresel bozulmaların etkisi altında köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Araştırma, göç zamanlamasındaki değişimleri, güzergâhların yapısal dönüşümünü, ulaştırma biçimlerindeki farklılaşmayı, hayvan varlığındaki azalmayı, kadın ve gençlerin göç sürecindeki rollerini, yerleşik yaşama geçiş eğilimlerini ve kültürel sürekliliğin toplumsal temellerini ayrıntılı biçimde analiz etmektedir. Betimsel nicel araştırma deseniyle tasarlanan bu çalışmada, Batman merkezinde ve çevresindeki kırsal alanlarda yaşayan, hâlen pastoral göç faaliyeti sürdüren, geçmişte uzun yıllar bu faaliyeti yürütmüş olan ve bu kapsamda çobanlık faaliyetlerini sürdüren üç yüz katılımcı ile yüz yüze anket yapılmıştır. Bulgular, göç zamanının geçmişteki Mart–Kasım döneminden Nisan–Eylül aralığına daraldığını, pastoral döngünün doğayla kurduğu ritmik uyumun zayıfladığını ve geleneksel yaşam biçimlerinin çözülme sürecine girdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, geleneksel yaya göç yollarının büyük oranda kamyon ve tır taşımacılığına dönüşmesi ekonomik maliyetleri artırmış, kültürel bellekte derin kırılmalar yaratmıştır. Katılımcıların büyük bölümü ekonomik istikrarsızlık, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim zorlukları ile güvenlik kaygıları nedeniyle yerleşik yaşama geçmeyi planlamaktadır. Sonuç itibarı ile Batman’daki pastoral göçerlik sistemi, ekonomik zorluklar, modern mekân politikaları ve yaşam biçimi baskıları karşısında çözülme eğilimi gösterse de kültürel aidiyet ve hafızaya dayalı yaşam pratikleri varlığını sürdürmektedir. Çalışma, pastoral hareketliliğin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel kimlik, mekânsal aidiyet ve toplumsal süreklilik açısından da stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Pastoral Göçerlik, Batman, Modernleşme, Kültürel Dönüşüm, Yerleşik Yaşam Eğilimi.*

Introduction

Since the Neolithic period, animal husbandry has existed as one of the main subsistence strategies for many cultures around the world (Kardulias, 2015; 1). Pastoralism, which has Latin roots from the word *pasto* - *pastoralis* (shepherd), is an economic system based on the husbandry of domesticated animals such as sheep, goats, cattle, camels, llamas and reindeer on natural pastures and rangelands (Khazanov, 2015; 38, Blench, 2001;10, Kardulias, 2015; 4). Thanks to their high degree of adaptability to environmental conditions, pastoralists demonstrate the ability to live in arid, semi-arid or marginal regions that are generally unsuitable for agriculture (Kosko & Klochko, 1994; 2, Jensen, 2009; 4). The livelihood of these groups largely depends on the products obtained from their animals; However, contrary to the myth of the “pure nomad,” pastoralists often adopt multifaceted strategies that reduce their risks by combining pastoralism with various economic activities such as agriculture, trade, hunting/gathering, and wage labor (Blench, 2001;6, Kardulias, 2015;251).

In the academic literature on pastoralism, various conceptual distinctions are made based on the level of mobility of this lifestyle and its relationship to agricultural production. However, rather than being clearly demarcated categories, these concepts represent the ends of a broad socio-economic and spatial continuum extending from full nomadism to sedentary life. Consequently, pastoralism is a field prone to conceptual confusion, with transitions between concepts often blurred, dynamic, and contextually variable.

Nomadism represents the most mobile end of this continuum and is based on the Latin word *nomas* (nomadic man) (Kosko & Klochko, 1994; 2). Pastoral nomadism, whose economy is primarily based on animal husbandry and barter, requires cyclical or periodic movement, often long-distance, involving the entire community, its dwellings, and livestock (Khazanov & Wink, 2001; 212, Blench, 2001; 11). In true nomadism, agriculture is either absent or very limited (Kardulias, 2015; 83). Transhumanism refers to more organized and localized movement than nomadism (Duffy, 2019; 4). Transhumanism describes regular movements between fixed points (winter/summer quarters), usually over shorter distances, to take advantage of seasonal pastures (Blench 11, Kardulias, 84). In this system, communities have permanent settlements (villages), and only a portion of the population (shepherds) usually participates in mobility (Kardulias, 83, Khazanov & Wink, 212). Vertical transhumance, the seasonal movement between different elevations, especially in mountainous regions, falls into this category. In contrast, long-distance plane movements in deserts or across flat lands are called horizontal nomadism (Kardulias, 84, Hütteroth, 1959; 39-40).

Between these two main types, the terms seminomadism (semi-nomadism) and agropastoralism are used for communities where the primary economic activity is animal husbandry, but where significant agricultural production also takes place. Agropastoralists have a multi-focused vision of land use, considering the needs of both their livestock and their crops (Khazanov & Wink, 212, Hütteroth, 1959; 40, Kadrow, 1994; 71, Blench, 14).

The term "Kocher" is a Kurdish term widely used in Eastern and Southeastern Anatolia to describe communities that maintain a pastoral nomadic lifestyle, and it is addressed in Turkish literature with equivalents such as "konargöçer" and "göçer". In this study, instead of the terms "kocher", "kocherism," or "kocher families", the concepts of nomadic pastoralist (koçer individual/community), pastoral nomadism (kocher lifestyle), and “pastoral households” (kocher families) and their derivatives are used.

When considering the conceptual framework of Turkish pastoralism, which is conceptualized as "yaylacılık" (transhumance), whose activity area is the highland pastures, Alagöz (1993; 1) argues that the concept of transhumance is originally linked to the word "yay" (summer) and is related to the verbs "yaymak" or "yaylamak," which refer to the dispersed grazing of animals in open areas. Similarly, Darkot (1968; 132) argued that the terms "yayla" and "yaylak" (yayla) emerged as a result of grazing animals in highlands during the summer due to the warmth of the lowlands. According to Tolun-Denker (1977; 35), the nomadic animal husbandry/shepherding practiced in these areas is often used synonymously with pastoral nomadism. Zaman (2007; 234) considers nomadic animal husbandry, like other pastoral movements (semi-nomadism, transhumanism, semi-transhumance, and alpine animal husbandry), to be an activity based on pasture provision. Emiroğlu (1977; 21) evaluates semi-nomadism as a transformation that occurs in this system during the transition from nomadic to settled life and states that it is different from transhumance, therefore, it is a way of raising animals in the plateaus in the summer and in the winter areas in the winter.

Consequently, pastoralism is a highly flexible and adaptable life strategy based on animal husbandry, which has developed a distinctive cultural identity and level of political autonomy. However, due to the diversity of mobile pastoralist communities and the degree to which they are intertwined with agricultural activities, clear distinctions between these terms are far from absolute, requiring an understanding of pastoralism within the context of its complex relationships with the settled world (Kardulias, 1-12, Khazanov & Wink, 2001; 212).

Pastoralism is particularly prevalent in arid and semiarid climate zones and is a dominant economic and cultural strategy practiced across a significant portion of the Earth's surface, approximately one-quarter, providing the livelihoods of millions of people (Khazanov, 2015; 38, Alidou, 2016; 2, Jenet et al., 2017). The spatial distribution of pastoralism is closely associated with arid and semiarid regions (drylands) globally, and this lifestyle is considered one of the most viable livelihoods in approximately 40-50% of such drylands worldwide (Blench, 2001 & Fox et al., 2025; 1). Pastoralism is a form of subsistence generally concentrated in semiarid, mountainous, and steppe regions. Pastoral activities are particularly widespread in the Mediterranean basin, the Central Asian steppes, and Sub-Saharan Africa (Akbaş & Baykal, 2022).

In terms of spatial distribution, pastoralism stands out as a deep-rooted and widespread subsistence tradition in the Mediterranean basin. Sources detail the historical continuity of mobile pastoralism in three key regions representing the northern, southern, and eastern limits of the Mediterranean coastline: Provence (Southern France), Northern Algeria, and Southwestern Anatolia

(present-day Turkey) (Duffy, 2019). In this context, Turkey holds a central position on the eastern flank of Mediterranean pastoralism, having preserved to the present day the tradition of transhumance, one of the most prominent forms of pastoral mobility, particularly in the Taurus Mountains, the Western and Central Anatolian plateaus, and the Eastern Anatolian mountain belts.

While pastoralism continues to be a primary source of livelihood for millions of people in arid, semiarid, and high-altitude regions globally (Alidou, 2016; 2), traditional forms of itinerant pastoralism are increasingly losing their vitality worldwide due to their inability to adapt to the economic and spatial structure of modern industrial societies (Khazanov, 2015; 58). Pastoral communities face spatial rearrangements due to climate change, border policies, and local grazing pressures (Fox et al., 2025). This transformation in pastoral mobility can be felt in Turkey and the region under study, as well as globally. In fact, Hütteroth (1959) states that Turkish pastoralism (an ancient economic balance) experienced a major disruption in the early 20th century, and that subsequent political actions perpetuated this transformation.

Hütteroth (1959) argues that this specialized economic structure, which contributed to the expansion of human habitation, was practiced as pure nomadism, with semi-nomadic transitional forms such as Mountain Nomadism (*Bergnomadismus*) and Plateau Farming (*Yaylabauerntum*). However, the First World War and its aftermath led to a shift in the trajectory of this activity. The war resulted in population loss, particularly among Armenians, altered demographic and economic structures, and consequently, created a qualitative deficit with the disappearance of groups engaged in irrigated agriculture, viticulture, and craftsmanship. This disrupted the symbiotic bond between nomads and settled people for winter fodder and grain supply, and as a result, many nomadic tribes (e.g., Ertuşi) adopted a settled lifestyle to meet their own needs. Hütteroth (1959) argues that subsequent changes stemmed from geopolitical transformations. The border drawn by the 1923 Treaty of Lausanne divided Kurdish settlements in two, disrupting migration routes. With the complete closure of borders to migration in the 1930s, some tribes lost access to their highlands and were forced to settle down and engage in agriculture in Syria and Iraq. For nomads remaining in Turkish territory, pressure began to mount on their traditional highland areas. However, the turning point that most profoundly affected the economic structure of nomadism was the state's administrative restructuring, completed in 1935–1936. This new administrative arrangement led to the official transfer of sovereign rights over vast mountainous regions to villages or towns. Thus, nomadic communities began to be charged rent for the highlands they had traditionally used freely. This new financial burden exerted a pressure that exceeded the nomads' economic capacity, and the limited possibilities for legal appeal further exacerbated the situation. Consequently, increasing economic and administrative pressures forced nomadic communities to settle down and turn to agricultural production. Throughout history, pastoralism, under the influence of geopolitical constraints and administrative transformations, lost its traditional rhythm and tended to integrate into settled agricultural life (Hütteroth, 1959). As a matter of fact, in the 1950s, the state sometimes put pressure on nomads to settle down, sometimes through settlement policies and sometimes through military force, and this trend towards settlement gained momentum in the 1960s and 1970s (Matsubara, 2012; 85).

The structural transformation in Turkish pastoralism is progressing more rapidly due to modernization. This transformation is not limited to structural aspects; it also encompasses economic activity. Indeed, as researchers such as Kaya (2018; 123) and Özalp & Sütü (2011; 154) have noted, current pastoral movements in Türkiye are shifting from traditional animal husbandry to activities largely focused on rest and recreation due to changing social, cultural, and economic conditions and rural migration.

The transformation observed in pastoral nomadism activities in Batman is the result of a multilayered process. This transformation is influenced by geopolitical and border regulations, administrative and property policies, modernization and state interventions, economic and market dynamics, climatic and environmental conditions, social and cultural changes, and security and military practices.

This study examines the transformation of pastoral nomadism practices in Batman, specifically within the context of spatial ruptures, social memory, identity, and cultural resistance. Pastoral nomadism, historically sustained in Batman and its surrounding areas, has undergone significant quantitative and qualitative changes in recent years. Numerous factors, including socio-economic imperatives, administrative interventions, spatial reorganizations, security dynamics, the closure of migration routes, and shifting modes of transportation, have transformed pastoral mobility not only spatially, but also culturally, politically, socially.

The impact of modernization on the transformation of nomadism is undeniable. Indeed, the pressure of modernization on rural lifestyles, the promotion of sedentary life, and the restructuring of state spatial policies are increasingly marginalizing pastoral nomadism. This peripheralization also means the suppression of the memory, identity, and resistance carried by the pastoral movement. Therefore, understanding pastoral nomadism requires rethinking it not only as an economic or productive practice, but also as a cultural form based on memory, a political movement, and a form of spatial resistance.

In this context, the primary aim of this study is to examine the transformation of pastoral nomadism from a multilayered perspective, focusing on the experiences, narratives, and daily practices of pastoral families or communities to reveal its socio-spatial and cultural dimensions. The fundamental problem areas presented in the introduction are discussed in an integrated manner, with a theoretical framework, methodological approach, and data analysis, aiming to reconceptualize pastoral nomadism within the context of contemporary sociology, human geography, and cultural studies.

The study examines pastoral nomadism from a multidimensional perspective and explores the socio-spatial and cultural aspects of this transformation, drawing on the experiences, narratives, and daily life practices of pastoral communities. It focuses on the following questions:

- What historical, spatial, and political pressures have transformed pastoral migration routes in Batman?
- How do nomads experience the obstacles they encounter on their migration routes and how do they cope with these challenges?
- How has the temporal structure of the migration cycle changed, and how has this change transformed the meaning of migration?
- What socio-cultural dynamics shape tendencies toward transition to settled life, and how do resistance practices emerge?
- What kinds of ruptures does this transformation process create in terms of collective memory, cultural identity, and social cohesion?

Theoretical Framework

Pastoral nomadism is not only a mode of production, it is also a carrier of social identity, cultural memory and spatial meanings. In this respect, nomadism is directly related to theories of space, collective memory, identity politics, and resistance studies. However, existing literature largely examines pastoral nomadism in the context of economic adaptation and the transition to sedentarism, while the intersections of memory, space, and everyday resistance strategies remain understudied. The experiences of nomadic communities in Batman offer a unique field suitable for filling this theoretical gap.

Deleuze and Guattari's (1987; 380) theory of nomadic thought posits that pastoral movement offers an alternative to the hierarchical, fixed, and bounded understanding of space. Nomadic space has a non-linear, continuous, and polycentric structure. Therefore, rather than being merely spatial transit routes, pastoral migration routes are spaces of "organic connection" that embody the interaction between nature and culture and where identity construction is reproduced. In this context, the migration routes of Batman nomads constitute a typical example of the holistic relationship established between environmental conditions and historical memory. Ingold's (1993; 162) "taskscape" approach further deepens this process, enabling us to conceptualize roads not merely as transportation routes but as dynamic spaces through which memory, labor, and everyday life flow. This approach allows us to conceptualize the migration routes of nomadic communities in Batman not only as spatial transit routes, but also as a multilayered social space where animal grazing, tent-building, product processing, storytelling, and ritual practices are intertwined. Therefore, the migration routes of Batman nomads can be considered a "taskscape" through which both production activities, cultural memory, and identity construction flow.

Halbwachs' (1992; 38) theory of collective memory is crucial for understanding how migration routes are constructed and transmitted within community memory. The narratives of Batman nomads, who are not passive victims but rather active actors of resistance at a micro-scale (Scott 1985; XVI), regarding their migration routes update spatial representations of the past and ensure the continuity of

cultural identity. However, these narratives also reveal that, as a result of the modern state's land regimes, security policies, and property regulations, migration routes have gradually narrowed, the use of space has been restricted, and the freedom of migration experienced by communities in the past has largely disappeared. Thus, nomad memory makes visible not only cultural continuity but also the transformation of spatial control and the erosion of pastoral freedom. Indeed, Harvey's (2006; 94) concept of "spatial justice," which explains the conflict between the pastoral movement and the spatial organizations of the modern state, supports this conclusion. The closure or reorganization of Batman nomads' migration routes, in the name of restriction, results in the despatialization of pastoral life. Khazanov (2015; 15) demonstrates the reaction of pastoral societies to modernization processes by stating that when pastoral societies were forced to adopt a settled life, not only their economic order but also their cultural texture, social relations and memories were transformed.

Pastoral nomadism is not only a mode of production; it is also a carrier of social identity, cultural memory, and spatial meanings. In this respect, nomadism is directly related to theories of space, collective memory, identity politics, and resistance studies. However, existing literature largely examines pastoral nomadism in the context of economic adaptation and the transition to sedentarism; the intersections of memory, space, and everyday resistance strategies are insufficiently explored. The experiences of the pastoralist communities in Batman offer a unique field suitable for filling this theoretical gap.

Recent research also reveals that the social and spatial practices of pastoral nomadism continue to be constrained. For example, Ahearn's (2025) study, "Mobile Pastoralist Geographies of Care," discusses the mobility of nomadic communities in terms of care spaces and their relationship with the state/social structure, revealing new challenges to pastoral nomadism in the context of spatial justice. Similarly, Gagnol and Afane's (2010) study, "When injustice is spatial. Pastoral nomadism and the territorial imperative in Saharan Nigeria," explores how pastoral nomadism in Niger is subjected to injustice through access to resources, land use, and the state's spatially restrictive policies. Trisno (2023), in "Reconceptualizing nomadic architecture: from the body to the creation of space," argues that the current transformation of nomadism is shaped by technology, architecture, and aesthetics.

As a result, it is important to rethink pastoral nomadism not only in terms of economic adaptation processes but also at the intersection of discussions of memory, space and justice, and to evaluate the experiences of Batman nomads as an original contribution in this context.

Method

Research Design

This study examines the spatial and temporal transformations in the migration practices of individuals engaged in pastoral nomadism (kocherism) in and around Batman province, the structural obstacles they face, and their tendencies toward transitioning to settled life, within the scope of a quantitative descriptive research design. Because the descriptive design aims to reveal the current

situation, no causal relationships or inferential analyses were conducted in the study; data were analyzed through frequency and percentage distributions.

The Study Universe and Sample

The research population consists of nomadic communities living in the central province of Batman and migrating to the highlands in the provinces of Muş, Bitlis, Siirt, Van, Erzurum, and Hakkâri during the summer months.

A maximum variation sampling approach was adopted in the sample selection process, ensuring the representation of individuals of diverse ages, genders, and tribal affiliations.

The inclusion criteria for the study sample were: currently engaged in pastoral migratory activities or having engaged in this activity for many years, and identifying as a "koçer" or being known by this identity within the community. A total of 300 participants were surveyed in line with these criteria.

Data Collection Tool

A 50-item survey form developed by the researcher was used as the data collection tool. The form was structured around themes such as migration time, periods of ascent and return to the plateau, modes of transportation, route characteristics, major problems experienced during the migration process, and tendencies toward sedentary living.

Pastoral migration studies in the literature (e.g., Hütteroth, 1959, Khazanov, 2015) and opinions of field experts were used in the development of the questions. Feedback was obtained from three experts to ensure content validity. The survey was administered to a pilot group of 20 people, and after the necessary adjustments were made, the field research was initiated.

Data Collection Process

Data collection took place in Batman city center and its surroundings, as well as on various plateaus, during the summer and fall of 2024. Participants were interviewed face-to-face, with questions read directly to them and responses recorded by the researcher. Each survey took an average of 20–25 minutes. All participants participated in the study on a voluntary basis.

Data Analysis

The obtained data were analyzed using SPSS 25.0 software. Only descriptive statistics (frequency and percentage) were used in the analyses; the data were visualized using tables, graphs, and representative maps.

The study calculated distributions for the following variables:

- Times of ascent to and return from the plateau,

- Length of migration,
- Modes of transportation (pedestrian, horse, truck, articulated lorry),
- Types of problems encountered during migration,
- Tendencies and justifications for settling down.

Through these analyses, the transformations in the temporal rhythm, route structure, and lifestyle of pastoral nomadism in Batman were quantitatively described. The findings are presented in graphs and tables and discussed comparatively with the relevant literature.

Findings

In this section, findings regarding the transformation of pastoral nomadism in Batman are presented under thematic headings. The findings are derived from quantitative data, and each theme is analytically evaluated by relating it to the relevant theoretical framework.

Transformation in Migration Timing and the Disruption of Seasonal Rhythms

Pastoral migration in nomadic communities centered in Batman is not merely a process of geographical displacement; it is also a seasonal negotiation established with nature, the calendar (time), and various authorities. Field observations indicate that the starting and returning times of migration are gradually narrowing, and this compression is linked not only to climatic factors but also to social and political dynamics. 78% of nomads stated that they traditionally begin their migration to the plateaus in May (25% in the first half and 53% in the second half). Of the remaining nomads, 13% reported migrating in the first half of April, and a minority of 9% in the second half. The time of leaving the plateau, which we refer to as returning to winter quarters or settled areas, falls in September (76%), with 44% in the second half and 32% in the first half. Furthermore, the percentage of nomads who reported returning to winter quarters in October was 15%, while this figure rose to 9% in November (Figure 1). Therefore, the nomads spend approximately four months on the plateau. However, it's important to note that while the migration to the plateau lasts a few days at most, the return migration can sometimes take up to two months. This is due to transportation methods, which can extend the time away from wintering grounds from four to six months.

Furthermore, former nomads report that they begin their journeys to the plateaus in March and their return journeys begin at the end of November. This suggests that the sustainability of the migration rhythm is weakening and that seasonal mobility is being disrupted by modern lifestyles.

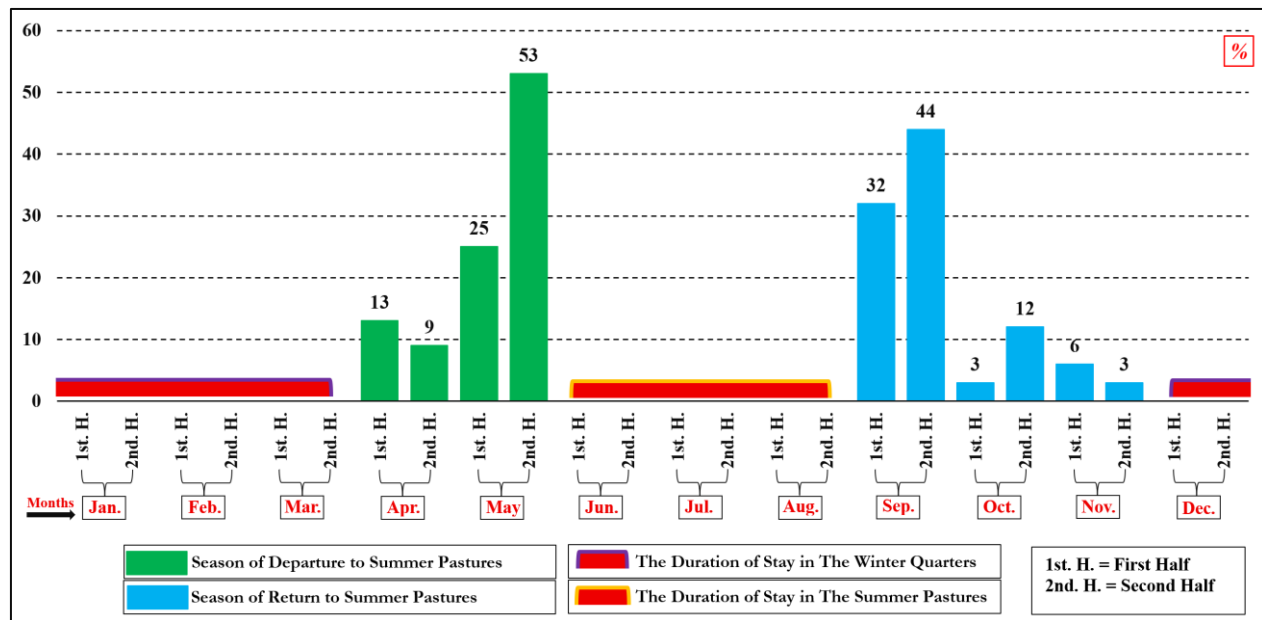

Figure 1. Seasonal Timing of Transhumant Movements: Departure to and Return from Summer Pastures

This rupture, in contrast to Deleuze and Guattari's (1987) understanding of nomadic time, reveals that the pastoral rhythm is constrained by state policies, security concerns, and economic imperatives. The transformation occurring in nomadism is not limited to the decline in the number of individuals engaged in this activity (nomads), but also demonstrates the increasing suppression of the temporal flexibility inherent in the relationship between migration and nature. Foucault's (1977) understanding of disciplinary society, which posits that planning time controls movement, and therefore that the state seeks to control not only space but also individuals' time, supports the current situation of the Batman nomads. Consequently, the journey, which has become a race against time rather than a ritual, and the restrictions associated with this journey are at risk of losing a cultural memory.

The Transformation of Transportation Modes: Foot, Horse and Truck

Pastoral migration is not merely a matter of arrival; how the movement is carried out and how natural, forced, or forced it is are also of great importance. While nomadic migration routes were historically based on a fluid, flexible, and decentralized logic of movement, the intervention of the modern state has made these routes demarcated, that is, limited, directed, and constantly monitored. The interruption of nomadic routes in Batman by dams, military zones, private property, changes in the use of space (e.g., the increase in pistachio orchards), and security measures constitute the significant reasons behind this transformation. Nomadic migration in Batman is no longer a natural seasonal cycle; it has become a process determined by external factors such as governor's permits, road restrictions, property owner initiatives, and economic costs. Latour's (2005; 100-120) Actor Network Theory emphasizes that social processes should be considered not only through human factors but also through non-human actors such as technologies, roads, vehicles, animals, and natural elements.

This process, closely related to the theory in question, represents an intervention into the unique nature of nomads' migration. This intervention has forced the traditional highland migration from foot to a more technical mode of migration (trucks, lorries, etc.). The vast majority of nomads (71%) reported traveling to the highlands by truck or lorries, while 24% reported using traditional methods. However, this situation reverses when returning from the highlands to winter quarters. Eighty percent of nomads prefer the traditional method of migration from the highlands to winter quarters, while 15% use trucks and lorries (Figure 2).

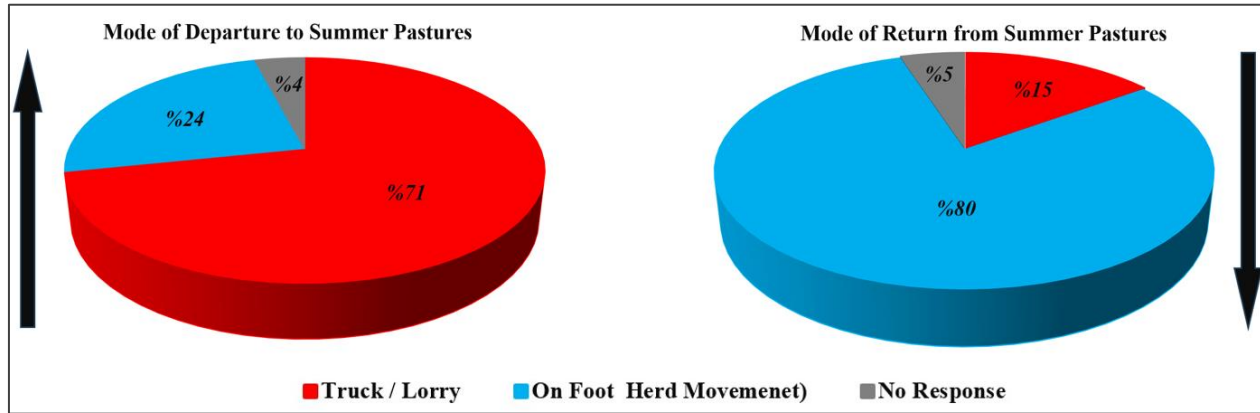

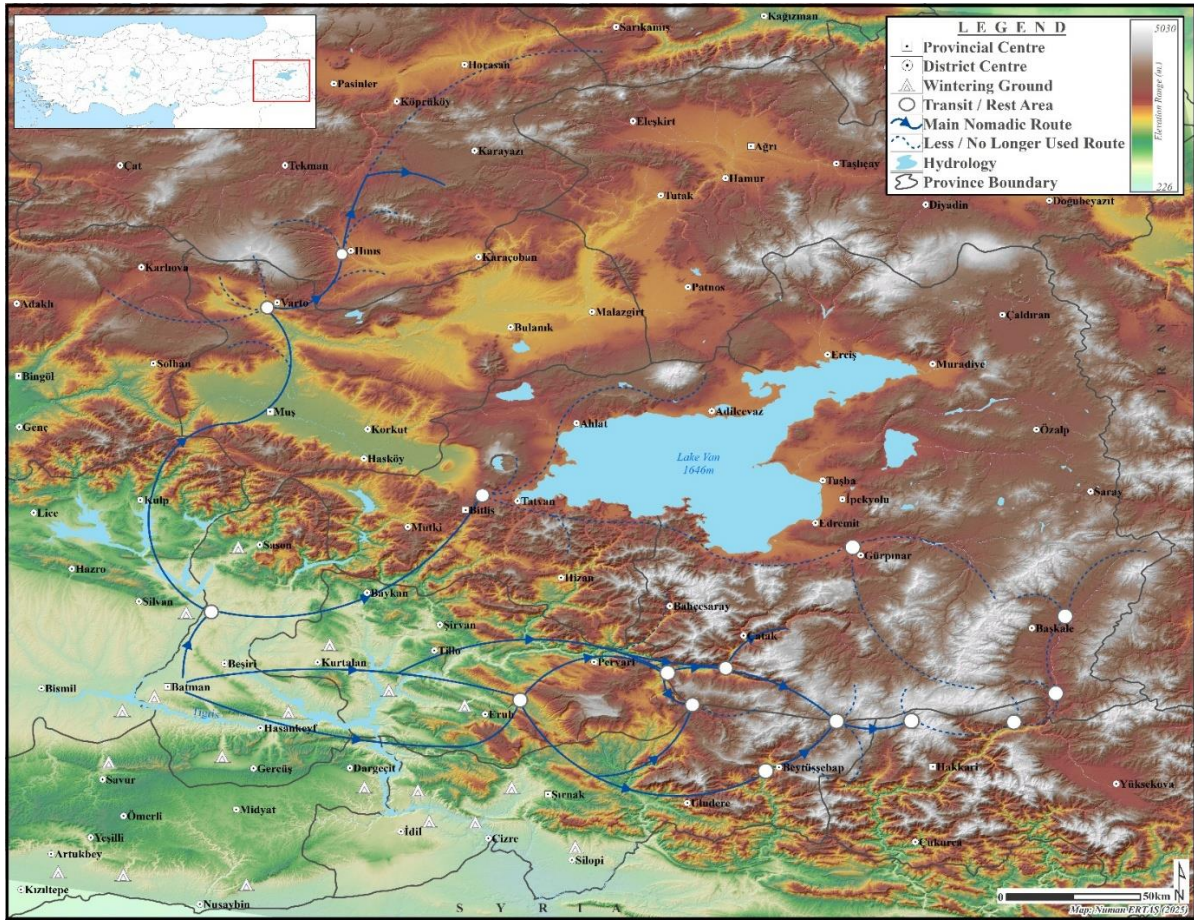
Figure 2. Modes of Animal Transportation Between Batman and the Summer Pastures

The primary reason for this change in the experiential aspect of pastoral movement is that, in accordance with seasonal norms, the crops along the route have been harvested, reducing vulnerability. Therefore, to minimize winter feed costs, this migration process is extended as much as possible. Furthermore, since most of the animals are pregnant on the return journey from the plateau, caution is exercised to avoid deaths and miscarriages caused by truck and lorry traffic, as well as adverse road conditions. In other words, the logistics of traditional pastoral migration is not a technical choice but a necessity that disrupts the nature of migration. Consequently, the aforementioned transportation technologies have become actors in pastoral migration and play a significant role in decisions made about the migration process. Cresswell (2010; 18-21) argues that this instrumentalized movement (migration) is not merely a physical displacement but a practice steeped in social, cultural, and political contexts. Consequently, it has evolved into a process determined by external factors such as the agricultural calendar (crop harvesting), economic concerns (winter feed), animal health (pregnant animals), and other risks. When we consider these issues as a whole, pastoral activity has been rendered a valueless and potentially illegal activity. Indeed, while transporting animals by truck is a form of labor that can be formalized by the state because it is more easily visible, countable, and controllable, animals transported on foot are not registered and are not visible, making them a marginal and valueless form of labor in the eyes of the state, as outlined in Scott's (2009) understanding of invisible labor.

Diversification of Routes and Closing Routes

Pastoral migration is not merely a form of movement or a movement centered on economic concerns; it is also an expression of a historical continuity or organic connection established with space. For Batman nomads, routes are not limited to transportation corridors; they are also geographical memories that reflect cultural memory, belonging, and the past. However, field observations indicate that migrations, once conducted along singular and shared routes, have become much more fragmented and individualized today. Nomads describe migrating along valleys, following shady paths that align with the natural gait of animals and are close to water sources. Today, these routes are either restricted or rendered completely unusable due to dam construction, road projects, military zones closed for security reasons, and the increase in private property.

Nomadic migration routes extend eastward from Batman and Siirt, via Bitlis and Muş, to the area around Lake Van, and from there to the high plateaus of Hakkâri. In the north, notable routes run from Bingöl and Muş north of Van, to the foothills of Mount Ararat, and to Erzurum. These movements generally occur from west and south to east and north, and from lower elevations to higher elevations. Thus, the migration cycle exhibits a regular flow in both southeast-east and northeast directions, ascending to the plateaus in spring and summer and returning to wintering grounds in autumn (Map 1).

Map 1. Routes of the Batman Nomads

As Massey (2005) states, space is comprised of relationships. Therefore, the change in nomads' migration routes means the loss not only of the route but also of relationships and nomadic memory. This fragmentation can be interpreted through Halbwachs's (1992) theory of collective memory: The disappearance of shared routes undermines the continuity of collective experience and creates erasures in spatial memory. It should be noted that the change in nomads' migration routes should not be interpreted solely as a directional shift; the real difference lies in the nature of these routes. While at first glance, the larger picture appears to maintain the same line, a closer look reveals a radically different character. Routes that once passed through valleys, grazing lands, and pastures near water sources are now often forced to travel over unpaved roads, barren lands, or areas far from water. Therefore, although the route's appearance on the map seems to have remained constant, the ecological, economic and social dynamics of migration have changed significantly.

The findings in the Batman case suggest that pastoral mobility is not limited to local dynamics; it can be considered part of a global transformation process that is reshaped under similar structural pressures in different geographies.

In the African Sahel region, the mobility of pastoral communities can be reduced due to the fragmentation of pastures, the expansion of agricultural areas, restrictions imposed for security reasons, and limiting administrative regulations. Consequently, this weakens livelihood security and can accelerate semi-settlement (Khazanov, 2015; FAO, 2018). In this context, FAO assessments emphasize the increased fragility of pastoral systems in arid regions and the potential for increased risks associated with restricting mobility.

In Central Asian examples, state policies, property regimes, and infrastructure regulations have been among the factors directly influencing the organization of pastoral mobility; “mobile pastoralist” lifestyles have had to be re-adapted in the face of modern economic and administrative transformations (Humphrey and Sneath, 1999). This context aligns with the phenomenon observed in the Batman area, where *“the route appears the same, but the nature of the route changes.”* Indeed, while mobility continues formally, parameters such as ecological access, cost, and security transform the character of the movement.

Similarly, studies addressing the transformation of pastoralism in the new millennium reveal that pastoral mobility is increasingly sustained under “restricted” conditions due to shrinking access to grazing lands, pressure from conservation areas and private property, marketization, and administrative interventions; this, in turn, transforms traditional patterns of movement. As Galvin (2009) also states, the fragmentation of grazing access and the restriction of mobility in pastoral systems can weaken the fundamental resilience of pastoral life by increasing costs and risks as the range of movement narrows. From this perspective, the route fragmentation and change in the nature of movement identified in the Batman example can be evaluated together with the structural transformation trends observed in different geographies (Blench, 2001). Consequently, the Batman example coincides with the trend in global pastoralism literature, including the Sahel and Central Asia, of shrinking grazing access, administrative/security restrictions, and the transformation of the nature of mobility under the pressure of marketization; while the route appears relatively preserved, it reveals the uniqueness of the local context in terms of significant erosion in ecological access and layers of collective memory.

Problems Related with the Highland Road: Violation of Spatial Justice

Pastoral migration is not merely a form of mobility; it is also a practice of transition intertwined with uncertainty, risk and struggle. The paths traversed by nomadic communities in Batman to reach the plateaus have become challenging passages fraught not only with geographical but also with socio-political, economic, and physical obstacles. Field data demonstrate that Batman nomads struggle not only with the harsh conditions of nature but also with the boundaries established by the state and property owners along their migration routes. In other words, while nature is the primary force determining when nomads return to the plateaus or barracks, the role of determining which routes and under what conditions they will cross lies with the state and property owners, along with nature. In other words, where and how nomads can move is determined not by themselves or by nature, but by others.

While participant nomads often cite poor road infrastructure, security inspections, disagreements with decision-makers, difficulties providing water for animals, and inadequate accommodation as the primary problems they face on the highland route, it becomes clear that these processes are often invisible at first glance, but when delved deeper, they reflect multilayered social processes. According to participants, the most significant problem experienced on the highland route, at 33%, is "animals piling up and dying in trucks due to terrain and road conditions" (Table 1). This problem should not be viewed solely as a structural deficiency or technical malfunction. It also demonstrates the fragility of transportation systems in the region, the migration routes, and the underdevelopment of the population engaged in this activity. Another important point here is that animal deaths both cause economic losses and threaten the sustainability of nomad migration. The second most common problem experienced by participants, at 29%, is "problems with landowners along the way while walking." This situation demonstrates that migration routes have become areas of social conflict. The lack of specific control mechanisms for spatial use and the commercialization of rural areas further exacerbate this problem. Lefebvre's (1991) statement that space is constantly reproduced through the conflicting interests of different actors supports this position. Consequently, the conflicting interests of these actors inevitably lead to changes in migration routes and the damage or erasure of cultural memory.

Issues Encountered During Migration to Summer Pastures	%
Death of animals in trucks due to difficult terrain and poor road conditions	33
Conflicts with landowners encountered while moving on foot along private lands	29
Death of animals due to the prolonged duration of migration	19
Truck drivers' unfamiliarity with the migration route	10
Illness, damage to belongings, or injuries to animals during migration	10

Table 1. Problems Experienced by Nomadic Pastoralists During Seasonal Migration Routes

According to participants, another significant problem encountered during the migration process is "the death of animals due to the long duration of the migration," a 19% response. This problem, which threatens the economic, social, and ecological sustainability of migration, also presents its own contradictions. As mentioned earlier, long-term migration is a migration from the highlands to winter quarters. Therefore, choosing this migration method seeks to gain an economic advantage by minimizing winter feed costs. However, while this choice provides this economic advantage, it can also result in the death of animals. This demonstrates that migrants operate in a fragile balance.

The problem of "truck drivers not knowing the route," mentioned by 10% of participants (Table 1), causes serious disruptions in the migration process. The fact that migration routes consist of mountainous and rugged terrain in many places exacerbates this situation. Although not developed for animal migration, Latour's (2005; 72) actor network theory, as previously mentioned, can be applied to this situation because external factors such as trucks, roads, and drivers also play a role in the migration process. The final problem encountered on the migration route, also cited by 10%, is "Illness during migration, damage to belongings, and animals becoming ill" (Table 1). Therefore, it can be said

that not only animals but also humans face life-threatening risks for migrant actors. During this process, migrant families face factors such as life-threatening conditions, health problems, nutritional deficiencies, and hygiene problems. This demonstrates that the migration process is not merely a matter of relocation or reaching the destination; it is also a challenging process characterized by the highest levels of losses and risks.

Tendencies to Sedentary Life and Cultural Tension

Findings regarding participants' thoughts on settling down indicate a complex transformation process. Factors such as the modernization process, capital structure, cultural practices, and spatial affiliation can be easily observed in this transformation. The majority of participants (60%) are considering settling down, while 40% express a tendency to maintain their current lifestyle. The reasons given by nomads considering settling down include "nomadism being difficult and tiring (33%)," "insufficient income (26%)," "city life being more comfortable (22%)," and "children's education (19%)" (Table 2). In this context, it can be concluded that the economic and social dynamics created by modernization have led nomads in Batman to move away from traditional nomadism and tend to settle permanently in the city. Based on observations, it can be said that this departure is based on economic reasons rather than a cultural affiliation with the city or settled life. Indeed, the proportion of nomads who do not consider settling down (40%) is not insignificant. 47% of nomads in this group used the phrase "I've gotten used to nomadism and I like it," demonstrating that this situation is related not only to economic concerns but also to cultural habits. As Bourdieu (1986) stated, individuals' choices are determined not only by economic but also by their accumulated cultural capital and their internalized lifestyle, or *habitus*. Khazanov (2015, 39) supports this notion by stating that this activity is not merely a means of survival but also a way of life. Therefore, it is important to remember that nomadism is not only an economic activity but also a sense of belonging or cultural continuity.

Are you considering moving to a fully settled life? (%)			
Yes		No	
	60		40
Reasons for Considering Sedentarization		Reasons for Rejecting Sedentarization	
Nomadic life is difficult and exhausting	33	I am accustomed to nomadism and enjoy it	47
Insufficient income from pastoral activities	26	Life in settled areas or cities is economically challenging	27
Urban life offers more comfort	22	I want to continue my father's occupation	20
Children's education	19	Settled life is monotonous and restrictive	7

Table 2. Intentions of Nomadic Pastoralists to Transition to a Fully Settled Lifestyle and Underlying Reasons

Among nomads who did not consider settling down, 27% cited reasons such as "it is difficult to live or make a living in a settled life/city." It can be concluded that nomads who lack the opportunity to acquire a profession outside of this activity may find it difficult to establish themselves in the city. As Khazanov (2015; 39) also stated, a common characteristic of all forms of pastoralism is a specific area of economic specialization. In this context, this specialization can often be limited to the transhumance aspect of animal husbandry. Indeed, adapting nomadic life practices to the city is both difficult and creates new problems. It is noteworthy that 20% of nomads attempt to maintain this

cultural affiliation by using the justification "I want to continue my father's profession." Finally, 7% of nomads stated that settled life is boring and oppressive (Table 2). Therefore, in the nomad's terms, "freedom" is only found in the highlands, and the importance of adaptation to natural life is emphasized here.

The findings reveal that the transformation in pastoral nomadism has deepened not only in economic but also in spatial, cultural, and political dimensions. A radical transformation has been observed in the socio-cultural structure of Batman nomads. Modernization has impacted Batman nomads in many ways. Traditional modes of production have dissolved, educational and employment expectations have increased, and the pull of settled life has intensified. Therefore, nomadism, once an active form of resistance, has become passive in the face of modernity.

Conclusion And Recommendations

This study presents a multilayered analysis of the transformation of pastoral nomadism practices in Batman within the context of modernization, cultural continuity, and spatial transformation. The findings provide a detailed examination of the pastoral movement's stance against modernism, considering the timing of migration, migration routes, mode or forms of transportation, problems encountered during migration, and nomads' tendency to settle down. The findings demonstrate that nomadism is not merely an economic activity or mode of production, but also a symbol of spatial memory, a historical connection to nature, and cultural resistance. However, the multilayered structure of nomadism has begun to gradually disintegrate and undergo a holistic transformation in recent years.

The narrowing of the temporal structure of migration disrupts the nature-harmonious character of migration, and this constitutes one of the most significant factors weakening the continuity of pastoral life. While traditional migration timing used to be between March and November, it has now been restricted to the April-September period due to government policies, changes in spatial use, and other modern factors, rather than decision-makers being nature-centered. This has led not only to the contraction of production activities but also to the contraction of nomadic memory and the detriment of collective structure.

The transformation of transportation patterns has radically altered the historical meaning of movement. This movement, once carried out entirely by foot and animals, is now carried out by trucks and lorries (mostly on the way back to winter quarters). While this transformation has accelerated migration, it has also disrupted the necessary and prolonged contact with nature. This transformation of movement also leads to the death of animals due to being transported on top of each other, harming herd health, and creating high costs for the nomadic economy. Changes in spatial use, such as the commercialization of agricultural lands along the route, the construction of dams, and the increase in privately owned land, significantly limit the use of migration routes. This situation not only disrupts transportation activities but also reveals the existence of spatial justice problems.

Transformation was not limited to routes or modes of transportation; it also influenced nomads' tendency to settle down. Due to the impact of modernization, nomads today consider urban areas safer, more comfortable, and more livable. However, this trend is considered a necessity rather than a choice. While this modernization process promises a more accessible and comfortable life, it also significantly erodes the unique identity and deeply rooted life practices of pastoral life.

When field observations and findings are evaluated overall, it can be considered that the Batman nomadic system is in a critical transition phase. Migration has narrowed both temporally and spatially, its natural nature has become technical, and spatial and cultural memory has begun to suffer. It should be noted that this change and transformation do not necessarily mean that nomadism has completely disappeared.

Considering the findings overall, various steps need to be taken to protect and ensure the sustainability of nomadic heritage. These steps should embrace a holistic approach at both the institutional and sociocultural levels. First, it is recommended that historical migration routes be identified, legally secured within the framework of "cultural heritage corridors," and protected through mapping. Recording pastoral routes is crucial for the preservation of cultural heritage and ensuring spatial justice. In this context, drafting a law that protects nomadic rights, permits, and the right to use land, as well as routes, is crucial for the sustainability of this activity and the relevant culture.

Providing safe accommodation areas and mobile veterinary services along the route is important for the ecological sustainability of migration in order to minimize the vital problems such as health, water, nutrition and shelter, animal care and health problems and security problems that nomads face during the migration process.

For nomadic activities to be sustained as a whole, the nomadic economy must be more robustly established and have a more strategic market network. Therefore, cooperatives must be established or strengthened to better market nomadic products, especially milk, dairy products, and livestock, and to provide economic input.

Today, nomadism is no longer just a term for people who go to the highlands; it has become a sub-identity. Therefore, former transhumant settlers who have settled in cities still identify as nomads today. In this context, it is crucial to develop alternative livelihoods compatible with animal husbandry, along with related educational and sociocultural support programs, for nomads who have settled or are in transition.

Overall, Batman's nomadism strives to preserve its unique identity and cultural continuity despite the powerful pressures of modernism. This effort requires consideration not only in economic terms but also in terms of cultural diversity and the right to spatial justice. Consequently, policies addressing nomadism, which signifies memory, identity, resistance, and dynamic culture, must be addressed not solely through the lens of aid or social support, but rather through the lens of spatial justice and sociocultural sustainability.

Thanks

I would like to thank the Scientific Research Projects Coordination Unit of Van Yüzüncü Yıl University for supporting my research project titled “Pastoral Nomadism in the Grip of Modernism: The Nomads of Batman” (Project No: SYD-2022-9955), from which this article was derived. I would also like to express my sincere gratitude to Dr. M. Sirin Demir for his meticulous contributions to the proofreading and linguistic arrangements of the text.

Bibliography

- Ahearn, A. (2025). Mobile Pastoralist Geographies of Care: Mobility, Ethics, and Social Relations in Pastoral Landscapes. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 50(1), 45–61.
- Akbaş, F., & Baykal, F. (2022). Dünyada Yaylacılık Kültürüne Coğrafi Bir Bakış. *Coğrafya Dergisi*, 45, 195–213.
- Alagöz, C. A. (1993). Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları. *A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2, 25–42. Ankara.
- Alidou, S. M. (2016). Cross-border transhumance corridors in West Africa. Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC). Bern.
- Blench, R. (2001). *You Can’t Go Home Again: Pastoralism in The New Millennium*. London: Overseas Development Institute.
- Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York, NY: Greenwood Press.
- Cresswell, T. (2010). Towards a politics of mobility. *Environment and Planning: Society and Space*, 28(1), 17–31.
- Darkot, B. (1968). Türkiye İktisadi Coğrafyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları (No. 1307), Coğrafya Enstitüsü Yayın No. 51.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Duffy, A. (2019). Nomads’ Land: *Pastoralism and French environmental policy in the nineteenth-century Mediterranean world*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Emiroğlu, M. (1977). *Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- FAO. (2018). *Pastoralism in Africa’s drylands: Reducing risks, addressing vulnerability and enhancing resilience*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). New York, NY: Pantheon Books.
- Fox, E. L., Kabelo, A., Michlig, G. J., Abdi, F., Tombo, I., Reich, A., Shukri, A., Swartz, H. J., & Fanzo, J. (2025). The future for pastoralists is dark unless something is done: Illuminating the constraints and opportunities for a climate-resilient future for Kenyan pastoralists. *Ecology and Society*, 30(2), 39.
- Gagnol, L., & Afane, A. (2010). When Injustice is Spatial: Pastoral nomadism and the territorial imperative in the Saharan Nigerien. *Nomadic Peoples*, 14(2), 67–88.
- Galvin, K. A. (2009). Transitions: Pastoralists living with change. *Annual Review of Anthropology*, 38, 185–198.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective memory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Harvey, D. (2006). *Spaces Of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- Humphrey, C., & Sneath, D. (1999). *The end of Nomadism? Society, state, and the environment in Inner Asia*. Duke University Press.

- Hütteroth, W.D. (1959). *Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus: Wirtschaftsanthropologische Untersuchungen im südöstlichen Anatolien*. Marburg: Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität Marburg.
- Jenet, A., Bueno, N., Di Lello, S., Gomasca, M., Heine, C., Mason, S., & Van Troos, K. (2017). *Pastoralism, The Backbone of the World's Drylands*. Brussels: VSF International.
- Jensen, M. W. (2009). Indigenous affairs: Pastoralism. *International Work Group for Indigenous Affairs (IWGLA)*, 3–4, 1–64. ISSN: 1024-3283.
- Kadrow, S. (1994). *From Nomadism To The Sedentary Way of Life: A case of the evolution of the late Neolithic and early Bronze Age communities in south-eastern Poland (2900–1650 BC)*. In A. Kosko (Ed.), *Nomadism and pastoralism in the circle of Baltic-Pontic early agrarian cultures: 5000–1650 BC* (pp. 37–56). Kiev: Baltic Pontic Studies.
- Kardulias, P. N. (2015). *The Ecology of Pastoralism*. Boulder, CO: University Press of Colorado.
- Kaya, F. (2008). Aladağ'da Yaylalar ve Yaylacılık. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 123–148.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebeler ve Dış Dünya* (Ö. Suveren, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Khazanov, A. M., & Wink, A. (Eds.). (2001). *Nomads in the Sedentary World*. London: Curzon Press.
- Koç, Y. (2024). Winter-Quartering Tribes: Nomad–Peasant Relations in The Northeastern Frontiers of The Ottoman Empire (1800–1850). *Journal of Historical Sociology*, 37(3), 512–533.
- Kosko, A., & Klochko, V. I. (1994). Nomadism and pastoralism: An Outline Programme for a Discussion. *Baltic Pontic Studies*, 2, 15–27. Kiev.
- Latour, B. (2005). *Reassembling The Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford University Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage Publications.
- Matsubara, M. (1942). *Göçebeliğin Dünyası*. (Çev: K. Sugihara, 2012). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara.
- Özalp, M., & Sütü, E. (2011). Fırtına Havzası'nın Yukarı Bölümlerinde Yürütülen Yaylacılık Faaliyetlerinin Zamansal Değişimi ve Çevresel Etkileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 12(2), 148–160.
- Tolun-Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası: Kır Yerleşmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 2275, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No. 93.
- Trisno, R. (2023). Reconceptualising Nomadic Architecture: From the Body to The Space Creation. *Frontiers of Architectural Research*, 12(4), 882–895.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 960.

Kırşehir’de (Türkiye) Kuraklığın Uydu Görüntüleri (Landsat 8/9) ile Analizi¹

Analysis of Drought in Kırşehir (Türkiye) with Satellite Images (Landsat 8/9)

Halil GÜNEK*

Gizem Nur KILIÇ**

Öz

Bu çalışma, İç Anadolu Bölgesi’nin yarı kurak iklim özelliklerine sahip Kırşehir ilinde tarımsal kuraklık, bitki su stresi ve vejetasyon dinamiklerinin uzaktan algılama teknikleri kullanılarak izlenmesini amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, 2013–2023 yılları arasındaki vejetasyon dönemine (Nisan–Ekim) ait, bulutluluk oranı %5’in altında olan Landsat 8/9 OLI uydu görüntüleri kullanılmıştır. Bitki örtüsünün durumu, nemlilik koşulları ve termal özelliklerin belirlenmesi amacıyla Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI), Normalize Edilmiş Fark Nem İndeksi (NDMI) ve Yer Yüzey Sıcaklığı (LST) hesaplanmış; elde edilen veriler zamansal ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Tüm yıllara ait veriler analiz edilmekle birlikte, ortak ay sayısının fazla olması ve karşılaştırılabilirliğin artırılması amacıyla 2016 ve 2023 yılları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bulgular, 2013–2015 döneminde NDVI ve NDMI değerlerinde görece artışların olduğunu ve bu dönemde bitki örtüsünün daha sağlıklı bir gelişim sergilediğini ortaya koymaktadır. Ancak 2016 yılından itibaren, özellikle yaz aylarında, NDVI ve NDMI değerlerinde belirgin bir azalma eğilimi tespit edilmiştir. Bu durum, yağışların zamansal dağılımındaki düzensizlikler, artan sıcaklıklar ve buharlaşma koşullarıyla ilişkilendirilmiştir. LST analizleri ise yaz ve sonbahar aylarında yüzey sıcaklıklarının arttığını, özellikle çıplak yüzeyler, hasat edilmiş tarım alanları ve güney yamaçlarda yüksek sıcaklıkların yaygınlaştığını göstermektedir. NDVI ve NDMI arasında pozitif, LST ile her iki indis arasında ise negatif bir ilişki belirlenmiştir. Excel ortamında yapılan korelasyon analizinde NDVI ve NDMI arasındaki korelasyon katsayısının 0,37 olması, bitki örtüsü yoğunluğu ile nem içeriği arasındaki ilişkinin çevresel ve tarımsal uygulamalara bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, NDVI, NDMI ve LST’nin birlikte değerlendirilmesi, Kırşehir ilinde son on yılda tarımsal kuraklık eğiliminin belirginleştiğini, bitki su stresinin arttığını ve yüzey sıcaklıklarının yükseldiğini göstermektedir. Çalışma, uzaktan algılama temelli çok indisli yaklaşımların, kuraklığın erken tespiti, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi ve tarımsal üretim planlaması açısından önemli bir karar destek aracı sunduğunu ortaya koymaktadır.

¹ Bu makale, “Uydu verileri kullanarak Kırşehir’de tarımsal kuraklığın izlenmesi” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, e-posta: halil.gunek@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3284-8372

**MEB., e-posta: gizem.06gizemkcl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4187-353X

Atıf için / Cite as: Günek, H., & Kılıç, G. N. (2025). “Kırşehir’de (Türkiye) Kuraklığın Uydu Görüntüleri (Landsat 8/9) ile Analizi”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 23-42. DOI: 10.62068/visbid.1826134

Anahtar Kelimeler: *NDVI, NDMI, LST, Kuraklık, Kırşehir.*

Abstract

This study aims to monitor agricultural drought, plant water stress, and vegetation dynamics in Kırşehir Province, located in the semi-arid climatic zone of Central Anatolia, by using remote sensing techniques. Within this scope, cloud-free Landsat 8/9 OLI satellite images with less than 5% cloud cover acquired during the vegetation period (April–October) between 2013 and 2023 were utilized. To evaluate vegetation condition, moisture status, and thermal characteristics, the Normalized Difference Vegetation Index (NDVI), Normalized Difference Moisture Index (NDMI), and Land Surface Temperature (LST) were calculated, and the resulting datasets were analyzed through temporal and comparative approaches. Although the entire study period was assessed, the years 2016 and 2023 were examined in greater detail due to the higher number of common months available, which allowed for more reliable comparisons. The results indicate that NDVI and NDMI values showed a relative increase during the 2013–2015 period, suggesting healthier vegetation conditions and higher moisture availability. However, a clear declining trend in both indices has been observed since 2016, particularly during the summer months. This decrease is closely associated with irregular precipitation patterns, increasing air temperatures, and enhanced evapotranspiration. LST analyses reveal a notable increase in surface temperatures during summer and early autumn, especially over bare lands, harvested agricultural fields, and south-facing slopes. A positive relationship was identified between NDVI and NDMI, whereas both indices exhibited a negative relationship with LST. The correlation analysis conducted in an Excel environment yielded a correlation coefficient of 0.37 between NDVI and NDMI, indicating a weak to moderate relationship between vegetation density and moisture content. This finding highlights that high vegetation vigor does not necessarily imply sufficient plant water status and emphasizes the necessity of integrating moisture-sensitive indices in drought assessments. Overall, the combined evaluation of NDVI, NDMI, and LST demonstrates that agricultural drought conditions have intensified in Kırşehir Province over the last decade, accompanied by increasing plant water stress and rising land surface temperatures. The study underscores the importance of multi-index, remote sensing-based approaches for early drought detection, sustainable water resource management, and effective agricultural planning under changing climatic conditions.

Keywords: *NDVI, NDMI, LST, Drought, Kırşehir*

Giriş

Kuraklık, iklim değişikliğinin en yıkıcı etkilerinden biri olup tarımsal üretimde verim ve kalite kayıplarına yol açan temel çevresel stres faktörleri arasında yer almaktadır (Farooq vd., 2009; Lesk vd., 2016). Bitkiler için su, fotosentez, besin taşınımı, büyüme ve gelişme süreçlerinde kritik bir girdidir. Toprak neminin azalmasıyla birlikte ortaya çıkan su stresi, bitkilerde fizyolojik ve morfolojik uyum mekanizmalarını tetiklemektedir (Chaves vd., 2003).

Su stresi altında, stomaların kapanması nedeniyle karbondioksit alımı azalmakta, bunun sonucunda fotosentetik etkinlik düşmektedir (Flexas & Medrano, 2002). Transpirasyon hızındaki azalma ise yaprak sıcaklığının artmasına yol açarak süreçleri hızlandırmaktadır. Aynı zamanda hücreden suyun kaybolması, yaprakların pörsümesine ve erken yaşlanmasına neden olmaktadır (Taiz vd., 2015). Bu durum, özellikle tahıllarda tane dolumunun yetersiz kalmasına, meyve ağaçlarında küçük meyve oluşumuna ve genel olarak ürün kalitesinin düşmesine yol açmaktadır (Zhao & Running, 2010).

Morfolojik düzeyde ise bitkiler, kök sistemini derinleştirerek suya ulaşma kapasitesini artırmaya çalışmakta, yaprak alanını küçülterek su kaybını azaltmaktadır (Blum, 2017). Ancak bu uyum mekanizmaları çoğu zaman verimde ciddi kayıpları engellemeye yetmemektedir. Nitekim küresel ölçekte yapılan analizler, kuraklık olaylarının son 50 yılda tarımsal verimde %30’a varan düşüşlere sebep olduğunu göstermektedir (Zhao et al., 2017).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, tarımsal kuraklığın uzaktan algılama (UA) teknikleriyle izlenmesinin giderek önem kazandığını göstermektedir. Uzaktan algılama, geniş alanlarda, zamansal ve mekânsal süreklilik içinde kuraklık dinamiklerini değerlendirme olanağı sunmaktadır. Kuraklık ve su stresinin etkilerini belirlemek amacıyla uzaktan algılama temelli bitki indeksleri yaygın biçimde kullanılmaktadır. NDVI (Normalized Difference Vegetation Index), bitki canlılığını ve klorofil içeriğini yansıtarak stresin ilk belirtilerini tespit etmektedir (Pettorelli vd., 2005). NDMI (Normalized Difference Moisture Index) yaprak nemini gösterirken, CWSI (Crop Water Stress Index) bitki sıcaklığı üzerinden su stresi derecesini ortaya koymaktadır (Idso vd., 1981; Jackson vd., 1981). Bu tür indeksler, geniş alanlarda stresin mekânsal ve zamansal dağılımını belirlemede önemli avantajlar sunmaktadır.

Dolayısıyla, kuraklık ve su stresi bitki gelişimini çok boyutlu olarak etkilemekte hem fizyolojik süreçlerde bozulmalara hem de verim kayıplarına yol açmaktadır. Uzaktan algılama teknolojileri sayesinde bu etkilerin izlenmesi, sürdürülebilir tarımsal üretim ve su kaynaklarının etkin yönetimi açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Özellikle tarımsal kuraklık konusunda uzaktan algılama teknikleri kullanılarak çok sayıda çalışma yapılmış; farklı metotlar ve çeşitli indisler geliştirilmiştir. Uydu görüntülerinin mekânsal, zamansal ve spektral çözünürlüklerindeki ilerlemeler, tarımsal kuraklığın daha etkin biçimde izlenmesini ve analiz edilmesini sağlamaktadır. Literatürde kuraklık analizlerinde kullanılan indisler, veri kaynakları ve yöntemsel zorluklar kapsamlı biçimde ele alınmış; uzaktan algılama temelli bu yaklaşımın tarımsal karar destek sistemleri için önemli bir potansiyele sahip olduğu vurgulanmıştır (Hazaymeh ve Hassan, 2016).

Doğru bilgiye hızlı, güvenilir ve düşük maliyetli biçimde erişim günümüzde büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, yüksek mekânsal ve zamansal çözünürlüğe sahip uzaktan algılama verileri; bitki sağlığı ve su stresinin izlenmesi, ürün türlerinin belirlenmesi, bitki gelişimi ve verimlilik analizlerinde etkin olarak kullanılmaktadır. Bu veriler, tarımsal planlama ve yatırım süreçlerinde doğru kararların alınmasına katkı sağlayarak uzaktan algılamayı modern tarım uygulamalarında kritik bir araç haline getirmektedir.

Narin vd. (2018), Sentinel-2A uydu verilerini sınıflandırma algoritmalarıyla işleyerek tarımsal ürün desenlerini başarıyla belirlemiş ve bitki gelişim evrelerinin uydu görüntüleri aracılığıyla yakından takip edilebileceğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, uzaktan algılama yöntemlerinin geniş alanlarda güvenilir ve etkili biçimde kullanılabileceğini göstermektedir.

Kuraklık, bitki gelişimini ve tarımsal verimliliği olumsuz etkileyen en önemli iklimsel faktörlerden biridir. Uzaktan algılama verileri, geniş alanlarda ve uzun dönemler boyunca kuraklık koşullarının izlenmesine olanak tanımaktadır. Bu kapsamda, NDVI bitki örtüsünün yoğunluğunu, NDMI nem durumunu ve LST yüzey sıcaklığını temsil ederek bitki sağlığı ve su stresinin değerlendirilmesinde önemli göstergeler sunar. Liu ve Kogan (2019) tarafından yapılan çalışma, bu tür uydu temelli verilerin kuraklık analizinde güvenilir sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Kuraklık, özellikle kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde ciddi çevresel ve ekonomik etkiler yaratan önemli bir doğal olaydır. Yeraltı suyu kullanımındaki artış, yeraltı su tablasındaki değişimler ve mevsimsel yağış desenlerindeki mekânsal farklılıklar, kuraklığın bu bölgelerde daha yaygın görülmesine neden olmaktadır. Benzer şekilde, Sultana, Gazi ve Mia (2021) Bangladeş'te farklı Landsat verileriyle tarımsal kuraklığı yıllık bazda karşılaştırmış, özellikle 2018'de kuraklığın en yoğun olduğu dönemleri belirlemiştir. Shashikant ve diğerleri (2021) Malezya'da TVDI ve NDWI indeksleriyle kuraklık eğilimlerini incelemiştir. Almendra-Martín vd. 2021 İber Yarımadası'nda iklim değişikliği ve arazi kullanımı değişimlerinin kuraklık eğilimlerini artırdığını göstermiştir.

Değişen iklim modelleri tarımı hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemekle birlikte, kuraklık senaryolarında olumsuz etkilerin daha baskın olduğu görülmektedir. Kuraklık, etkilenen insan sayısı açısından en yıkıcı doğal afetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, değişen iklim koşulları altında kuraklığın izlenmesi ve önleyici tedbirlerin geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Shahzaman ve diğerleri (2021), Güney Asya'da MODIS, TRMM ve FLDAS gibi çoklu veri kaynaklarını kullanarak SPI, VCI, ESI ve EVI indisleri aracılığıyla kuraklık eğilimlerini analiz etmiş ve en uzun kuraklık döneminin Hindistan'da gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Mohammed, Alsafadi, Mousavi ve Harsanyi (2021), Suriye'de meteorolojik verilerle yaptıkları SPI ve Mann-Kendall analizleri sonucunda 1990–2010 yılları arasında yağış miktarının azaldığını belirlemiştir. Benzer şekilde Zhang, Hao, Feng, Zhang, Xu ve Hao (2021), Çin'de toprak neminin mevsimsel değişimini incelemiş ve ilkbahar döneminde nem düzeylerinin görece daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Genel olarak, bu çalışmaların bulguları; farklı bölgelerde artan kuraklık eğilimlerinin tarımsal üretim, ekonomik göstergeler ve gıda güvenliği üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

Ayrıca, yer yüzey sıcaklığı (LST), bitki örtüsü durumu ve toprak nemi içeriği arasındaki ters ilişkiye dayanarak, tarımsal kuraklığın izlenmesinde farklı toprak ve bitki örtüsü uzaktan algılama gözlemlerinin entegre edildiği çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, İber Yarımadası’nda MODIS tabanlı LST, NDVI ve NDWI verileri SMOS toprak nemi ölçümleriyle birlikte değerlendirilmiş ve SMOS verilerinin tarımsal kuraklığın tespitinde güvenilir sonuçlar sunduğu ortaya konmuştur (Sánchez vd., 2016).

Bu çalışma, yazar tarafından hazırlanan ve teslim edilen yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, NDVI, NDMI ve Yer Yüzey Sıcaklığı (LST) indislerinin belirlenmesi amacıyla 2013–2022 yılları arasındaki vejetasyon dönemine ait, bulutluluk oranı %5’in altında olan Landsat 8 uydu görüntüleri kullanılmıştır. Çalışmada tüm yıllara ait veriler değerlendirilmiş; ancak görsel ve istatistiksel analizlerde 2016 ve 2023 yılları temel alınmıştır.

Kırşehir ili, İç Anadolu Bölgesi’nin belirgin karasal iklim koşulları nedeniyle tarımsal faaliyetlerin iklim değişkenlerine son derece duyarlı olduğu bir alanı temsil etmektedir. Yaz aylarında artan sıcaklıklar ve düşük nem, kış aylarında ise don olayları, bitki gelişimi ve verimlilik üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu bağlamda, Kırşehir özelinde gerçekleştirilen uzaktan algılama temelli kuraklık ve bitki örtüsü analizleri, yalnızca iklimsel değişkenlerin izlenmesine değil, aynı zamanda tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesine de katkı sağlamaktadır. Literatürde, İç Anadolu’nun orta ölçekli tarım alanlarında uzun dönemli ve çok indisli (NDVI, NDMI ve LST) bütüncül analizlerin sınırlı olması, bu çalışmanın temel boşluğunu oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma, kuraklık eğilimlerinin erken tespiti yoluyla ürün deseninin planlanması, su kaynaklarının etkin yönetimi ve kırsal ekonominin korunmasına yönelik karar destek süreçlerine özgün ve bölgeye özgü bilimsel bir katkı sunmaktadır.

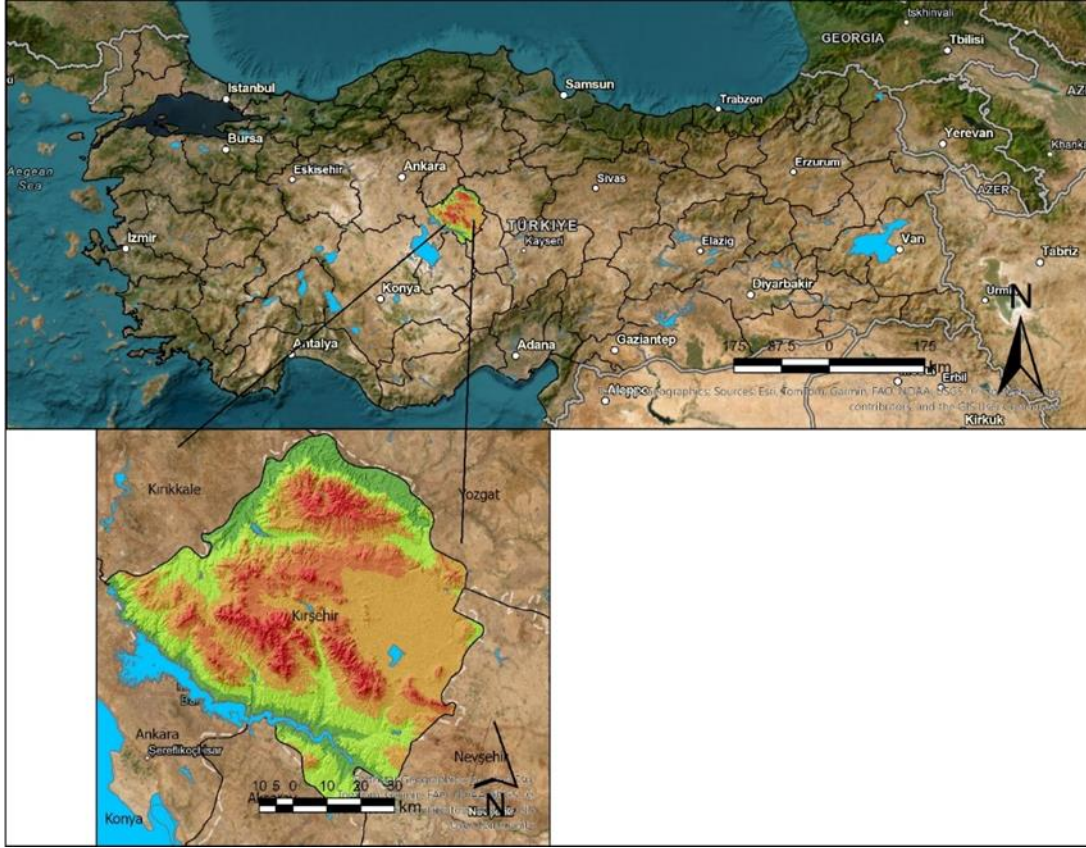
2. Çalışma Alanı

Kırşehir, İç Anadolu Bölgesi’nin Orta Kızılırmak Bölümü’nde yer almakta olup, kuzeyde Yozgat ve Kırıkkale, güneyde Aksaray ve Nevşehir, batıda ise Ankara illeriyle çevrilidir. İlin toplam yüzölçümü yaklaşık 6.582 km²’dir. Coğrafi konumu itibarıyla 38°50’–39°50’ kuzey enlemleri ile 33°30’–34°50’ doğu boylamları arasında yer almaktadır.

İlin yükseltisi 825–1.700 m arasında değişmekte olup, ortalama yükselti 1.126 m’dir (Şekil 1). Genel olarak dalgalı bir plato görünümüne sahip olan Kırşehir arazisi, kuzeybatı–güneydoğu doğrultusunda uzanan yükseltilerle şekillenmiştir. Arazinin kuzeyinde Kızılırmak Vadisi, güneyinde ise Kaman ve Mucur çevresinde hafif engebeli düzlükler yer almaktadır. Bölgenin en yüksek kesimlerini batıda Baran Dağı (1.680 m) ve doğuda Kervansaray Dağı (1.720 m) oluşturmaktadır. Bu topografik yapı, hem yerleşim hem de tarımsal faaliyetlerin dağılımını doğrudan etkilemektedir (Şekil 1).

Kırşehir ili, jeolojik olarak Kırşehir Masifi üzerinde yer almakta olup, büyük oranda metamorfik kayalardan (gnays, mermer, şist) oluşmaktadır. Bölgede yer yer volkanik kökenli tüf ve bazalt örtüler görülmekte, alçak kesimlerde ise Neojen yaşlı tortul tabakalar yaygın olarak bulunmaktadır. Bu yapısal ve litolojik çeşitlilik, bölgenin jeomorfolojik gelişimini, toprak özelliklerini ve bitki örtüsü dağılımını

belirleyen temel unsurlar arasındadır. Kırşehir Masifi'nin sağlam yapısı, bölgeyi jeotektonik açıdan istikrarlı kılmakta; buna karşın litolojik çeşitlilik, yüzey şekilleri ve su tutma kapasitesinde yerel farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.

Şekil 1: Kırşehir İlinin Coğrafi Konumu

Kırşehir, yarı kurak karasal iklim koşullarının egemen olduğu bir bölgedir. Kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçmektedir. Uzun yıllar ortalama sıcaklık 10,5–11,3 °C, Ocak ayı ortalaması -0,85 °C, Ağustos ayı ortalaması ise 21,4 °C'dir. Mutlak minimum sıcaklık -15,9 °C, maksimum sıcaklık ise +34,4 °C olarak ölçülmüştür. Don olayları genellikle Kasım ortalarından Mart sonuna kadar etkili olmakta, don görülmeyen süre yaklaşık 188 gün sürmektedir. Son on yıllık veriler, ortalama sıcaklıklarda yaklaşık 1,5 °C'lik bir artış olduğunu göstermektedir (MGM).

Yıllık ortalama yağış miktarı 400–454 mm civarındadır. Yağışların yaklaşık %65'i kış ve ilkbahar aylarında, özellikle Kasım–Haziran döneminde gerçekleşmektedir. Temmuz–Eylül ayları kurak dönemi oluşturur. Yaz aylarında artan sıcaklık ve buharlaşma, toprak neminin hızla azalmasına ve bitki su stresinin yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Rüzgârlar genellikle kuzeydoğu (poyraz) ve güneybatı (lodos) yönlerinden esmekte olup, yıllık ortalama rüzgâr hızı 2–3 m/s civarındadır. Özellikle yaz aylarında rüzgârın kurutucu etkisi, su kaybını artırmaktadır.

İklimsel veriler, Kaman ve çevresinin yarı kurak iklim özelliklerine sahip olduğunu ve özellikle yaz mevsiminde bitkisel üretimi sınırlandıran su stresi koşullarının sıkça yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle Kırşehir, kuraklık analizi, bitki su stresi izleme ve vejetasyon dinamiklerinin uzaktan algılama teknikleriyle değerlendirilmesi açısından son derece uygun bir araştırma sahasıdır.

3. Materyal ve Metot

3.1. Veri Seti ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada, 2013–2023 yılları arasındaki döneme ait, bulutsuz Landsat 8/9 OLI uydu görüntüleri kullanılmıştır. Görüntüler, USGS Earth Explorer veri portalından elde edilmiştir. Her bir yıl için bitki örtüsü gelişimini temsil eden vejetasyon dönemi (Nisan–Ekim) aylarına ait 57 görüntü inceleddik. Ancak bu verilerin çoğu bulutluluk oranının düşük olduğu Temmuz- Ağustos aylarına karşılık gelmektedir.

Tüm görüntüler ArcGIS Pro 3.2 ortamında işlenmiş; atmosferik düzeltmelerden sonra Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI), Normalize Edilmiş Fark Nem İndeksi (NDMI) ve Yer Yüzey Sıcaklığı (LST) analizleri gerçekleştirilmiştir.

3.2. Verilerin Analizi

3.2.1. Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI)

Bitki örtüsünün gelişme durumu, yoğunluğu ve sağlıklı veya stres altındaki alanların belirlenmesi amacıyla NDVI indisinden yararlanılmıştır. NDVI değeri, kırmızı (Bant 4) ve yakın kızılötesi (Bant 5) yansımalar arasındaki farkın toplamına oranlanmasıyla elde edilmiştir (Formül 1).

$$NDVI = \left(\frac{YAKIN KIZILÖTESİ - KIRMIZI}{YAKIN KIZILÖTESİ + KIRMIZI} \right) \quad (1)$$

3.2.2. Normalize Edilmiş Fark Nem İndeksi (NDMI)

Herhangi bir alanda bulunan bitki örtüsünün nem oranının belirlenmesinde kullanılan bir indistir. Çalışma sahasının 2013-2023 yıllarına ait bulutsuz **Landsat 8/9** OLI uydu görüntülerine ait Bant 5 ve Bant 6 ArcGIS Pro 3.2 programında formül 2 kullanılarak NDMI değerleri hesaplanmıştır.

$$NDMI = \frac{(YAKIN IR - SWIR)}{(YAKIN IR + SWIR)} \quad (2)$$

3.2.3. Yer Yüzey Sıcaklığı (LST)

Yer yüzey sıcaklığı hesaplanırken öncelikle Earth Explorer sitesinden çalışma sahasına ait 2013-2023 yıllarına ait bulutsuz Landsat 8 OLI uydu görüntüleri indirilmiştir. İndirilen uydu görüntülerine ait Bant 10 ve Bant 11 LST hesaplamasında kullanılmıştır. ArcGIS programında öncelikle bu bantların radyans dönüşümleri için formül 3 kullanılmıştır.

$$L\lambda = ML * Qcal + AL \quad (3)$$

Lλ: Radyans değeri, **ML:** Radyans çarpımsal ölçeklendirme faktörü, **Qcal:** Uydu görüntüsü piksel değeri, **AL:** Radyans ilave ölçeklendirme faktörü

İkinci aşamada hesaplanan radyans değerleri ile beraber formül 4 kullanılarak parlaklık sıcaklığı değeri hesaplanmıştır.

$$Tb = (K2 / (\ln(K1/L\lambda + 1))) - 273.15 \quad (4)$$

Tb: Sensör parlaklık sıcaklık değeri, **K1-K2:** Termal dönüşüm sabiti, **Lλ:** Radyans değeri

Elde edilen Bant 10 ve Bant 11'in parlaklık sıcaklık değerlerinin ortalamaları alınmış ve Pv formül 5 ile hesaplanmış.

$$Pv = ((NDVI - NDVI_{min}) / (NDVI_{max} - NDVI_{min}))^2 \quad (5)$$

Pv: Bitki oranı

Bitki oranı hesaplandıktan sonra formül 6 kullanılarak yayılan enerji değeri hesaplanmıştır.

$$e = 0.004 \times Pv + 0.986 \quad (6)$$

e: emissivity değeri

Son olarak yüzey sıcaklığı formül 7 kullanılarak hesaplanmıştır.

$$LST = (BT / 1 + w \times (BT / p) \times \ln(e)) \quad (7)$$

BT: Uydu sıcaklığı, **w:** Yayılan ısımanın dalga boyu, $p = h \times c / s$ ($1.438 \times 10^{-2} \text{ m K}$), **h:** Planck sabiti ($6.626 \times 10^{-34} \text{ Js}$), **s:** Boltzmann sabiti ($1.38 \times 10^{-23} \text{ J/K}$), **c:** Işık hızı ($2.998 \times 10^8 \text{ m/s}$). Bu değerler, çalışma alanında bitki örtüsünün yıllar içindeki değişimini analiz etmek amacıyla kullanılmıştır.

4. NDVI, NDMI ve LST Bulgularının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi (2013–2023)

2013–2023 yılları arasında Kırşehir il sınırları içerisinde yapılan analizlerde, Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI), Normalize Edilmiş Fark Nem İndeksi (NDMI) ve Yer Yüzey Sıcaklığı (LST) parametreleri birlikte değerlendirilmiştir. Bu üç parametre arasındaki ilişkiler, çalışma alanındaki vejetasyon gelişimi, nem değişimleri ve sıcaklık eğilimleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

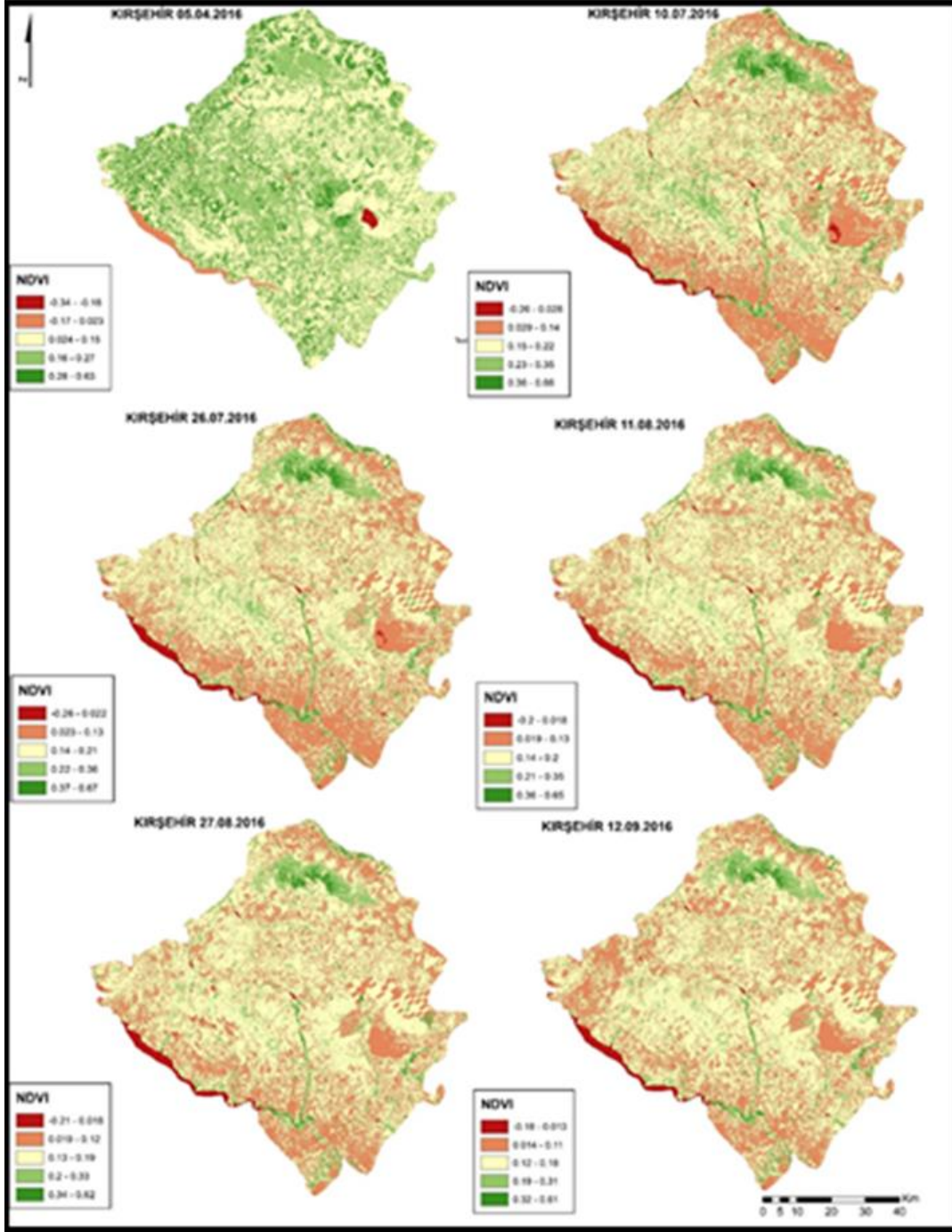
4.1. NDVI (Bitki Örtüsü Yoğunluğu) Değerlendirmesi

2013–2015 döneminde NDVI değerlerinde belirgin bir artış gözlenmiş olup, bu durum bitki örtüsünün daha sağlıklı ve yoğun olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, 2015–2019 yılları arasında NDVI değerlerinde belirgin bir azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte tarım alanlarında verimliliğin düşmesi ve su stresinin artması olasıdır. 2019 yılında kısa süreli bir toparlanma yaşanmasına rağmen, 2020–2023 döneminde NDVI değerleri yeniden azalma eğilimi göstermiştir. NDVI’deki bu değişimlerin temelinde, yalnızca toplam yağış miktarından ziyade yağışların zamansal dağılımı ve sıcaklık koşullarının belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, ürün desenindeki değişimler ve hasat zamanları da NDVI değerlerindeki farklılıklar üzerinde etkili olmaktadır.

Genel olarak on yıllık süreç incelendiğinde, orta düzey NDVI değerlerinin geniş alanlar kapladığı; yüksek NDVI değerlerinin ise özellikle Mayıs–Haziran aylarında arttığı görülmektedir. Yaz döneminde yüksek NDVI değerleri, ağırlıklı olarak sulı tarımın yapıldığı yem bitkileri alanları ve bahçelerle sınırlı kalmaktadır.

Mevcut veriler kullanılarak genel bir değerlendirme yapılabilmekle birlikte, görüntülerin aynı aylara karşılık gelmemesi ve her yıl için eşit sayıda ay verisinin bulunmaması analiz sonuçlarında belirsizliklere yol açabilmektedir. Bu nedenle, analizin daha sağlıklı ve karşılaştırılabilir olması amacıyla, en fazla ortak aya sahip olan 2016 ve 2023 yılları seçilmiş; bu yıllar hem NDVI hem de NDMI verileri kullanılarak ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

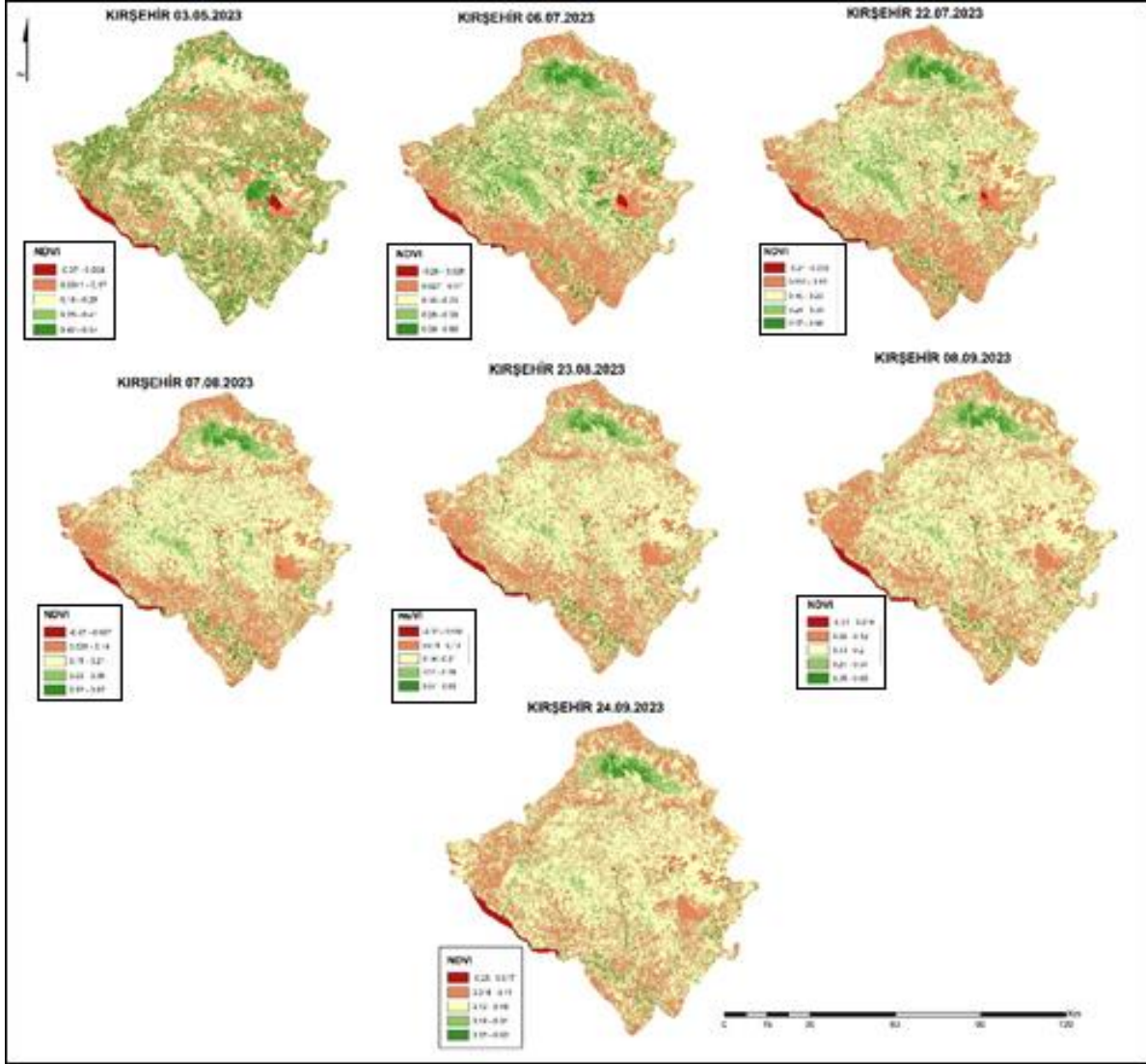
Değerlendirilen yıllarda her iki döneme ait Temmuz ve Ağustos ayı verilerinin bulunması, ayrıca 2016 yılı Nisan ve 2023 yılı Mayıs ayı verilerinin mevcut olması, ilkbahar ve yaz dönemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır. Ay seçiminde temel ölçüt, ay sayısının fazlalığından ziyade ortak ayların varlığı olup, bu durum yapılan yorumların güvenilirliğini artırmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: 2016 Yılına Ait Görüntülerinin NDVI Haritaları

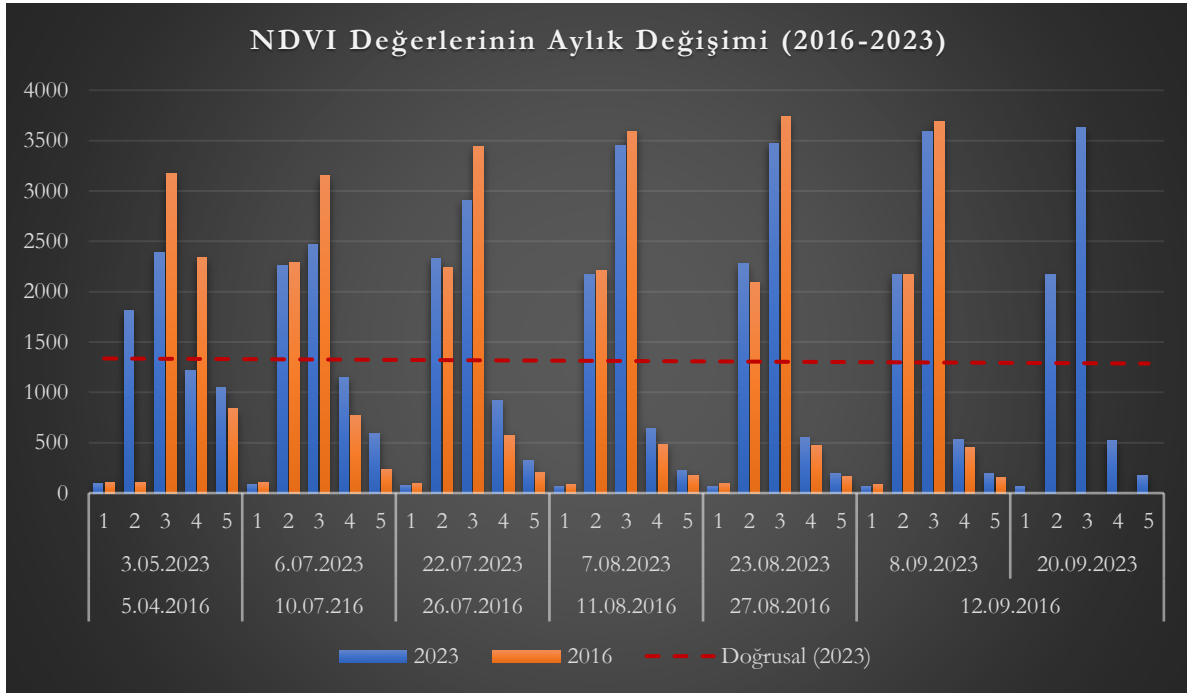
Nisan ve Mayıs ayları grafikte aynı dönem olarak gösterildiği için karşılaştırma yapıldığında nisan ayında sıcaklıklar düşük olmasına, düşük değerlerin az olduğu görülmektedir. Aynı bitki örtüsü orta derecede de olsa canlılık sunmaktadır. Vejetasyon süresinin başlangıcı olduğu için yoğun bitki örtüsünün kapladığı alanlarda azdır. 1 sınıfı su yüzeyi olarak düşündüğümüzde her iki yılda küçük farklılıklar göstermektedir. 2. Grup'u zayıf bitki örtüsü olarak düşünersek mayıs ayında artmış orta

olarak kabul ettiğimiz 3. Grupta alansal azalma görülmektedir. Yine yoğun olan bölümde artmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: 2023 Yılına Ait Görüntülerinin NDVI Haritaları

Temmuz ve Ağustos aylarında daha sade bir görünüm sunmaktadır. 1. ve 2. Gruplar çok yakın değerlerde görülmektedir. 3. Grupta nisan ayının değerleri tüm dönemde yüksek değerler göstermektedir. Yoğun ve çok yoğun bölgeler ise 2023 yılında daha yüksek değerlere karşılık gelmektedir. Eylül ayında sıcaklıkların azalması ile değerler birbirine yaklaşmaktadır. Bu olayın temel sebebi sahada sulu tarım yapılan alanların artmış olması olarak ifade edebiliriz (Şekil 3, 4).

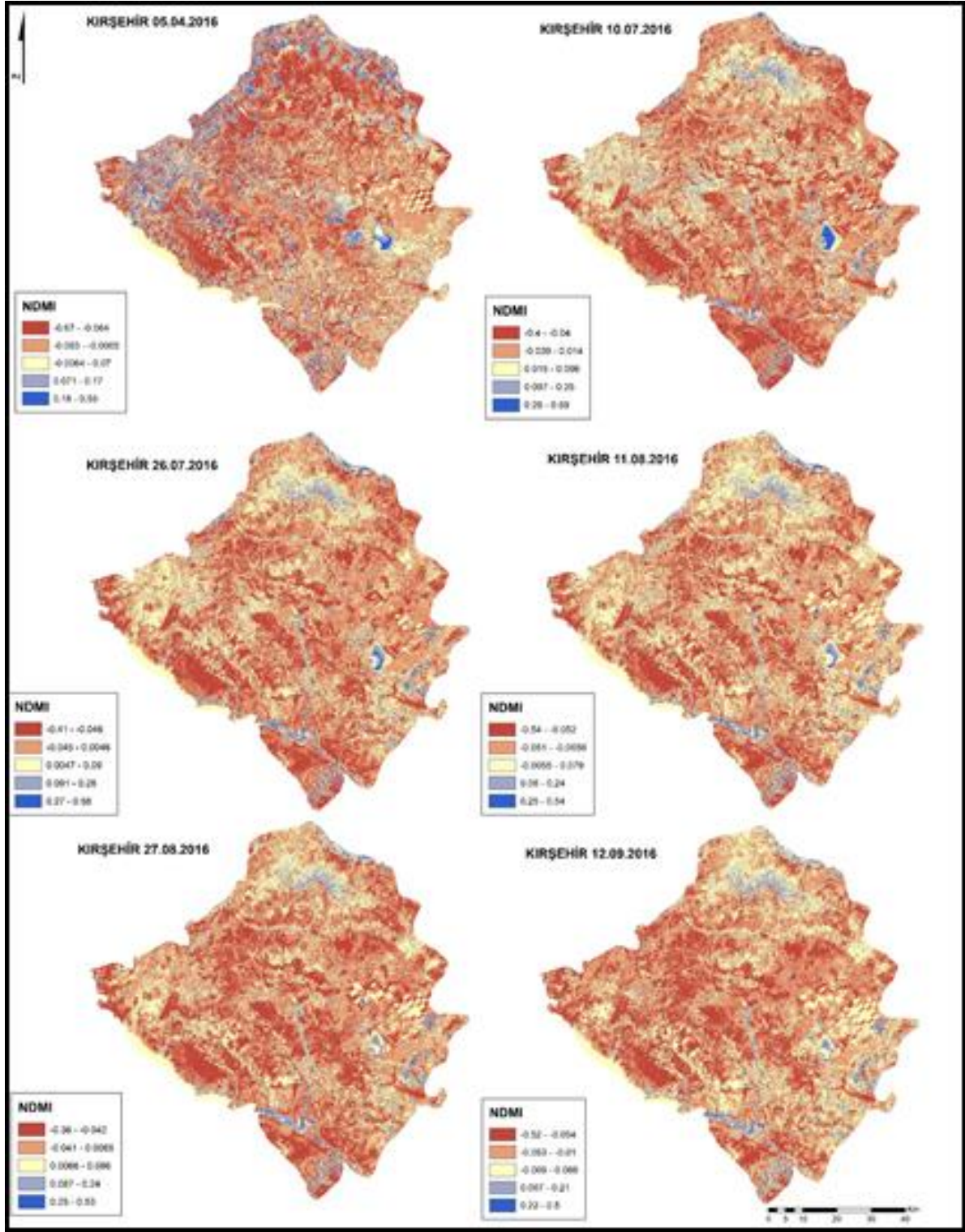

Şekil 4: NDVI Değerlerinin Aylık Değişimi (2016-2023)

4.2. NDMI (Nemlilik Durumu) Değerlendirmesi

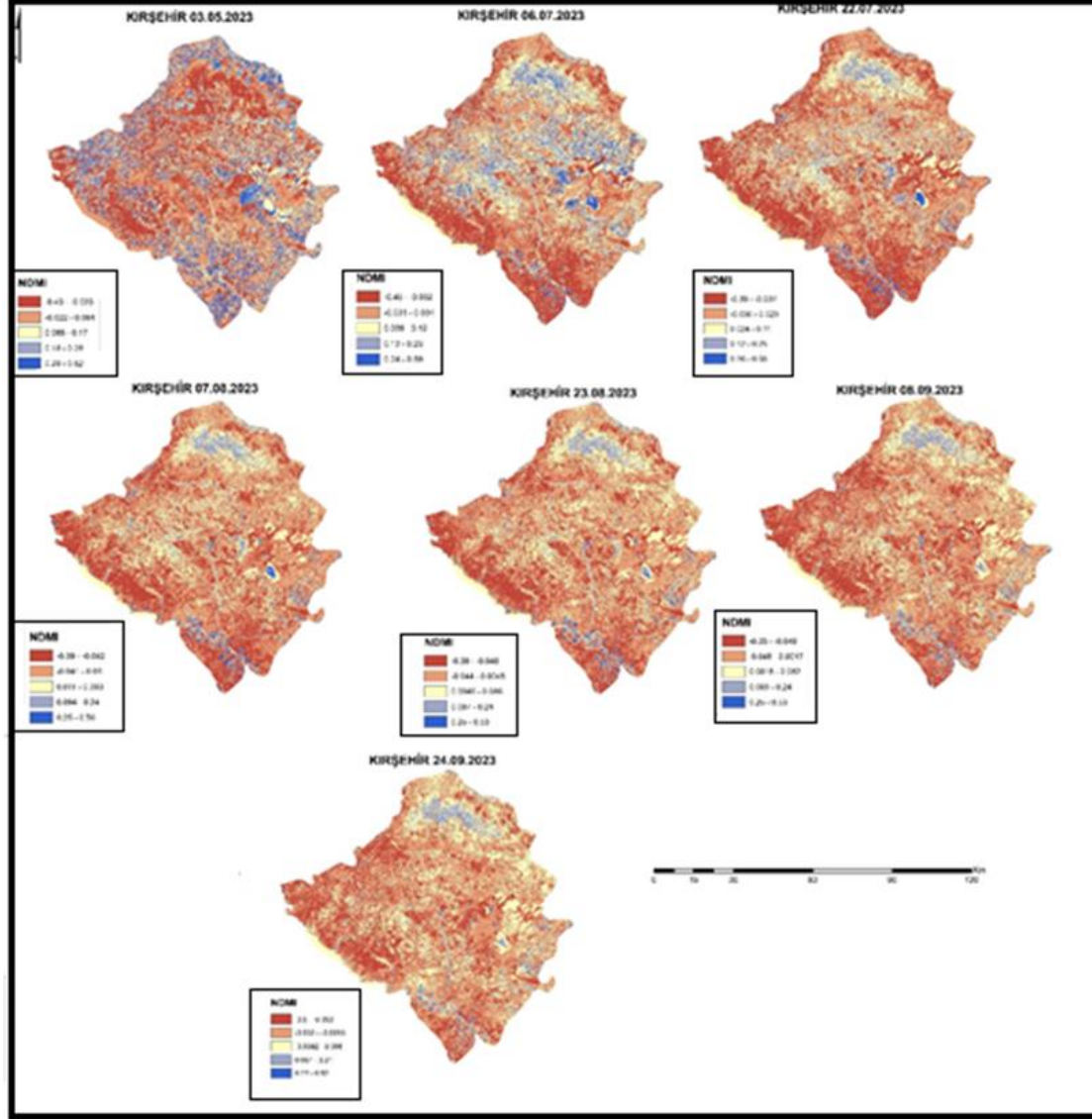
2013–2015 döneminde NDMI değerleri, NDVI ile paralel bir artış eğilimi göstermiş olup, bu durum nem miktarındaki artışın bitki örtüsü gelişimini desteklediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, 2016 yılından itibaren NDMI değerlerinde belirgin bir azalma gözlenmiş ve bu durum özellikle yaz aylarında nem koşullarının zayıflamasıyla ilişkilendirilmiştir. 2019–2020 yıllarında NDMI değerleri düşük seviyelerde seyretmiş; 2021 ve 2023 yıllarında ise sınırlı bir nem artışı tespit edilmiştir. Genel eğilim, yıllar içerisinde nem kaybının artarak devam ettiğini göstermekte olup, düşük NDMI değerlerinin çalışma alanının büyük bir bölümünü kapladığı belirlenmiştir.

Çalışma alanının kurak ve yarı kurak iklim koşullarına sahip olması, bitki örtüsü üzerinde belirgin bir su stresi oluşturmaktadır. Bu kapsamda NDMI değerleri su stresine göre sınıflandırılmış; 1: çok şiddetli su stresi, 2: şiddetli su stresi, 3: orta düzeyde su stresi, 4: az su stresi ve 5: su stresi yok şeklinde tanımlanmıştır (Şekil 5, 6).

Şekil 5: 2016 - 2023 NDMI Değerlerinin Aylık Değişimi

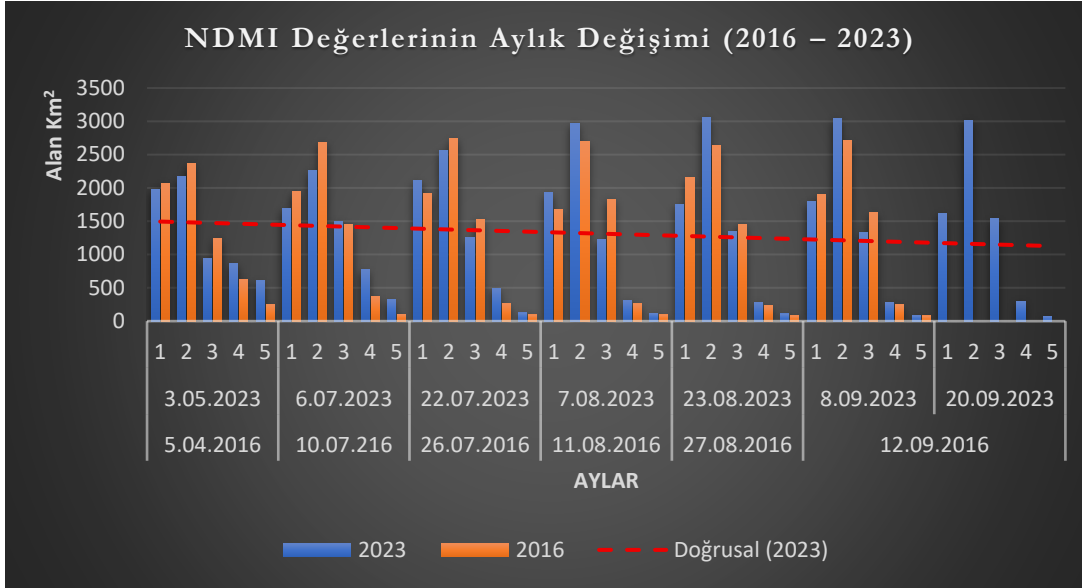
Nisan ve Mayıs aylarına ait NDMI değerleri incelendiğinde, çok şiddetli ve şiddetli su stresinin yaygın olduğu ve bu sınıfların yaklaşık olarak çalışma alanının yarısına karşılık geldiği görülmektedir. Yaz aylarında su stresinin artması beklenmekle birlikte, özellikle orta düzey su stresli sınıftaki alanların genişlediği dikkat çekmektedir. Bu durumun, bitkilerin gelişerek toprak yüzeyini daha fazla örtmesi ve gölgeleme etkisi oluşturmasıyla ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Şekil 6: 2023 Yılına Ait Görüntülerinin NDMI Haritaları

Su stresinin az olduğu veya hiç olmadığı alanların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Arazi gözlemleri ve haritalama çalışmaları sonucunda elde edilen bulgular, sulama yapılan ceviz bahçelerinde çoğunlukla orta düzey su stresinin olduğu göstermektedir. Dolayısıyla, sulama ile tarım yapılan alanlarda

bitkinin su ihtiyacına uygun sulama aralıklarının ve uygulanacak su miktarlarının bilimsel esaslara göre belirlenmesi gerekmektedir (Şekil 7).

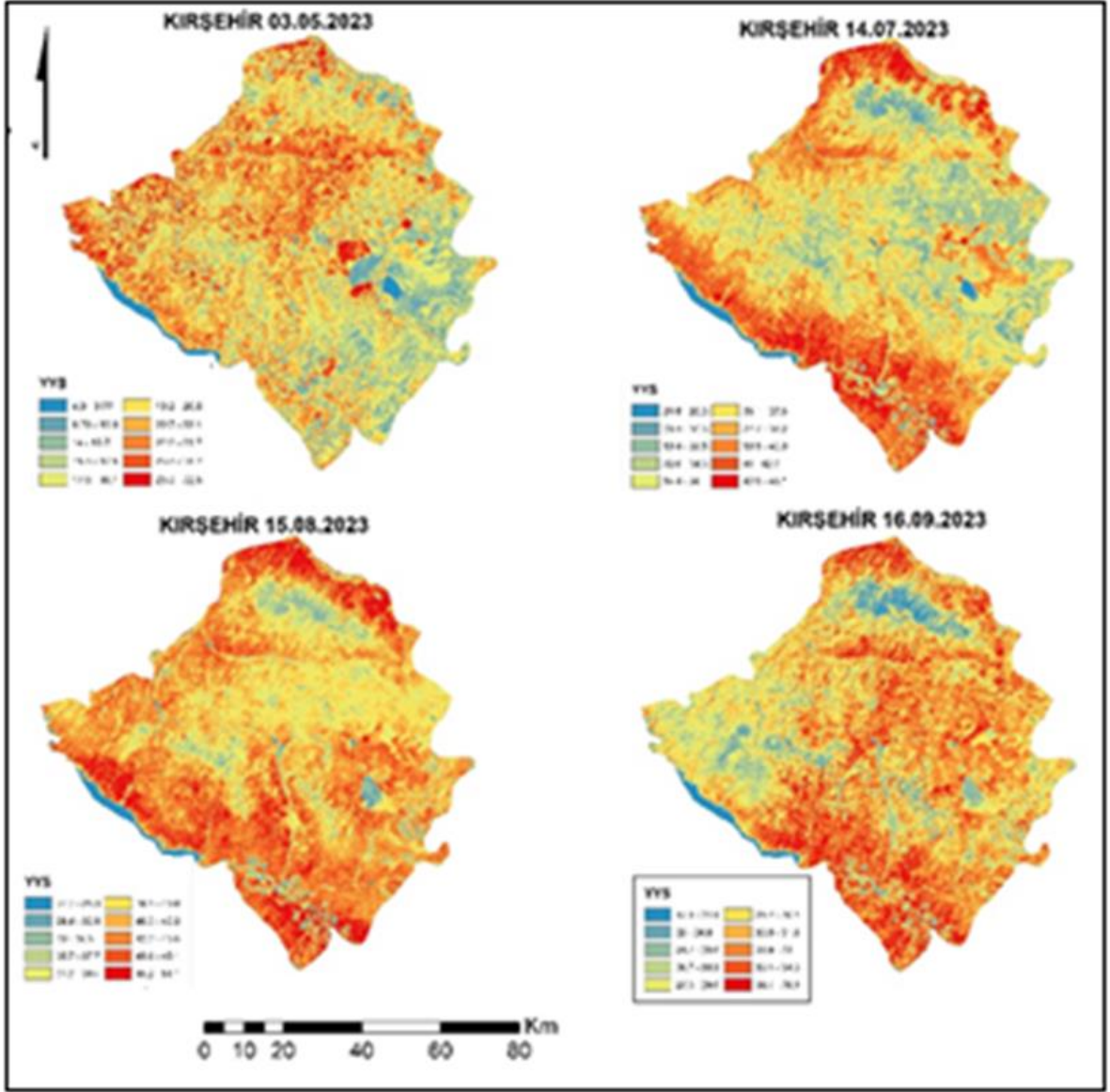

Şekil 7: NDMI Değerlerinin Aylık Değişimi (2016 – 2023)

4.3. Yüzey Sıcaklıklarının (LST) Değerlendirmesi

Çalışma kapsamında, Earth Explorer platformu aracılığıyla temin edilen 2013–2023 yıllarına ait Landsat 8 OLI uydu görüntülerine ArcGIS ortamında Yer Yüzey Sıcaklığı (LST) analizi uygulanmıştır. Ancak, diğer indislerde de belirtildiği üzere, yüzey sıcaklıklarının yıllık değişimini tek bir yıl üzerinden bütüncül olarak ortaya koymak mümkün değildir. Bu nedenle, mevsimsel koşulları temsil etmesi amacıyla 2023 yılına ait Mayıs (ilkbahar), Temmuz–Ağustos (yaz) ve Eylül (sonbahar) aylarına ilişkin veriler değerlendirilmiştir (Şekil 8).

Mayıs ayına ait LST değerleri incelendiğinde, yüzey sıcaklıklarının yaklaşık 8 °C ile 30 °C arasında değiştiği görülmektedir. Su yüzeylerinde daha düşük sıcaklıklar belirlenirken, zayıf bitki örtüsüne sahip alanlar, çıplak yüzeyler ve yerleşim alanlarında sıcaklıkların 30 °C seviyelerine ulaştığı tespit edilmiştir. Bu dönemde yeryüzünün görece nemli olması, yüzey sıcaklıklarının aşırı yükselmesini sınırlamaktadır. Bununla birlikte, özellikle özgül ısısı düşük olan bazı çıplak alanlarda yüzey sıcaklıklarının yer yer 40 °C’ye kadar çıktığı gözlenmiştir (Harita 6).

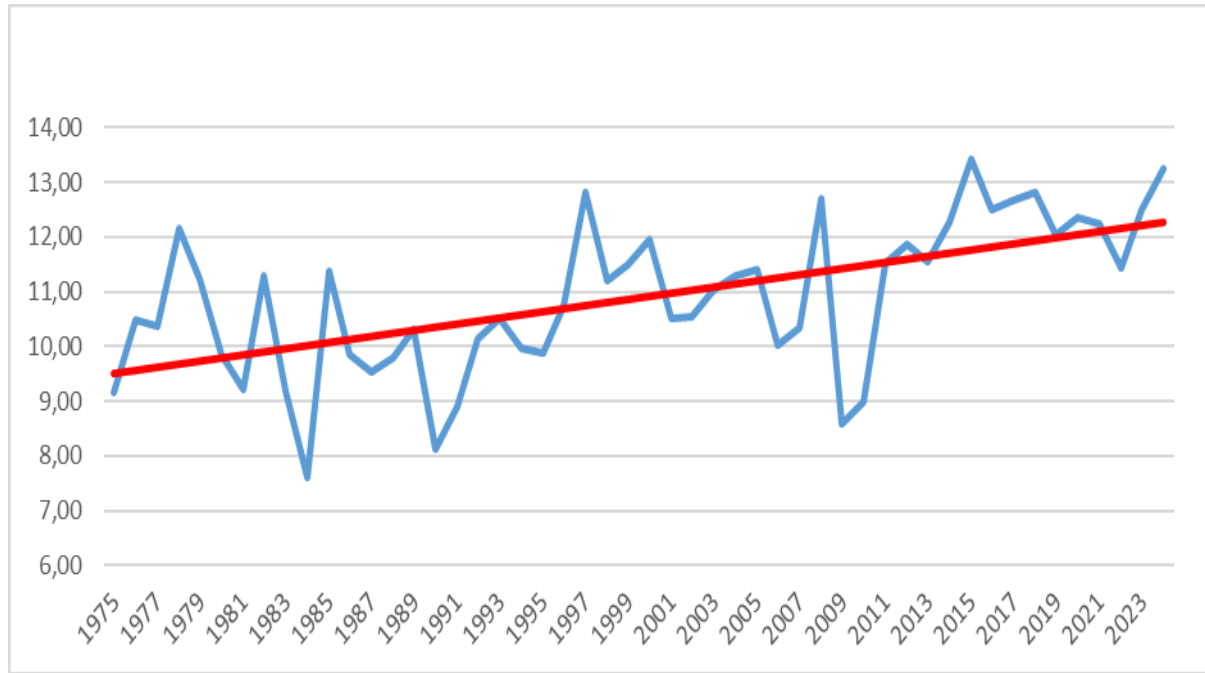
Şekil 8: 2023 Yılına ait görüntülerinin LST değerlerinin dağılımı

Temmuz ayının yüzey sıcaklığı değerlendirildiğinde su yüzeyine karşılık gelen düşük değerler aynı kalmaktadır. 20 -30 °C arasındaki sıcaklıklarda bitki örtüsünün yüzeyi kaplamasından dolayı Mayıs ayına göre azalmaktadır. Yanı bitki örtüsü ortamın daha düşük yüzey sıcaklıklarına sahip olmasını sağlamaktadır. Temmuz ayı sonlarına doğru nemin azalması ve bitki örtüsünün olgunlaşması ve hasadın bazı ürünlerde başlamasından dolayı yüksek sıcaklıklar artış olmaktadır.

Ağustos ayında sıcaklıkların yüksek olması güneş ışınlarının halen dik gelmesi, ortamdaki nemin azalması, otsu bitkilerin kuruması ve bazı ürünlerin hasat edilmesinden dolayı yüzey sıcaklıkları artmaktadır. Özellikle tahıl ekimin olduğu düz ve düze yakın alanlarda hasadın yapılmış olması ve güney yamaçlarda yüksek sıcaklıklar yaygınlık göstermektedir.

Eylül ayı Temmuz, Ağustos ayların devamı gibi bir gidişat göstermektedir. Özellikle 26 -30 °C arasındaki sıcaklıklar Temmuz ve Ağustos aylarından daha geniş alanlarda yayılım göstermektedir. Sıcaklıkların yüksek olmasında nemini kayıp etmiş toprak örtüsü ve kurumuş bitki örtüsü büyük oranda etkili olmaktadır. 30 °C’ den yüksek sıcaklıkların halan fazla olması üzerinde eğik gelen ışınlardan dolayı güney yamaçlar da etkisi olmaktadır.

Kırşehir genel sıcaklık değerleri 1976 -2024 yıllar arasındaki ortalama sıcaklıklarının yıllar arasında sınırlı oynamalar göstermektedir. Ayrıca bu dönem içinde 5-10 gibi sıcak ve soğuk devrelerin belirlediği görülmektedir. Ancak sıcaklığın genel gidişine son yıllarda artmaktadır (Şekil 9). Son 10 yılın ortalaması uzun dönem ortalama ile karşılaştırıldığında sıcaklığın yaklaşık 1,5 derece arttığı görülmektedir.

Şekil 9: Ortalama Sıcaklıkların eğilimi (1975-2023)

Kaynak: Kaman Meteoroloji İstasyonu Sıcaklık Ölçümleri (1975-2024)

Sonuç

NDVI ve NDMI arasındaki ilişki pozitif olup, bitki örtüsü yoğunluğu arttıkça nem oranı da artmaktadır. Buna karşılık, sıcaklık ile NDVI ve NDMI arasında negatif bir ilişki vardır. Yani sıcaklığın arttığı dönemlerde bitki örtüsü gelişimi ve nemlilik azalmaktadır. 2013–2023 döneminde genel eğilim; Bitki örtüsünün zayıflaması, nemliliğin azalması ve yüzey sıcaklıklarının artması yönündedir. Bu bulgular, çalışma sahasında kuraklık eğiliminin belirginleştiğini ve su stresinin zamanla arttığını göstermektedir. Özellikle tarımsal alanlarda ve doğal ekosistemlerde vejetatif gelişimin sürdürülebilirliği, iklimsel ve hidrolojik koşullardaki bu değişimlerden etkilenmektedir.

Excel ortamında yapılan değerlendirmede NDVI ve NDMI değerleri arasındaki korelasyon katsayısı 0,37 olarak hesaplanmıştır. Bu değer düşük olması, iki değişken arasında güçlü bir

pozitif ya da negatif ilişki bulunmadığını göstermektedir. Her iki indisi etkileyen temel faktörler nem ve sıcaklık olmakla birlikte, çevresel koşullara bağlı olarak bu ilişkiler değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin, bitki örtüsünün yoğun olduğu alanlarda NDVI değerleri yüksek çıkabilmekte; ancak bitkinin su içeriğinin düşük olması durumunda NDMI değerleri görece düşük kalabilmektedir. Bu durum, NDVI değerinin yüksek olmasının bitki örtüsünün su stresi altında olmadığı anlamına gelmediğini ve su stresi değerlendirmelerinde NDMI gibi nem odaklı indislerin birlikte kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, NDVI ve NDMI indekslerinin birlikte değerlendirilmesi, Kırşehir ilinde son on yılda bitki örtüsü sağlığının olumsuz etkilendiğini, nem miktarının azaldığını ve yer yüzey sıcaklıklarının yükseldiğini ortaya koymuştur. Bu durum, bölgesel düzeyde su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, tarımsal üretim planlaması ve ekosistem yönetimi açısından önlem alınması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Alahacoon, N., Edirisinghe, M., & Ranagalage, M. (2021). Satellite-based monitoring of meteorological and agricultural drought and their impact on agricultural sustainability in Sri Lanka. *Journal of Environmental Management*, 288, 112418.
- Almendra-Martín, L., Martínez-Fernández, J., González-Zamora, A., Benito-Verdugo, P., & Herrero-Jiménez, C. (2021). Agricultural drought trends over the Iberian Peninsula: Relationships with land use and climate change. *Science of the Total Environment*, 762, 143118.
- Blum, A. (2017). *Plant breeding for water-limited environments*. Springer.
- Chaves, M. M., Maroco, J. P., & Pereira, J. S. (2003). Understanding plant responses to drought—from genes to the whole plant. *Functional Plant Biology*, 30(3), 239–264.
- Farooq, M., Wahid, A., Kobayashi, N., Fujita, D., & Basra, S. M. A. (2009). Plant drought stress: Effects, mechanisms and management. *Agronomy for Sustainable Development*, 29(1), 185–212.
- Flexas, J., & Medrano, H. (2002). Drought-inhibition of photosynthesis in C3 plants: Stomatal and non-stomatal limitations revisited. *Annals of Botany*, 89(2), 183–189.
- Hazaymeh, K., & Hassan, Q. K. (2016). Remote sensing of agricultural drought monitoring: A review of methods, indices, and challenges. *Remote Sensing Applications: Society and Environment*, 4, 36–50.
- Idso, S. B., Jackson, R. D., Pinter, P. J., Reginato, R. J., & Hatfield, J. L. (1981). Normalizing the stress-degree-day parameter for environmental variability. *Agricultural Meteorology*, 24, 45–55.
- Islam, A. R. M., Shen, S., Hu, Z., & Rahman, M. A. (2017). Drought hazard evaluation in boro paddy cultivated areas of western Bangladesh under current and future climate change conditions. *Advances in Meteorology*, 2017, Article 3514381.
- Jackson, R. D., Idso, S. B., Reginato, R. J., & Pinter, P. J. (1981). Canopy temperature as a crop water stress indicator. *Water Resources Research*, 17(4), 1133–1138.
- Lesk, C., Rowhani, P., & Ramankutty, N. (2016). Influence of extreme weather disasters on global crop production. *Nature*, 529, 84–87.
- Liu, X., & Kogan, F. (2019). Monitoring drought dynamics in the Horn of Africa using satellite remote sensing data. *Remote Sensing*, 11(9), 1108.
- Mohammed, B., Alsafadi, K., Mousavi, S., & Harsanyi, E. (2021). Spatio-temporal analysis of agricultural drought in Syria using SPI and GIS techniques. *Theoretical and Applied Climatology*, 145(3–4), 1281–1294.

- Narin, H., Delen, A., & Abdikan, S. (2018). Sentinel-2A verisi kullanılarak tarımsal ürün deseninin belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 18(1), 10–22.
- Pettorelli, N., Vik, J. O., Mysterud, A., Gaillard, J. M., Tucker, C. J., & Stenseth, N. C. (2005). Using the satellite-derived NDVI to assess ecological responses to environmental change. *Trends in Ecology & Evolution*, 20(9), 503–510.
- Sánchez, N., González-Zamora, Á., Piles, M., & Martínez-Fernández, J. (2016). A new soil moisture agricultural drought index (SMADI) integrating MODIS and SMOS products. *Remote Sensing*, 8(4), 287.
- Shahzaman, M., Zhu, W., Ullah, I., Mustafa, F., Bilal, M., Ishfaq, M., Nisar, S., Arshad, M., Iqbal, M., & Aslam, M. (2021). Remote sensing-based agricultural drought monitoring and assessment over South Asia using multiple indices and datasets. *Agricultural and Forest Meteorology*, 307, 108486.
- Shashikant, S., Shariff, A. R. M., Wayayok, A., Kamal, M., Lee, T. S., & Takeuchi, W. (2021). Monitoring agricultural drought in Malaysia using TVDI and NDWI. *Remote Sensing Letters*, 12(5), 451–460.
- Sultana, N., Gazi, M., & Mia, M. (2021). Assessment of agricultural drought in northwest Bangladesh using multi-temporal Landsat data. *Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences*, 24(1), 133–144.
- Şener, E. (2021). *Kızılırmak Deltası'nda SPI yöntemi ile kuraklık analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye.
- Taiz, L., Zeiger, E., Möller, I. M., & Murphy, A. (2015). *Plant physiology and development*. Sinauer Associates.
- Udmale, P., Ichikawa, Y., Manandhar, S., Ishidaira, H., & Kiem, A. S. (2014). Farmers' perception of drought impacts, local adaptation and administrative mitigation measures in Maharashtra State, India. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 10, 250–269.
- Yoon, S., Nam, W., Lee, Y., Hong, S., Feng, M., Wardlow, B., Tadesse, T., Svoboda, M., Hayes, M., & Kim, D. (2020). Agricultural drought assessment over East Asia using ESI, VHI, LAI and EVI indices. *Agricultural Water Management*, 231, 105962.
- Zhang, W., Hao, X., Feng, Q., Zhang, T., Xu, H., & Hao, X. (2021). Agricultural drought assessment based on soil moisture and precipitation over China. *Journal of Arid Environments*, 186, 104436.
- Zhao, C., Liu, B., Piao, S., Wang, X., Lobell, D. B., Huang, Y., Asseng, S., et al. (2017). Temperature increase reduces global yields of major crops in four independent estimates. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114(35), 9326–9331.

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltilmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

*Reversal of Inflation Accounting after 20 Years and the Impact of Inflation Adjustments on
Financial Statements*

Sevgi CENGİZ*

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de yaklaşık yirmi yıl sonra yeniden uygulamaya konulan enflasyon muhasebesinin finansal tablolar üzerindeki etkilerini kapsamlı şekilde incelemektedir. Enflasyonun, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış sonucu paranın satın alma gücünü azaltması; muhasebe verilerinin doğruluğunu, finansal oranların karşılaştırılabilirliğini ve karar alma süreçlerinin güvenilirliğini olumsuz etkilediği kabul edilmektedir. Çalışmanın temel amacı, enflasyon düzeltmesi uygulamalarının bilanço ve gelir tablosu düzeyinde yarattığı sayısal ve raporlama etkilerini hem teorik hem de uygulamalı örneklerle ortaya koymaktır. Araştırma iki uygulamalı bölümden oluşmaktadır. Birinci uygulamada örnek bir işletmenin 31.12.2023 tarihli bilançosu üzerinden parasal ve parasal olmayan kalemler ayrıştırılmış, Yİ-ÜFE endeksleri esas alınarak düzeltme katsayıları hesaplanmış ve ilgili yevmiye kayıtları enflasyon muhasebesine uygun biçimde yapılmıştır. Bu uygulama sonucunda, örnek işletmenin bilanço toplamı 400.000 TL’den 413.500 TL’ye yükselmiş ve 13.500 TL’lik fark enflasyon düzeltmesinden kaynaklanmıştır. İkinci uygulamada ise Borsa İstanbul’da işlem gören Tüpraş şirketinin TMS 29 kapsamında hazırlanan enflasyon muhasebesi uygulanmış finansal tabloları incelenmiştir. Analizler, Tüpraş’ın finansal tablolarında enflasyon muhasebesi etkisi nedeniyle 8.768 milyon TL tutarında net parasal pozisyon kaybı meydana geldiğini, bunun gelir tablosu ve karlılık göstergelerinde belirgin azalmalar yarattığını göstermiştir. Bulgular, enflasyon muhasebesinin finansal tabloların gerçeğe uygunluk ve karşılaştırılabilirliğini artırdığını; ancak kısa vadede karlılık göstergelerini baskılayabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, yüksek enflasyon dönemlerinde şirketlerin finansal raporlamada enflasyon düzeltmesi uygulamaları benimsemelerinin, paydaşlara daha sağlıklı bilgi sunulması ve uzun vadeli ekonomik kararların iyileştirilmesi açısından kaçınılmaz olduğu önerilmektedir. Çalışma ayrıca uygulamaya ilişkin teknik ayrıntıları, VUK ile TMS 29 arasındaki farkları, parasal ve parasal olmayan kalemlerin sınıflandırılmasının önemini ve enflasyon muhasebesi uygulamalarında kullanılacak düzeltme katsayılarının tespit yöntemlerini ayrıntılı şekilde tartışmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları arasında örnek uygulamanın modelleme düzeyi ve yalnızca belirli dönemlere ilişkin veri kullanımı yer almakta olup,

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, e-posta:sevgicengiz36@outlook.com, ORCID:0000-0002-5963-2585

Atf için / Cite as: Cengiz, S (2025). “Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltilmelerinin Finansal Tablolara Etkisi”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 43-65. DOI: 10.62068/visbid.1803953

gelecekteki araştırmalarda farklı sektörler ve çok uluslu karşılaştırmalarla örneklem büyütölmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon Muhasebesi, Enflasyon Diişeltmesi, Bilanço, Gelir Tablosu.*

Abstract

This study provides a comprehensive analysis of the impact of inflation accounting, reinstated in Turkey after nearly twenty years, on financial statements. It proceeds from the premise that inflation — a sustained rise in general price levels and the resulting decline in purchasing power — distorts accounting records, financial ratios and decision-making information. The main objective is to quantify and explain how inflation adjustments influence balance sheets and income statements through conceptual discussion and two applied case studies. The research contains two applied sections. In the first application, a representative company's balance sheet dated 31 December 2023 was adjusted: monetary and non-monetary items were classified, adjustment coefficients were calculated using domestic producer price indices (Yİ-ÜFE), and related journal entries were prepared under inflation accounting rules. This application increased the sample company's total assets from 400,000 TL to 413,500 TL, revealing a 13,500 TL adjustment attributable to inflation correction. In the second application, the financial statements of Tüpraş — a Borsa Istanbul-listed company — prepared under IAS/TMS 29 were examined. The analysis found that inflation accounting effects produced an 8,768 million TL net monetary position loss, which reduced reported profitability and affected certain liquidity metrics. Findings indicate that while inflation accounting may lower profitability indicators in the short term, it produces a more faithful and comparable depiction of firms' financial positions during high inflation. The paper addresses implementation challenges, contrasts VUK and TMS 29 approaches, and highlights the need to correctly classify monetary versus non-monetary items and to determine proper indexation dates. Limitations include reliance on specific period data and modelling assumptions; future studies should broaden the sample, include cross-sector and international comparisons, and assess long-term impacts.

Keywords: *Inflation Accounting, Inflation Adjustment, Balance Sheet, Income Statement.*

Giriş

Firmaların değer hareketlerinin izlenmesi, sınıflandırılması, kaydedilmesi ve elde edilen veriler üzerinden ilgili tabloların oluşturularak yorumlanması süreci olarak tanımlanan muhasebe, belirli temel varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlardan biri, parayla ölçülme esasına dayanmakta ve ölçü birimi olarak kullanılan paranın değerinin değişmediği kabulüne dayanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, paranın nominal değerinden ziyade satın alma gücündeki artış veya azalışların dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır (Can, 2006). Paranın zaman değeri kavramı, bugünkü paranın gelecekteki paradan daha değerli olduğunu ifade ederek, bu değeri etkileyen temel unsurlardan birinin enflasyon olduğunu göstermektedir. Enflasyon oranlarının dönemsel ve yıllık olarak farklı etkiler yaratması, muhasebe uygulamalarında bu oranların belirlenmesi ve hesaplanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu gereklilik, enflasyon muhasebesi kavramının temel dayanağını oluşturmaktadır. Enflasyon muhasebesi, 1989'da, 29 no'lu Uluslararası Muhasebe Standardı (UMS 29) ile başlamış, Türkiye'de ise 2005 yılında 29 no'lu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 29) olarak uygulamaya girmiştir. 1998'de zorunlu hale gelen uygulama, 2001'deki tebliğle 2003 sonuna ait mali tablolar için gerekli kılınmıştır. 2022'deki 7352 Sayılı Kanun, Vergi Usul Kanunu (VUK)'na eklenen geçici madde ile enflasyon muhasebesi 2023 yılına ertelenmiş ve 31.12.2023 tarihli mali tabloların düzeltileceği belirtilmiştir.

Türkiye'de, 5024 Sayılı Kanun ile 01.01.2004 tarihinden itibaren 31.12.2003 tarihli bilançolar enflasyon düzeltmesine tabi tutulmuştur. Ancak 2004-2021 yılları arasında enflasyon düzeltmesi koşulları oluşmadığından düzeltme yapılmamıştır. 2021 sonunda, pandemi ve diğer ekonomik sıkıntılar nedeniyle enflasyon muhasebesi yeniden gündeme gelmiş ve 2023 yılı sonunda uygulanmaya başlanması planlanmıştır.

Enflasyon düzeltmesi ve enflasyon muhasebesi kavramları literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle, sonraki bölümlerde konunun genel çerçevede ele alınabilmesi amacıyla “enflasyon muhasebesi” teriminin kullanılması tercih edilmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmada esas olarak Vergi Usul Kanunu (VUK) kapsamında uygulanan enflasyon düzeltmesine odaklanılmıştır. Bu nedenle, enflasyon muhasebesine ilişkin TMS 29 kapsamındaki uygulamalara ayrıntılı olarak yer verilmemiş; ancak teorik çerçevede her iki yaklaşım karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisi iki uygulama üzerinden değerlendirilmiştir. İlk olarak, enflasyon düzeltilmesinde uygulanacak oranlar ve muhasebeleştirilecek kalemler belirlenerek, enflasyon muhasebesi kapsamında düzeltilmiş tutarlar üzerinden yevmiye kayıtları yapılmıştır. İkinci uygulamada ise, Tüpraş şirketinin enflasyon muhasebesi uygulanmış finansal tabloları incelenerek enflasyon muhasebesinin etkisi analiz edilmiştir.

1. Enflasyon ve Enflasyon Muhasebesi Kavramı ve Türkiye’de Uygulanması

1.1. Enflasyon Kavramı ve Enflasyonun Genel Seyri

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli artışı olarak tanımlanan enflasyon (Cassel, 1984), kavramsal olarak balon veya genişleme biçiminde değerlendirilebilir. Fiyatlardaki bu sürekli artış, satın alma gücünün azalmasıyla sonuçlanır ve cari fiyat düzeyindeki toplam talebin, cari fiyat düzeyindeki toplam arzdan fazla olması durumunu ifade eder. Ayrıca, piyasada mevcut olan miktardan daha fazlasının talep edilmesi durumu olarak da tanımlanabilir (Parasız, 1998). Bu süreç, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışın yanı sıra, paranın satın alma gücünün azalması ve dolayısıyla paranın değersizleşmesi ile de ilişkilidir.

Enflasyonun oluşma sebepleri; ülkelerin gelişmişlik düzeyi, uygulanan politikalar, piyasa ve finansal yapılarındaki farklılıklar nedeniyle değişiklik gösterse de temel nedenlerin aynı olduğu ifade edilebilir. Bu temel nedenler ise şöyle sıralanmaktadır (Akyol, 2023):

- Tüketici talebindeki artış, tüketici gelirindeki artışla doğru orantılı olduğundan talep yönlü enflasyona neden olması,
- Toplam tüketici talebinin üretimi aşması durumu,
- Artan üretim maliyetleri, olumsuz iklim koşulları gibi sebeplerden kaynaklı olarak zaruri ihtiyaç olan ürün ve hizmetlerin taban fiyatının artması,
- Ülkenin para biriminde yaşanan değer kaybı nedeniyle ithal ürünlerin fiyatında artış olması,
- Kamu harcamalarının kontrolsüzlüğü ve verimsizliği,
- Tasarrufların artırılması yoluyla yatırımların ve üretimin azaltılması,
- Dolaşımda olan mevcut paranın artış göstermesi,
- Kamu harcamalarında oluşan artışın, gelirlerde oluşan artışı aşması,
- Düşük maliyetli ve düşük faizli krediler sunulması.

Enflasyonu oluşturan sebeplerin çeşitliliğine bakıldığında, enflasyonu artıran birden çok nedenin aynı anda gerçekleşmesi sonucu yüksek enflasyon oranlarına ulaşabilmektedir. Söz konusu enflasyon oranları yaşanan gelişme ve değişmelere bağlı olarak yıldan yıla farklılık göstermektedir. 1980 – 2023 yılları arasında gerçekleşen ve son 43 yılı kapsayan yıllık enflasyon oranları Tablo 1’de paylaşılmaktadır. Tablo 1’de, 1980-2023 yılları arasında gerçekleşen ve yıllık olarak baz alınan enflasyon oranları yer almaktadır.

Yıl	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (%) (Yıllık)	Yıl	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (%) (Yıllık)
1973	16,0	1999	68,8
1974	18,6	2000	39,0
1975	19,8	2001	68,5

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

1976	16,4	2002	29,7
1977	28,0	2003	18,4
1978	47,2	2004	9,3
1979	56,8	2005	7,72
1980	115,6	2006	9,65
1981	33,9	2007	8,39
1982	21,9	2008	10,06
1983	37,1	2009	6,53
1984	49,7	2010	6,4
1985	44,2	2011	10,45
1986	30,7	2012	6,16
1987	55,1	2013	7,4
1988	75,2	2014	8,17
1989	68,8	2015	8,81
1990	60,6	2016	8,53
1991	71,1	2017	11,92
1992	67,9	2018	20,3
1993	71,4	2019	11,84
1994	125,5	2020	14,6
1995	76,0	2021	36,08
1996	79,8	2022	64,27
1997	99,1	2023	64,77
1998	69,7	2024	

Tablo 1: 1973-2023 Yılları Arası Enflasyon Oranları **Kaynak:** Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2024.

Tablo 1'e bakıldığında;

- 70'li yıllarda enflasyon artış oranlarının istikrarlı ancak yükseliş eğiliminde olduğu, 1980 yılından önceki yıllara kıyasla % 100'den fazla bir artış yaşandığı, özellikle dünyada yaşanan iki büyük petrol krizi ve sonrasında Türkiye'de 3. büyük devalüasyonun yaşanmasının enflasyon rakamlarında ani sıçramalara sebep olduğu görülmüştür.

- 90'lı yıllarda esnek kur politikasına geçildikten ve fiyat kontrolleri kaldırıldıktan sonra ise Türk Lirası % 32 değer kaybına uğrayarak, Türkiye ekonomisi tarihinde en büyük cari ve kamu açığı yaşanmış ve bu durumun ise enflasyon oranlarını yükselttiği görülmektedir.

- 2000'li yıllarda yer alan enflasyon rakamlarına bakıldığında, 2001 krizi olarak da adlandırılan Türkiye Ekonomik krizinin yaşanması enflasyon oranının yükselmesinde önemli rol oynamıştır. 2002, 2003 ve 2004 yılı için ise sırasıyla %35, %20 ve % 12 enflasyon oranları hedeflenmiş olmasına rağmen uygulamada yerini bulamaması nedeniyle Merkez Bankası tarafından söz konusu yıllar örtük enflasyon

hedefleme dönemi olarak nitelendirilmiş ve söz konusu dönemler, enflasyon muhasebesinin gündeme geldiği ilk dönemler olmuştur.

- 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, enflasyon oranlarını artırmış ve sonrasında daha ılımlı dalgalanmalar gözlemlenmiştir. 2020 yılında COVID-19 salgınının ise dünya genelinde enflasyon oranlarında ciddi ve ani yükselişlere yol açtığı görülmüştür.

Son 50 yıldaki enflasyon oranları, enflasyon muhasebesi açısından değerlendirildiğinde, enflasyon düzeltilmesi uygulamaları 2003 yılında gündeme gelmiş ve 2004'te yürürlüğe girmiştir. Ancak bu süreçten sonra düzenli olarak uygulanmamıştır. 2021 yılının sonuna gelindiğinde ise enflasyon muhasebesi koşulları yeniden oluşarak, 2023 yılında uygulanmaya başlanmıştır.

Hiçyorulmaz ve Akdoğan (2023) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye ile birlikte 20 farklı ülkenin son 11 yıllık enflasyon oranlarına yer verilerek esas alınan yıllar itibarıyla en yüksek enflasyon oranının Türkiye'ye ait olduğu ifade edilmiştir. 2013–2023 dönemine ait enflasyon verileri incelendiğinde ülkeler arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye, bu dönemde en yüksek enflasyon oranlarına sahip ülkelerden biri olmuştur. 2017'de %11,9 olan enflasyon oranı 2021'de %36,1'e, 2022'de ise %64,3'e yükselmiş; bu durum fiyat istikrarı sorununun yapısal bir nitelik kazandığını göstermiştir. Buna karşılık Japonya, İsviçre ve Çin gibi gelişmiş ekonomilerde enflasyon oranları düşük seviyelerde seyretmiş, bazı yıllarda ise negatif değerlere (deflasyon) ulaşmıştır (IMF, 2024).

Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD gibi gelişmiş ekonomilerde 2021–2022 döneminde enflasyon oranlarında dikkat çekici bir artış gözlenmiştir. Bu artış, pandemi sonrası genişleyici para politikaları, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve küresel tedarik zinciri aksaklıklarıyla ilişkilendirilmektedir. Örneğin ABD'de enflasyon 2020'de %1,2 iken 2022'de %8,3'e yükselmiştir (Dünya Bankası, 2024).

Tablo genel olarak değerlendirildiğinde, 2013–2023 dönemi düşük enflasyon ortamından yüksek enflasyon sürecine geçişin yaşandığı bir dönem olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında, bu süreç enflasyon muhasebesi uygulamasına duyulan ihtiyacı güçlendirmekte; finansal tabloların gerçeğe uygun sunulabilmesi için fiyat değişimlerinin dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

1.2. Enflasyon Muhasebesi Kavramı ve Türkiye'de Uygulanması

Enflasyon Muhasebesini, mevcut enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisini (olumsuz) ayıklayarak, finansal tablolarda yer alan verilerin gerçeklik ve doğruluğunun ifade edilebilmesi için geliştirilmiş yöntemlere verilen genel bir ad, düzenleme ya da çözüm yolu olarak tanımlamak mümkündür (Kışalı, Işıklılar ve Bozkurt, 2003).

Aynı paranın, farklı dönemlerde alım gücünü göstermesi ve benzer araçlara dönüştürülebilmesi için yapılan birtakım matematiksel muhasebe işlemleri şeklinde de tanımlanan enflasyon muhasebesinin temel amacı, zaman içerisinde paranın satın alma gücünün değişmesi nedeniyle homojenliğini kaybeden

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

finansal tabloların, aynı para birimiyle ve cari alım gücüyle belirtilmesi ve bu doğrultuda olası kazanç ve kayıpların, muhasebe kayıtlarına doğru bir şekilde aktarılmasıdır (Şavlı ve Canoğulları, 2004).

Maliye Bakanlığının, 5024 sayılı VUK, Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ve Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK) ile getirmiş olduğu enflasyon muhasebesi uygulamaları, 01.01.2004 tarihi esas alınarak yürürlüğe girmiştir. Aynı dönemde, 5024 Sayılı Kanunun 298. Maddesinde, enflasyon muhasebesi konusuna ilk defa yer verilmiştir. Ayrıca bu kanunla birlikte, mevcut dönemde enflasyon oranının %10'u geçmesi durumunda ve mevcut dönem dâhil son 3 dönemdeki enflasyon oranlarının toplamının %100'ü aşması durumunda enflasyon muhasebesinden söz edilebilmesi için asgari koşulların olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde ilk geçici vergi dönemi olarak değerlendirilen 2005 yılı Mart ayı sonunda, Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) %8,16 olurken, son 3 yılın toplam TEFE oranı ise %57,87 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2004 yılında uygulanmaya başlanan enflasyon muhasebesi uygulamaları 2005 yılı itibarıyla kaldırılmıştır.

2004 yılını izleyen dönemler sonrasında enflasyon muhasebesi uygulanmamış ancak 2021 yılının sonuna doğru enflasyon muhasebesi koşulları (Üretici Fiyat Endeksi-ÜFE 2021 yılının 12 ayında toplam %79,89 artış gösterirken, son 3 yılda %141,70 artış göstermiştir) yeniden oluşarak gündeme gelmiştir. Ayrıca yaşanan yüksek enflasyon oranları ise enflasyon muhasebesi uygulamaları kaçınılmaz olmuştur (Çakır, 2023).

29.01.2022 tarih 31734 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 7352 sayılı VUK ile KVK'da değişiklik yapılmasına dair Kanun ile bir düzenleme yapılarak uygulanması planlanan enflasyon muhasebesi 2023 yılına ertelenmiştir. Erteleme ile 31.12.2023 öncesi dönemde enflasyon muhasebesi koşulları oluşsa bile bu tarihe kadar uygulanmayacağı belirtilmiştir.

1.2.1. VUK ve TMS 29 Kapsamında Enflasyon Muhasebesi Karşılaştırması

Türkiye'de enflasyon muhasebesi uygulamaları hem VUK hem de TMS 29 çerçevesinde düzenlenmektedir. Ancak her iki yaklaşımın temel amacı, dayandığı ilkeler ve uygulama biçimleri bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. VUK esas olarak vergisel amaçlı bir düzenleme olup, işletmelerin vergi matrahının doğru hesaplanmasına odaklanmaktadır. Buna karşılık TMS 29, finansal raporlamada gerçeğe uygun bilgi sunmayı hedefleyen uluslararası muhasebe standartlarıyla uyumlu bir yaklaşımdır.

Bu iki sistem arasındaki farkların doğru anlaşılması, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde finansal tabloların yorumlanması ve işletmelerin karar süreçlerinde tutarlılığın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Aşağıdaki tablo, VUK ve TMS 29 kapsamında enflasyon muhasebesi uygulamalarının amaç, kapsam, yöntem, uygulama ve raporlama yönlerinden temel farklarını özetlemektedir (Kışal, Işıklılar ve Bozkurt, 2003; Şavlı ve Canoğulları, 2004; Çakır, 2023):

Karşılaştırma Unsuru	VUK (Vergi Usul Kanunu)	TMS 29 (Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama)
Amaç	Vergi matrahının doğru hesaplanması.	Finansal tabloların gerçeğe uygun bilgi sunması.
Dayanak	VUK Mükerrer 298. madde ve ilgili tebliğler (ör. 555 Sıra No.lu Tebliğ).	TMS 29, IAS 29'a paralel olarak hazırlanmıştır.
Odak Noktası	Vergisel kazanç ve mali kâr.	Gerçeğe uygun finansal bilgi ve performans ölçümü.
Uygulama Koşulu	Son 3 yılda %100, içinde bulunulan yılda %10'un üzerinde enflasyon.	Yüksek enflasyonlu ekonomi tespiti (yaklaşık üç yılda %100 ve üzeri).
Başlama Zamanı	Hazine ve Maliye Bakanlığı ilanı ile başlar.	İşletme kendi finansal raporlama kararına göre uygular.
Yöntem	Parasal olmayan kalemler yeniden değerlendirme katsayılarıyla düzeltilir.	Tüm finansal tablolar genel fiyat endeksiyle düzeltilir.
Kapsam	Bilanço kalemleri (stok, sabit kıymet, sermaye vb.).	Tüm finansal tablolar (bilançolar, gelir tablosu, nakit akış, özkaynak değişimi).
Parasal Kazanç/Kayıp	Hesaplanmaz.	Hesaplanır ve gelir tablosunda gösterilir.
Mali Tablolara Etkisi	Sınırlı; düzeltme farkları fon hesabına alınır.	Kapsamlı; tüm tablolar reel hale getirilir.
Vergi Etkisi	Vergisel kazanç hesaplamasında dikkate alınır.	Vergisel etki doğurmaz (raporlama amaçlıdır).
Raporlama Amacı	Vergi idaresine yönelik mali tablolar.	Yatırımcılar ve paydaşlara yönelik finansal raporlar.
Denetim	Vergi denetimi kapsamında değerlendirilir.	Bağımsız denetim kapsamında incelenir.

Tablo 2: VUK ve TMS 29 Kapsamında Enflasyon Muhasebesi Karşılaştırması

2. Enflasyonun Bilanço ve Gelir Tablosu Üzerindeki Etkisi

Finansal tabloların temel amacı, muhasebe ile ilgili tarafların (yatırımcılar, müşteriler, çalışanlar, devlet vb.) karar alma süreçlerinde ihtiyaç duydukları güvenilir ve doğru finansal veriyi sunmak ve şirketlerin mevcut durumlarına ilişkin bilgi sağlamaktır. Paylaşılan verilerin doğruluğu, ilgili tarafların doğru kararlar almasını kolaylaştırırken, yanlış veya yanıltıcı bilgiler hatalı kararlar alınmasına sebep olabilir. Bu yanlış ve yanıltıcı bilgilerin oluşmasında en önemli etkenlerden biri, enflasyonun finansal tablolarda yeterince dikkate alınmamasıdır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, paranın satın alma gücündeki değişiklikler yatırımcılar ve ilgililer için yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisinin doğru şekilde yansıtılması büyük önem taşımaktadır.

2.1. Enflasyonun Bilanço Üzerindeki Etkisi

Tek Düzen Hesap Planı (THP) çerçevesinde, bilanço işletmelerin belirli bir dönem içerisindeki varlık ve bu varlıkların kaynaklarını gösteren temel finansal durum tablosudur. Tarihi maliyet ve para ile ölçülme esasına göre hazırlanan bilançolar, sürekli artan fiyatlar karşısında gerçek ve karşılaştırılabilir bilgi sunamayabilir. Bu nedenle, enflasyon muhasebesi, bilanço kalemlerinin parasal ve parasal olmayan olarak ayrıştırılmasıyla etkilerini ortaya koyar.

• **Parasal kalemler:** Elde tutulan para veya para ile ödenecek/alınacak kalemlerdir (TMS 29, md. 12-15). Bu kalemler nominal değer üzerinden ölçülür ve enflasyon düzeltmesine tabi olmaz (Bkz. Tablo 3).

• **Parasal olmayan kalemler:** Sabit veya belirlenebilir tutarda para ödemesi yükümlülüğü olmayan kalemlerdir (TMS 21, md. 16). Bu kalemler enflasyon düzeltmesine tabi tutulur (Bkz. Tablo 3).

Enflasyonist bir ortamda, parasal olmayan varlıklara sahip şirketler, genel fiyat seviyesindeki artışlar sayesinde nominal değerlerini koruyabilirler ve satın alma güçlerini muhafaza edebilirler. Örnek olarak yabancı para alacakları, yurt dışı sipariş avansları ve sabit kıymetler verilebilir (Altun, 2004; Gökçen ve Ataman, 2022).

Parasal Kalemler	Parasal Olmayan Kalemler
Nakit ve bankalardaki mevduat	Şerefiye
Menkul kıymetler	Stoklar ve karşılıkları
Ticari alacaklar ve karşılıkları	Sabit kıymetler
Şüpheli alacaklar	Maddi olmayan duran varlıklar
Alacak senetleri ve diğer alacaklar	İştirak yatırımları
Ticari borçlar	Ertelenmiş gelirler
Tahakkuk etmiş giderler ve diğer borçlar	Özkaynaklar
Ödenecek vergiler	Hisse senetleri
Ödenecek borçlar ve senetler	

Tablo 3. Parasal ve Parasal Olmayan Finansal Tablo Kalemleri **Kaynak:** PwC, 2023; Gökten, Gökten ve Mollaogulları, 2023.

Parasal ve parasal olmayan kalemler açısından enflasyonun etkileri farklıdır ve bu farklar bilanço analizini doğrudan etkilemektedir.

2.2. Enflasyonun Gelir Tablosu Üzerindeki Etkisi

İşletmelerin belirli bir döneme ait gelir ve giderleri ile o döneme ait faaliyet sonuçlarının yer aldığı finansal tablo olarak tanımlanan gelir tablosu, enflasyonun yani paranın satın alma gücünün değişmesi durumunda olumsuz etkilenmekte ve yanıltıcı rakamlara yer verilmesine neden olabilmektedir.

Gelirin oluştuğu dönem ile gelir tablosunun düzenlendiği dönem arasında, paranın satın alma gücündeki olası olumlu-olumsuz farklılıkların etkisi, gelir tablosunda yer alan bilgilerin doğruluğu yansıtmamasına sebep olabilmektedir (Karakaya, 2004).

Tarihi maliyet esasına göre hazırlanan muhasebe kayıtlarında elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan gelir tablolarında yer alan gelir ve gider kalemleri, ilk kayıtlandıkları rakamlarla takip

edildiğinden özellikle, enflasyon dönemlerinde, hazırlanan gelir tablolarının gerçeği yansıtmama durumu tartışmaya açık olan bir konudur.

Fiyat artışlarının olduğu dönemlerde, şirketin sattığı ya da satacağı malın fiyatı da yükseleceğinden, satış geliri de artacaktır. Dolayısı ile söz konusu artışlar birbirine entegre edildiğinden, mevcut artışın fiyatlar genel seviyesinde ki artışla karşılaştırılarak incelenmesi gerekmekte ve diğer gelir unsurlarında yer alan her bir kalemin de gerçeği yansıtıp yansıtmadığına ilişkin gerekli değerlendirme ve incelemelerde bulunulması gerekmektedir (Gökçen, 2023).

3. Literatür Araştırması

Enflasyon muhasebesi ve enflasyon düzeltmesi konularına ilişkin literatür çalışmaları, özellikle enflasyon muhasebesine geçişin ilk dönemi olarak kabul edilen 2003–2004 yıllarını izleyen beş yıl içerisinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde enflasyon oranlarının yüksek seyretmesi, konunun araştırma odağı hâline gelmesini sağlamıştır. 2004 sonrası dönemde enflasyon oranlarının normal seyretmesi nedeniyle literatürdeki çalışmalar azalmış, ancak 2021 yılından itibaren enflasyonun yeniden yükselmesi ile birlikte 2023–2024 yıllarında çalışmalarda artış gözlenmiştir. TR Dizin’de taranan dergilerde 1980–2023 dönemine ilişkin yapılan incelemeler, özellikle 2001–2003 (%116,6) ve 2020–2022 (%114,95) dönemlerinde literatürde kayda değer bir artış olduğunu göstermektedir; bu durum, enflasyon oranlarındaki ani yükselişlerin enflasyon muhasebesinin tartışmaya açılmasını tetiklediğini ortaya koymaktadır (Bozdoğan ve Çetin, 2023).

Erken dönem çalışmalar incelendiğinde, Özulucan (2002) TMS ve SPK tebliğleri çerçevesinde Fiyatlar Genel Seviyesi Muhasebesi modelini analiz ederek enflasyonun muhasebe rakamları üzerindeki etkilerini ortaya koymuş, Bilici (2003) ise kısmi düzeltme uygulamalarını değerlendirerek bunların muhasebe kayıtlarına yansımalarını örneklemle göstermiştir. Özsoy (2006), 2002–2003 yıllarında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’ndaki 13 tekstil şirketi üzerinde yaptığı çalışmada, enflasyon düzeltmesinin şirketlerin aktif ve pasif durumuna göre farklı kazançlar sağladığını rasyo analizi ile ortaya koymuştur. Bu erken dönem çalışmaları, enflasyon düzeltmesinin temel olarak finansal tabloların gerçek değerini yansıtmayı hedeflediğini ve kısmi uygulamaların etkilerini sınırlı ölçüde gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası örnekler ve sonraki dönem çalışmaları ise daha kapsamlı bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Patjoshi (2013), Hindistan’da 2004–2009 döneminde 49 şirket üzerinde yaptığı analizde, enflasyon düzeltme işlemlerinin karlılık oranlarını tarihsel maliyet esaslı ölçümlere göre düşürdüğünü tespit etmiş ve böylece enflasyon düzeltmesinin finansal tabloların nominal etkilerini giderdiğini göstermiştir. Arzova ve Şahin (2022) çalışmalarında, TMS 29 ve BOBİ FRS standartları çerçevesinde enflasyon muhasebesinin finansal tablolara etkilerini incelemiş; bu standartların enflasyonu tablolar üzerinden azaltmaya yönelik uyumlu ancak eksik düzenlemeler içerdiğini belirtmişlerdir. Shamsadini, Nasab ve Mulla (2022) ise 2015–2019 döneminde Bombay ve Tahran borsasında işlem gören 675 şirket üzerinde enflasyon düzeltme uygulamalarının olumsuz etkilerini gidermede gerekliliğini analiz

etmişlerdir. Bu çalışmalar, uluslararası bağlamda enflasyon düzeltmesinin şirketler üzerindeki etkilerini farklı ülkeler ve piyasa yapıları üzerinden karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Güncel Türkiye örnekleri de önemli bulgular içermektedir. Gökten, Gökten ve Mollaoğulları (2023), Borsa İstanbul 30 endeksindeki imalat şirketlerinin stok kalemi verilerini kullanarak, enflasyon muhasebesine geçilmesi durumunda hem bilanço hem de gelir tablosunda önemli değişikliklerin ortaya çıkacağını göstermiştir. Akpınar vd. (2024) oran analizi tekniğiyle, enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış finansal tablolar arasındaki farkları karşılaştırmış, düzeltme sonrası tabloların daha gerçekçi finansal bilgi sunduğunu ancak oran analizlerinde sınırlı iyileşme sağladığını ortaya koymuştur. Keskin (2024) çalışmasında ise Türkiye’de VUK çerçevesinde enflasyon muhasebesi uygulamalarını tarihsel ve kavramsal olarak ele almış ve uygulama örnekleriyle eğitimsel bir katkı sunmuştur. Son olarak, Yıldız (2025) 2023–2024 yıllarına ilişkin uygulama örnekleri üzerinden parasal olmayan kalemlerin düzeltme etkilerini incelemiş ve enflasyon düzeltmesinin vergi hesaplamalarında doğrudan etkili olmadığını vurgulamıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, erken dönem çalışmalar daha çok enflasyonun muhasebe kayıtları üzerindeki etkilerini tespit etmeye ve kısmi düzeltme uygulamalarını test etmeye odaklanırken, 2013 sonrası ve uluslararası çalışmalar enflasyon düzeltmesinin kârlılık ve finansal tablo bütünlüğü üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiş, 2023–2024 dönemine ait çalışmalar ise Türkiye özelinde parasal olmayan kalemlerin düzeltme etkilerini ve vergisel etkisizliğini analiz ederek VUK kapsamındaki teknik düzeltme sürecini açıklamıştır. Bu karşılaştırma, literatürde enflasyon muhasebesinin finansal tabloların doğruluğunu artırmada etkili olduğunu, ancak kârlılık ve performans göstergelerinde sınırlı iyileşme sağladığını ortaya koymaktadır.

4. Enflasyon Düzeltme Yöntemleri

Ülkelerin yüksek enflasyon rakamlarının finansal tablolar üzerindeki etkisini gidermek için kullanılan ve sıklıkla kabul gören temel/genel enflasyon muhasebesi giderme/düzeltilme modellerini (Akdoğan, 2000):

- Fiyatlar Genel Seviyesi Muhasebesi Yöntemi
- İkame Maliyeti Muhasebesi- Cari Maliyet (Değer) Muhasebesi Yöntemi
- Genel Fiyat-İkame Maliyeti Muhasebesi Yöntemi

şeklinde sıralanabilir. Her üç yöntem de, enflasyon kaynaklı oluşan fiyat ve maliyet değişikliklerinin izlenmesinde ve doğru bir şekilde saptanması noktasında, geleneksel muhasebeye kıyasla ciddi katkılar sunmaktadır. Söz konusu yöntemler Tablo 4’te yer almaktadır.

Fiyatlar Genel Seviyesi Muhasebesi Yöntemi	İkame Maliyeti Muhasebesi-Cari Maliyet (Değer) Muhasebesi Yöntemi	Genel Fiyat-İkame Maliyeti Muhasebesi
Bu yöntem, genel fiyat değişimlerinin finansal tablolar üzerindeki etkilerini düzeltmek ve bu değişimlerin şirketlerin mali yapısındaki etkilerini belirlemek amacıyla temel finansal tabloların genel fiyat endeksleri ile düzeltilmesini sağlar (Akdoğan ve Tenker, 2001). Fiyatlar genel seviyesi modelinde, varlıklar parasal ve parasal olmayan olarak ayrılır. Fiyat değişimleri, parasal kazanç ve kayıplara yol açar; bu nedenle, parasal varlık bulunduran şirketler zarar görürken, borçlu şirketler kazanç elde eder (Hacırustemoğlu, 1997).	Enflasyon dönemlerinde fiyat artışları her ürün veya hizmette farklılık gösterir. Bu farklılık, ikame maliyeti muhasebesinin temel nedenini oluşturur ve şirketin gerçek değerini ve kârını yansıtmada önemli bir rol oynar (Robson, 1994). Bu karma yöntem hem genel fiyat seviyesindeki hem de özel fiyat seviyesindeki enflasyon değişikliklerini birlikte değerlendirerek, gerçek kâr rakamlarına ulaşmayı kolaylaştırır.	Bu yöntem hem genel fiyatlar seviyesinin hem de ikame maliyeti yönteminin etkilerini bir arada değerlendirir. Bu yöntem, fiyatlar özel seviyesine öncelik vererek, ikame maliyeti muhasebesine göre düzeltilmiş finansal tabloları, dönem sonunda genel fiyat seviyeleri endeksleri ile düzeltilmiş haliyle kullanıcılara sunar. Bu bağlamda, dönem sonunda hem parasal olan kalemlerin hem de parasal olmayan kalemlerin kazanç ve maliyetinin doğru bir şekilde hesaplanmasına katkı sunmaktadır (Gökçen, 2023).

Tablo 4: Enflasyon düzeltme yöntemleri.

Tablo 4’te yer alan yöntemlerden; Fiyatlar Genel Seviyesi Muhasebesi, genel fiyat değişimlerinin etkilerini düzeltirken, İkame Maliyeti Muhasebesi enflasyondaki fiyat farklılıklarını yansıtmaktadır. Genel Fiyat-İkame Maliyeti Muhasebesi ise her iki yöntemi birleştirerek finansal tabloları hem özel hem de genel fiyat seviyeleriyle düzeltir ve kazanç ile maliyetleri doğru hesaplamaktadır.

Türkiye’de ise enflasyon düzeltme yöntemi olarak, Genel Fiyat Düzeyi Muhasebesi yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

5. Uygulama

Bilanço kalemlerine ilişkin ifade, 328 Seri No.lu VUK Genel Tebliği ekinde, parasal olan ve parasal olmayan kalemler şeklinde iki temel gruba ayrılmaktadır. Çalışmada, 2023 yılında yeniden uygulanmaya başlanan enflasyon muhasebesi, kavramsal olarak ele alınmış ve finansal tablolar üzerindeki etkileri bir örnek işletme uygulaması ile incelenmiştir. Bu çerçevede, düzeltme öncesi ve sonrası bilanço durumu karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Konunun uygulama alanının kısıtlı olması (yıllar sonra ilk defa uygulanmaya başlanması, nasıl uygulanacağına ilişkin belirsizlikler içermesi ve finansal tabloların bütün kalemlerine uygulanamaması vb. gibi) nedeniyle doğrudan somut şirket verileri yerine örnek bir uygulama üzerinden ele alınması, yıllar sonra yeniden uygulamaya konulan enflasyon muhasebesini daha anlaşılır kılacaktır.

Çalışmada, enflasyon muhasebesinin uygulanabilirliği ele alınmış; parasal kalemlerde enflasyon düzeltilmesi yapılmazken, parasal olmayan kalemler için bu düzeltme uygulanmıştır. Bu bağlamda, örnek işletme üzerinden 2023 yılı için endeks rakamları ile işlemin gerçekleştiği yıl ve ayda yer alan Yİ-ÜFE

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

endeksi esas alınarak düzeltme katsayısı hesaplanmış ve ilgili dönemin enflasyon düzeltme tutarı dönem sonu bilançosuna eklenmiştir.

“2023 hesap dönemi sonuna ait bilançonun düzeltilmesi işlemi, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Türkiye geneli için hesaplanan ve aylar itibarıyla açıklanan Yİ-ÜFE değerleri göz önünde bulundurularak aşağıdaki formüle göre saptanacak olan düzeltme katsayıları kullanılarak yapılacaktır” (VUK Genel Tebliği: Md. 17-1):

$$\text{Düzeltilme Katsayısı} = \text{Mali Tablonun Ait Olduğu Aya İlişkin Yİ-ÜFE} / \text{Düzeltilmeye Esas Alınan Tarihi İçeren Aya İlişkin Yİ-ÜFE}$$

5.1. Uygulama Örneği

“X” işletmesinin, 31.12.2023 tarihli enflasyon düzeltmesi öncesi bilançosu aşağıdaki gibidir:

Kasa 120.000,00	Banka Kredileri 105.000,00
Hisse Senetleri 40.000,00	Borç Senetleri 100.000,00
Alıcılar 55.000,00	Satıcılar 65.000,00
Ticari Mallar 85.000,00	Alınan Sipariş Avansları 40.000,00
Taşıtlar 100.000,00	Sermaye 90.000,00
Aktif Toplamı 400.000,00	Pasif Toplamı 400.000,00

Tablo 5: “X” işletmesinin 31.12.2023 tarihli bilançosu.

5.1.1. Enflasyon Düzeltmesi İşlemleri ve Kayıtları

Enflasyon düzeltme katsayısı hesaplanmadan önce örnekte yer alan varlık ve kaynakların parasal olan ve parasal olmayan kalemler olarak sınıflandırılması gerekmektedir. Bu kapsamda:

Enflasyon muhasebesi uygulamalarında, bilanço kalemleri arasında yer alan parasal olmayan kalemler düzeltmeye tabi tutulmaktadır. Bu nedenle, enflasyon düzeltme işlemlerinde yalnızca parasal olmayan kalemlerle ilgili düzeltme işlem ve kayıtlarına yer verilecektir.

PARASAL KALEMLER	PARASAL OLMAYAN KALEMLER
Kasa	Hisse Senetleri
Alıcılar	Ticari Mallar
Borç Senetleri	Taşıtlar
Banka Kredileri	Alınan Sipariş Avansları
Satıcılar	Sermaye

Tablo 6: Parasal ve parasal olmayan bilanço kalemleri

➤ X işletmesi 01.01.2022 tarihinde kurulmuş ve parasal olmayan kalemlerde oluşan dönem içi değişimlerin Eylül 2023 tarihinde gerçekleştiği varsayılmıştır. Bu varsayım doğrultusunda, enflasyon düzeltmesinde, düzeltmeye esas tarih olarak tüm hesaplar için Eylül/2023 dönemi dikkate alınacaktır.

➤ 31.12.2023 tarihinde Aralık ÜFE Endeksi 2915,02 iken 31.09.2023 tarihinde Eylül endeksi 2749,98'dir.

Hisse Senetleri Hesabının Enflasyon Düzeltmesi

➤ Hisse Senetleri Düzeltme Katsayısı = Aralık 2023 Endeksi / Eylül 2023 Endeksi = 2915,02 / 2749,98 = 1,0600

➤ Hisse Senetleri Düzeltmiş Değeri = 40.000,00 x 1,0600 = 42.400,00 TL

➤ Hisse Senetleri Enflasyon Farkı = 42.400,00 TL - 40.000,00 TL = 2.400,00 TL

31.12.2023		
110 Hisse Senetleri Hesabı	2.400,00	
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı		2.400,00
(Hisse Senetleri Enflasyon Düzeltme Kaydı)		
Ticari Mallar Hesabının Enflasyon Düzeltmesi		

➤ Ticari Mallar Düzeltme Katsayısı = Aralık 2023 Endeksi / Eylül 2023 Endeksi = 2915,02 / 2749,98 = 1,0600

➤ Ticari Mallar Düzeltmiş Değeri = 85.000,00 x 1,0600 = 90.100,00 TL

➤ Ticari Mallar Enflasyon Farkı = 90.100,00 TL - 85.000,00 TL = 5.100,00 TL

31.12.2023		
153 Ticari Mallar Hesabı	5.100,00	
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı		5.100,00
(Ticari Mallar Enflasyon Düzeltme Kaydı)		
Taşıtlar Hesabının Enflasyon Düzeltmesi		

➤ Taşıtlar Düzeltme Katsayısı = Aralık 2023 Endeksi / Eylül 2023 Endeksi = 2915,02 / 2749,98 = 1,0600

➤ Taşıtlar Düzeltmiş Değeri = 100.000,00 x 1,0600 = 106.000,00 TL

➤ Taşıtlar Enflasyon Farkı = 106.000,00 TL - 100.000,00 TL = 6.000,00 TL

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

31.12.2023		
254 Taşıtlar Hesabı	6.000,00	
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı		6.000,00
(Taşıtlar Enflasyon Düzeltme Kaydı)		

Alınan Sipariş Avansları Hesabının Enflasyon Düzeltmesi

- Alınan Sipariş Avansları Düzeltme Katsayısı = Aralık 2023 Endeksi / Eylül 2023 Endeksi = 2915,02 / 2749,98 = 1,0600
- Alınan Sipariş Avansları Düzeltmiş Değeri = 40.000,00 TL x 1,0600 = 42.400,00 TL
- Alınan Sipariş Avansları Enflasyon Farkı = 42.400,00 TL - 40.000,00 TL = 2.400,00 TL

31.12.2023		
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı	2.400,00	
340 Alınan Avanslar Hesabı		2.400,00
(Alınan Sip. Avs. Enf. Düz. Kyd.)		

Sermaye Hesabının Enflasyon Düzeltmesi

- Sermaye Düzeltme Katsayısı = Aralık 2023 Endeksi / Eylül 2023 Endeksi = 2915,02 / 2749,98 = 1,0600
- Sermaye Düzeltmiş Değeri = 90.000,00 TL x 1,0600 = 95.400,00 TL
- Sermaye Enflasyon Farkı = 95.400,00 TL - 90.000,00 = 5.400,00 TL

31.12.2023		
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı	5.400,00	
502 Sermaye Düzeltmesi Olumlu Fark Hesabı		5.400,00
(Sermaye Enflasyon Düzeltme Kaydı)		

Enflasyon Düzeltme Hesabının Kapatılması

Alınan Sipariş Avansları 2.400,00	Hisse Senetleri 2.400,00
Sermaye 5.400,00	Ticari Mallar 5.100,00
	Taşıtlar 6000,00
Geçmiş Yıllar Karları 5.700,00	
Aktif Toplamı 13.500,00	Pasif Toplamı 13.500,00

Tablo 7: Enflasyon düzeltme hesabının kapatılması.

Tablo 7’de yer verilen her bir yevmiye maddesi (parasal olmayan), defteri kebire kaydedildikten sonra, “698 Enflasyon Düzeltme Hesabı” (13.500,00-7.800,00) 5.700,00 TL alacak bakiyesi verecektir. Söz konusu alacak bakiyesi ise “570 Geçmiş Yıllar Karları Hesabı”na aktarılacaktır.

31.12.2023			
698 Enflasyon Düzeltme Hesabı	5.700,00		
570 Geçmiş Yıllar Karları Hesabı		5.700,00	

Yapılan fark ve düzeltme işlemlerinden sonra, 31.12.2023 tarihinde enflasyona göre hazırlanacak olan düzeltilmiş bilanço tablosu şu şekilde olacaktır:

Kasa 120.000,00	Banka kredileri 105.000,00
Hisse Senetleri 42.400,00	Borç Senetleri 100.000,00
Alıcılar 55.000,00	Satıcılar 65.000,00
Ticari Mallar 90.100,00	Alınan Sipariş Avansları 42.400,00
Taşıtlar 106.000,00	Sermaye 90.000,00
	Sermaye Düzeltmesi Olumlu Fark 5.400,00
	Geçmiş Yıllar Karları 5.700,00
Aktif Toplamı 413.500,00	Pasif Toplamı 413.500,00

Tablo 8: “X” işletmesinin 31.12.2023 tarihli düzeltilmiş bilançosu.

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

Elde edilen nihai tabloda, enflasyon muhasebesi öncesinde bilanço kalemlerinin toplam varlık ve kaynak tutarı 400.000,00 TL olarak tespit edilmiştir. Enflasyon muhasebesi uygulaması sonrasında bu tutarın 413.500,00 TL'ye yükseldiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, aradaki 13.500,00 TL'lik farkın enflasyon düzeltmesinden kaynaklandığı görülmüştür. Ulaşılan 13.500,00 TL'lik fark, bilançoda yer alan; alınan sipariş avansları 2.400,00 TL, hisse senetleri 2.400,00 TL, sermaye 5.400,00 TL, ticari mallar 5.100,00 TL, taşıtlar 6.000 TL ve geçmiş yıllar karları: 5.700,00 TL hesap kalemlerinden kaynaklanmıştır.

5.2. Enflasyon Muhasebesinin Bilanço ve Gelir Tablosuna Etkileri: TÜPRAŞ Şirketi Üzerine Bir İnceleme

KGK, 23 Kasım 2023'te yayımladığı duyuru ve SPK, 28 Aralık 2023 tarihinde aldığı kararla, 31 Aralık 2023 itibarıyla sona eren hesap dönemlerinden itibaren enflasyon muhasebesi uygulanmasına karar vermesi ile birlikte şirketler, finansal tablolarında enflasyon düzeltmelerini dikkate almıştır. Söz konusu şirketler içinde yer alan TÜPRAŞ şirketi, 31 Mart 2024 itibarıyla sona eren hesap dönemi için TMS 29 standardını uygulayarak finansal tablolarını, enflasyon düzeltme oranlarını baz alarak yeniden düzenlemiştir.

Bu çalışmada, enflasyon muhasebesi, Borsa İstanbul (BİST) şirketlerinden Tüpraş'ın enflasyon muhasebesi uygulanan finansal tabloları üzerinden incelenerek, enflasyon muhasebesinin etkisi daha anlaşılır bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 9: Özet gelir tablosu ve temel finansalların etkisi (TMS 29 dahil)

BİLANÇO (TL Mn)	2023/12K	2024/06	%Değ
Maddi Duran Varlıklar	166.944	166.552	0%
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	5.308	5.155	-3%
Diğer Uzun Vadeli Kıymetler	34.364	34.581	1%
Ticari Alacaklar	50.442	44.952	-11%
Hazır Değerler	121.394	87.868	-28%
Diğer Kısa Vadeli Varlıklar	79.067	79.029	0%
Toplam Aktifler	457.518	418.137	-9%
Uzun Vadeli Borçlar	6.683	2.872	-57%
Diğer Uzun Vadeli Yükümlülükler	4.021	3.571	-11%
Kısa Vadeli Borçlar	2.941	1.038	-65%
Kısa Vadeli Ticari Borçlar	122.185	115.326	-6%
Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler	68.551	60.038	-12%
Toplam Yükümlülükler	204.381	182.844	-11%
Toplam Özsermaye	253.137	235.292	-7%
Toplam Pasifler	457.518	418.137	-9%

GELİR TABLOSU (TL Mn)	2023/12K	2023/06	2024/06	%Değ
Net Satışlar	686.529	357.349	370.097	4

SMM	576.796	302.275	338.383	12
Brüt Kâr	109.732	55.074	31.714	(42)
Faaliyet Giderleri	19.556	10.957	13.206	21
Net Esas Faaliyet Kârı/(Zararı)	90.177	44.116	18.508	(58)
Net Diğer Gelir/(Gider)	(16.549)	(12.337)	(3.614)	A.D.
Yatırım Faaliyetlerinden Gelir/(Gider)	82	(3)	(4)	A.D.
Finansman Gelir/(Gider)	(5.194)	(5.231)	4.614	A.D.
Net Parasal Pozisyon Kazanç / (Kayıp)	-11.747	-4.617	-8.768	A.D.
Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımlar	1.051	927	306	(67)
Vergi Öncesi Kâr	57.820	22.857	11.042	(52)
Vergi	3.948	10.220	5.521	(46)
Net Kâr/(Zarar)	53.872	12.637	5.521	(56)
Azınlık Payları	295	242	170	(29,6)
Ana Ortaklık Payları	53.577	12.395	5.351	(56,8)

Milyon TL	6A23	6A24	Yıllık Değişim
Satış Gelirleri	357.349	370.097	3,6%
Brüt Kar	55.074	31.714	-42,4%
<i>Brüt Kar Marjı</i>	<i>15,4%</i>	<i>8,6%</i>	
Operasyonel Kar	44.116	18.508	-58,0%
<i>Operasyonel Kar Marjı</i>	<i>12,3%</i>	<i>5,0%</i>	
FAVÖK	48.309	23.074	-52,2%
<i>FAVÖK Marjı</i>	<i>13,5%</i>	<i>6,2%</i>	
Net Kar	12.395	5.351	-56,8%
<i>Net Kar Marjı</i>	<i>3,5%</i>	<i>1,4%</i>	

Tablo 9: Özet gelir tablosu ve temel finansalların etkisi (TMS 29 dahil) **Kaynak:** KAP, Finnet, Şeker Yatırım Araştırma

Tüpraş şirketinin 31 Aralık 2023 ile 30 Haziran 2024 tarihleri arasında hazırlanan bilanço tablosunda, özellikle kaynak kalemlerinde belirgin bir azalma gözlemlenmektedir. Ancak, bu azalmaların tamamının enflasyon muhasebesi uygulamalarından kaynaklanmadığı, yalnızca parasal olmayan kalemlerdeki değişikliklerin enflasyon muhasebesi ile ilişkilendirilebileceği söylenebilir. Bu çerçevede, enflasyon muhasebesinin şirketin karı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu gözlemlenmekle birlikte, bilanço kalemlerinde meydana gelen değişiklikleri detaylı bir şekilde incelemek yerine, enflasyon muhasebesinin etkisini özet gelir tablosu üzerinden değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Tüpraş, 2024 yılı ikinci çeyreğine ilişkin enflasyon muhasebesi (TMS-29) çerçevesinde açıklanan finansal sonuçlarına göre, 2023 yılı ikinci çeyreğe (9.348 milyon TL) göre %46 azalma ile 5.004 milyon TL net kar elde etmiştir. Şirketin karlılığı, daralan ham petrol farkları ve planlı RUP bakımının olumsuz etkilerine rağmen, güçlü satış hacmi ve düşük enerji maliyetleri sayesinde vergi öncesi karı destekler nitelikte bir durum sergilediği Tablo 9'da görülmektedir.

Yurtiçi talebin stabil seyretmesine karşın, artan uluslararası talep ile 7 yılın en yüksek ikinci çeyrek satış hacmi gerçekleşmiş, 2023 ikinci çeyreğine göre %7 artışla 7,8 milyon ton satış yapılmıştır. TMS-

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

29 etkisi dâhil net satış gelirleri, 2023 ikinci çeyreğine göre %4 artarak 190.715 milyon TL olmuştur. Şirketin planlı RUP bakımına rağmen, kapasite kullanım oranı %94 (2023: %83) ile yüksek seviyede kalmış ve üretim 6,8 milyon ton olmuştur (2023: 5,9 milyon ton).

TMS-29 etkisi dahil FAVÖK, 2024 ikinci çeyreğinde %54 oranında bir yıllık azalma ile 12.424 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve FAVÖK marjı %6,5 olmuştur (2023: %14,6). Şirket, net nakit pozisyonunu 1Ç24'teki +51 milyon TL'den 2Ç24 sonunda +55 milyon TL'ye yükseltmiştir.

Faaliyet kârının, brüt kârlılıktaki düşüş ve artan operasyonel giderler nedeniyle %58 azaldığı görülürken, FAVÖK marjının ise yıllık %7,3 puan azalarak %6,2 seviyesinde gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca, enflasyon muhasebesi uygulamaları nedeniyle finansal tablolarda 8,768 milyon TL'lik olumsuz bir etkinin (net parasal pozisyon kazanç/kayıp) oluştuğunu da gözlemlenerek enflasyon düzeltmesi nedeniyle oluşan rakamsal farklılıkların da önemini ortaya koymaktadır.

Enflasyon muhasebesi, parasal varlık ve yükümlülüklerin enflasyon oranlarına göre düzeltilmesiyle finansal tablolarda önemli farklar yaratmış, şirketin operasyonel verimliliğini olumsuz etkilemiştir. Ancak bu uygulama sonucunda, kısa vadede şirketin karlılığı baskılanmış olarak görünse de uzun vadede, şirketin gerçek finansal durumunun daha doğru bir şekilde yansıtılmasını mümkün kılarak doğru değer ve rasyolar ile güvenilir tabloların oluşmasına katkı sunması beklenmektedir.

Sonuç

Ekonomik krizler ve yüksek enflasyon, şirketlerin finansal tablolarında önemli rakamsal artışlara yol açmakta, bu da bilgilerin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, enflasyon düzeltme işlemlerinin yüksek enflasyon dönemlerinde uygulanması, şirketlerin bilançolarında daha doğru bilgiler sunarak yanıltıcı rakamların temizlenmesine imkân tanımaktadır.

VUK(5024 Sayılı), GVK ve KVK'daki değişikliklerle getirilen enflasyon düzeltmesi uygulamaları, 01.01.2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve ilk kez 31.12.2003 tarihli bilançolar enflasyon düzeltmesine tabi tutulmuştur. Ancak, 2004 ve 2021 yılları arasında enflasyon düzeltmesi koşulları oluşmadığı için uygulama yapılmamıştır. 2021 yılı sonunda pandemi ve diğer sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle enflasyon düzeltmesi koşulları yeniden ortaya çıkmış ve enflasyon muhasebesi, 20 yıl sonra 2023 yılında tekrar uygulanmaya başlamıştır.

Çalışmada, enflasyon muhasebesinin finansal tablolar üzerindeki etkisi iki uygulama üzerinden değerlendirilmiştir. İlk olarak, enflasyon düzeltilmesinde uygulanacak oranlar ve muhasebeleştirilecek kalemler belirlenerek, enflasyon muhasebesi kapsamında düzeltilmiş tutarlar üzerinden yevmiye kayıtları yapılmıştır. İkinci uygulamada ise, Tüpraş şirketinin enflasyon muhasebesi uygulanmış finansal tabloları incelenerek enflasyon muhasebesinin etkisi analiz edilmiştir.

Çalışmada yer alan ilk örnek uygulama sonucunda, örnek şirketin, enflasyon muhasebesi öncesinde bilanço kalemlerinin toplam varlık ve kaynak tutarı 400.000,00 TL iken, enflasyon

muhasebesi sonrasında bu tutar 413.500,00 TL'ye yükselerek, 13.500,00 TL'lik bir fark oluşmuştur. Bu fark, enflasyon düzeltmesinden kaynaklanmakta olup, şirketlerin finansal tablolarındaki enflasyon muhasebesinden doğan bu farkın belirlenmesi ise daha doğru ve nesnel finansal tablolara ulaşılmasına olanak tanımaktadır. Şirketlerde enflasyon muhasebesinin önemini vurgulayan bu durum, düzeltilmiş bilançolar aracılığıyla enflasyon muhasebesinin yarattığı rakamsal farklılıkları göstererek, enflasyonun etkilerini minimize etmekte ve böylece daha doğru finansal verilere ulaşılmasına imkân tanımaktadır.

Çalışmada yer alan ikinci uygulama sonucunda ise Tüpraş, 2024 yılı ikinci çeyreğine ilişkin enflasyon muhasebesi (TMS-29) çerçevesinde açıklanan finansal sonuçlarına göre, net karının %56 oranında azaldığı, enflasyon muhasebesi uygulamaları nedeniyle finansal tablolarda 8,768 milyon TL'lik olumsuz bir etkinin (net parasal pozisyon kazanç/kayıp) oluştuğu görülmüştür.

Çalışmada sunulan uygulama örnekleri, enflasyon muhasebesinin rakamsal açıdan önemli farklılıklar yarattığını ortaya koymakta; ayrıca işlem hacmi büyük şirketlerin bilançolarında da hem hesap sayısı hem de tutar açısından büyük değişiklikler yaratabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ya da yok edilmesi için enflasyon muhasebesi uygulaması ciddi bir öneme sahiptir.

Ayrıca, enflasyon muhasebesine ilişkin yapılan çalışmaların, düşük enflasyon dönemlerinde azaldığı, yüksek enflasyon dönemlerinde ise arttığı gözlemlenmiştir. Konuya ilişkin yapılacak olan sonraki çalışmalarda, özellikle enflasyon muhasebesinin uygulandığı 2023 yılı ile sonraki ya da önceki yıllar arasında kıyaslama yapılarak gözlem sayısının artırılması, uygulama alanlarının çeşitlendirilmesi ve farklı ülkelerle karşılaştırma yapılması ile ulaşılan sonuçların daha kapsamlı değerlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, N. (2000). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Uygulamaya Konulan Enflasyon Muhasebesi Yönteminin Değerlendirilmesi, *MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart, 337-358.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2001). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Gazi Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.
- Akpınar, Y., Cığer, A., Karyağdı, N. G., & Kaya, A. (2024). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının İşletmelerin Finansal Yapıları Üzerine Etkileri: Oran Analizi İle İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16 (31), 360-376.
- Akyol, M. (2023). Enflasyon ve Enflasyon Muhasebesi Çerçevesinde Bilançolara Etkiye Dair Genel Bakış, *Mali Çözüm*, 33/175, 279-290.
- Altun, B. (2004). Enflasyon Muhasebesinin Vergi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Mali Hukuk Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1-188.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2022). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Süreçleri ve Enflasyon Muhasebesinin Finansal Tablolara Etkisi, *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 32 (170).
- Bilici, N. (2003). Enflasyonun Mali Tablolar Üzerindeki Etkilerini Azaltmak için Türkiye'de Uygulanan Önlemler, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1-2).
- Bozdoğan, T., & Çetin, Ö. O. (2023). Enflasyon Muhasebesine Geri Dönüş: Enflasyon Muhasebesi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 78-89.
- Can, B. (2006). *Enflasyon Muhasebesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 1-91.
- Cassel D. (1984). "Inflation", Vahlens Kompendium der Wirtschaftstheorie-und Politik B. 1.München.
- Çakır, M. Ö. (2023). Şirket Bilançolarına Enflasyon Düzeltmesi Gelecek. 06.02.2024 tarihinde <https://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/suleymancakir/002/> adresinden alındı.
- Gökçen, G. & Ataman, B. (2022). Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile Vergi Usul Kanunu Kapsamında Enflasyon Muhasebesi ve Uygulaması, 203-227. Muhasebe standart ve uygulamalarını etkileyen değişiklikler gelişmeler ve güncel konular kitap içi edt. Akdoğan,N., Doğan, U., Alp, S. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Gökçen, G. (2023). *Enflasyon Muhasebesi Vergi Usul Kanunu Kapsamında Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları*, (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gökten, S., Oktan-Gökten, P. & Mollaoğulları, B. F. (2023). Stoklar ve Enflasyon Muhasebesi Uygulaması: Bist30 İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 718-731.
- Hacıüstemoğlu, R. (1997). *Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları*, Ders Kitapları A.Ş., İstanbul.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2023). Enflasyon Düzeltmesi Uygulama Rehberi.
- Hiçyorulmaz, E., & Akdoğan, H. (2023). Enflasyonun İşletme Finansal Tabloları Üzerindeki Etkileri, *Journal of Management Theory and Practices Research*, 4 (2), 114-128.
- <https://www.hakedis.org/endeksler/yi-ufe-yurtici-uretici-fiyat-endeksi>
- https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_29_2018.pdf
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari>
- Karakaya, M. (1988). *Enflasyonun Stoklara Etkisinin Finansal Tablolar Analizi Açısından Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 25–26.
- Keskin, A. (2024). Vergi Usul Kanunu Kapsamında Türkiye’de Temel Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26 (47), 897-918.
- Kışhalı, Y., Işıklılar, S., & Bozkurt, N. (2003). *Enflasyon Muhasebesi* (2. b.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Özsoy, R. Ö. (2006). *Enflasyon Düzeltmesinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Bazı Tekstil Şirketlerinin Mali Verileri Üzerindeki Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özulucan, A. (2005). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkisinin Giderilmesinde Kullanılan Otofınansman Yöntemleri ve Enflasyon Muhasebesi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57 (4), 127-152.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Enflasyon Muhasebesinin 20 Yıl Sonra Geri Dönüşü ve Enflasyon Düzeltmelerinin Finansal Tablolara Etkisi

Patjoshi, PK (2013). Enflasyonun Hindistan İmalat Sanayii Üzerindeki Finansal Performans Ölçütleri Üzerindeki Etkisi, *Aşya Yönetim Dergisi*, 4 (1), 28-35.

Robson. K. (1994). Inflation Accounting and Action at a Distance: The Sandilans Episode, Accounting Organization and Society. *European Accounting Review*, January, 1994.

Shamsadini, H., Bekhradi Nasab, V., & Mulla, J. R. (2022). The Moderating Effect of the Inflation on the Relationship Between Asset Revaluation and the Financial Statements of Companies Listed on the Tehran and Bombay Stock Exchanges. *Iranian Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 6 (2), 53-68.

Şavlı, T. Ve Canoğulları, M. (2004). *Uygulamaya Yönelik Enflasyon Muhasebesi*, 1. Baskı, İstanbul: Ernst&Young, Hayat Yayınları: 171, Yönetim Dizisi: 49.

Vergi Usul Kanunu (Mükerrer Madde 298) ve 555 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği (2023). Türkiye Muhasebe Standardı 29 (TMS 29) - Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), www.kgk.gov.tr.

Yıldız, E. (2025). Enflasyon Düzeltme İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi: 2023-2024 Yılı Örnek Uygulama. İçinde M. Kurtlar (Editör), Muhasebe, Denetim ve Finansal Tablolar: Teori ve Uygulama, (ss.1-40). Özgür Yayınları.

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın *Zilâlu'l-Mefâtih* Romanında Filistin Tarihinin İzleri

Between Fiction and Reality: Reflections of Palestinian History in Ibrahim Nasrallah's Zilâlu'l-Mafâtih Novel

Tuba Nur Hemşinli*

Öz

Roman kişiyi merkeze alarak onun psikolojik, toplumsal, kültürel, siyasî, sosyal yönünü yansıtan bir edebî türdür. Roman, yapısı, unsurları, teknikleri ile diğer edebî türlerden ayrılır. Romanı özgün kılan en önemli unsur içerisinde hayatın devamlılığını sağlayan kişi, zaman, mekân ve olay örgüsünün romanın temel yapısını oluşturmasıdır. Kişiler, zaman ve mekân romanın yazılış amacı üzerine bina edildiği yapılardır. Yazar, romanın bu unsurları aracılığı ile kendi düşünce dünyasını okuyucu ile buluşturur. Gerçekle kurgunun iç içe geçtiği roman türünde yazar, eserini kendi sosyal şartları, eğilimleri doğrultusunda şekillendirir. Filistin'in önde gelen yazarlarından İbrahim Nasrallah, eserlerinde kendi düşünce dünyasını yansıtmayı amaç edinen, Filistin sorunu üzerine gerçek yaşamdan esinlenerek eserler kaleme alan Filistin'in yetiştirdiği usta kalemlerden biridir. Eserlerinde Filistin halkının veya kendisinin tarihî süreç içerisinde yaşadığı sorunları, acıları, sıkıntıları konu edinen Nasrallah, adeta eserleri ile Filistin halkının savunucusu olmuştur. Bu çalışmada Nasrallah'ın *el-Melbâtu'l-Filistiniyye* roman serisi içerisinde yer alan *Sûlâsiyyetu'l- Ecrâs* adlı ayrı bir başlık altında yayımlanan üç romanından biri olan *Zilâlu'l-Mefâtih* başlıklı romanı tarihî roman türü açısından incelenecektir. Nasrallah'ın *Zilâlu'l-Mefâtih* adlı romanı, Filistin tarihinde yaşanan acıları, dramları, halkın Siyonist baskısına karşı direnişini ve sürgün hayatındaki kimlik arayışını merkezine alan önemli bir eserdir. Bu makale, zikrettiğimiz romanı tarihî roman türü bağlamında ayrıntıları ile inceleyerek, Nasrallah'ın tarihî olayları kurgusal bir anlatı ile nasıl harmanlandığını ve bu yolla Filistin halkının kolektif hafızasını nasıl canlı tuttuğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makalede ilk olarak tarihin, romanın ve tarihî romanın Nasrallah'ın bakış açısına göre ne ifade ettiği üzerinde durulacaktır. Nasrallah, tarihin kuru bilgisini romanın karakterleri üzerinden canlı bir şekilde hayatın içerisinde yaşanan hayat hikâyeleri ile birleştirerek aktarır. Bu açıdan bakıldığında, Filistin tarihi açısından kırılma noktaları kabul edilen 1948 Nakba'sı, 1967 Arap-İsrail Savaşı ve 1987 Birinci İntifada'nın kronolojik olarak ele alındığı önemli zaman dilimlerinin *Zilâlu'l-Mefâtih* romanında zaman içerisinde değişime uğrayan toplum ve mekân yapısı tarihî olaylarla birlikte açıklanmaya çalışılacaktır.

* Araş. Gör. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: tubanursehirli@hotmail.com ORCID: 0000-0001-2658-2527

Atıf için / Cite as: Hemşinli, Tuba Nur (2025). “Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın *Zilâlu'l-Mefâtih* Romanında Filistin Tarihinin İzleri”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı:10, ss:66-86. DOI: 10.62068/visbid.1792809

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Filistin Edebiyatı, Tarihî Roman, İbrahim Nasrallah, Zilâlu'l-Mefâtîh.

Abstract

The novel is a literary genre that centers on the individual, reflecting their psychological, social, cultural, political, and societal dimensions. With its unique structure, elements, and techniques, the novel stands apart from other literary forms. What makes the novel particularly distinctive is its core structure, which comprises the continuity of life through characters, time, space, and plot. These elements are constructed around the purpose of the narrative and serve as the medium through which the author conveys their intellectual world to the reader. In novels where fiction and reality are intertwined, the author shapes the narrative in line with their social circumstances and personal inclinations. One of the leading voices in Palestinian literature, Ibrahim Nasrallah, is a masterful writer who draws inspiration from real life to express his ideas, particularly on the Palestinian issue. His works often focus on the struggles, suffering, and trauma experienced by the Palestinian people, presenting him as a literary advocate for their cause. This study examines *Zilâlu'l-Mafâtîh* (Shadows of the Keys), one of the three novels published under the subheading *Thulâthiyyat al-Ajrâs* (The Trilogy of the Bells) within Nasrallah's larger series *al-Malbama al-Filistiniyya* (The Palestinian Comedy), through the lens of the historical novel genre. *Zilâlu'l-Mafâtîh* is a significant work that explores the tragedies and dramas embedded in Palestinian history, the resistance against Zionist oppression, and the search for identity amid exile. This article aims to analyze how Nasrallah blends historical events with fictional narrative, thereby keeping the collective memory of the Palestinian people alive. The study first discusses how history, the novel, and the historical novel are conceptualized from Nasrallah's perspective. Rather than presenting dry historical facts, Nasrallah brings history to life by embodying it in characters and their lived experiences. In this context, the article focuses on pivotal moments in Palestinian history—such as the 1948 Nakba, the 1967 Arab-Israeli War, and the 1987 First Intifada—and explores how *Zilâlu'l-Mafâtîh* illustrates the transformation of Palestinian society and space over time in relation to these historical events.

Keywords: Palestinian Literature, Palestinian History, Historical Novel, Ibrahim Nasrallah, Zilâlu'l-Mafâtîh.

Giriş

Roman, yazarına kendisini ve içerisinde yaşadığı toplumu özgürce anlatma fırsatı verir. 18. yüzyılda ortaya çıkan roman (Hawthorn Jeremy, 2014, s. 44) kişiyi temel alarak onun toplum içerisindeki konumunu anlatmaya çalışmıştır. Yeni bir edebî tür olarak ortaya çıkan roman, ferdin yaşantısını tüm yönleriyle ele almayı hedeflemiştir. Burada fert romanın aslî unsuru olurken onun yaşadığı çevre, döneminin siyasî ve ekonomik sorunları, değişen yaşam koşulları ve bu koşullara uyum sağlama mücadelesi romanın çehresini oluşturan diğer unsurlar olur (Atalay, 2016; Lukas, 2014, ss. 84-85). Roman, ele alınan dönemin toplumsal öğelerini, adet, gelenek, göreneklerini tasvir eder. Roman, kahramanının yaşadığı toplumsal çevreyi ve bu çevrenin tarihsel dönüşümünü anlamlandırmak için önemli bir edebî tür olarak işlev görür. Modern anlatı formları içerisinde roman, tarihsel olayları yalnızca kronolojik biçimde aktarmakla kalmaz; aynı zamanda geçmişin bireyler üzerindeki etkilerini de estetik bir düzlemde konu edinir. Özellikle makalede ele alınan tarihî roman türü, tarihsel gerçekliğin yeniden inşa edildiği, bireyin ve toplumun kolektif hafızasının kurgusal bir anlatı aracılığıyla sunulduğu bir anlatı şeklidir. Bu açıdan bakıldığında tarihî roman, yalnızca sadece modern bir anlatı türü değil, aynı zamanda tarihsel hafızanın var olan dilde yeniden hayata geçirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması bakımından da önemli bir rol üstlenmektedir.

Romanın içerisindeki konuların çeşitliliği, onun hangi tür roman olduğuna karar verilmesinde önemli bir etkidir. İçerisinde sosyolojik, psikolojik, tarihî, polisiye, macera gibi konuları yoğun bir şekilde ele alan romanlar konuları açısından isimlendirilir. Her bir roman türünün kendine has özellikleri vardır. Tarihî romanda içerisindeki konuları ve tarihî özellikleri barındırması sebebiyle bu isimle adlandırılmıştır. Ancak tarihî roman kavramı üzerine yapılan akademik tartışmalar, bu türün tanımlanmasında ortak bir karara varmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Genel çerçevede, tarihî roman; tarihsel olayları, kişileri ya da dönemleri konu alan, tarihî belgelerle desteklenen ve bu gerçeklikleri kurmaca düzlemde yeniden inşa eden bir edebî tür olarak tanımlanabilir (Sarıkoca, 2016, s. 17). Bu tanımdan hareketle yazar, tarihsel hareketle, geçmişi yalnızca aktaran değil, onu yorumlayan ve yeniden kurgulayan bir anlatı sunar. Roman, tarih disiplininin farklı olarak insanın duygularını, deneyimlerini ve psikolojik durumlarını ön plana alarak, tarihî olayların bireysel düzeydeki izdüşümlerini görünür kılar.

Tarihî roman kavramı üzerine yapılan akademik tartışmalar, bu türün tanımında ortak bir paydada buluşmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Ancak genel çerçevede, tarihî roman; tarihsel olayları, kişiler ya da dönemleri konu alan, tarihî belgelerle desteklenen ve bu gerçeklikleri kurmaca düzlemde yeniden inşa eden bir edebî tür olarak tanımlanabilir (Argunşah, 2016, ss. 19-20; Lukacs, 2008, s. 38). Bu bağlamda yazar, tarihsel verilerden hareketle, geçmişi yalnızca aktaran değil, onu yorumlayan ve yeniden kurgulayan bir anlatı sunar. Roman, tarih disiplininin farklı olarak insanın duygularını, deneyimlerini ve psikolojik durumlarını ön plana alarak, tarihî olayların bireysel düzeydeki izdüşümlerini görünür kılar.

Bu türün ilk örnekleri Walter Scott tarafından 1814 yılında yayımlanan *Waverley* romanı ile başlar. Walter Scott'un da savunusunu yaptığı 18. yüzyıl en büyük dönüşümü milliyetçilik akımları ve bunun

sonucunda ulus devletlerin kendilerini var etme çabalarıydı (Öğün, 2000, s. 1). Ulus devletlerin ortaya çıkması ile imparatorluklar çökmüş ve yeni bir dünya düzenine doğru sistemler evrilmiştir. Ulus devletler ulusal yeniden doğuş ümitlerini geçmişin yeniden yaşatılmasından geçtiğini düşünerek yönünü geçmişe yani tarihe çevirmişlerdir. Millî duyguların hüküm sürdüğü milliyetçilik ilkesinde halk, kendi varlığının tarihsel koşullar içerisinde anlam kazandığının farkına varması, halkın ve edebiyatçıların bu millî duyguları anlama ve anlamlandırma adına tarihe yönelmesinde etkili olmuştur (Yavuzer & Yılmaz, 2022, s. 56). Zira dünde yaşanan olaylar, bugünü etkileyerek yarının neler olacağının öngörüsünü verebilir.

Tarihî romanda tarih ve roman kavramlarının anlaşılması önemlidir. Tarih, geçmişte yaşanmış, bilgi ve belgelerle sabitlenmiş olayları anlatan bir bilimdir. Tarihın verilerini tarihçi bozmadan anlatmak zorundadır. Ama bu verileri ele alış tarzı ve onlara yorum katması tarihçinin içerisinde yaşadığı kültürün yansımasını gösterir. Tarihî bilgi, gerçeğin ve kanıtlanabilir olan bilginin peşinde koşar. Tarihî romanda ise yazar tarihin gerçek bilgisini kendi yorumunu katarak ele alır. Yazar, tarihin herhangi bir dönemini seçmekte ve ayıklamakta özgürdür. Seçtiği malzemeyi belli bir düzen içerisinde sıraya koyar. Romancı seçme işinde dikkatli olmalıdır. Eserde birliği ve düzeni sağlayan unsur seçilen olayın belli bir düzen ve ahenk içerisinde olmasıdır (Ercilasun, 2006, s. 19). Yazar, salt tarihî gerçekliğe bağlı kalmak zorunda da değildir. Bazen de bir kurgunun peşindedir. Kendi düşünce dünyası içerisinde gerçek tarihî bilgiden aldığı veriyi ister tarihî gerçekliğe bağlı kalarak, isterse hayal dünyası ile genişletip tarihî veriden uzaklaşarak da anlatabilir.

Tarihî romanda tarihin yeniden şekillenmesinde sadece olayların geçtiği tarihî dönem önemli değildir. Olaylar kadar ele alınan dönemin sosyal şartları, kültürel değerleri, adet, gelenek ve görenekleri de romanın içerisinde yer almalıdır. Tarihî romanda tarih, gerçeklikleri bütüncül bir şekilde kapsayarak anlatılmalıdır.

Filistin edebiyatı, tarihî roman türünün etkin bir biçimde kullanıldığı önemli edebî alanlardan biridir. Filistin'in yüz yılı aşkın bir süredir devam eden işgal, sürgün ve asimilasyon süreçleri, edebiyatın hem direniş hem de hafıza üretimi aracı olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İbrahim Nasrallah, çağdaş Filistin edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yazar, tarihsel olayları bireyler üzerinden kurgulayarak, Filistin'in toplumsal hafızasını edebî düzlemde yeniden üretmektedir. Özellikle *el-Melbâtu'l-Filistîniyye* roman serisini bu amaçla hazırlayan Nasrallah, içinde yer alan *Zilâlu'l-Mefâtîh* adlı eseri ile tarihî roman türünün temsil gücünü ve işlevselliğini ortaya koyan önemli bir örnek oluşturmıştır.

Romanın merkezine aldığı üç önemli tarihsel dönem -1948 Nekbe'si, 1967 Altı Gün Savaşı ve 1987 Taşlı İntifada- yalnızca tarihsel anlatı olarak değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal kırılmaların sahnelendiği bir arka plan olarak değerlendirilmektedir. Romanın başkarakteri Ümmü Câsir'in yaşam öyküsü üzerinden, tarihsel olayların psikolojik, kültürel ve sosyolojik izdüşümleri ele alınmakta ve birey-toplum-tarih ekseninde güçlü bir anlatı kurulmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, *Zilâlu'l-Mefâtih* adlı romanın tarihî roman türü bağlamında analiz edilmesi ve İbrahim Nasrallah'ın tarihsel olayları kurgusal düzlemde yeniden üretirken edebî ve ideolojik tercihlerini nasıl yapılandığına ortaya konulmasıdır. Çalışmada, tarihsel olayların anlatı içerisindeki temsili, karakterlerin tarihsel döneme uygunluğu ve romanda kullanılan tarihî referansların işlevi değerlendirilmiş, bu değerlendirme aracılığıyla, Nasrallah'ın tarihî romanı bir hafıza mekânı olarak nasıl kurduğu ve bu kurgu aracılığıyla Filistin halkının tarihsel kimliğine nasıl bir katkı sunduğu ortaya konulacaktır.

Çalışmanın önemi, Filistin tarihinin yalnızca akademik metinlerle değil, aynı zamanda kurmaca metinlerle de anlamlandırılabilmesini ve romanın bu anlamda alternatif bir tarih yazımı pratiği sunduğunu vurgulamasındadır. *Zilâlu'l-Mefâtih*, tarihî olayların insanî boyutunu öne çıkaran yapısıyla, edebî anlatının tarihî gerçeklikleri nasıl dönüştürebileceğine dair güçlü bir örnek sunmaktadır. Romanın hem edebiyat sosyolojisi hem de tarih yazımı açısından değerlendirilmesi, Filistin tarihinin estetik biçimde temsil edilmesine katkı sağlamakta ve tarihî roman türünün çağdaş işlevini görünür kılmaktadır.

İbrahim Nasrallah tarihî, toplumsal gerçekçi, sosyolojik ve macera türünde birçok roman yazmıştır. Bu makalede tarihî roman türünde yazılan *Zilâlu'l-Mefâtih* romanı Filistin tarihine ışık tutan eserler referans gösterilerek ele alınacaktır. Böylece yazarın kurgu ile gerçek arasında kurduğu ilişki tarihin verileri ile doğrulanabilir olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

İbrahim Nasrallah'ta Tarih ve Roman İlişkisi

İbrahim Nasrallah, Ürdün'de doğup büyüyen, Filistin asıllı, son dönem Ürdün edebiyatında farklı alanlarda verdiği eserleri ile öne çıkan edebiyatçılardan biridir. Ailesi 1948 yılı Nekbe'den (Büyük Felaket) önce Filistin'den tehcir edilmiştir. Mağaralarda yaşam mücadelesi veren ebeveyni daha sonra Birleşmiş Milletler Mülteciler Çadırları'na yerleştirilmiştir. Ailenin en büyük çocuğu olması, ailesi ile çadır kamplarında yaşam mücadelesi vermesi onun Filistin halkının yaşadığı sorunları yakinen öğrenmesine sebep olmuştur. Filistin ve vatan sevgisi onun için her şeyden daha önce gelmektedir. Kendisini son dönemde Filistin tarihi boyunca meydana gelen olayları edebî bir dille anlatmaya adanmış Nasrallah, eserlerinde modern Filistin tarihini, Filistin halkının günlük yaşamını ve siyasî olayları, bu olayların Filistin halkı üzerinde oluşturduğu olumlu veya olumsuz etkilerini konu edinir. Filistin gerçeğinden yola çıkan yazar, romanlarında realizmi ön plana çıkarır. Romanlarında çoğunlukla gerçek Filistin mekânlarını, kurgu kahramanlarla birlikte tarihe mal olmuş kişileri ve tarihî olayları seçer. Çok yönlü bir sanatçı olan İbrahim Nasrallah sadece roman, şiir, çocuk edebiyatında eserler kaleme almakla kalmamış sanatın diğer dalları olan sinema eleştirisi, resim ve fotoğrafçılık alanında da eserler vermiştir. Günümüzde Ürdün edebiyatı içerisinde önemli bir yeri olan Nasrallah, hâlâ sanatın ve edebiyatın farklı alanlarında eserler yayımlamaya devam etmektedir (İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Sekâfi: er-Rivâyetu't-Târîhiyye Evse' min et-Târîh, 2019).

Nasrallah, yazmanın var olmak ile ilişkilendirildiğini ifade eder. Var olmak sahipliği de beraberinde getirir. Kadim medeniyetlerin, o günlerden bu günlere imparatorlukları, yönetimleri yıkılıp yok olsa bile, bugüne kalan onların sanat, edebiyat, mimarî eserleri veya kültür dünyalarının ifadesi olan

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın Zilâlu'l-Mefâtîh Romanında Filistin Tarihinin İzleri

yazılı kaynaklarıdır. Bir medeniyetin tarihteki varlığı ilk olarak geride bıraktığı eserlere göre şekillenir. Bu konuda Batılı Siyonist liderler Filistin'in tarih sahnesinde bir yerinin olmadığını söyleyerek geçmişten getirdikleri tarihî, kültürel veya mimarî eserlerinin olmadığını düşünürler. Bu düşünceyi yıkmak, geleceğe bir hafıza bırakmak, geçmişte var olan tarihi yeniden yorumlayarak geleceği inşa etmek Nasrallah'ın önemseddiği bir düşüncedir. Nasrallah'a göre roman, diğer edebî türlere göre okuyucusunun gönlüne daha fazla nüfuz ederek onu etkisi altına alan bir türdür. Tarihî romanda anlattıkları da bu anlamda gelecek nesillere ve çevirilerle ulaştığı birçok kişiye ulaşmasını sağlayacaktır. Nasrallah romanın adalet, özgürlük, hak, güzel bir tarih, gelecek ve sevgi değerleri ile okuyucusunun kalbini aydınlatıldığını düşünür (Ya'kûb, 2017).

İbrahim Nasrallah, edebiyatın tarihi kapsadığını, tarihin ele aldığı konuları edebiyatın da ele alabileceğini düşünür. Ona göre edebiyat, tarihten ayrılmaz, tarihe meydan okumaz ama edebiyat tarihi düzeltir. Edebiyat, tarihin boş bıraktığı, ele almadığı yerleri doldurur. Tarih artık son sözü söyleyen değildir bilakis onu da gözetleyen başka bir unsur vardır, bu da edebiyattır. Nasrallah, edebiyatı farklı bir tarih yazıcılığı olarak değerlendirmez. Ona göre edebiyat esas itibarı ile edebiyattır. Bu da edebiyat için yeterlidir. Tarih, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilimler edebiyatın bir parçasıdır ve edebiyat bu bilimleri içerisine kaynaştırarak onlardan faydalanır. Edebiyat içerisine her şeyin karıştığı, tarihin gördüğü veya görüp dikkat etmediği her şeyin bir araya gelip toplandığı bir sanattır. Edebiyat dünyanın biyografisidir. Ancak bazen edebiyat tarihin alternatifi de olabilir (İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Sekâfi: er-Rivâyetu't-Târîhiyye Evse' min et-Târîh, 2019).

Nasrallah, tarihî roman yazarken eseri için uzun bir araştırma, okuma ve şahitliklere başvurur. Bu durumu bazen romanlarının başında da belirtir. Hangi kaynaklardan nasıl yararlandığını okura açıklar. Nasrallah'ın tarihî dönemi ele alan romanları uzun çalışma dönemlerini de beraberinde getirir. Nasrallah, *Sûlâsiyyetu'l Ecrâs* romanlarının hazırlıklarına 1990 yılında başlamasına rağmen, romanları 2019 yılında yayımlamıştır. Roman için sadece günlük çalışmalar yapmayan Nasrallah, onunla düşünsel anlamda her daim meşgul olduğunu söyler. Nasrallah, romanını oluşturacağı taslağı hazırlarken çokça okumalar yaptığını belirtir. Okuduğunda, arşivlediğinde, roman için faydalı bir şey bulduğunda, bir şey işittiğinde onu not aldığını, romanının yapısı ile ilgili aklına bir olay, bir kişi, bir şey geldiğinde onu hemen kaydettiğini söyler. Böylece roman yazım aşamasına geçmeden önce, Filistin halkının tarihî süreç içerisinde gerçek yaşamöyküleri hakkında geniş bilgi birikimine sahip olan Nasrallah, romanının taslağını oluşturur. Bu aşamada Nasrallah, Arap edebiyatında yazılmış tarihî romanlar üzerine eğilir. Bu romanlarda kişilerin genellikle gerçek hayattan seçilmiş veya tarihî bir dönemin konu edildiğini ancak bu eserlerin roman sanatının gerekliliklerini yerine getirmediğini, eserlerin daha çok coğrafya, sosyoloji, siyasî olayların ele alındığı kitaplara dönüştüğünü düşünür (İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Sekâfi: er-Rivâyetu't-Târîhiyye Evse' min et-Târîh, 2019).

Nasrallah, tarihî romanın oldukça önemli bir edebî tür olduğunu ve tarihten, olayların geçtiği mekândan, olayı yaşayan insandan daha geniş olduğunu belirtir. Ona göre tarihî roman, insan elinden çıkmaktadır ve edebî bir sanat türüdür. Tarihî roman türü için farklı bir nitelik belirlenmesi gerekmektedir. Nasrallah, romandaki tarihin çayın içerisindeki şeker gibi olduğuna inanır. Çayın

içerisindeki şekeri tadarsınız ancak onu göremezsiniz (İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Şekâfi: er-Rivâyetu't-Târîhiyye Evse'min et-Târîh 2019). Tarihî olaylar veya kişiler anlatılırken tarihin romanda var olduğu ancak edebî bir eser olduğu için romanın sanatsal özelliklerinin de var olması gerekliliğini vurgular (İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Sekâfi: er-Rivâyetu't-Târîhiyye Evse'min et-Târîh 2019). Roman sadece tarih değildir. Böyle olsaydı tarih kitaplarındaki bilgiler yeterli olurdu. Romanın kurgu ile var olduğu gerçeğinden uzaklaşmayan Nasrallah, tarihi, eserlerine bir dayanak noktası olarak seçer. Tarihî metinleri, tarihî olayların gerçekliği içerisinde kurgusal unsurlarla bir araya getirerek oluşturur. Onun romanlarında tarih, edebiyatla buluşan bir kurmaca olduğu gibi, tarihî dönemin edebî sanatla desteklenmiş bir tasavvuru da yer alır.

Yazar, Filistin tarihini konu edindiği romanlarını *el-Melbâtu'l-Filistîniyye* adlı tarihî roman serisi içerisinde toplamıştır. Bu roman serisinde Nasrallah, Filistin'in son iki yüz elli yıllık tarihini ele almaya çalışmıştır. *Kanâdîlu Meliki'l-Celîl* romanı bu serinin ilk romanıdır. Osmanlı dönemi içerisinde mütesellimlik (Osmanlı Devleti içerisinde vergi toplamakla yükümlü kişiler.) (Özkaya, 2006) görevinde bulunan Zâhir Ömer ez-Zeydânî'nin hayatını konu edinen Nasrallah, romanın konu edindiği dönemi siyasî ve kültürel olaylar çerçevesinde anlatır. Serinin ikinci romanı *Zamanu'l-Hıyûli'l-Beyzâ* başlıklı romandır. Bu roman Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında ki son dönemi ile bu toprakları kaybettiği dönemi konu edinir. Filistin'in yüz yirmi beş yıllık tarihini konu edinen romanda İngiliz ordusunun Filistin toprakları üzerinde oynadığı oyunlara, İsrailîlerin Filistin'de işgal ettikleri topraklarda yerel halkın mallarını gasp edişine yer verilir. Serinin diğer romanı *Tıflu'l-Mimbâl*'tır. Bu romanda İngiliz manda yönetimi döneminde halkını savunmaya karar veren bir askerin yaşam öyküsü anlatılır. *Tuyûru'l-Hazer* romanı evlerinden çıkarılıp çadır kamplarına yerleştirilen Filistinlilerin günlük yaşamlarına yer verilir. Küçük bir çocuğun ailesi, komşuları üzerinden Filistin toplumunun yersiz yurtsuz yaşama tutunma çabaları anlatılır. Çadır kamplarında sosyal yaşamla birlikte siyasî düşüncenin halkın yaşamına nasıl etki ettiğini bu durumun çocuklar üzerindeki yansımalarına geniş yer verilen romanda erkeklerin Filistin mücadelesindeki rolleri konu edilir. Küçük yaşta babasız kalan çocuklar omuzlarında büyük sorumluluklar yüklenerek başta ailelerinin daha sonra vatanlarının hamisi durumuna gelirler.

el-Melbâtu'l-Filistîniyye serisi içerisinde bir alt başlık altında yayımlanan *es-Sülâsiyyetü'l-Ecrâs* adlı romanlarında Nasrallah, Filistin tarihini anlatmaya devam eder. Bu romanlarda dikkati çeken en önemli unsur, roman kahramanlarının Filistin nüfusunu oluşturan Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluşmasıdır. Serinin diğer romanlarında kişiler genellikle Müslüman Filistin halkını temsil ederken, bu başlık altındaki romanlarda kişiler daha geniş halk kitlelerinden seçilmiştir. Bu durum aslında Filistin'in tarihî sosyolojik durumuna da işaret eder. Kadim Filistin toprakları hem üç semavî dine ev sahipliği yapmış hem de bu topraklarda yaşayan halk yüzyıllarca birlik ve beraberlik içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

es-Sülâsiyyetü'l-Ecrâs serisi içerisindeki *Debbâbetu'n-Tahte Şecereti İdi'l-Mîlâd* romanı Birinci Dünya Savaşı'yla başlar. Uzun bir tarihî dönemi kapsayan romanda ana karakterler Filistinli Hristiyan vatandaşlarının Siyonizm düşüncesine karşı verdikleri maddi ve manevi mücadeleyi aşk, musiki ve aile

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın Zilâlu'l-Mefâtîh Romanında Filistin Tarihinin İzleri

kavramlarını merkeze alarak irdeler. Serinin ikinci romanı olan *Sîretu 'Ayn* romanı ise yine Filistin mücadelesinde sanatın nasıl etkili olduğunu aşikâr kılar. Gerçek bir hikâyeden esinlenerek oluşturulan romanın ana kahramanı olan Kerime 'Abbud Filistin'in ilk kadın fotoğraf sanatçısıdır. Kerîme 'Abbud Filistin'in yerleşim yerlerinin fotoğrafını çekerken hem tarihî belgelerle o yerleri kayıt altına almış hem de Siyonizm düşüncesinin Yahudileri Filistin topraklarına çekerken iddia ettiği “boş topraklar sizi bekliyor” düşüncesini çürüterek tarihe kayıt düşmüştür.

İbrahim Nasrallah, Filistin tarihini konu edindiği romanlarında tarihî olayları veya gerçekliği tarih sayfalarında olduğu gibi anlatmaz. Tarihe yeni bir ruh katar ve tarihin içerisine insanı yerleştirir. Bu konuda serinin diğer romanlarında olduğu gibi *Zilâlu'l-Mefâtîh* romanında da tarihin ele alınışında tarihe harfî harfîne uymaktan uzak durur. Romanında konu edindiği dikkat çekici dönem içerisindeki Filistin halkının ruhunu, düşünce yapısını, kültürel yaşantısını, günlük yaşam mücadelesini aktarmayı amaçlar. Nasrallah romanında unutturulmaya çalışılan Filistin halkının tarihsel ve kültürel değerleri üzerinde durur. Romanın ele aldığı dönem içerisinde Siyonist düşüncüyü uygulamaya çalışan Siyonistlerin Filistin halkını özellikle Nekbe'den (Büyük Felaket) önce Filistin'i nasıl işgal etmek için çalıştıklarını gelecek nesillere aktarmak ister. İsrail'in kurulduğu 1948 yılı Filistinliler tarafından Nekbe olarak isimlendirilmiştir. Nekbe, Filistin tarihinde kara bir dönemdir. Romanda Nasrallah, Yahudilerin Filistin içerisindeki çalışmalarını, halka karşı tutum ve davranışlarını ele alırken, Filistin tarihinde önemli bir yer edinen zaman dilimine de yer vermiş olur. Bu sebeple Nasrallah, romanında Yahudi ile yerel Filistin halkını karşılaştırır.

Nasrallah'ın romanlarındaki tüm bu arka plan verildikten sonra, çalışmanın sonraki bölümünde serinin asıl romanı olan *Zilâlu'l-Mefâtîh* ayrıntılı olarak incelenecektir.

Zilâlu'l-Mefâtîh Romanının Olay Örgüsü

İbrahim Nasrallah, *Zilâlu'l-Mefâtîh* romanını üç bölüme veya üç karşılaşmaya ayırır. Bu üç karşılaşma İsrail askeri Nâhûm Şirman ile Filistin'deki Re'su's-Serv Köyü'nde kendi halinde yaşayan Filistin köylüsü Ümmü Câsir lakaplı Meryem'in karşılaşmalarıdır. Bu karşılaşmalar, Filistin tarihinin dönüm noktaları olan 1947, 1967 ve 1987 yıllarıdır.

İlk karşılaşma ve romanın ilk bölümünde olaylar Nekbe'den yani büyük felaketten hemen önce 1947 yılında başlar. Nâhûm Şirman, Filistin köylerinin birine yaptıkları saldırı sonrasında İsraili çetelerin çekilmesinden sonra kendisini savaş alanının ortasında yapayalnız bulur. Böyle bir durumla karşılaşması halinde babasının ona söylediği “Zor durumda kaldığında içerisinde saklanabileceğin en güvenilir yer düşmanın evidir. O diğer evlerden daha güvenilirdir. İçerisinde yaşayabileceğin en iyi hayat da yine düşmanından kurtulduktan sonra o evde yaşadığın hayattır” (Nasrallah, 2019, s. 12) sözü aklına gelir. Nâhûm ilk olarak silahından kurtulmak için toprağı kazıp silahını oraya gömer. Sonra en yakın köye yönelerek Meryem'in ahırına gizlenir. Ev sahibi onu ahırda bulur. Onun için endişelenir. Çünkü köylerdeki saldırılar sebebiyle herkes teyakkuz halindedir. Meryem ahırında daha on yedisinde İsrail askerini görünce onun ve annesinin neler hissedeceğini düşünüp onlarla empati kurar. Onun da Nâhûm yaşında bir oğlu olduğu için Nâhûm'un annesinin yaşayacağı üzüntüyü tasvir etmeye çalışır. Meryem,

onu İsraili askerlere karşı savaşılan Filistin köylülerinden üç gün boyunca saklamaya çalışır. Meryem, Nâhûm'un ahırda sakladığını Yahudilere karşı direnişçilerle birlikte savaşılan kocasına anlatır. Kocasını Ümmü Câsir'in düşmanlarına karşı yaptığı bu davranışı onaylamamakla beraber, daha sonra karısına karşı boyun eğeri ve onu annesine sağ salım kavuşturmak için karısına yardım eder.

Birinci bölümde Ümmü Câsir, Yahudi askeri Nâhûm'u köylerinin dışına çıkararak onun hayatını kurtarır. Ancak İsrail ordusu Ümmü Câsir'in köyünü bu olaydan yedi ay sonra işgal ederler. İstisnasız herkesi bir daha köylerine vatanlarına geri dönemeyecek şekilde köyden çıkarırlar. Köyü yerle bir edip köyden herhangi bir iz, işaret kalmayacak şekilde köyü yeryüzünden silerler. Köyün patlatılmasında subayının ona verdiği emri yerine getiren Nâhûm'un payı büyüktür. Mayınların düğmesine basarak köyü havaya uçurur. Ümmü Câsir ve ailesi kendi köyleri olan Re'su's-Serv Köyü'ne komşu ve orayı gören en-Nabîğa Fûkâ Köyü'ne sığınır.

Romanın ikinci bölümünü oluşturan ikinci karşılaşma, Filistin tarihinde ve Arap-İsrail çatışmasının alevlenmesinde büyük öneme sahiptir. Romanın bu bölümünde olaylar Arap-İsrail Altı Gün Savaşı diye nitelendirilen 1967 Savaşı'nın hemen ardından gelişir. Nasrallah, ilk olarak savaşı niteledikten sonra yine Ümmü Câsir'in üzerinden savaşın etkilerini anlatmaya devam eder. İsrail askerlerinin Batı Şeria'daki ilerleyişi "bıçağın yaş pastayı kestiği gibi" (Nasrallah, 2019, s. 77) kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. Arap orduları İsrail karşısında çok kısa bir sürede büyük hezimetle uğramış birçok toprak kaybı yaşamıştır. Savaşın bu şekilde kaybedilmesi, siyasî sonuçlarının yanında sosyolojik birçok sorunun da doğmasına sebep olmuştur.

Romanda savaşı kolay bir şekilde kazanan İsrail askeri Nâhûm, tank şoförünün emirlerini yerine getiriyordu. Savaş altı günde bittiğinde Nâhûm, Ümmü Câsir'in evine gitmeyi düşünüyordu. Bir askerle birlikte tankın üzerinde Ümmü Câsir'in evine gitti. Nâhûm tankın namlusunu Ümmü Câsir'in evine yöneltip askeri de tankın içerisine bırakarak eve doğru yöneldi. Ümmü Câsir, tanıdığı ayak seslerine kulak kesildi. Bütün gücünü toplayıp onunla yüz yüze gelmek için evden çıkmada acele davrandı. En-Nabîğa Fûkâ Köyü sakinleri ve muhtar orada toplanmışlardı. Özellikle Nâhûm'un yirmi yıl sonra Meryem'in ona yaptığı iyiliğe karşılık vermek istediğini duyduklarında hayrete düştüler. Nâhûm beraberinde getirdiği içerisinde bir gül demetinin olduğu sandığı açıp sandığın içerisinde şeker ve bir parça kumaş çıkarttı. Meryem onun evini havaya uçurmadan önce dolaptan onun şalını aldığını anlar. (Nasrallah, 2019, s. 88) Meryem sadece şalı alıp diğer hediyeleri reddeder ve Nâhûm'dan köyü terk etmesini ister. Köylülerin ona bir kötülük yapmasına da izin vermez. Ancak Meryem, Nâhûm köyden ayrılmadan yirmi yıl önce ona neden iyilik yaptığını bütün köy halkının oluşturduğu kalabalığın önünde açıklamadan da kendini alamaz. Ona "Nâhûm ben seni o gün kurtardım. Çünkü sen küçük, korkak bir çocuktun. Benim korumamı isteyerek bana sığınan bir çocuk. Bizler bizim korumamızı isteyen hiç kimseyi öldürmeyiz. Bizim ahlakımız -Nâhûm- bize sığınan herhangi bir kimseyi öldürmeyi bize yasaklar. Bu kişi düşmanımız dahi olsa" (Nasrallah, 2019, s. 89).

İkinci bölümde Meryem hem ruhsal açıdan hem de fizikî açıdan adeta çökmüştür. Yirmi yıl geçmiş ve köyüne çok kısa mesafede uzak olmasına rağmen köyüne gidememiştir. Bu durum onu çok üzmüş hayata küstürmüştür. İsrail, bu yirmi yılda Filistin topraklarının birçoğunu işgal etmiştir. Ancak

1967 Savaşı'ndan sonra Filistin halkına köylerini, şehirlerini ve evlerini ziyaret etme hakkı verilmiştir. Bir toplulukla beraber Ümmü Câsir de köyünü ziyaret etmiş ancak gördüğü manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve topluluğa “1948 yılında evlerin de bizimle beraber göç ettiğini herhangi biriniz hatırlıyor mu? Sanki ben buna dikkat etmemişim. Sanki ben buna dikkat etmemişim.” (Nasrallah, 2019, s. 104) diyerek bu şaşkınlığını dile getirmiştir.

Zilâlu'l-Mefâtîh romanının birinci ve ikinci bölümleri, hayalî unsurların yanında gerçeğe dayalı, tarihî olayların merkeze alındığı olaylar üzerine bina edilmiştir. Ancak üçüncü bölümde roman daha çok hayaller, halüsinasyonlar, yaşlı olmasına karşı Ümmü Câsir'in göstermiş olduğu olağanüstü çabalar ile ilerlemiş yaşına rağmen köyüne dönmek için giriştiği yorucu işler üzerine yoğunlaşmıştır. Ümmü Câsir köyünden sürgün edileli kırk yıl olmuş ancak bu durum onun köyüne gidip kırk yıl önce yaşadığı köyünü tekrar aynı mimarî yapısını koruyarak çakıl taşları ile bina etmesine engel olamamıştır. İkinci bölümde olduğu gibi bu bölümün başında da Ümmü Câsir kapalı kapılar ardından çıkarak dış dünyaya açılır. 1967 Savaşı'nın üzerinden yirmi yıl geçmiş ve Ümmü Câsir daha da yaşlanmıştır. O, adeta “mabedinden çıkan nur yüzlü bembeyaz bir nebiyye gibi” (Nasrallah, 2019, s. 117) evinden çıkar. Sabah erken saatlerde evinden çıkıp gece geç vakitte evine geri döner. Yaptığı şeyler onun yaşındaki bir kadından beklenen şeyler değildir. Bir gün halk arasına katılıp çarşıda dolaşmaya başlar. Pazara gider. Yerden aldığı taşlarla pazarda alışveriş yapmaya çalışır.

Bu bölümde Ümmü Câsir hayalle gerçek dünya arasında gidip gelir. Ancak onun sahip olduğu en gerçek şey, köyünden tehcir edildiğinden beri boynunda asılı duran evinin anahtarlarıdır. Ona kimsenin dokunmasına ve onunla ilgili bir şeyler söylemesine izin vermez. Bir gün en küçük torunu ninesi ile oynarken ninesinin boynundaki anahtarları dikkatini çeker. Ona, bunu bana ver de onunla sana güzel şeyler alayım dediğinde Ümmü Câsir adeta deliye döner.

“Ellerini anahtarının üzerine kapatır. Herkesi korkutacak bir şekilde yüksek sesle ağlamaya başlar. Ve durmaksızın onlarca kez hayır hayır diye bağırır. Ev halkı Ümmü Câsir'i sakinleştirmeye çalıştıkça -bu benim bu benim diye anahtarları sıkıca tutmaya devam eder. O gece rüyasında göğsünün üzerinde salınan birçok anahtarın sesini duydu. Anahtarlar gözyaşı gibi kalbini sımsıkı tutuyordu.” (Nasrallah, 2019, s. 116)

şeklinde tasvir edilir. Bu durum, onun köyünü tekrar hatırlamasına ve orayı çakıl taşları ile olsa dahi yeniden ayağa kaldırmasında önemli bir gerekçe olur.

Ümmü Câsir'in sabah erkenden evden çıkıp akşam geç gelme sebebini aile üyeleri bir zaman sonra anlamışlardır. Kendi köyü Re'su's-Serv Köyü'ne giden Ümmü Câsir'in bedeninde normal olmayan bir güç ve kuvvet gelmiştir. Onu takip etmek isteyenler ona yetişemezler. (Nasrallah, 2019, s. 118) Meryem yıllar evvel çıkarıldığı köyünü en ince ayrıntısına varıncaya kadar yeniden inşa etmiştir. Bu durum, birçok uluslararası haber kanallarının dikkatini çekmiştir. Basında yer alan bu olay karşısında Yahudi askerleri ve Nâhûm, olay yerine gelmiştir. Nâhûm, Meryem'in hayâlinde canlandırıp oluşturduğu taşlarla sınırları belirlenen Re'su's-Serv Köyü'nü ikinci kez yıkar ancak bu kez karşısında taşlarla kendisini savunan bir köy halkı bulacaktır. Nâhûm olay yerinden hızla uzaklaşır. Böylece 1987 yılı Taşlı İntifada başlamış olur ve roman bu olayla sonlanır.

Kurgu ile Gerçek Arasında Zilâlu'l-Mefâtih Romanında Filistin Tarihi

Yahudi Devletine Giden Yolda Filistin Köylülerinin Direnişi ve Siyonist İşgal

Son yüzyılda Filistin tarihini şekillendiren olaylar ve zaman dilimi, İbrahim Nasrallah'ın *Zilâlu'l-Mefâtih* romanının temel konusunu ve zaman dilimini oluşturur. Filistin ve Arap Yarımadası 400 yıl gibi uzun bir süre Osmanlı Devleti tarafından huzur içerisinde yönetilmiştir. Gerileyip çökmeye başlayan Osmanlı, birçok yerde topraklarını kaybettiği gibi, Arap Yarımadası'nda da büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin çekildiği yerlerde Batılı devletler özellikle İngiltere onun yerini almıştır. Filistin de 1917'den sonra Osmanlı egemenliğinden çıkıp İngiliz manda yönetimi altına girmiştir. Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulma fikri, bu tarihten çok öncesine dayanmaktadır. Avrupa'da 19. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımı, Rusya'da Yahudilere karşı uygulanan kötü muameleler akabinde binlerce Yahudi'nin göç etmesine sebep olan olaylar Yahudilerin kendilerince kutsal saydıkları Filistin topraklarına göç etmesine ve burada bir Yahudi devleti kurulması fikrinin kuvvetlenmesine sebep olmuştur (Armaoğlu, 2017, ss. 23-24). Avrupa'da İngiliz yönetimi Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını arzu ediyordu. Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması fikri manda yönetiminin Batı ve Rusya'dan Filistin'e yapılan Yahudi göçlerine göz yummasına, Filistin içerisinde "yerleşimciler" adı altında yeni bir Yahudi nüfusun oluşmasına olanak sağlamıştı. Bu göçler sonucunda Filistin topraklarında manda yönetimi boyunca Yahudi nüfus artmıştı. Yahudi nüfusunun artması onların barınacak mekânlarının ve sosyal alanların oluşmasını gerekli kılıyordu. Yahudi Siyonist düşüncesine göre bu durumun çözümü, yerleşimcilere iskân edecekleri mekânların sağlanması için Filistin yerel halkının yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan sürülmesi, tehcir edilmesi veya 1947 yılından önce başlayan tehcir hareketi günümüze kadar devam eden siyasî bir olaydır.

Zilâlu'l-Mefâtih romanında ele alınan olayları Nasrallah, toplumsal ve tarihî zemin üzerine inşa etmiştir. Filistin ve Arap devletleri için yeniden şekillenen tarihî dönem, daha sonra bütün coğrafyayı etkileyen bir dönemin başlangıcı da olur. *Zilâlu'l-Mefâtih* romanı, Filistin tarihinde çok önemli yeri olan üç temel durak üzerine bina edilmiştir. İsrail'in kurulduğu Nekbe Dönemi, Araplar ve İsrail arasında gerçekleşen ve Nekse diye isimlendirilen Altı Gün Savaşları ve son bölümde Taşlı İntifada'nın başladığı dönemdir. Nasrallah bu romanını, ailesi ile birlikte Siyonist çeteleri gelip onları evlerinden çıkarıncaya, dünyada üzerinde onlara ait herhangi bir işaret veya iz kalmayacak şekilde yerinden edinceye kadar sakin bir köyde yaşayan Arap Filistinli bir köylü kadının hikâyesi üzerine inşa etmiştir (Muhammed Hasan Süleyman, 2022, s. 16). İsrail'in kurulmasından önce, İsraili çeteler devletin kurulmasına olanak sağlamak için Filistin'de birçok köye saldırılar düzenleyerek evleri, bahçeleri, tarlaları kullanılmayacak bir şekilde tahrip ederek halkı zorla topraklarından sürgün etmişlerdir. Evlerinden çıkarılan Filistinliler evlerinin sahipliğini belgelemek istercesine anahtarlarını boyunlarına asarak evlerinden çıkmışlardır. Zaten onların anahtarlarını boyunlarında asmaktan başka bir çareleri de kalmamıştır. Romanın daha başlangıcında ilk satırlardan itibaren Filistin'i temsilen Ümmü Casir'in Yahudi Haganah çetelerinin bir üyesi Nâhûm ile karşılaşması manidardır. Bu zaman diliminde Yahudi çeteleri Filistin köylerine baskınlar düzenleyerek, köylüleri evlerinden çıkarmak için her türlü zorbalığa başvurmuşlardır. Kendilerini korumak isteyen Filistin köylüleri bireysel gruplar halinde bu çetelere karşı köylerini, evlerini, doğup büyüdüğü yerleri savunmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan, çetelerin zorla boşalttıkları

yerlere ya Filistin'e getirilen "yerleşimciler"! yerleştiriliyor ya da köyler, evler, tarlalar tahrip edilip yerlerine yeni mekânlar kuruluyordu. Nasrallah da bu tarihî olayı, Ümmü Câsir ile Nâhum karşılaşmasında işlemiştir. Haganah çeteleri onun köyünün yakınındaki bir köye saldırdıkları için köylüler orayı savunmaya gitmişlerdir. Nâhum arkadaşlarını kaybettiği için Ümmü Câsir'in ahırına sığınır. Ümmü Câsir onunla ilk karşılaştığında köylerine bir gece önce İsraili Haganah çeteleri çok vahşice saldırılar düzenlemişti. Bu saldırılarda arkadaşları tarafından tek başına geride bırakılan İsrail askeri Nâhum'un durumunu yazmıştır: "Geçen gece meydana gelen saldırı oldukça vahşiydi. Siyonist çeteleri batıya doğru çekildiler. Arkadaşları, Nâhum'un Batı'da kaldığını anladılar ancak onun peşinden gitmek öldürülmeyi göze almak demektir. O vakitte savaşa katılsın katılmasın o bölge ve bütün Filistin köyleri uyanıktı." (Nasrallah, 2019, s. 10) şeklinde anlatır.

Ahırda Ümmü Casir ile ilk karşılaşmada yine bir önceki akşam gerçekleşen çarpışma üzerinde duran yazar Nâhum ile Ümmü Casir arasındaki konuşma ile durumu açıklığa kavuşturmak ister.

— Dün akşam bize saldıranlar arasında mıydın? diye sordu Ümmü Casir.

— Sustu.

— Seni ne yapacağım? Dün akşam öldürmeyi istediğin köylülere mi yoksa öldürdüğün veya yaraladığın gençlere mi seni teslim edeyim?

Nasrallah, Nâhum üzerinden İsrail'in kuruluş aşamasında İsraili çetelerin Filistinlileri yıldırma ve yerlerinden etmek için yaptıkları katliamlara da dikkat çekip, Nâhum'un hatıralarına yer vererek tarihî kayıtlarda var olan yıldırma ve tehcir etme politikası ile romanın olay örgüsünü genişletir. Olaylar Nâhum üzerinden anlatılırken hayalî unsurlarla şekillendirilir:

"Nâhum'un birliği sürücüsü Arap olan bir arabayı nasıl durdurduğunu hatırladı. Arkadaşı yola mayın döşemişti. Büyük bir arabaydı. İçerisinde beş kişilik bir aile vardı. Sürücünün mayına doğru ilerlemesini emrettiler. Dört gece önce Vadi es-Sersar karargahından aldıkları mayının patlama kuvvetini öğrenmek istiyorlardı. Sürücü hızla uzaklaşmayı düşündü ancak iki taraftan uyarı ateşi yapılıyordu. İkinci kez onu durdurdular. Küçük çocuğunu arabadan indirdiler. Mayına doğru gitmezsen onu öldüreceğiz onun yaşaması için tek fırsat sensin dediler. Çocuğu geri çektiler. Sürücü aynada geriye doğru bakarak mayına doğru ilerledi. Oğlu iki yüz metre uzaklıktaydı. Çocuğun başına yöneltilmiş silah vardı. Araba içerisindekilerle birlikte havaya uçtu ve paramparça oldu." (Nasrallah, 2019, s. 20)

Balfour Deklarasyonu, Yahudilerin Filistin topraklarında bir devlet kurma düşüncesini onaylayan, modern Ortadoğu tarihini şekillendiren İngiltere hükümetinin yayımladığı Yahudiler için çok önemli bir belgedir (Shlaim, 2024, s. 50). Belge İngiltere dışişleri bakanı Arthur Balfour'un, Lord Rothchild'a yazdığı mektupta Filistin bölgesinde Yahudiler için bir vatan inşasını öneriyordu. Kısa mektupta Balfour, "Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleşmesi için elinden geleni yapacaktır" (Hirst, 2015, s. 193-194). ibarelerine yer veriyordu. Bu belgenin yayımlanmasının akabinde Filistin'de bir devlet kurma fikri Yahudiler tarafından her daim vurgulanmış, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmelerinin önü açılmıştır. Romanda Nasrallah, bu belgeye atıfla Haganah çetelerinin

yaptığı saldırılarda isteksiz duran bazı İsrail askerlerine diğerleri tarafından hatırlatılmak istenerek “Yahudiler, Balfour deklarasyonunun Filistin’i kendilerine verdiği için Filistin’in kendilerine ait olduğundan emindiler. Bulundukları ülkede gördükleri her bir İngiliz için dua edecekler. Bu vaadi gerçekleştirmek için daha fazla kan dökmek gerektiğini onların anlamasına gerek yok.” (Nasrallah, 2019, s. 20) diye belirtir.

Balfour Deklarasyonu’nun Yahudilere Filistin toprakları üzerinde kuracakları bir devlet için her şeyi mubah kıldığıнын vurgusunun yapıldığı paragrafta, İsrail çeteleri bu anlayışı uygulamaktan geri durmamıştır. İsrail, boşalttığı Filistin köylerinin yerlerine “yerleşimcileri”! ikame etmekle kalmayıp Filistinliler nezdinde var olan köy isimlerini de değiştirip köylere İbranice isimler vermiştir. Bütün Filistin hafızasını silmeyi amaçlayan bu proje ile Filistin’deki tüm köylere, kasabalara, yollara İbranice isimler verilmişti (Pappe, 2007, s. 203). Bu duruma Meryem’in Nâhûm ile karşılaştığında yer verilir:

- “Nerede oturuyorsun? diye sordu.
- Bitâh Tîkfa’da. dedi
- Mülebbes’te mi? Yani
- Mülebbes’te diye cevap verdi utanarak.
- Öyleyse sen oranın gerçek adını biliyorsun. Dedi Meryem.”

Nasrallah bu tarihî bilgiye romanında dipnot ekleyerek ele aldığı konunun tarihsel bir gerçeklik olduğunu kanıtlar. (Nasrallah, 2019, s. 18)

Tehcir Politikası ve Sonuçları

Yahudilerin Filistin bölgesine yani Arz-ı Mev’ûd’a göç etmeye başlamasının ardından yerel Filistin halkı birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Yeni yerleşimciler kendilerine vaat edilen topraklara yerleşmek, yeni hayatlarını burada kurmak için oranın yerlileri olan Filistinlileri o topraklardan çıkarmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Hatta bu topraklara gelmeden önce kutsal Filistin topraklarının insansız boş araziler olduğunun propagandası dahi yapıyordu. Filistin’e göç eden yerleşimciler kendilerine yer edinebilmek için köylere, kırsal mahallelere saldırılar düzenliyorlar, yerel halkı evlerinden uzaklaştırdıktan sonra evleri, yolları, köyleri tahrip edip bir daha kullanılamaz hale getiriyorlardı. Evleri yıkılan köylüler farklı bir sorunla daha karşılaşmışlardır. Mülteci konumunda olan birçok Filistin vatandaşı ya işgal edilmemiş başka bir köye ya da Filistin’e komşu Arap ülkelerine sığınmacı olmuşlardır (Pappe, 2007, ss. 195-201). Yahudi çetelerinin gerçekleştirdiği bu yıkımlar ve köyleri boşaltma şekilleri romanda Nâhûm’un Ümmü Câsîr’in evini ve köyünü yıkmaya geldiğinde ayrıntılı olarak konu edinmiştir.

Nekbe yılı yani İsrail’in kurulduğu yıl, evlerinden çıkarılanlar arasında roman kahramanı Ümmü Câsîr ve ailesi de vardı. İsrail askerlerinin kocasına ve köylülere evlerini boşaltması için yaptığı işkenceleri yazar Ümmü Câsîr’in hatıralarına yer vererek, yaşadığı acı verici durumu geri dönüş tekniğini kullanarak anlatır.

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın Zilâlu'l-Mefâtîh Romanında Filistin Tarihinin İzleri

“Her şey gözlerimin önünde oldu. Sizi gördüğüm gibi onu gördüm. Batıdan geldiler. Köyü kuşattılar. Adamlar uzun gece boyunca savaştılar. Cephaneleri tükendi ama sopaya dönişen silahlarıyla savaşımaya devam ettiler. Onlar, Ebû Câsîr'i önlerine katmış götürürlerken gördüm. Ona evini soruyorlardı. Onlara evi söylemeyi reddetti. Onu durdurdular. Duvarın önüne koydular. Ve iddialaşmaya başladılar. Kurşun bu adamın bedeni gibi bir cesedi delip geçebilir mi? Biri ona ateş etti. O, yere düştü. Onu çevirdiler. Güldüler. Kurşun bedeninden çıkmamıştı. Bahsi kaybeden kişi arkasından bir tane daha kurşun sıktı ona. Silahı bedenine dayadıktan sonra onu çevirdiler. Kurşun göğsünden çıkmamıştı. Bir bombanın onu parçalayıp parçalayamayacağını düşünüyor musun? diye sordu biri. Onlardan biri el bombasının pimini çekti. Tam Ebû Câsîr'in altına koyacakken uzaklaştılar. Nerden geldiğini bilmediğim bir kurşun ateşlendi. Kurşun onları şaşırttı. Onlardan biri öldü. Ebû Câsîr'in yanına düştü (Nasrallah, 2019, ss. 94-95)

Yazar, Meryem'in yaşadıklarını Yahudi düşüncesi olan büyükleriniz ölecek, küçüklerinizde geleceği hatırlamayacak cümlesi üzerine bina eder. Filistinlilerin zihinlerinde Filistin'e dair herhangi bir iz taşımalarını istemezler. Bu durum, romanda İsrail askerleri tarafından da tekrar edilir. Meryem yaralı kocasını bulmak için on üç yaşındaki oğlu Sami ile işgal edilen köyde kalır. Diğer çocuklarını en büyük oğluna teslim ederek oradan uzaklaşmalarını ister. Daha sonra Yahudi askerleri Meryem'in oğlu Sami'yi ve babasını yakalayıp öldürürler. Onları öldürmeden önce Meryem'in babası kendisini öldürmelerini istedi. Komutan ona;

“Sen, sana bir kurşun atılmayı bile hak etmiyorsun dedi. Geri döndü ve uzun bir sessizlikten sonra ekledi. Veya bir kurşunu hak ediyorsun. Senin zihninde çok uzağa götürmene izin veremeyeceğim birçok hatıran var. Dedi ve bütün şarjörü üzerine boşalttı. Daha sonra elini Sami'ye uzattı. Ona saldırdım ama alnımın ortasından beni darp etti. Gözlerimi açmadan önce Sami yanımda ölmüştü. Komutan bana döndü: seni yaşaman ve acı çekmen için serbest bırakıyorum. Ve en önemlisi herkese babanı ve oğlunu öldürdüğümüz gibi öldüreceğimizi haber vermen için. Bir daha buraya geri dönmeyi düşünürseniz veya hatırlarsanız sizi öldüreceğiz' dedi.” (Nasrallah, 2019, s. 98)

Tehcir politikalarının bir sonucu da Filistin halkının eski yaşam alışkanlıklarını değiştirmek zorunda kalmasıdır. Yerleşik bir yaşam tarzı süren Filistin köylüleri bağ bahçe işleri ile uğraşmakta, hayvanlarını güderek, ticaret yaparak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Tehcirden sonra Filistinliler günlük maişetlerini çok zorluklarla karşılaşıp kazanabilişleridir. Bu durum, romanda Ebû Câsîr üzerinden sembolize edilir. Yahudiler onları köylerinden çıkarmadan önce toplumda ekonomik anlamda iyi bir yere sahip olan Ebû Câsîr, köyünden çıkarıldıktan sonra ekonomik çöküş yaşamıştır. Ebû Câsîr'in ekonomik durumuna “Ebû Câsîr fakir değildi. Sürgün edilmeden önce diğerleri ile karşılaştırıldığında iyi bir durumu vardı. İnekleri, zeytin bahçeleri, davarları, iyi bir gelir getiren ailesinden biriyle Yafa'da açtığı bir ticarethanesi dahi vardı.” (Nasrallah, 2019, ss. 50-51) şeklinde ifade edilir.

Savaşın getirdiği toplumsal sorunlar, romanda tarihî açıdan toplumun değişimine de dikkat çekilir. Kendi köylerinde toprakla, çiftçilikle, hayvancılıkla sükûnet içerisinde geçimlerini sağlayan Filistin köylüleri, köylerinden çıkarıldıktan sonra ekonomik değişimle birlikte mekânsal bir değişime de maruz kalmışlardı. Yerleşik hayat tarzında yaşayan Filistinliler, sürgünden sonra hayatlarında uzun yıllar var olacak çadırlar ve çadır kentler kavramı ile tanışmışlardı. Bu durum sürgün edildikleri ana kadar akıllarına gelmeyen bir kavramdı. (Nasrallah, 2019, s. 48) Yerleşik hayattan çadırlarda yaşamaya mecbur bırakılan Filistinliler bu durumu kabullenmekte oldukça zorlanacaklardır. Kendi köyüne yakın bir köye

sürgün edilen Meryem, her an köyünü görmek için çadırını köyü gören bir yerde kurdurmak ister. Kış, soğuk ve rüzgârın yönü çadırın o yönde kurulmasını zorlaştırsa da Meryem bu düşüncesinden vaz geçmez. “Meryem: çadırın kapısının batıya doğru olmasını istiyorum dedi. Bu vakitte bunun zor olduğuna onu ikna etmeye çalıştılar. Rüzgâr hala soğuk esiyordu ve Batı rüzgârları daha da şiddetlenecekti. Cümlesini tekrarlamayı reddederek köyümü gözümün önünden ayırmayacağım dedi” (Nasrallah, 2019, s. 50).

Kışın soğuğu, yazın sicağı sürgün edilen köylülerin çadırda kalmalarına imkân vermiyordu. Ebû Câsîr ve ailesi kendi vatanlarında ama başka bir köyde yabancılık hissi ile yaşıyorlardı. Yerleşik bir hayata geçmek köylerini unuttukları hissini derinleştiriyordu. Ancak sürgün zamanı uzadıkça uzadığı için yerleşik bir yaşama, insana yaraşır bir yaşam alanına sahip olmak kaçınılmaz bir durumdu. Câsîr’in bir eve geçme düşüncesi ilk olarak kendisini endişelendiriyordu. Ancak şartlar onların yeni yerleştikleri köylerinde sağlam yapıları bir binaya taşınmalarını zorunlu kılmıştır. Ancak, bu düşüncesine karısı Meryem karşı çıkmıştır. Meryem’in yeni bir eve çıkma düşüncesine karşı çıkmasından kısa bir süre sonra yaşadıkları çadır rüzgârla birlikte uçup gider. “O gece uyudular. Gecenin yarısında ıslanmış bir şekilde uyandılar. Rüzgâr örtülerini üzerlerinden söküp atmıştı. İbrikleri, tencereler, küçük dolarları, ellerinde ne varsa ortalığa saçılmıştı. Öyle ki sele dönüşen rüzgârın önünde ayakkabıları bile sürüklenmişti” (Nasrallah, 2019, s. 63). Yaşanan bu durum çadırın uçup gitmesi yeni bir yere taşınmayı zorunlu kılmıştır. Ancak nereye giderlerse, nerede yaşarlarsa yaşasınlar, Meryem ve ailesi için önemli olan sürgün edildikleri köyün yakınında olmaktır.

Sürgün, Filistinlilere yeni mekânlarda zor koşullar altında yaşamayı öğretmiştir. Ancak uzakta olmak vatana olan özlemi hiçbir zaman unutturamamıştır.

Deyr Yasin Katliamı’nın Meryem Üzerindeki Etkisi

Deyr Yasin Katliamı, halkın üzerinde yarattığı korku ve endişe sebebiyle Filistin tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1948 İsrail’in hemen öncesine denk gelen bu katliamda Deyr Yasin Köyü haritadan silinmiştir. Katliam, 9 Nisan gecesi Irgun ve Stern çetelerinin Kudüs yakınlarındaki Deyr Yasin Köyü’ne saldırması ile gerçekleşmiştir. Saldırıda hazırlıksız yakalanan Deyr Yasin Katliamı’nda köylülerden çocuk, kadın, yaşlı, hamile demeden 250 kişi şehit edilmiştir (Armaoğlu, 2017, s. 97). Bu katliam halkın üzerinde büyük bir korku yaratmıştır. Daha sonra gerçekleşen katliamlarda ve İsrail saldırılarında Deyr Yasin’de yaşanan olaylar hep akıllarda kalmıştır. Nasrallah da bu katliama atıf yaparak köylerinden çıkarılan Meryem ve kocası arasında geçen konuşmada bu katliamın halk üzerinde yarattığı korkuya değinir. Ebu Casir Köyü içerisinde zengin biriydi. Köyden çıkarken yanlarına alacakları parayı Ebu Casir Meryem’e vermek ister:

“Meryem birikimlerini taşımak istemedi. Kocasının zorlaması üzerine iki yüz cüneyhi belindeki kuşağın içerisinde taşımaya razı oldu. Kocasını Biliyor musun Meryem biz ayrılabiliriz. Birimizin başına kötü bir şeyler gelebilir. Bu parayı bütün kadınların yaptığı gibi belindeki kuşağın içerisinde gizle. Yolda Yahudilerle karşılaşsak orası yani belindeki kuşak en emniyetli yerdir” dedi.

Kurgu ve Gerçeklik Arasında: İbrahim Nasrallah'ın Zilâlu'l-Mefâtîh Romanında Filistin Tarihinin İzleri

-Yahudiler, Deyr Yasin'de hamile kadınların karınlarını deşip karınlarındaki ceninleri çıkarmamışlar mıydı? Bir kuruş aramak için hepimizin karnını yaracaklar. Paranın geri kalanını sen taşı. dedi Meryem.” (Nasrallah, 2019, s. 51)

Deyr Yasin Katliamı'nı hatırlatmak isteyen yazar, bu durumu her fırsatta romanlarında işlemeye özen gösterir. O dönemi ele alan tarih kitapları incelendiğinde Meryem'in vurguladığı gibi hamile kadınların karınları yarıp ceninlerinin öldürüldüğü, yerel halka birçok işkencenin yapıldığı, aslında verilen ölü sayısının gerçeği yansıtmadığı, tarih kitaplarında yazılanlardan daha fazla olduğu ve bu katliamdan sonra binlerce Filistinlinin evlerini köylerini terk etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır (Baumann, 2024, s. 87).

1967 Arap İsrail Savaşı

1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu ilan edildikten sonra Ortadoğu'da özellikle Filistin'de siyasî, ekonomik ve sosyal istikrar sağlanamamıştır. Arap devletleri İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından onun siyasî kazanımlarına karşı çıkmak için Filistinlilerin arkasında durmuştur. İsrail, yayılmacı bir politika izlemiş bu durum ona komşu olan diğer Arap devletlerini rahatsız etmiştir. İsrail, komşu olduğu Suriye, Ürdün ve Mısır ile iyi ilişkiler geliştirmemiş aksine kendi varlığını sağlamlaştırmak için komşularının var olan kaynaklarını gasp etmeye çalışmıştır. 1967 Savaşı'na yol açan unsurlar arasında İsrail'in Suriye ve Ürdün ile yaşadığı su krizi meselesi öne çıkmıştır. İsrail, Suriye'nin su kaynaklarının yönünü değiştirerek savaşa zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Filistin gerillalarının Suriye topraklarında konuşlandırılması başka bir sorun oluşturmıştır. Suriye üzerinden Filistinliler İsrail'e saldırı düzenlemiştir.

Mısır tarafında savaşa giden yol Mısır'ın Sina Yarımadası'nda bulunan ordularının sınırı aşması ve İsrail egemenliğini tehdit etmesidir. Mısır, Sina Yarımadası'na çıkarma yapma sebebi, Suriye'nin yardım istemesi ve ülkesine yönelik baskıyı azaltmaktır. Su sorunu üzerine tırmanan çekişme Mısır, Ürdün ve Suriye ittifakı ile İsrail Devleti'ne karşı savaş açıldı (Pappe, 2007, ss. 260-261). Ancak savaş İsrail hava kuvvetlerinin yaptığı ani baskınla Arap ittifakının altı gün içerisinde yenilmesi ile son buldu. İsrail için çok kolay kazanılan bu savaşta Arap devletlerinden Gazze Şeridi, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı kontrolüne alarak (Pappe, 2007, s. 263) İsrail topraklarını daha da genişletmiştir. Romanda savaşın bu kadar kolay kaybedilmesi ve askerlerin ilerleyişi roman anlatıcısı tarafından şöyle yorumlanmıştır:

“İsrailli bütün subaylar ve askerler komutanlarının verdiği emirleri yerine getirmek için Batı Şeria bölgesinde ilerliyorlardı. Nâhûm da onlardan farklı değildi. Gerçekte Haziran Savaşı birkaç yerde yaşanan çatışma dışında bir savaş gibi değildi. Batı Şeria topraklarında ilerleyen İsrailli subaylar ve askerlerin düşüncesi ilerleyişin son derece tereyağından kıl çeker gibi kolay bir şekilde olduğuydu” (Nasrallah, 2019, s. 77).

1987 Taşlı İntifada'nın Başlaması

İbrahim Nasrallah, *Zilâlu'l-Mefâtîh* romanında serinin diğer romanlarında olduğu gibi tarihe ve tarihî olaylara sadık kalır. Ancak, roman hakkında görüşlerine yer verdiğimizde görüldüğü üzere o tarihi salt siyasî bir tarih olarak algılamadığı için romanın ve edebiyatın unsurlarını da etkileyici bir biçimde

kurgular. Romanda belgesel veya tarihî gerçeklerin yer alması ile birlikte kurgusal unsurlar da geniş yer tutar. Filistinliler 1948 yılı öncesinde Yahudiler tarafından birçok şiddete maruz kalmışlardır. O tarihte ve sonrasındaki dönemlerde evlerinden zorla çıkarılmışlar, sürgün edilmiş ve soykırıma maruz kalmışlardır. 1967 yılı Altı Gün Savaşları'nda yenilgiye uğrayan Arap devletleri adeta Filistin'i yalnızlığına itmiştir. Aradan geçen süre içerisinde Filistin topraklarında yerleşim yerleri hızla genişlemiş, haksız ve keyfi bir şekilde sokağa çıkma yasakları uygulamış, yine haksızca tutuklamalar, hapisler, işkenceler yapmıştır. Bu durum halkın büyük tepkisine sebep olsa da gerekli adımları atmak için Gazze Şeridi'ndeki Cebeliye Kampı'nda İsraili bir kamyon şoförünün dört Filistinlinin ölümüne sebep olması fitilini ateşleyen kıvılcım oldu. Plansız başlayan bu ayaklanma hem kent hem de köy ayaklanması olarak büyük halk kitlelerinin katıldığı bir ayaklanma olmuştur (Shlaim, 2024, ss. 595-597).

Romanın sonunda bu ayaklanma Meryem'in evinin gölgelerini yıkmaya gelen Nâhûm'un üzerine atılan taşlarla tasvir edilir. Romanın "Taş Fırtınası" başlıklı son bölümünde olaylar,

"Nâhûm olduğu yerden uzaklaşarak deli gibi askeri arabayı sürüyordu. Alışılmamış bir şekilde caddenin iki tarafından taşlar düşüyordu. Nâhûm'un yanında oturan asker silahını doğrulttu ve caddenin sağ tarafındaki zeytin ağaçlarına, koyu yeşillikler ve alçak bulutlar arasında gizlenen taşların kaynağına doğru ateş etmeye başladı. Geri döndü ve yeniden silahını doldurdu. İkinci kez silahını yöneltmeden önce araba daha önce bilmedikleri en kötü bir taş fırtınasına maruz kaldı." (Nasrallah, 2019, s. 138)

diye tasvir edilir. Bu olayla 1987 Taşlı İntifada köylerde de başlamış olur.

Romanın Ana Kahramanlarının İsimlendirilmesinde Dinî Temsiller

İsim koyma ilk insandan itibaren insanın kendisini, çevresini, etkileşim alanını nitelemek için yaptığı bir faaliyettir. Bu, ilk insan Âdem'den itibaren çevreyi tanımak ve tanımlamak için girişilen bir durumdur. İnsan bir şeyi isimlendirirken isimlendireceği şeyin birçok özelliğine işaret eden isimlendirme yapar.

İsimlendirmelerde kişi adları önemli bir yere sahiptir. Yeni doğan bir çocuğa isim verilmesi, kültürden kültüre, toplumdan topluma değişkenlik gösteren unsurlardır. Kişi adları, bir milletin kültürü, inanç sistemini oluşturan dinî mensubiyeti, tarihi ve eğilimleri hakkında bilgi verebilirler. Bu açıdan bakıldığında, romanlarda yazarlar da kişilerini isimlendirirken verdikleri isimlerin çağrışımları ile roman kahramanının davranışları, yaşam tarzı, hayata bakış açısı hakkında ipuçları verebilir.

Nasrallah, incelenen romanında iki ana kahraman vardır ve tüm olaylar bu iki kahramanın etrafında gerçekleşir. Nâhûm ve Meryem isimli bu iki kahramanın en önemli özelliği isimlerinin tarihî ve dinî özellik taşımalarıdır. Romanın ilk satırlarından itibaren bu iki kahramanın karşılaşması Yahudiler için önem arz eden Nâhûm Peygamber ile Hristiyanlık ve Müslümanlarca kutsal sayılan Hz. Meryem'in karşılaşması gibidir. Nâhûm, Yahudilerin kutsal kitabı eski ahidin Tanah Kitabı'nda adı peygamber olarak adı geçen küçük peygamberlerdendir. Nâhûm Kitabı, Kutsal Kitap'ta Mika Kitabı ile Habbukak Kitabı arasındadır. Nâhûm Kitabı'nda bu peygamber hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir. Ancak, Nâhûm peygamber İsraililer'in en büyük düşmanı Asur'un düşeceğini önceden haber veren bir kitaptır. Kitap ana hatları ile Ninova'nın Tanrı tarafından yargılanması ve Ninova'nın düşüşünü anlatır. Nâhûm

peygamber Yahudilerin çektiği sıkıntılarda onları kurtaran peygamber olarak anılır (*Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, 2016, s. 977).

Nasrallah, romanında küçük peygamberin ismini vermesi manidardır. O, daha on yedi yaşındayken Yahudi örgütüne katılmıştır. Ancak, Meryem ile karşılaşmasından sonra söylediği yalan üzerine askeri rütbesi artmaya başlamış, ilerleyen yaşlarında Filistin halkına yaptığı işkence ile Filistin'de yerleşimcilere mekân açmaya çalışmıştır. Filistin'de devlet kurma çabalarında Filistin halkını zorla göç etmeye maruz bırakan kişidir. Ancak, Nâhûm karakteri ile Nasrallah, kutsal kitapta yazıldığı gibi bir sonucun olamayacağı üzerinde durur. Nâhûm karakteri Filistinlilerin köylerini havaya uçuran, onlarla mücadele eden, onlara her türlü işkenceyi yapan biri olsa da istediği sonucu elde edemeyecektir. Yani kutsal kitapta olduğu gibi Ninova onun sayesinde yerle bir olamayacaktır. Karşısında güçlü, iffetli, kendisini vatanına, toprağına, evine adanmış bir Meryem ve Meryem ile birlikte halkını vatanını savunan genç, yaşlı, çocuk kadın birçok Filistinli vardır.

Meryem karakterinin ismi, Hz. Meryem'den esinlenilerek verilmiştir. Meryem'in yaşlılığında bir nebiye gibi olması (Nasrallah, 2019, s. 132) onun Hz. Meryem'e benzetilmesine neden olmuştur. Hz. Meryem hem Hristiyanlık'ta hem de İslamiyet'te iffetin, sadakatin, namusun simgesidir. İki dinde de çok önemli bir yere sahiptir. Bu isimden telmihle roman kahramanı Meryem de mücadelecî, yardım sever, her ne şartta ve her ne olursa olsun inancından ve değerlerinden ödün vermeyen vatan delisi bir karakterdir. Meryem, Nâhûm'un fizikî olarak yıktığı bütün yapılarını hayalinde canlandırarak köyünü yeniden diriltiren kadındır. Yazar, Meryem üzerinden, fizikî olarak yok olsa da vatani ayağı kaldıracak olanın hafıza ve hatıralar olduğu mesajını verir.

Sonuç

İbrahim Nasrallah'ın *Zilâlu'l-Mefâtîh* başlıklı romanı, tarihî roman çerçevesinde değerlendirildiğinde roman, sadece geçmişte Filistin tarihi açısından önemli sayılan olayların bir yansımasını ele almamış, tarihî olayların bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini, zihinlerde oluşan travmatik etkilerini ve bu etkilerin gelecek nesillere aktarımını da ele almıştır. Yazar, bu kısa romanında Filistin tarihinin önemli kırılma noktaları kabul edilen 1948 Nekbe, 1967 Altı Gün Savaşları ve 1987 Taşlı İntifada'nın başlangıcını kronolojik olarak ele alır. Romanda sadece kuru bir tarih bilgisi verilmez. Tarihin insana dönük yönünü kahramanların bireysel yaşamlarını merkeze alarak anlatan yazar, okurlarına hem tarihî bir bilgiyi tarih kitaplarından izlenebilecek şekilde verirken hem de kurgusal karakterlerin temsiliyeti ile onların psikolojik değişimini göz önüne alan bir anlatı sunar.

Nasrallah, diğer tarihî romanlarında olduğu gibi, kuru bir tarih anlatıcılığından kaçınarak geleneksel tarih anlatıcılığından farklı bir üslup geliştirir. Romanın ana karakteri olan Meryem (Ümmü Câsîr) karakteri ile Filistin halkının kolektif bilinci, acıları, direniş mücadelesi canlı tutularak Filistin halkının bir sembolü olarak yapılandırılmıştır. Meryem ile Nâhûm'un çok önemli sayılan üç farklı tarihî dönemde karşılaşması, onun bireysel ve tesadüfî karşılaşmaları olarak görülmemeli aksine bu karşılaşmalar Meryem üzerinden temsiliyet ile Filistin halkının İsrail işgaline direnişinin, mücadelesinin ve hafızayı yaşanan olaylar karşısında canlı tutmanın bir yansıması olarak görülebilir. Meryem'in

köyündeyken ve köyünden çıkarıldıktan sonra uzun süre içerisinde yaşadığı ruhsal ve fizikî değişimler, çevresi ile kurduğu bağ ve onu hayata bağlayan, hiçbir şekilde kendisinden uzaklaştırmayıp boynuna astığı anahtar, sadece kişisel bir nesneyi değil, vatanından sürgün edilen, vatanını kaybeden bir halkın geçmişine, hatıralarına, evine, bağ bahçesine vatanına geri dönme umudunu ve gelecek nesillere aktarılacak hafızayı temsil eder.

İncelenen roman, tarihî olaylara bağlı kalmakla birlikte, kurgu ile gerçek arasındaki ilişkiyi son derece iyi bir şekilde kurgular. Nâhum karakteri üzerinden, yüzyılı aşkın süredir Yahudi Siyonist ideolojisinin Filistin halkı üzerinde uyguladığı sistematik tehcir ve asimilasyon politikalarının yansımaları okunabilir.

Filistin’de İsrail’in kuruluşuna giden yolda bir dönüm noktası sayılan Deyr Yasin Katliamı, Nekbe ve Nekse gibi tarihî referanslar, romanın tarihe bağlılığını göstermektedir. Tarihî referanslarla birlikte yazar, tarihî gerçeklikleri anlatırken karakterlerin duygusal ve insanî yönlerini ön plana almaktadır. Bu açıdan bakıldığında savaş, sadece fizikî mekânları tahrip etmez kişilerin psikolojik dünyalarını da mahveder.

Nasrallah’ın düşüncesinde edebiyatın, özellikle tarihî romanın kuru bilgilerle donatılmış tarihe alternatif bir söz söyleme aracı olduğu belirlenir. Yazar, tarihî romanlarını sadece geçmişe bakıp yakınmak için kaleme almaz, tarihten ders çıkarılarak bugünü anlama ve yarını tahayyül etmek için kurgular. Bu doğrultuda *Zilâlu’l-Mefâtih* romanı, Filistin halkının zihinlerindeki hatıraların korunması, kimlik kaybının önlenmesi ve bunun için mücadele edilmesi ve gelecek nesillere bu hafızanın taşınması için önemli bir bellek oluşumu olarak görülebilir. Romanda sadece tarih aktarımı yapılmaz, bununla birlikte halkın kültürel, sosyal, ekonomik varoluşunun edebî temsilleri de sunulur.

Kaynakça

- Argunşah, H. (2016). *Tarih ve Roman*. Kesit Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (4. Baskı). Kronik Kitap.
- Atalay, İ. (2016). Yapıt Çözümlemesinde Toplumeleştir, Yazın Toplumbilimi Yöntemleri ve Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcılığı. *Humanitas*, 4(8), 387-412.
- Baumann, M. S. (2024). *Kısa İsrail-Filistin Tarihi* (A. Önal, Çev.; 1. Baskı). Say Yayınları.
- Ercilasun, B. (2006). *Tarih Konulu Romanlarda Sarıkamış Harbi* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Hawthorn Jeremy. (2014). *Roman Analizi* (U. Köse, Ö. Gümüş, & Ö. Bayrak, Çev.; 1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Hirst, D. (2015). *Silah ve Zeytin Dalı Ortadoğu'da Şiddetin Kökenleri* (T. Demirtaş, Çev.; 1. Baskı). Matbuat Yayın Grubu.
- İbrahim Nasrallah Li: "İttihâd es-Sekâfî: Er-Rivâyetu 't-Târîhiyye Evse ' min et-Târîh. (2019, Eylül 8). <https://www.aletihad.ae/article/46252/2019/>
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. (2016). Kitabı Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam Yayınları.
- Lukacs, G. (2008). *Tarihsel Roman* (İ. Doğan, Çev.; 1. Baskı). Epos.
- Lukas, G. (2014). *Roman Kuramı* (C. Soydemir, Çev.; 4. Basım). Metis Yayınları.
- Muhammed Hasan S. (2022). *Sülâsiyyetu 'l Ecrâs li İbrâhîm Nasrallah Zilâlu 'l-Mefâtîh, Sîretu 'Ayn, Debbâbetun Tahte Şecereti 'idi 'l-Milâd: Dırâsetu Tahlîliyye Nakdiyye* [Yüksek Lisans Tezi]. Cami 'atu Necâh el-Vataniyye.
- Nasrallah, İ. (2019). *Zilâlu 'l-Mefâtîh* (1. Baskı). ed-Dâru'l-'Arabîyye li'l-'Ulûm Nâşîrûn.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* (1. Baskı). Alfa Yayınları.
- Özkaya, Y. (2006). Mütessellim. İçinde *DİA: C. 32. Cilt* (ss. 203-204). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi* (1. Baskı). Phoenix Yayınları.

- Sarıkoca, E. (2016). *Tarihi Güncellemek Edebiyat Sosyolojisi Açısından Roman* (1. Baskı). Fenomen Yayıncılık.
- Shlaim, A. (2024). *Demir Duvar İsrail ve Arap Dünyası* (T. Demirci, Çev.; 3. Baskı). Küre Yayınları.
- Ya'kûb, E. (2017, Şubat 25). el-Mukabile: İbrahim Nasrallah.
<https://rommanmag.com/view/posts/postDetails?id=2702>.
<https://rommanmag.com/view/posts/postDetails?id=2702>
- Yavuzer, M. Ş., & Yılmaz, N. (Ed.). (2022). *Romanın Kurgusu Kurgunun Romanı* (1. Baskı). Grafiker Yayınları.

Geç Antik Roma’da Kadın İktidarının Sınırları: Galla Placidia Üzerine Bir İnceleme

The Limits of Female Power in Late Antique Rome: A Study of Galla Placidia

Burcu KARAKUŞ *

Öz

Geç Antikçağ, Roma İmparatorluğu’nun siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarında kapsamlı dönüşümlerin yaşandığı, klasik dünyadan Orta Çağ’a geçişi temsil eden bir dönemdir. Üçüncü yüzyılın ortalarından itibaren artan sınır baskıları, iç savaşlar, merkezi otoritenin zayıflaması ve Hristiyanlığın devlet dini hâline gelmesi, Roma dünyasını siyasî, sosyal ve ideolojik bir yeniden yapılanma sürecine sokmuştur. Söz konusu yapılanma yalnızca kurumlarla sınırlı kalmamış, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadınların kamusal alandaki konumları da önemli değişimlere uğramıştır. Roma toplumunda kadınlar hukuki olarak yurttaş statüsüne sahip olsalar da siyasî temsil ve kamu yönetimi alanlarında doğrudan yetkilere sahip değillerdi. Ancak özellikle hanedan üyesi kadınlar, siyasî meşruiyetin taşıyıcıları, hanedanın devamlılığının sembolleri ve çoğu zaman saray entrikalarının merkezinde yer alan aktörler olarak öne çıkmışlardır. Geç Antikçağ’da bu anlamda öne çıkan en dikkat çekici figürlerden biri Galla Placidia’dır (MS 388–450). İmparator I. Theodosius’un (MS 379-395) kızı, Batı Roma İmparatoru III. Constantius’un eşi ve II. Valentinianus’un (MS 425-455) annesi olan Galla Placidia, hayatı boyunca yalnızca hanedana bağlı bir kadın kimliğiyle değil siyasî kriz dönemlerinde aktif yönetsel roller üstlenen bir figür olarak sahneye çıkmıştır. MS 425-450 yılları arasında Batı Roma İmparatorluğu’nun fiili yöneticisi olarak siyasî ve askerî alanlarda aktif rol üstlenen Galla Placidia, imparatorluk içindeki güç dinamikleri ve dış tehditler karşısında karmaşık bir yönetim süreci yürütmüştür. Çalışmada, Placidia’nın naiplik görevi süresince karşılaştığı cinsiyet temelli kısıtlamalar, generaller arası rekabet, barbar istilaları, ekonomik krizler ve dini çatışmalar analiz edilmiştir. Özellikle oğlunun reşit olmadığı dönemde üstlendiği naiplik görevi, onun Batı Roma’da fiilen en yüksek siyasî otorite konumuna yükselmesini sağlamıştır. Ancak bu iktidar deneyimi, onu Roma’daki kadın temsiline sınırlarıyla yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Çalışma, Galla Placidia’nın yönetiminin Batı Roma’nın genel çöküş süreciyle paralel ilerlediğini, buna rağmen kadın iktidarının bu dönemdeki işleyişi ve sınırlarının anlaşılmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Galla Placidia, Roma İmparatorluğu, Gotlar, Kadın İktidarı, Augusta.

* Dr. Bağımsız Araştırmacı e-posta: burcukarakus8@gmail.com, ORCID:0000-0003-0833-7110

Atıf için / Cite as: Karakuş, B. (2025). “Geç Antik Roma’da Kadın İktidarının Sınırları: Galla Placidia Üzerine Bir İnceleme”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı:10, ss: 87-105. DOI: 10.62068/visbid.1719915

Abstract

Late Antiquity is a period marked by extensive transformations in the political, social, and cultural structures of the Roman Empire, representing the transition from the classical world to the Middle Ages. From the mid-third century onward, increasing border pressures, civil wars, the weakening of central authority, and the rise of Christianity as the state religion plunged the Roman world into a period of political, social, and ideological restructuring. This restructuring was not limited to institutions; gender relations and the position of women in the public sphere also underwent significant changes. While women in Roman society held legal citizen status, they lacked direct authority in political representation and public administration. However, female members of the dynasty, in particular, stood out as bearers of political legitimacy, symbols of dynastic continuity, and often central figures in palace intrigue. One of the most notable figures in this regard from Late Antiquity is Galla Placidia (388–450 AD). Galla Placidia, daughter of Emperor Theodosius I (379-395 AD), wife of Western Roman Emperor Constantius III, and mother of Valentinian II (425-455 AD), emerged throughout her life not only as a dynastic woman but also as a figure who assumed active administrative roles during periods of political crisis. As the *de facto* ruler of the Western Roman Empire from 425-450 AD, Galla Placidia played an active role in political and military matters, managing a complex administration in the face of internal power dynamics and external threats. This study analyzes the gender-based restrictions, rivalries among generals, barbarian invasions, economic crises, and religious conflicts Placidia encountered during her regency. In particular, the role she assumed during her son's minor status effectively elevated her to the highest political authority in the Western Roman Empire. However, this experience of power forced her to confront the limitations of female representation in Rome. The study demonstrates that Galla Placidia's rule paralleled the general decline of the Western Roman Empire, yet it plays a central role in understanding the functioning and limits of female power during this period.

Keywords: Galla Placidia, Roman Empire, Goths, Women's Power, Augusta.

Giriş

Galla Placidia’nın hayatı, Roma’nın siyasî ve askerî gücünün eriyişine ve başkent Roma’nın “barbar” diye tanımlanan kavimler tarafından tahrip edilmesine doğrudan tanıklık eden bir kronik niteliğindedir. Onun dönemi, Geç Antik Çağ’da imparatorluk otoritesinin kitlesel göçler ve dış istilalar karşısında yaşadığı çözülmenin somut bir örneğini teşkil etmektedir. MS 96-192 arasındaki “Altın Çağ”ın ardından Roma İmparatorluğu, 3. yüzyıldan itibaren derin bir toplumsal, siyasî ve askerî çözülmeye sürüklenmiştir. Devlet kurumlarının işlevsizleşmesi, sosyal hizmetlerin ve asayişin çöküşü, açlık ve şiddetin yaygınlaşması, bu dönemin belirgin özelliklerindendir. Ağır vergiler ve vergi tahsildarlarının zorbalıkları, toplumsal hareketliliğin kısıtlanması, ordu içindeki artan barbar paralı asker kullanımı, imparatorluğun iç zayıflıklarını daha da artırmıştır.

Bu çöküş sürecinin sembolik kırılma noktalarından biri, MS 378’deki Adrianopolis Muharebesi’dir. İmparator Valens’in Vizigotlara karşı aldığı bu ağır yenilgi, sadece askerî bir fiyasko olmakla kalmamış aynı zamanda Roma İmparatorluğu’nun çöküşünün bir miladı olarak değerlendirilmiştir. 4. yüzyıl keşişi Rufinus’un ifadesiyle, bu savaş “Roma için felaketlerin başlangıcı” olmuştur. Dolayısıyla, Galla Placidia’nın yaşamı, Roma’nın altın çağdan çöküşe giden yolculuğunda, özellikle de barbar kavimlerin göç ve istilalarının, imparatorluk üzerindeki yıkıcı etkilerini anlamak için kritik bir pencere sunmaktadır (Jordanes, 245.58).

1. Galla Placidia’nın Gençliği ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Çalkantılı Yılları (MS 380-410)

Bizans İmparatoru I. Theodosius’un eşi İmparatoriçe Flaccilla 387 yılında öldü. İmparatoriçenin kaybının ardından Theodosius, yeniden evlendi. Theodosius’un yeni eşi Galla, Batı Roma İmparatoru II. Valentinianus’un kız kardeşi idi. Galla’nın annesi Justina, Arian inancına mensup bir Hıristiyandı; babası I. Valentinianus ise Batı Roma İmparatorluğu’nun güçlü figürlerinden biriydi. Bu aile yapısı, Placidia’nın erken yaşta hem Doğu hem Batı saraylarının kültürel ve dinsel etkileriyle temas etmesini sağladı. Galla, 394 yılında vefat etti, kısa süren evliliği boyunca geleneksel imparatoriçe rolünü üstlendi. Annesi Justina gibi halkla temas kuran, dindarlığı ve yardımseverliğiyle tanınan bir profil çizdi. Ancak geçirdiği birkaç hamilelikten yalnızca Galla Placidia sağ kurtulabildi. Bu gelişme Placidia’nın hem annesinin hem de babasının mirasını tek başına taşıyan bir hanedan temsilcisi olmasına neden oldu. Galla Placidia’nın çocukluğu, babası İmparator I. Theodosius’un zaferleriyle kısa bir istikrar dönemi yaşadı. Tüm Roma İmparatorluğu’ndaki en ayrıcalıklı genç kız olan Galla Placidia’nın mutluluğu, babasının ölümüyle birlikte ani bir şekilde sona erdi. I. Theodosius, ölümünden önce kızını korumak amacıyla alışılmadık bir şey yaptı: Galla Placidia’ya “en soylu kız” anlamına gelen “nobilissima puella” unvanını verdi. Bu imparatorluk rütbesine işaret eden küçük bir bronz plaka hâlâ Roma’da mevcut olup, dönemin yetkilileri tarafından onun onuruna bir tapınağa veya kamu binasına yerleştirilmişti. Yeni statüsü onu Roma İmparatorluğu’nun en önemli kişilerinden biri hâline getirmiş olsa da Galla Placidia’nın çocukluğuna dair bilgimiz oldukça sınırlıdır. Theodosius, imparatorluğu oğulları Arcadius (Doğu Roma) (MS 395–408) ve Honorius (Batı Honorius) (MS 393–423) arasında paylaştırmış, Placidia’yı ise küçük yaşta üvey kardeşi Honorius ile birlikte Batı Roma’ya, güçlü General Stilicho’nun (yaklaşık MS 359–408) himayesine gönderdi. Bu stratejik hamle, Placidia’nın güvenliğini sağlamayı ve

Doğu Roma İmparatoru Arcadius'un etkisinden uzak tutmayı amaçlamaktaydı. (Marcellinus, 27. 10-11; Paschale, 394.55; Atkinson, 2020: 94-95).

Stilicho, Vandal kökenine rağmen başarılı askerî kariyeriyle Batı Roma'nın fiili yöneticisi konumuna yükselerek genç imparatorlar Honorius ve Galla Placidia'nın vasisi sıfatıyla büyük nüfuz kazandı. Batı'da Stilicho, Doğu'da ise Rufinus'un etkisiyle Roma sarayındaki güç dengeleri şekillendi. Ancak Doğu Roma'daki iç çekişmeler, Rufinus'un (395) etkisizleştirilmesi ve Eutropius (MS 395-399) ile İmparatoriçe Aelia Eudoxia'nın (MS yaklaşık 396-404 yılları arasında Doğu Roma İmparatoriçesi) yükselişi, saraydaki dengeleri değiştirdi. Bu yıllarda Batı Roma, Vizigot Kralı Alaric'in (yaklaşık 370-410) defalarca Roma'yı kuşatmasıyla sınıandı. Vizigotlar, Roma'yı yıkmaktan çok Batı Roma içinde kendi krallıklarını kurmayı hedeflemişlerdi. Ancak Romalıların adaletsiz muamelesi onları Batı'ya karşı kin beslemeye itti. Stilicho'nun Alaric'i durdurma çabaları, Doğu Roma'nın müdahaleleri ve iç politik çekişmeler nedeniyle engellenen Eutropius'un, Alaric'i yüksek rütbeli bir askerî makama ataması ise Batı Roma'ya karşı yeni bir tehdit oluşturmuştu (Matthews, 1975: 253-255).

5. yüzyıl başlarında Batı Roma, sınır dışı barbar istilaları ve iç isyanlarla derin bir kriz yaşamıştı. Stilicho, Alaric'in kuzey İtalya'ya ilerlemesine karşı Galya ve Britanya'daki lejyonları İtalya'ya çekince bu bölgeler barbar akınlarına açık kalmıştı. Stilicho'nun ordusuna Vandal ve Alan paralı askerlerinin dahil edilmesi, barbar istilalarının ancak başka barbarlarla durdurulabileceği gerçeğini ortaya koydu. Alaric'in Milano kuşatması sırasında Stilicho'nun gece saldırısıyla Vizigotlar püskürtülerek Alaric'in ailesi rehin alındı. Ancak Alaric'in İliya bölgesindeki kontrolü devam etti ve Stilicho'nun Alaric'e "magister militum" unvanı vermesi, Doğu Roma'dan İliya'yı geri alma umudunu taşıdı. MS 405-406'da pagan Ostrogot kralı Radagaisus'un İtalya'yı istila girişimi de Stilicho tarafından Alan ve Hun birliklerinin desteğiyle yenilgiye uğratıldı. Ancak Roma ordusunun insan gücü eksikliği, Radagaisus'un askerlerinin Roma ordusuna katılması zorunluluğunu doğurdu. Bu dış tehditlerin yanı sıra, Britanya'da isyanlar çıkmış, birkaç gaspçı imparator ilan edildi ve Galya ile İspanya'ya yayıldı. Stilicho, iç tehdit olarak gördüğü bu isyanlara karşı mücadele etse de III. Constantinus'un etkisi ve Germen kabileleriyle ittifakları Honorius'un yönetimini zayıflattı. Bu karmaşık ortamda Galla Placidia da sürekli tehlike altında hayatına devam etti (Matthews, 1975:277-280; Bury, 1923: 117; Hornblower & Spawforth, 2012: 1444-1445).

Stilicho'nun düşüşü, MS 408'de Doğu İmparatoru Arcadius'un ölümüyle ivme kazandı. Stilicho, Honorius'un izniyle doğuya giderek genç İmparator II. Theodosius (408-450) ile görüşmeye çalışsa da Roma'da artan güvensizlik ve entrikalar onun sonunu hazırladı (Zosimus, V. 32-33). Stilicho'nun barbar paralı askerleri orduda yükselişinin yarattığı rahatsızlık ve Olympius'un yaydığı taht planları, Honorius'u Stilicho'yu düşürmeye itti. Batı Roma, 13 Ağustos 408'de Pavia'da idam edilen önemli lideri Stilicho'yu kaybetti. Stilicho'nun ölümüyle Batı Roma'da siyasi istikrarsızlık arttı. Onun mal varlıklarına el kondu, destekçileri öldürüldü oğlu Eucherius idam edildi (Zosimus, V.33). Galla Placidia ise evlenmeyerek güvencesiz bir konuma düştü. Olympius'un Vizigotlarla uyum politikasını sona erdirip barbarları katletmesi, yaklaşık otuz bin barbarın Alarich'e kaçmasına yol açtı ve Batı Roma'nın savunmasını zayıfladı. Stilicho'nun kaybı, dönemin önemli şairi Claudianus tarafından da

“tek kurtuluş umudu” olarak nitelendirilmiş ve Batı Roma’nın bu dönemde karşılaştığı iç ve dış tehditlere karşı direncini büyük ölçüde zayıflatmıştı (Fiorentini, 2022: 300; Hornblower & Spawforth, 2012: 1444-1445; Salisbury, 2015:52-54).

1.1. Galla Placidia’nın Vizigot Esareti ve Alaric’in İtalya’daki Yürüyüşü (MS 408–416)

Vizigot Kralı Alarich, Batı Roma İmparatorluğu’nun siyasî istikrarsızlığından yararlanarak 408–410 yılları arasında Roma’yı üç kez kuşatmıştı. İlk kuşatma 408 yılı sonlarında, Alarich’in İtalya içlerine ilerlemesi ve İmparator Honorius’un Ravenna’ya çekilmesi üzerine gerçekleşti. Bu kuşatma doğrudan saldırıdan ziyade Roma’yı açlıkla teslim almaya yönelikti ve senato barış görüşmeleri yoluyla şehri kurtarmaya çalıştı. İkinci kuşatma, 409 yılında Alarich’in taleplerinin karşılanmaması üzerine başladı ve Roma’ya daha yakın bir tehdit oluşturdu. Bu sırada Alarich, Attalus adlı bir senatörü karşı-imparator ilan ederek baskısını artırdı. Son olarak, üçüncü kuşatma Ağustos 410’da gerçekleşmiş ve bu kez Roma, barbar güçler tarafından fiilen yağmalandı. 24 Ağustos 410 tarihinde Vizigotlar, kente girerek üç gün boyunca şehirde yağma ve yıkım gerçekleştirdi. Bu olay, yaklaşık sekiz yüzyıldır düşmeyen Roma’nın ilk defa bir yabancı güç tarafından ele geçirilmesi olarak tarihe geçmiş ve antik dünyanın sonunu simgeleyen olaylardan biri oldu. Bu büyük çöküş sırasında, imparatorluk ailesinden Galla Placidia da Vizigotların eline geçti (Jordanes, 245.58; Marcellinus, 27. 10-11; Atkinson, 2020: 94-95).

410 yılında Vizigot Kralı Alarich’in Roma’yı yağmalaması, Batı Roma İmparatorluğu’nun çözülme sürecinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dramatik olay, aynı zamanda imparatorluk ailesi açısından da doğrudan etkiler doğurmuştur. Galla Placidia, bu işgal sırasında Vizigotlar tarafından esir alındı. O sırada yaklaşık on yedi yaşında olan Placidia, Roma’nın düşüşüne bizzat tanıklık etti ve Alarich’in önderliğinde Vizigotların İtalya içerisindeki güney seferine katılmak zorunda kaldı. Roma İmparatorluğu’nun iç karışıklıklarla sarsıldığı bu dönemde, Honorius’un Ravenna’daki pasif ve düşmanca tutumu, Vizigotların İtalya’daki varlıklarını kalıcı kılma arayışlarını güçlendirdi. Ayrıca Roma ve çevresinde baş gösteren ciddi kıtlık, Alarich’i Sicilya üzerinden Kuzey Afrika’ya geçerek burada Vizigotlara ait bağımsız bir krallık kurma hedefi doğrultusunda güneye yöneltti. Ancak yaklaşık 180.000 kişiden oluşan Vizigotların Güney İtalya’ya doğru gerçekleştirdiği bu 643 kilometrelik göç, lojistik anlamda büyük zorlukları beraberinde getirdi. Yavaş ilerleyen öküz arabaları ve sürekli gıda temin etme ihtiyacı, seferin sürdürülebilirliğini tehdit etti. Bu bağlamda Alaric, erzak sağlamak amacıyla Capua, Nola ve çevresindeki bazı şehirlerde yağma faaliyetlerinde bulundu. Placidia, esareti süresince yapılan yağmalara ve halkın yaşadığı büyük acılara doğrudan tanıklık etti. Vizigotlar, Sicilya’ya geçebilmek için Rhegium (modern Reggio Calabria) şehrine ulaştıklarında burayı ateşe vererek Honorius’un kuzeyden olası bir takip teşebbüsünü engellemeye çalışmışlardı. Ancak Sicilya’ya geçiş çabaları, güçlü bir fırtına nedeniyle başarısız olmuş; Pagan inancına göre bu fırtına tanrısal bir müdahale olarak yorumlanmış ve Vizigot donanmasının bir kısmı denizde kaybedilmiştir. Alarich’in Paganlıkla ilişkilendirilen bu başarısız girişimi, esaret altındaki Placidia’nın ilerleyen yıllarda Pagan anıtlarını ve heykellerini hedef alan imparatorluk politikalarına yönelmesinde etkili olmuş olabilir (Leonard, 2019:149-150; Salzman, 2021:198-200).

Kıtlık ve iklim koşulları nedeniyle Sicilya'ya geçemeyen Alarich, birliklerini geri çekerek tekrar kuzeye yönelmek zorunda kaldı. Ancak bu geri çekiliş sırasında (MS 410 yılı sonlarında) Consentia (günümüzde Cosenza) yakınlarında hastalanarak hayatını kaybetti. Alaric'in ani ölümü, Vizigotların İtalya'daki ilerleyişinin sonunu getirdi. Got tarihçi Jordanes'in ve diğer antik yazarların aktardığına göre, Alarich, Roma'dan yağmaladığı hazineyle birlikte gizlice Buzenzo Nehri'nin yatağı değiştirilerek gömülmüş ve mezarının yeri, tüm ilgili esirlerin öldürülmesiyle gizlenmiştir (Jordanes, 2020:245. 58; Heather, 2005:239; Galassi, 2016: 85). Bu hazine arasında, Kudüs Tapınağı'ndan çalınan ve MS 70'teki Roma'nın Kudüs'ü yıkımıyla Roma'ya getirilen menorah (yedi kollu şamdan) ve altın ekmek sofrası gibi kutsal Yahudi eserleri yer almaktadır. Titus Kemerî gibi Roma anıtları, bu kutsal nesnelerin Romalılar tarafından zafer alaylarında taşınmasını tasvir etmektedir (Goodman, 2007:193–195) Alarich'in bu nesneleri Roma'yı yağmalarken Aziz Petrus ve Lateran Bazilikalarından ele geçirdiği düşünülmektedir. Galla Placidia'nın bu mezarın yerini bilip bilmediği ve bilse dahi neden gizli tuttuğu, onun hayatındaki önemli bir muamma olarak kalmıştır (Salisbury, 2015:67-68).

Alaric'in ardından Vizigotlar yeni kral olarak Athaulf'u (MS 410-415) seçtiler. Athaulf'un başlangıçtaki hedefi Roma'yı yok edip bir Vizigot devleti kurmaktır. Ancak Roma'nın hukuk ve kurumsal düzenine duyduğu hayranlık onu yeni bir yönelime itti; kendini Roma'nın yeniden kurucusu olarak görmeye başladı (Wolfram, 1997:185). Galla Placidia ile evlenme planı da bu çerçevede değerlendirilmiştir (Leonard, 2019:150). Galla Placidia ile Attalus'u rehine olarak kullanarak amaçlarına ulaşmayı hedeflemişti. Çağdaş kaynaklar, Athaulf'un bu siyasi tutum değişikliğini Galla Placidia'ya duyduğu aşka bağlasa da Vizigotların güvenli bir yer bulma ihtiyacı da bu kararda etkili oldu. Bu dönemde Batı Roma İmparatorluğu, iç savaşlar ve dış tehditlerle sarsılmıştı. III. Konstantin'in Galya'daki otoritesi Gerontius'un isyanıyla zayıfladı; Maximus'un imparator ilan edilmesiyle süreç karmaşıklaştı (Drinkwater, 1998: 221–224). Vizigotlar ise Galya'ya doğru ilerleyerek Narbonne ve Bordeaux gibi şehirlerde destek buldu (Mathisen, 1999: 184).

Vizigot tehdidine karşı Batı İmparatoru Honorius ile III. Konstantin arasındaki geçici bir ittifak gerçekleşti. Ancak III. Konstantin'in Hispania'daki otoritesi, Germen kabilelerinin artan saldırıları ve General Gerontius'un isyanı ile sarsıldı. Gerontius, 409 yılında kendi desteklediği Maximus'u Batı Roma İmparatoru ilan etti. Gelişmeler III. Konstantin'i güçsüz düşürdü ve Honorius'un generali Konstantius'un müdahalesiyle Ravenna'dan gönderilen ordu, 411'de Konstantin'i teslim olmaya zorladı. Aynı yıl içinde Gerontius intihar etti, Maximus ise yakalanarak infaz edildi (Heather, 2005: 255). Bu iç savaştan sonra Batı Roma'da siyasi istikrar sağlanamadı. Germen kabilelerinin Galya ve Hispania'daki yerleşimleri kalıcı hale geldi. Bu gelişme Honorius'u, Alaric'in ölümünden sonra Vizigotların başına geçen Athaulf ile uzlaşmaya mecbur bıraktı (Mathisen, 1999: 180-181). Ancak Athaulf, Honorius gibi düşünmüyordu. Alarich'in Kuzey Afrika'ya gitmesine karşın o, İtalya'yı harap ederek Galya'ya doğru ilerledi. Honorius'un Vicennalia kutlamalarıyla (yirminci yıl dönümü festivalleri) meşgul olduğu bir sırada Athaulf'un yağmaları ve Galla Placidia'nın esareti devam etti. MS 412 başlarında Galya'ya ulaşan Athaulf, Bordeaux ve Narbo Martius (Narbonne) gibi şehirlerde Romalıların desteklerini kazandı. Galla Placidia'nın da bu süreçte Vizigot toplumunun önemli bir üyesi haline

geldiği, muhtemelen Gotça öğrendiği ve Narbo Martius’un işgalinde Athaulf’a yardımcı olduğu düşünülmektedir (Salisbury, 2015: 75-76).

MS 412-413 yıllarında Kuzey Afrika Kontu Heraclius’un İtalya’ya tahıl sevkiyatını kesmesi ve Honorius’a karşı isyan başlatması, Roma’da yeni bir kıtlık tehlikesi yarattı. Heraclius’un isyanı Honorius’un generali Konstantius tarafından bastırılarak Heraclius ve destekçileri öldürüldü. Bu zaferden sonra Konstantius, Honorius’un onayıyla Galla Placidia ile evlenmeyi talep etti. Ancak Honorius, Galla Placidia’yı Athaulf’tan geri istemesine rağmen Athaulf bu talebi reddetti. Athaulf’un halkı için bir yurt ararken Galla Placidia’ya âşık olduğu ve onunla evlenmek istediği iddia edilmiştir (Heather, 2005:261-262).

Athaulf, Akdeniz kıyısında topraklarını genişletme çabaları sırasında, Afrika’dan gelen Roma Generali Bonifatius’un kuvvetleriyle çatıştı ve bu sırada ağır şekilde yaralandı. Narbonne’a çekilerek iyileşme sürecine girdiği dönemde, yanında esir olarak bulunan Galla Placidia ile arasındaki ilişki daha da derinleşti. Derinleşen ilişki MS 414 yılının başlarında bir düğünle taçlandı. Narbonne’da gerçekleşen düğün hem kişisel hem de siyasal anlamlar taşıyordu. Bu evlilik, Roma ile barbar dünyası arasında sembolik bir yakınlaşmayı temsil ederken Placidia’nın Roma geleneklerine uygun bir tören talep etmesi, doğacak çocukların Honorius’un tahtına meşru mirasçı olabilmesi yönündeki arzusunu yansıtmaktadır (Mathisen, 1999: 184). Düğün sırasında Athaulf’un Roma generallerinin simgesel pelerini giymesi ve Placidia’nın imparatorluk ailesine özgü kıyafetlerle törene katılması, bu birliğin siyasal boyutunu ortaya koymuştur (Hornblower & Spawforth, 2012: 1445). Ayrıca Athaulf’un Alaric’in Roma’yı yağmalarken ele geçirdiği ganimetleri taşıyan elli genç Vizigot’u hediye taşıyıcısı olarak sunması, bu evliliği sadece romantik değil aynı zamanda diplomatik bir jest hâline getirmiştir (Wolfram, 1997: 166).

Ancak evlilik uzun ömürlü olmadı. MS 415 yazında Athaulf, muhtemelen saray içi entrikaların etkisiyle bir hizmetkâr tarafından öldürüldü. Ölmeden önce Galla Placidia’nın Romalılara iade edilmesini vasiyet etti. Athaulf’un ölümü Doğu ve Batı Roma’da sevinçle karşılanmış ancak Placidia açısından bu olay hem kişisel hem de siyasal bir kırılma noktası olmuştur (Marcellinus, 27. 10-11; (Malalas, IV. 190; Goffart, 1980: 85; Heather, 2005: 270; Hornblower & Spawforth, 2012: 1445; Heather, 1991: 221; Herrin, 2013: 4; Mitchell, 2016:162; Atkinson, 2020: 95).

1.2. Galla Placidia’nın Zoraki Evliliği ve Batı Roma İmparatorluğu’nda Siyasi Gücü (MS 416-424)

Galla Placidia, Athaulf’un öldürülmesi sonrası, Batı’da etkinliği güçlenmiş general III. Constantius’un evlilik teklifiyle karşılaştı. Constantius, kaynaklara göre uzun boylu, iri gözlü, özgüveni yüksek bir figür olarak tanımlanmaktaydı. Ancak Placidia için 60’larını zorlayan Constantius’la evlilik fikri hiç de cazip gelmedi (Sivan, 2011: 74; Dunn, 2020: 51). Büyük olasılıkla 416 yılında restorasyon çabaları doğrultusunda ordunun önde gelen ismi haline gelen Constantius’un evlilik isteği, Honorius’un siyasî planlarıyla da paralel yürüdü (Salisbury, 2015: 137–138; Dunn, 2020: 51). Honorius, III.

Constantius'un Batı'da güçlü bir siyasi-militer figür haline gelmesini evlilikle sabitleme istedi ve Placidia'ya siyasî baskı uyguladı¹ (Salisbury, 2015: 138).

Bu siyasî baskı, 1 Ocak 417'de Honorius ile Constantius'un ortak konsül seçildiği törenle doruğa ulaştı. O gün Honorius tören sırasında, Galla Placidia ve Constantius'un elini zorla tutturmuştu. Bu olay, Roma hukukuna göre evlilik anlamına geliyordu (Dunn, 2020: 53). Scott D. Dunn bu töreni, güç dengelerini yeniden tanımlayan ve Placidia'nın iradesini hiçe sayan önceden planlı bir siyasal hamle olarak açıklar (Dunn, 2020: 53). Honorius'un Galla Placidia'yı III. Constantius ile zorla evlendirmesinin ardından Batı Roma İmparatorluğu kozmik ve toplumsal sarsıntılarla karşı karşıya kaldı (Malalas, IV. 190-191; Heather, 2006: 352; Dunn, 2020, 50-53). MS 418 yılında meydana gelen güneş tutulması, bir kuyruklu yıldızın görülmesi ve İtalya ile Hispania'da hissedilen büyük depremler, dönemin kroniklerinde tanrısal bir uyarı veya cezalandırma biçiminde yorumlanmıştır (Salisbury, 2015: 139; Sivan, 2011: 79).

Zoraki gerçekleşen bu siyasî evlilikten, Placidia'nın hanedan beklentilerini doğrudan etkileyen iki çocuk doğmuştur: Justa Grata Honoria (417/418) ve gelecekteki imparator III. Valentinianus (419) (Salisbury, 2015:140). Erkek varisin doğumu, Placidia'nın Batı'daki siyasal konumunu güçlendirmiştir (Sivan, 2011: 81-82).

Bu dönemde Constantius, Placidia ile olan evliliğinde giderek huzursuzlaşmaya başlamıştı. Kronikçiler onu mutsuz, kıskanç ve sert mizaçlı bir figür olarak tanımlamıştır (Dunn, 2020 :56). Constantius'un giderek içine kapanması ve Placidia'nın çocuklarının ardından güç kazanması, saraydaki dengelerini onun lehine çevirdi. Bu nüfuz sayesinde Honorius, 421 yılında Constantius'u Augustus, Galla Placidia'yı ise Augusta ilan etmeye razı oldu (Dunn, 2020: 57; Sivan, 2011: 83). Ancak bu unvanların Doğu Roma tarafından tanınmaması, özellikle de II. Theodosius'un onları meşru figürler olarak onaylamaması, Ravenna ve Konstantinopolis sarayları arasında diplomatik gerilim yaratmıştır (Heather, 2005: 238; Salisbury, 2015:142).

Galla Placidia, zoraki evliliği sonrasında yalnızca hanedanın devamını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kilise siyasetinde de etkili bir figür hâline gelmişti (Sozomen, IX.12-14). MS 417-418 yılları arasında papalık makamında bulunan Papa Zosimus'un kısa ve tartışmalı görev süresi, özellikle Galya piskoposu Patroclus'un yetki alanı ile Kuzey Afrika'daki piskoposlar arasındaki çekişmeler üzerinden şekillenmişti. (Sivan, 2011:82; Salisbury, 2015:142). Placidia, Zosimus'un Pelagianizme karşı tavır almakta gecikmesini ve bazı yarı-Pelagian piskoposlara destek vermesini Roma siyasetinin istikrarı açısından tehdit olarak görmüş ve bu süreçte doğrudan müdahil olmuştu (Olympiodoros, 24.111-112; Sivan, 2011: 82-83). Onun bu müdahaleleri, dinin devlet otoritesine tabi olması gerektiğine yönelik

¹ Atkinson'a göre; Honorius ve III. Constantius, Galla Placidia'ya karşı temkinli davranmış ve onu evlenmeye zorlamamışlardır. Çünkü her ikisi de Vizigotlarla neredeyse altı yıl geçirmiş, birkaç kuşatma, çok sayıda savaş ve en az iki gemi kazası atlatmış olan Galla Placidia'nın bağımsız ve potansiyel olarak tehlikeli olduğunu biliyorlardı. Elli Vizigot hizmetkârı ona yakın bir kışlada yaşıyordu. Honorius, onu generaliyle evlenmeye zorlarsa Romalılarla savaşacaklarından korkuyordu. Beladan kaçınmak için, III. Constantius'u daha cazip bir eş haline getirmek için elinden geleni yapmaya karar verdi (Atkinson, 2020: 102).

anlayışıyla uyumludur. Ayrıca Placidia, Vizigotlar tarafından kendisine büyüyle hizmet etmesi amacıyla gönderilen Libanius adlı büyücüyü öldürtmesi, onun Hristiyan inancını pagan kalınlardan arındırma çabasını yansıtır (Dunn, 2020: 55–56). Ravenna’da inşa ettirdiği Aziz Yuhanna İncili Kilisesi, Kutsal Haç Kilisesi ve adını taşıyan mozolesi, onun yalnızca bir mimari hamisi değil, aynı zamanda bir inanç lideri gibi algılandığını gösterir (Salisbury, 2015: 146–148). Placidia’nın Barbatianus ve Auxerre’li Germanus gibi “yaşayan azizler”le kurduğu ilişkiler, onun Hristiyan halk gözünde yarı kutsal bir statü kazanmasına neden olmuştur. Barbatianus’un Aziz Yuhanna İncili Kilisesi’ne mucizevi biçimde Aziz Yuhanna’nın sandalyesini getirdiğine dair anlatılar, Placidia’nın da bir tür azize olarak anılmasında etkili olmuştur (Sivan, 2011: 87). Özellikle vergi sisteminin çökme noktasına geldiği bir dönemde Kilise’nin, halkı devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirme konusunda motive etmesi, Placidia’nın iktidarını konsolide etmesine yardımcı olmuştur. Bu süreçte kilise ile devletin iş birliği yalnızca teolojik değil aynı zamanda ekonomik bir zorunluluk hâline gelmiştir (Theodisius, XIV.1-2; Heather, 2005: 239). Placidia’nın bu çok yönlü faaliyetleri, onu yalnızca bir imparatoriçe değil, Batı Roma’nın en etkili figürlerinden biri hâline getirmişti.

Honorius’un zoruyla evlendiği III. Constantius, yalnızca yedi ay süren mutsuz bir ortak imparatorluk dönemi ardından 2 Eylül 421’de vefat etti (Salisbury, 2015:150). Galla Placidia, iki küçük çocuğu ve ağır bir borç yüküyle ikinci kez dul kaldı (Dunn, 2020: 60). Bu çalkantılı süreçte Batı Roma, İspanya’daki Vandallar gibi barbar saldırılarının yanı sıra, güçlü Patricius Castinus’un iç siyasi hırslarıyla da karşı karşıyaydı (Orosius, II.34; Heather, 2005, 243). Galla Placidia, bu karmaşık ortamda eski rakibi Boniface’i Afrika Kontu yaparak kendisine güçlü bir müttefik kazandırdı (Procopius, I.3-4; Salisbury, 2015: 151). Boniface’in Afrika’daki stratejik konumu, Honorius’a karşı önemli bir avantaj sağladı. Ancak Honorius’un Placidia’ya yönelik artan paranoyası, 423 baharında onun ve çocuklarının Ravenna’dan Konstantinopolis’e sürgün edilmesiyle sonuçlandı (Sozomen, IX.12-14; Sivan, 2011: 91).

Galla Placidia, Doğu Roma sarayına geldiğinde, burada fiziki olarak değil siyasî ve ideolojik açıdan sağlam temellere oturtulmuş bir iktidar yapısıyla karşılaştı. Özellikle II. Theodosius döneminde Konstantinopolis, mimari açıdan güçlendirilmiş ve imparatorluk ideolojisi bakımından yeniden şekillendirilmişti. Bu dönemde inşa edilen ve imparatorluk başkentinin savunmasını büyük ölçüde artıran surlar, II. Theodosius’un kudretini ve hükümdarlığının istikrarını simgelerken, aynı zamanda onun adına saray çevresinde oluşan güçlü kadın figürlerinin etkisiyle örtüşmekteydi (Dunn, 2020: 62).

İmparatoriçe Pulcheria ile İmparatoriçe Aelia Eudocia’nın saray içinde artan siyasal etkileri, özellikle Pulcheria’nın dindarlığı, halk üzerindeki itibarı ve yönetim deneyimi sayesinde daha da pekişmişti (Sozomen, IX.4; IX.12-14). Placidia, Doğu Roma sarayının bu yeni güç dengelerini kısa sürede kavrayarak Pulcheria’nın yalnızca bir imparatorluk prensesi olmadığını, aynı zamanda Doğu’daki yönetimin fiilî yönlendiricisi konumunda bulunduğunu fark etti. Dolayısıyla, Batı Roma İmparatorluğu’nda oğlu Valentinianus’un taht iddiasını meşrulaştırmak ve bu geçişi güvence altına almak istiyorsa, Pulcheria’nın desteğini kazanmasının kaçınılmaz olduğunu anladı. Bu amaç doğrultusunda Galla Placidia, Doğu’daki güçlü dini söylemin farkında olarak, Hristiyan inancına olan bağlılığını vurgulayan tutumlar sergilemiş, aynı zamanda kilise çevrelerine ve hayır kurumlarına yaptığı

cömert bağışlarla Doğu'nun dini seçkinlerine yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu stratejik adımlar, yalnızca Pulcheria ile kişisel bir ittifak kurmasını kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda Doğu Roma aristokrasisi nezdinde de onun meşruiyetine katkı sağlamıştır (Theodosiani, XIII.3; XV.2; Sivan, 2011: 92-93).

27 Ağustos 423 tarihinde Honorius'un ölümüyle Roma İmparatorluğu'nda yeni bir dönem başladı. Honorius'un saray memuru John'un, güçlü komutan Castinus'un desteğiyle Batı Roma İmparatoru olarak ilan edilmesi, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un Valentinianus'un imparatorluk iddiasını reddetmesi ve Batı ordusunun Konstantinopolis'e yönelik tehdit potansiyeli karmaşık bir siyasi ortam yarattı (Salisbury, 2015: 160). II. Theodosius, Galla Placidia'nın desteği olmaksızın John'a karşı koyamayacağını fark ederek onunla ilişkileri düzeltmeye yöneldi. Bu kapsamda, ölen Honorius'u Augustus olarak tanıdı, Galla Placidia'ya Augusta unvanını ve oğlu Valentinianus'a ise "nobilissimus" (en soylu) unvanını iade etti (Dunn, 2020: 75). Ayrıca, 23 Ekim 424 tarihinde Valentinianus'u Caesar olarak ilan ederek Batı tahtına geçişinin önünü açtı (Evagrius, 2. 47; Marcellinus, 27.13; Paschal, 394.72; Heather, 2005: 260).

Bu karmaşık siyasi süreçte Galla Placidia, oğlunun velayetini üstlenmekle kalmayıp Batı Roma'nın fiilen yöneticisi konumuna yükseldi. Hem dinsel hem de siyasî alanda eşi görülmemiş bir nüfuz kazanan Placidia'nın, oğlu III. Valentinianus'un doğumu ve yetiştirilmesi, Batı Roma İmparatorluğu tarihindeki en önemli politik başarılarından biri olarak kabul edilir (Jordanes, 245.196; Sivan, 2011: 105).

1.3. Galla Placidia: Batı Roma İmparatorluğu'nun Zorlu Dönem Yönetimi (MS 425–437)

MS 425–437 yılları arasında Galla Placidia Augusta, Batı Roma İmparatorluğu'nun fiili hükümdarı olarak yönetimde yer aldı. Oğlu III. Valentinianus reşit olana dek imparatorluğu yönetti ve sonrasında da ona danışmanlık yaptı. Bu dönem hem Batı'da Placidia hem de Doğu'da Pulcheria'nın etkisiyle kadınların yönetimde belirleyici olduğu bir çağ olarak tarihe geçti (Sivan, 2011:95-96). Ancak Placidia'nın naipliği, dönemin bazı tarihçileri tarafından küçümsendi; oğlu Valentinian'ın zayıf karakteri ona bağlandı, hatta imparatorluğun çöküşünün sorumluluğu ona yüklendi (Orosius, 1855-1856: VII.34; Bury, 1958: 278). Oysa bu eleştiriler, dönemin zorlu siyasî koşullarını ve kadın olmanın getirdiği sınırlamaları göz ardı ediyordu (Olympiodoros, 24.12; Sivan, 2011:100).

Placidia'nın yönetiminde Batı Roma ordusu zayıflamakta, barbar istilaları ve iç isyanlarla mücadele etmekteydi. Belgeler asker kayıpları, asker kaçakları ve azalan vergi gelirleri nedeniyle ordunun gücünün azaldığını göstermesine rağmen, Placidia yaklaşık yarım milyona yakın askeri idare ediyordu (Mathisen, 1990: 187). Ancak ordunun stratejisi, sınırları terk edip iç bölgeleri korumaya odaklanınca istilalara karşı yetersiz kalıyordu (Halsall, 2007: 222-224). Placidia'nın başarısı, birbirinden nefret eden ancak yetenekli generallerden oluşan bir ekip kurabilmesindeydi. Bu ekipte Aetius, Boniface ve Felix öne çıktı (Sozomenus, IX.4; IX.12–14; Hughes, 2012:56-59). Aetius, Vizigotlara karşı kazandığı zaferlerle ünlenirken, Placidia ona tam güvenmese de Galya'nın "Askerlerin Efendisi" olarak

atamak zorunda kaldı (Hughes, 2012: 61). Boniface, Afrika’daki askeri yetenekleriyle tanındı ancak Arian inancı nedeniyle sorgulandı; bu durum dinî iç çatışma riskini artırdı (Procopius, I.3–4; Sivan, 2011:110). Felix ise politikacı kimliği ve Hunları Pannonia’dan uzaklaştırmasıyla ön plana çıktı, ancak kendi gücünü artırmakla suçlandı (Halsall, 2007:230).

Placidia, generaller arasındaki rekabetle mücadele ederken taht gasbını destekleyen senatörlerle de başa çıktı. Onları cezalandırmak yerine yasalar çıkararak ve zengin toprak sahiplerine vergi toplama hakkı vererek yanına çekti (Harries, 1999:83-84). Hukuki alanda önemli katkıları arasında MS 426’da yayımladığı “Alıntılar Kanunu” yer alır; bu yasa, yozlaşmış mahkemelerde adaletin sağlanması için emsal kararlar hiyerarşisi oluşturdu (Theodosiani, 1.4.3; Honoré, 1998:145-148). Ayrıca Yahudi ve Samiriye kökenli Hristiyan dönemlerin çocuklarının miras haklarını koruyan düzenlemeler yaptı (Harries, 1999:112). Bu yasalar, MS 438’de Doğu ve Batı Roma’nın resmî kanunu olan *Theodosianus Codex*’in temelini oluşturdu (Theodosiani, 16.8.27; Pharr, 1952:34-35; Barnes, 1999: 671-685).

Felix’in 427’de Bonifatius’u ihanette bulunmakla suçlaması ve kendi konsüllüğüne yükselmesiyle rekabet doruğa ulaştı (Bury, 1958: 245–246; Goldsworthy, 2010, s. 328). Felix’in, Bonifatius’u İtalya’ya çağırma emrine itaatsizliği bir isyanı tetikledi; Kuzey Afrika’ya gönderdiği üç generali öldü (Bury, 1958: 246). Galla Placidia, Kont Sigisvult ve Arian piskopos Maximinus’u olayı soruşturmak üzere görevlendirdi. Ancak Bonifatius, Vandalları Kuzey Afrika’ya çağırarak tehdit etti (Bury, 1923: 246–247). Placidia krizi çözmek için Bonifatius ile ateşkes sağladı ve Vandal lider Gaiseric ile iş birliğine yöneldi. Gaiseric’in yönetimindeki Vandallar, yaklaşık 80.000 kişilik bir orduyla İber Yarımadası’ndan Afrika’ya geçerek Roma’nın tahıl tedarikini tehdit etti (Bury, 1958: 246). Bonifatius ordusu Vandalları durduramayınca Hippo’ya çekildi. Kuşatma sırasında Hippo Piskoposu Augustinus vefat etti, ancak kütüphanesi korundu (Bury, 1923: 246–248).

İtalya’da Felix ve Aetius arasındaki rekabet yeniden alevlendi. Placidia, olası bir iç savaşı önlemek amacıyla Felix’i feda ederek suikast ile ortadan kaldırdı; bu Batı Roma’nın savunmasını zayıflatı ve Aetius ile Bonifatius arasında iç çatışmayı körükledi (Evagrius, 46-47). Ekonomik zorluklar karşısında Placidia, ek vergi toplayarak bütçe açığını kapatmayı denedi ve yeğeni Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius’ dan askeri yardım talep etti. Theodosius, Vandallar tehdidine karşı General Aspar’ı destek için gönderdi ancak başarı sağlayamadı (Bury, 1923: 247–249). Aetius, Avrupa’da barbar isyanlarını bastırarak Roma topraklarını savundu. Vandallar ile Batı Roma arasında imzalanan ateşkes sonucunda Placidia, Gaiseric’e Mauretania ve Numidia’nın bazı bölgelerini verdi (Evagrius, 2. 47; Herrin, 2013: 4; Mitchell, 2016: 163; Atkinson, 2020: 102-123; Barnes, 1999: 671-675; Bury, 1958: 247–248).

432’de Placidia, Aetius’un artan gücüne karşı denge kurmak için onu Galya’ya atadı; Bonifatius’u ise İtalya’ya davet ederek ödüllendirdi. Bu gelişme Aetius ile Bonifatius arasındaki çekişmeyi yeniden tetikledi. Rimini civarındaki çatışmada Bonifatius galip geldi ancak aldığı sonuçta ölümcül yaralar aldı Placidia, Bonifatius’ın damadı Sebastian’ı general olarak atadı. Sebastian’ın Aetius’u öldürme girişimi başarısız olunca Aetius, Hunları desteklemesiyle harekete geçti. Placidia, Hun tehdidine karşı Sebastian’a destek vermeyip Aetius’u yeniden yetkilendirdi. Bunun ardından Sebastian, bir korsan lideri olarak hareket etmeye başladı fakat Vandallar tarafından öldürüldü (Bury, 1923:249). Son olarak, Aetius

Bonifatius'un dul eşi Pelagia ile evlendi. Bu evlilikle Bonifatius'un serveti, mülkü ve ittifakları Aetius'un kontrolüne geçti (Bury, 1923: 248–249). Pelagia'nın bir Vizigot prensesi olması, Placidia'nın Aetius'a olan tutumunu siyasi açıdan daha karmaşık hâle getirdi. III. Valentinianus'un tahta çıkışı yaklaşırken, Placidia Aetius'un oğluna yönelik potansiyel tehdidi düşündü ve tedbirli davranmaya özen gösterdi (Bury, 1923: 248–249).

1.4. Batı Roma'nın Son Direnişi: Galla Placidia'nın Siyasi Vizyonu ve Barbar Baskısı Altında Dönüşüm (435–450)

Galla Placidia, oğlu III. Valentinianus'un imparator olmasıyla birlikte MS 435–450 yılları arasında Batı Roma İmparatorluğu'nun fiili yöneticisi olarak zorlu bir dönemde iktidarda kaldı. Bu yıllar, imparatorluğun barbar istilaları, iç isyanlar ve siyasi çalkantılarla çöküşe doğru sürüklendiği kritik bir süreçti (Sivan, 2011:115). Placidia, 435'te Vandal kralı Gaiseric ile barış anlaşması imzalayarak İtalya'nın tahıl tedarikini güvence altına aldıysa da Galya ve İspanya'da Burgundlar ile bagaudae isyanları imparatorluğun gücünü zayıflattı (Heather, 2005: 252). Vergi yükü altında ezilen köylüler imparatorluğa karşı direnmeye başladı (Halsall, 2007:245). Bu tehditlere karşı Aetius gibi generaller desteklendi; Aetius Burgundları yenip barış sağladıysa da kısa süre sonra Burgundlar Vizigotlarla ittifak kurarak Roma'yı tehdit etti (Bury, 1923:11).

Galla Placidia, Batı Roma İmparatorluğu'nun istikrarını sağlamak amacıyla, dış ilişkilerde özellikle barbar güçlerle dengeli ve pragmatik ittifaklar kurmaya yöneldi. Bu bağlamda, Hun kralı Rua ile diplomatik ilişkiler geliştirerek, Hunların Roma'nın çıkarları doğrultusunda savaşmasını sağlamaya çalıştı. Hunlar, o dönemde Avrupa'nın birçok bölgesinde “vahşi” ve “yıkıcı” bir güç olarak tanınmakta ve özellikle Batı Roma vatandaşları arasında büyük bir korku unsuru oluşturmaktaydı (Oost, 1969: 285). Placidia, bu güçlü ama disipline edilmesi zor olan aktörleri, Batı Roma'nın askeri amaçlarına hizmet ettirebilecek bir araca dönüştürmek istemekteydi. Bu ittifakın önemli sonuçlarından biri, Roma ordusunda kariyerini yükselten General Flavius Aetius'un Hun desteğini kullanarak askeri başarılar kazanması oldu. Rua'nın sağladığı Hun kuvvetleri sayesinde Aetius, özellikle Burgundlara karşı büyük bir zafer elde etti ve ardından Suevler ile Frankları da Roma'ya boyun eğmeye zorladı (Harries, 1999: 142). Aetius'un başarıları, hem iç güvenliğin sağlanmasına katkı sundu hem de Batı Roma'nın kuzeybatı sınırlarını yeniden denetim altına almasını mümkün kıldı.

Bununla birlikte, Batı ve Doğu Roma arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi de Placidia'nın siyasi vizyonunun önemli bir parçasıydı. MS 437 yılında, Galla Placidia'nın oğlu III. Valentinianus ile Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un kızı Licinia Eudoxia'nın evlendirilmesi, bu iki imparatorluk arasında diplomatik ve hanedanlık temelli bir ittifakın kurulmasını sağladı (Sivan, 2011:120). Bu evlilik, Roma dünyasında barış ve istikrar beklentilerini artırırken Batı Roma'nın bazı ödünler vermesini de beraberinde getirdi. Özellikle İllirya bölgesinin Doğu Roma'ya bırakılması, bu ittifakın önemli bir parçasıydı (Heather, 2005:254).

MS 442 yılında Batı Roma İmparatorluğu, giderek derinleşen bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Artan askerî harcamalar, vergi gelirlerindeki düşüş ve barbar tehdidi, mali yapıyı ciddi biçimde

zayıflatmıştı. Bu koşullar altında Batı Roma yönetimi, Attila önderliğindeki Hunlara düzenli haraç ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan bu antlaşma, kısa vadede geçici bir barış sağlamış olsa da imparatorluğun mali kaynaklarını tüketerek neredeyse iflas noktasına gelmesine yol açtı (Cotterill, 2023: 249). III. Valentinianus ve II. Theodosius, Hun saldırısına karşı başkentlerini güçlendirdi. Hunların kralı Attila, kardeşi Bleda’nın ölümünden sonra tek başına liderliği ele geçirince, Roma topraklarına karşı daha saldırgan bir politika izlemeye başladı. 447’de Attila Balkanlar’a yönelen Hun orduları bölgeyi büyük ölçüde tahrip etti. Daha sonra Konstantinopolis’i tehdit etti. (Sivan, 2011: 120). 447’de Konstantinopolis’i vuran deprem, surları yıktı. Praetorian Prefekt Flavius Constantinus, araba yarışı takımlarının taraftarlarını seferber ederek surları 60 gün içinde yeniden inşa etti ve Attila’nın şehri ele geçirmesini engelledi. Attila, büyük kayıplar vermeden şehirden çekildi. Ancak Balkanlar’daki şehirleri yıkıp talan etti. Doğu ordusu Hunlara karşı başarısız oldu (Heather, 2005: 335-337).

Batı Roma’da din adamları, imparatorluğun çöküşünü ilahi ceza olarak yorumladı. Yozlaşma ve vergi adaletsizliği eleştirildi. Bazı Romalılar barbarlara sığındı. Sevilla Başpiskoposu Isidore, Attila’yı Tanrı’nın “kızgınlık esasının” aracı olarak gördü. Attila da bu imajı güçlendirdi. 449’da Galla Placidia, iç savaş ve veraset kriziyle mücadele etti. III. Valentinianus ile Licinia Eudoxia’nın evliliğine rağmen erkek varis olmaması, iktidarın hırslı generallerin eline geçme riskini artırıyordu. Placidia, kızı Honoria’nın hizmetkârı Eugenius’tan hamile kalması skandalını örtbas etti. Honoria, tarihin en şaşırtıcı hamlesini yaparak Attila’ya evlenme teklifinde bulundu. Attila teklifi kabul edip Batı Roma’dan büyük çeyiz talebinde bulundu. III. Valentinianus, Honoria’yı başka biriyle evlendirdi ve konsül olarak atadı (Cotterill, 2023: 214-216). Böylece, bu bireysel girişim kısa sürede uluslararası bir meseleye dönüşerek Batı Roma İmparatorluğu’nu Attila’nın doğrudan baskısı altına soktu² (Halsall, 2007: 247).

Galla Placidia, 450’de Attila’nın Roma’ya yaklaşması ve kendisinin hastalanmasıyla hayata veda etti. Ölümü, Batı Roma İmparatorluğu’nun sona yaklaşan dönemini sembolize etti. Aynı dönemde II. Theodosius 28 Temmuz 450’de Konstantinopolis’te bir av sırasında hayatını kaybetti. Oğlu III. Valentinianus ise imparatorluğun son çalkantılarında tek güçlü hanedan üyesi olarak kaldı (Sivan, 2011: 245; Karakuş, 2024:104). (Paschal, 2007: 80-81; Jordanes, 245.196; Evagrius, 2. 52-53; Atkinson, 2020: 166; Kelly, 2005: Holum, 1982 :121-122; Herrin, 2001:102; Heather, 2005: 324).

Sonuç

Galla Placidia’nın karmaşık biyografisi, Roma İmparatorluğu’nun çalkantılı siyasal atmosferini anlamak açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Esirlik, sürgün, evlilik ve iktidar ortaklığı gibi farklı deneyimlerle şekillenen hayatı, dönemin güç mücadelelerinin bireyler üzerindeki yansımalarını gözler önüne serer. Böylece ele alınan süreçler yalnızca imparatorluk siyasetini ve kişisel trajedilerle örülü bir tarihsel arka planı da ortaya koyar.

² Attila, Honoria olayını bir gerekçe olarak kullanarak Batı Roma üzerindeki taleplerini artırdı. MS 451 yılında büyük bir ordu toplayarak Galya’ya yöneldi. Bu sefer, yalnızca Roma’ya değil, aynı zamanda Vizigotlara da tehdit oluşturmuyordu. Bu nedenle Batı Roma generali Flavius Aetius, geleneksel düşmanı olan Vizigot Kralı I. Theodoricus ile ittifak kurmak zorunda kaldı. İki ordu, Katalaunum (Châlons) Ovası’nda Attila’nın güçleriyle karşılaştı. Savaş büyük kayıplara yol açtı ve kesin bir zafer sağlanamasa da Attila’nın ilerleyişi durduruldu (Priskus, 2020: 167; Paschal, 394. 77; Heather, 2005: 261).

Galla Placidia'nın regentlik (naiplik) dönemi, Geç Antik Roma'da kadınların siyasî iktidara erişiminin, imparatorluğun içinde bulunduğu yapısal koşullara bağlı olduğunu göstermektedir. Placidia'nın fiili yönetici olarak öne çıkması, oğlunun küçük yaşta tahta çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır; yani kadın iktidarı, monarşik veraset sistemindeki boşluklardan doğmuştur. Bununla birlikte, Placidia'nın iktidarı, aristokrat erkekler arasındaki rekabet, askerî liderlerin güç mücadeleleri ve imparatorluğun derinleşen krizleriyle sürekli sınırlandırılmıştır. Böylelikle Placidia'nın iktidarı, kendi inisiyatifinden ziyade, yapısal kırılmaların ve zorunlulukların ürünü olarak şekillenmiştir. Placidia'nın generaller arasındaki denge politikaları, diplomatik girişimleri ve dinî otoriteyle kurduğu ittifaklar ise kadınların siyasal alanda tamamen pasif değil, belirli stratejik araçlar sayesinde etkin aktörler olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kadın iktidarının mutlak bir dışlanmaya değil, koşullara bağlı bir sınırlamaya tabi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Placidia'nın kariyeri, Geç Antik Roma'da kadınların iktidara katılımının “istisnai ama işlevsel” bir karakter taşıdığını kanıtlamaktadır. Onun yükselişi, cinsiyetin tek başına belirleyici olmadığını veraset, kriz koşulları, askeri dengeler ve kilise desteği gibi unsurların birlikte işlediğini ortaya koyar. Bu bağlamda Placidia'nın yönetim pratiği, kadınların siyasi iktidara erişimindeki sınırları ve bu sınırların nasıl aşılabildiğini de gösteren özgün bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Şekil 1; Brescia'daki Santa Giulia Müzesi'nde Muhafaza Edilen Karolenj Mücevheri Desiderius Haçı'nın Detayı, Geleneğe Göre Galla Placidia ve Çocukları Valentinian III ve Giusta Grata Onoria'yı Tasvir Eden Bir Portre ile Birlikte (<https://www.chiamamicitta.it/> Erişim Tarihi: 14.06.2025).

Şekil 2; Ravenna’da Basılan Galla Placidia Solidus’u British Museum’da
(<https://www.thebyzantinelegacy.com/galla-mausoleum> (Erişim Tarihi: 14.06.2025)).

Şekil 3; Ravenna’daki Galla Placidia Mozolesi, (<https://www.thebyzantinelegacy.com/galla-mausoleum>
(Erişim Tarihi: 14.06.2025)).

Kaynakça

- Ammianus Marcellinus (2006), *The Chronicle of Marcellinus* (B. Croke, Çev. ve Yorum), Delphi.
- Atkinson, K. (2020), *Empress Galla Placidia and the Fall of the Roman Empire*, United States of America: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Barnes, T. D. (2001), 'Theodosian Code, G. Bowersock (Ed.) içinde, *Late Antiquity* (s. 671–685), Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Bury, J. B. (1923/2025), *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1. cilt, s. 246–249), Penelope Press.
- Bury, J. B. (1958), *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian* (1. cilt), New York: Dover Publications.
- Cotterill, F. (2023), *The Later Roman Empire: Crisis and Decline*, London: Routledge.
- Drinkwater, J. F. (1998), The Usurpers Constantine III (407–411) and Jovinus (411–413), J. F. Drinkwater & H. Elton (Ed.) içinde, *Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity?* (s. 220–237), Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunn, G. D. (2020), Constantius III, Galla Placidia, and Libanius the Magician: Olympiodorus of Thebes and the reconstruction of imperial politics in Ravenna in 421, *Journal for Late Antique Religion and Culture*.
- Evagrius (2000), *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus* (1. cilt), Liverpool: Liverpool University Press.
- Fiorentini, M. (2022), Between Inaccuracy and Idealization: The *Concordia Fratrum* in Claudian’s Poems, N. Bruno vd. (Ed.) içinde, *The Limits of Exactitude* (s. 293–320), Berlin/Boston: De Gruyter.
- Galassi, F. M. (2016), The sudden death of Alaric I: A tale of malaria and lacking immunity, *European Journal of Internal Medicine*, 31, 84–87.
- Goldsworthy, A. (2010), *The Fall of the West: The Slow Death of the Roman Superpower*, London: Orion.
- Goodman, M. (2007), *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations*, London: Penguin Books.
- Halsall, G. (2007), *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harries, J. (1999), *Imperial Rome AD 284 to 363: The New Empire*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Heather, P. (2005), *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford: Oxford University Press.
- Herrin, J. (2013), *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, New Jersey: Princeton University Press.
- Holmes, N. (2024), *Roma and Attila*, United Kingdom: Puttenham Press.
- Holum, K. (1982), *Theodosian Empresses*, Berkeley: University of California Press.
- Honoré, T. (1998), *Law in the Crisis of Empire 379–455 AD: The Theodosian Dynasty and its Quaestors*, Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, S. & Spawforth, A. (Ed.) (2012), Stilicho, *Oxford Classical Dictionary* (4. baskı, s. 1444–1445), Oxford: Oxford University Press.
- Hughes, I. (2012), *Aetius: Attila's Nemesis*, England: Pen & Sword Military.
- John Malalas (1986), *The Chronicle of John Malalas* (E. Jeffreys, M. Jeffreys & R. Scott, Çev.), Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.
- Jordanes (2020), *Romana and Getica* (P. Van Nuffelen & L. Van Hoof, Çev.), Liverpool: Liverpool University Press.
- Karakuş, B. (2024), Roma Sarayı'nda Kadın Olmak: Güçlü Bir Örnek Augusta Honoria, Ş. Kocaman vd. (Ed.) içinde, *Kadının Öyküsü: Gelenekten Moderniteye Bir Yolculuk* (s. [sayfa aralığı]), İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Leonard, V. (2019), Galla Placidia as “Human Gold”: Hostages, Queenship and the Fall of Rome, *Gender & History*, 31(1), 146–162.
- Matthews, J. F. (1975), *Western Aristocracies and Imperial Court, A.D. 364–425* (s. 253–283), Oxford: Clarendon Press.
- Mathisen, R. W. (1990), Barbarian Officers in the Roman Army, D. Breeze (Ed.) içinde, *The Roman Army: Papers 1929–1986* (s. 181–192), Oxford: Oxbow Books.
- Mitchell, S. (2016), *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641* (T. Kaçar, Çev.), Ankara: TTK Yayınları.
- Olympiodorus of Thebes, (t.y.), *Fragmenta*. Photius, Bibliotheca, cod. 80.

- Orosius, P. (1855–1856), *Historiarum Adversus Paganos Libri VII*, C. Zangemeister (Ed.), Leipzig: Teubner.
- Oost, S. J. van (1969), *Pax Romana: Or Peace and Conquest in Roman Strategy*, Berkeley: University of California Press.
- Pharr, C. (1952), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Priskus (2020), *Attila ve Bizans Tarihi* (T. Kaçar, Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Procopius. (1885), *Procopii Caesariensis opera omnia*, J. Haury & H. B. Dewing (Ed.), Leipzig: Teubner.
- Salisbury, J. E. (2015), *Rome’s Christian Empress: Galla Placidia Rules at the Twilight of the Empire*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Salzman, M. R. (2021), Responses to the Sack of Rome in 410, *The Falls of Rome: Crises, Resilience, and Resurgence in Late Antiquity* (s. 196–210), Cambridge: Cambridge University Press.
- Sivan, H. (2011), *Galla Placidia Augusta: Politics and Power in the Late Roman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sozomen. (1960), *Historia Ecclesiastica*. J. Bidez & G. C. Hansen (Ed.), Berlin: Akademie Verlag.
- Theodosiani, (1905), *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, T. Mommsen & P. M. Meyer (Ed.), Berlin: Weidmann.
- Zosimus, (1982), *New History (Historia Nova)* R. T. Ridley (Trans.), Sydney: Australian Association for Byzantine Studies.
- Wolfram, H. (1997), *The Roman Empire and Its Germanic Peoples* (T. Dunlap, Çev.), Berkeley: University of California Press.
- ChiamamiCittà (n.d.), *ChiamamiCittà*, 14 Haziran 2025 tarihinde <https://www.chiamamicitta.it> adresinden alındı.
- The Byzantine Legacy (n.d.), *Mausoleum of Galla Placidia*, 14 Haziran 2025 tarihinde <https://www.thebyzantinelegacy.com/galla-mausoleum> adresinden alındı.

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki "İlahi Muhabbet" Kavramının İncelenmesi¹

A Study on the Concept of "Divine Love" in Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divan within the Context of Visitor Profile for Yahyâ Efendi Complex

Hilal OTYAKMAZ AYDIN*

Öz

XVI. yüzyılın yetiştirdiği; şeyhülislam, müderris, âlim ve tıp ilmine vâkıf bir şahsiyet olan Beşiktaşlı Yahyâ Efendi (d. 1495/ö. 1571), "hezarfen" bir şahsiyettir. Dört padişah gören Yahyâ Efendi zamanında Osmanlı Devleti; siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan zirve bir dönem geçirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Yahyâ Efendi'nin süt kardeşidir. Bu sebeple Yahyâ Efendi sultanın; istişare ettiği yoldaşı, savaşlara gitmeden önce duasını aldığı manevî yardımcısı ve müderrisi olarak yanında yer almıştır. Ancak Yahyâ Efendi, elim bir hadise sonucu müderrislik vazifesinden azledildikten sonra ömrünü Beşiktaş'ta inşa ettiği tekkesinde geçirmiştir. Burada yüzlerce talebe ve derviş yetiştirirken, aynı zamanda dergâhına gelen misafirlerle ilgilenen bir sufi olmuştur. Yüzyıllardır Yahyâ Efendi'yi devlet kademesinden ulemaya, tüccardan denizcilere kadar halktan her kesim ziyaret etmektedir. Yahyâ Efendi'nin ilmî ve edebî şahsiyetinin mutasavvıf kişiliği ile bütünleşmesi "müderris" sıfatını kullandığı Divanı'nda görülmektedir. Tasavvufun temelini oluşturan ilahi muhabbet bilinci Yahyâ Efendi'nin Divanı'nda da sıklıkla yerini bulmuştur. *Divan*'da mecazi ve ilahi muhabbet hakkındaki beyitleri fazladır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle; türbeye ziyarete gelen 20 kişiye yönlendirilmiş röportaj ve gözlem tekniğine bağlı Yahyâ Efendi ve Külliyesi hakkında sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplar sonucunda bunların arasından 12 ziyaretçinin Yahyâ Efendi'ye bilinçli şekilde düzenli ziyaret ettiği belirlenmiştir. Yahyâ Efendi ve ilahi muhabbete yönelik derlenen verilerin içeriğine uygun *Divan*'dan ilahi muhabbete yönelik 12 beyit seçilmiştir. Bu beyitler belirlenen 12 kaynak kişiye şerh yöntemiyle aktarılmıştır. Beyitlerdeki ilahi muhabbet düşüncesi kutsal mekân ve kutsal şahıs bütünlüğündeki işlevsel şekle göre açıklanmıştır. Çalışmada metnin yapısı, bağlam merkezli kutsal mekân algısı üzerinden değerlendirilmiştir. Türbe kültürü üzerinden beyitlerdeki ilahi muhabbet inancının gösterilmesi amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak; Yahyâ Efendi Külliyesi'nin ve Divanı'ndaki ilahi muhabbete yönelik beyitlerin ziyaretçilerin ruhsal ve bedensel

¹ Bu makale "Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve Divanı'nda Muhabbet Kavramı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Dr. Bağımsız araştırmacı, e-posta: hotyakmaz1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3947-3983

Yahyâ Efendi Külliyesi’ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı’ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

hastalıklarına şifa olduğu görülmele birlikte mezkûr mekân ve beyitlerin ziyaretçilere bu dünya yolculuğunda yol gösterici bir içeriğe sahip olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Divan, Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Külliyesi, İlahi muhabbet, Ziyaret.*

Abstract

Besiktaslı Yahyâ Efendi (b. 1495/d. 1571), a sheikhulislam, a muderris, a scholar and a person of medical science, raised in the XVIth century, is a philosopher. In his time, having seen four sultans, the Ottoman Empire was at its political, social, economic and cultural peak. Suleiman the Magnificent was Yahyâ Efendi's foster brother. For this reason, Yahyâ Efendi stood by the sultan as a companion whom he consulted, a spiritual helper whose prayers he consulted before going to war, and a scholar. However, after he was dismissed from his position as a scholar due to a tragic incident, he spent his life in the monastery he built in Beşiktaş. While raising hundreds of students and dervishes here, he was also a Sufi who took care of the guests who came to his dervish lodge. For centuries, Yahyâ Efendi's tomb has been visited by every class of people, from state officials to scholars, merchants to sailors. The integration of Yahyâ Efendi's scholarly and literary personality with his Sufi personality may be seen in his Divan, where he uses the title “muderris”. The consciousness of divine love, which forms the basis of Sufism, is also frequently found in Yahyâ Efendi's Divan. There are many couplets about metaphorical and divine love in the Divan. In this study, initially in an interview and observation technique directed to 20 people who visited the mausoleum, questions regarding Yahya Efendi and his complex were provided. As a result of the obtained answers, it was determined that 12 of them consciously visit Yahyâ Efendi regularly. As per data compiled about Yahyâ Efendi and divine love, 12 couplets about divine love were selected from the Divan. These couplets were conveyed to the 12 informants through the commentary method. The idea of divine love in the couplets was explained according to the functional form in the holy place and holy person integrity. In the study, the structure of the text was evaluated through the context-centered perception of sacred space. The aim is to demonstrate the belief in divine love in the couplets through the culture of the tomb. Accordingly, it is concluded that Yahyâ Efendi Complex and the couplets about divine love in his Diwan are healing for the spiritual and physical illnesses of the visitors, and that the aforementioned place and couplets have a guiding content for the visitors on their journey in this world.

Keywords: *Divan, Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Complex, Divine love, Visit.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin her cihetten yükselişte olduğu XVI. yüzyılda yaşayan; müderris, âlim ve sufi şahsiyetlerden birisi de Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'dir. Yahyâ Efendi yıllarca kendisini ilme adanmış, onlarca talebe yetiştirmiş ve maddi ve manevi eserler vermiş bir zattır. Yaşadığı yıllarda çevresi tarafından çokça sevilen ve itibar gören bir ilim insanıdır.

“Türk kültür ve edebiyatında veli tipi kendisine kutsallık atfedilen, toplumdaki maddî ve manevî düzensizliklerin giderilmesinde başrol oynayan, Tanrı katında da kişiye yardımcı olacağına inanılan kültürel bir unsurdur.” (Uyaniker ve Koç, 2019: 105). Yaşadığı yüzyılda tekkesine gelen kişiyi geri çevirmeyen ve her kesimden itibar gören veli tiplerinden birisi de Yahyâ Efendi'dir. Kişinin hayat yolculuğu mekânlara da sirayet etmektedir. Yahyâ Efendi'nin muhabbetle sarmalanan hayatı kendisinden 5 asır sonra da kutsal mekân ve kutsal şahıs bütünlüğünde Yahyâ Efendi Külliye'si olarak vazifesini devam ettirmektedir. Yahyâ Efendi sufi bir şair olması hasebiyle Divanı'nda yer alan beyitlerin çoğu tasavvuf içerikli ve ilahi muhabbet kapsamındadır. Sufi şairler için muhabbetin hakikatini aktarabilmenin yolu şiir olduğu için bu sebeple ilahi muhabbete giden yolda nazmı aracı olarak görmüşlerdir. Muhabbet sembolü hem yatay hem de dikey şekilde her şeyi kuşatan bir anlam içeriğine sahiptir. Muhabbet, içerdiği manalara göre yücedir ve geniş bir içerik silsilesi vardır. *Divan*'da ilahi muhabbete yönelik yer alan beyitler, “yaratılanı, Yaratan'dan ötürü sevmek” bilincine dayalı olduğu için her varlığa muhabbet etmeyi aşlamaktadır. Divan edebiyatı geleneğinde, muhabbet ana tema olarak işlenmektedir. Yahyâ Efendi'nin de bu geleneği Divanı'nda yansıttığı sıklıkla görülmektedir. Ayrıca Yahyâ Efendi'nin mecâzi muhabbet için kullandığı sembollerin ilahi muhabbete yönelik yansımalar olduğu da fark edilmektedir (Otyakmaz, 2019: 2). Yahyâ Efendi Divanı'nda mecazi ve ilahi muhabbet hakkındaki beyitler fazladır. Bu, müderrisin muhabbet kavramına verdiği önemi gösterir mahiyettedir. Çalışmada; Külliye'nin ziyaretçilerine ilahi muhabbete yönelik beyitlerin içeriklerine dair sorular sorulmuş, kutsal mekân ve şahıs algısına yönelik verilen cevaplar neticesinde muhabbete dair 12 beyit seçilmiştir. Beyitler ziyaretçilerin anlayacağı şekilde açıklanarak aktarılmıştır. Kaynak kişilerin muhabbete dair yorumları da beyitlerin analizlerine eklenmiştir. İlahi muhabbete dair ziyaretçi profili üzerinden Yahyâ Efendi ve Külliyesi hakkındaki yorumların Yahyâ Efendi'nin Divanı'ndaki beyitlerle özdeşliği görülmektedir. Yahyâ Efendi hayatını ilahi muhabbete adanmış bir şahsiyet olarak, yirmi dokuz yıl müderrislik yapıp yüzlerce talebe yetiştirmekle kalmamış, azledildikten sonra da Külliye'de yaptırdığı medresede ve dergâhta talebe ve sufi yetiştirmeye devam etmiştir. Kaynak kişiler Yahyâ Efendi'nin yaşadığı dönemde etrafına gösterdiği muhabbet yansımalarının günümüzde Külliye'deki ortamın sakinliği ve huzuru üzerinden de aktarıldığını ifade etmektedirler. Ziyarete gelenlerin birçoğu Yahyâ Efendi'nin Külliyesi'nden etkilendiklerini ve mekândan ayrılmak istemediklerini ifade etmektedirler. Bu doğrultuda; zirvede olan Yahyâ Efendi'nin vazifeden azledilmesiyle maddi açıdan bir yokluğa düşmesi söz konusu olsa bile o içindeki muhabbetle yaptığı Külliye'nin günümüze değin ulaşmasını ve ziyaretçi akınına erişmesini sağlamıştır.

1. Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin Hayatı

XVI. yüzyıl şairlerinden olan müderris Yahyâ Efendi, M. 1495 tarihinde Trabzon'da doğmuştur (Peçevi, 1992: 320). "Beşiktaşî-Beşiktaşlı Yahyâ Efendi" (Âlî, 2000: 122; Âşık Çelebi, 2006:165; Şahin, 2013: 243), "Şeyh Yahyâ Efendi Beşiktaşî" (Ayvansarâyî, 2013: 172) "Molla Şehzâde, Müderris" (Kınalı-zâde Çelebi, 2014: 882) olmak üzere farklı lakaplarla tarihte yerini almıştır. Yahyâ Efendi'nin babası kadî Ömer Efendi de zahirî ve bâtinî ilimlere sahip bir şahsiyettir (Atâyî, 2017: 562).

Yavuz Sultan Selim, Yahyâ Efendi doğduğu zaman Trabzon valisidir. Yahyâ Efendi ile Kanuni Sultan Süleyman aynı hafta içerisinde doğdukları için Yahyâ Efendi'nin annesi, Sultan Süleyman'ı emzirmiştir. Bu sebeple Yahyâ Efendi ve Sultan Süleyman süt kardeş olmuşlardır (Süreyyâ, 1998: 235; Çelebi, 2008: 93). Yahyâ Efendi'nin ailesi hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte İstanbul'a geldiğinde Sultan Süleyman'ın kız kardeşiyle evlendiği, İbrâhim ve Ali isminde iki oğlana sahip olduğu ve Yahyâ Efendi Külliyesi'nde metfun bulundukları aktarılmaktadır (Mehmed Dâî, 1651-1652: 14a).

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, dört padişah (II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman, II. Sultan Selim) zamanına şahit olmuştur. Sultan Süleyman, Yahyâ Efendi'nin azline kadarki süreçte devlet meselelerinin çoğunu Yahyâ Efendi ile istişare etmiş ve onunla yakın ilişkiler içerisinde olmuştur (Yılmaz, 2014: 21). Lowry (1990: 46) ayrıca Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'in de babası gibi Yahyâ Efendi'nin gönlünü hoş etmeye çalıştığı hatta Yahyâ Efendi'nin ayağına gittiği aktarılmaktadır.

Yahyâ Efendi, mühendis olduğu için mescitler ve medreseler yapmakla birlikte tabip olduğu için de tıp medresesi inşa ettirmiştir (Ayvansarâyî ve diğerleri 2001: 515; Âşık Çelebi 2010:798). Yahyâ Efendi; müderris, molla, çelebi olarak bilinmekle birlikte gösterişten uzak, bâtin ve zahir ilimlerine vâkıf, dindar, temiz ahlaklı bir insan olarak aktarılmaktadır (Gökyay, 1987: 280). Yahyâ Efendi bu bilinçle ziyaretine gelen herkesle yakından ilgilenmiş, yardımını kimseden esirgememiştir. Mütevazi ve kendisini bilen duruşu hakkında şunu ifade etmektedir:

Gerçi ki adum Müderris'dür okuyup yazıyaram

Okuduğum yazdığım ne in ü anı bilmedüm (G 57/6)²

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi olayıyla Sultan Süleyman Mâhidevrân Sultan'ı saraydan çıkartmıştır. Bu dönemde Yahyâ Efendi, son görev yeri olan Sahn-ı Semân Medresesi'nde ikinci yılında vazifelidir. O'nun, Mâhidevrân Sultan'ın yeniden saraya alınması için Sultan Süleyman'a yazdıkları yüzünden Sultan ile araları açılmış ve Yahyâ Efendi görevinden uzaklaştırılmıştır. Ardından 1554-1555 yılında emekli edilmiştir (Âlî, 2000: 123; Atâyî, 2017: 563). Yahyâ Efendi, müderrislik

² Çalışmada kullanılan örnek beyitler nazım şeklinin kısaltması, nazım şekli numarası/ beyit numarası şeklinde gösterilmiştir. *Kısaltmalar Gazel, G; Kaside, K. ... şeklindedir.* Ayrıca çalışmadaki beyitler, Divanı günümüz Türkçesine kazandıran; Tombul, 2018'den transkripsiyonlu şekilde aktarılmıştır.

vazifesinden azledildikten sonra Anadolukavağı'nın orada mescit, medrese, hangâh, hamam kurduğu belirtilmiştir (Âlî, 2000: 123-124). Ayrıca Beykoz'da bulunan Yuşâ Peygamber'in kabrini, Yahyâ Efendi'nin bulduğu aktarılmaktadır. Bugünkü Çırağan Sarayı, Beşiktaş Stadyumu da Yahyâ Efendi'nin denizden doldurduğu yerlerdendir. O, bu imar faaliyetlerinde devletten para almamış ve kendi maaşı ile Beşiktaş'taki yeri kurmuştur. (Sevgen, 1965: 4, 5, 7). Yahyâ Efendi İstanbul'da; Anadolu Kavağı, Yuşa Tepesi, Alemdağı gibi farklı semtlerde bulunmuş olsa da Beşiktaş'ta, günümüzde de Külliyesi'nin bulunduğu yerde hayatını devam ettirmiştir. 1571 yılında vefat etmiş olup Külliyesi'nde gömülüdür (Mehmed Nûri, 1895-1896: 10, 13; Yüce, 1993, 16). Beşiktaş'ta Külliyesi'nin bulunduğu yerde ikametinden dolayı Beşiktaşlı Yahyâ Efendi olarak günümüzde de anılmaktadır.

2. Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin İlmî, Edebî ve Tasavvufi Şahsiyeti

Yahyâ Efendi'nin ilmî ve edebî şahsiyeti tasavvufî şahsiyetiyle bütünlük arz etmektedir. Yahyâ Efendi'nin eğitim hayatı hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Kaynaklarda Zenbilli Ali Efendi ve Müslihuddîn Mustafa Efendi dışındaki hocalardan ders gördüğüne dair kesin bir bilgi yoktur (Otyakmaz, 2019: 6). Trabzon'da yedi sene riyâzat, mücâhedât ve ibadetle meşgul olurken (Vassaf, 2011:120; Atâyî, 2017: 562), ilk hocasının, babası Ömer Efendi olması yüksek bir ihtimaldir. İstanbul'daki eğitimine 1523 yıllarında (Yüce, 1993: 16) devam eden Yahyâ Efendi, Zenbilli Ali Çelebi'den iki yıl ders aldıktan sonra hocasının vefatıyla İstanbul'da Canbâziye Medresesi'ne müderris olarak atanmış ve "Müderris" mahlası ile bilinmeye başlanmıştır (Mehmed Nûri, 1895-1896: 4-5). 1545-1546 tarihinde Çoban Mustafa Paşa Medresesi'nde, 1551'de Üsküdar'da Mihrimah Sultan Medresesi'nde ve 1552-1553 yıllarında Sahn-ı Semân Medresesi'nde vazifeler yapmıştır (Atâyî, 2017: 562-563). Yirmi dokuz yıllık müderrislik vazifesinde yüzlerce talebe yetiştirmiş, emeklilik döneminden önce resmi olarak müderrislik görevi sona erse bile Beşiktaş'ta, türbesinin bulunduğu yerde yapılan medresede talebe yetiştirmeye devam etmiştir (Âşık Çelebi, 2010: 798; Sevgen, 1965: 10).

Gülşen-i Şu'arâ (Ahdî, 2005: 144-145) ve Tezkiretü's Şuarâ'da (Kınalı-zâde Hasan Çelebi, 2014: 882-883) Yahyâ Efendi'nin ilim- fehm sahibi, idrakli, basîretli, şair kimliğinin de güçlü olmasından bahsedilmektedir. Yahyâ Efendi yaşadığı zaman diliminde ulema sınıfı içerisinde zikredilmekle birlikte (Âlî, 2000: 2/125) ulema ve hükemânın danışma meclisidir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, Yahyâ Efendi'ye yazdığı bir mektubunda: "Seyyâh-ı sahhâr-ı hikmet ve sebbâh-ı bihâr-ı mârifet, hâzin-i mehâzin-i nukûd-ı maârif-i ilâhî ve hâfız-ı esrâr-ı kemâlâtı nâmütenâhî, ulemâ ve hükemânın merci' ü mesnedi" (Mehmed Nûri, 1895-1896: 34; Vassaf, 2011:123) ifadeleriyle onun edebine, ahlakına, aldığı ilmin kendisini hakikate ve marifete erdirdiğine değinmektedir.

Yahyâ Efendi'nin; felsefe, astronomi, geometri, matematik, mühendislik ve tıp ilmine de vâkıflığı aktarılmaktadır. Nefesinin kuvvetiyle hastalara şifa olduğu söylenilmektedir (Ayvansârâyî ve diğerleri, 2001: 515; Âşık Çelebi, 2010: 798; Yüce, 1993: 30). Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın hastalığına İstanbul'daki hekimler çare bulamamış, Yahyâ Efendi'nin Sultan'ın kızını tedavi ettiği nakledilmiştir (Sevgen 1965: 9).

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

Müderris'in şiire ilgisi Sultan Süleyman ile birlikte olduğu küçük yaşlarda başlamış Sultan Süleyman “Muhibbî” mahlası ile Yahyâ Efendi ise “Müderris” mahlası ile şiirlerini yazmışlardır (Lowry 1990: 42 43). Müderris'in, Dinî-tasavvufî edebiyatın kaynağını oluşturan ilahi muhabbete dayalı yazılmış rindane ve âşıkâne şiirleri çoktur. Onun mutasavvıf kimliği, şair kimliğinin önüne geçmiştir (Otyakmaz, 2019, 104). Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında genel olarak; “Allah'ın isim ve sıfatları, ilahi aşk, insan-ı kâmil, ahlaki ve ruhi eğitim, velâyet, keramet, sohbet, halvet, zikir, insanın yüceliği, yaratılış, tecelli, seyr-ü sülûk, adap ve erkân, meratib, dünyanın fâniliği, nefsin kötülüğü” vb. konuları işlenmektedir (Bilgin, 2007: 559). Yahyâ Efendi'nin şiirleri de bu konuları içermekle birlikte ayrıca Onun şiirlerinin içerikleri üç açıdan değerlendirilmektedir: “Birincisi; dinî- tasavvufî- ahlakî içerikteki şiirleri, ikincisi; derin-latîf anlatımın olduğu şiirleri, üçüncüsü de zahitliği telkin eden didaktik şiirlerinin yer aldığı gazelleridir.” (Asa, 2003: 148). “Yahyâ Efendi'nin gazellerindeki üslup inceliği, ahenk ustalığı, beyitlerdeki kafiyeler arası bütünlük, sehl-i mümteni, istiare, tenasüp, tezat, ıstikak gibi söz sanatlarını ve Farsça-Arapça kelimeleri yoğun şekilde kullanmada üstün olduğu görülmektedir. Genel olarak Divan edebiyatı gazelleri ile kıyaslandığında onunkiler daha sade, anlaşılır gibi gözükse de tasavvufî şiirin temelinde yer alan anlam yoğunluğu onun şiirlerinde de yer almaktadır. Şiirindeki bu özellikler Yunus Emre ve Niyazi-i Mısrî ekolünü hatırlatmaktadır.” (Otyakmaz, 2019, 106)

Yahyâ Efendi'nin tasavvufî şahsiyetine bakılacak olunursa, Trabzon'da bir mağarada yedi sene devam eden riyâzat, mücâhedât ve ibadet (Süreyyâ, 1998: 235; Atâyî, 2017: 562-563) İstanbul'da da halvetle devam etmiştir. Müderris'in, Anadolu kavağı'nda Haydar Paşa Çiftliği denilen yere bir çilehane yaptırıp orada çilesini tamamlamak için uğraştığı, sonrasında da Beşiktaş'taki Külliye'de tasavvuf yolculuğuna devam ettiği söylenmiştir (Sevgen, 1965: 3).

Kaynaklarda genelde Yahyâ Efendi'nin hangi tarikattan olduğuna dair bilgiler meçhuldür. Ayrıca Yahyâ Efendi'nin bu konuyu gizli bıraktığına dikkat edilmektedir. Ancak onun üveysi meşrep olduğu (Süreyya, 1998: 235; Vassaf, 2011: 123) ifadesi de geçmektedir. Lowry (1990: 44) de, bu ifadeye ek olarak, Yahyâ Efendi'nin Üveysi Dergâhı'nın kurucusu olduğunu söylemektedir. Yahyâ Efendi aşağıdaki beytinde ise, dünya hayatında kâmil bir mürşide bağlanmak gerektiğini ifade etmektedir:

Dutmayınca kişi bir mürşid-i kâmil etegin

Ağlamaklarda geçer 'ömri açılıp gülmez (G 40/2)

3. Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin Külliyesi

Yahyâ Efendi Külliyesi'nin yeri; Beşiktaş ilçesi, Yıldız Mahallesi, Çırağan Caddesi, Yahyâ Efendi Çıkmazı, Çırağan Sarayı karşısıdır. Bu arazinin Yahyâ Efendi'ye bağlı olduğu Vâkıflar, Mecmua-i Tekâyâ (Münib, 1889: 16) Mir'at-ı İstanbul (Raif, 1896: 290) ve Hadikatü'l- Cevâmî (Ayvansarâyî ve diğerleri, 2001: 513) gibi kaynaklarda geçmektedir. Yahyâ Efendi'nin tekkeye yaptırdığı çeşmeye düştüğü tarihten yola çıkarak tekkeyi, 1538'de kurduğu anlaşılmaktadır (Tanman,

1994: 409). Yahyâ Efendi, Beşiktaş'a gittikten sonra Sultan Süleyman ona yeniden şeyhülislam olması için ısrarcı olsa da o, bu teklifi kabul etmeyip vazifeye geri dönmemiştir. Bunun üzerine Sultan, Yahyâ Efendi'nin kaldığı yerleri kendisine hediye edip ihtiyacı olacak birkaç odayı mimara yaptırmıştır. Yahyâ Efendi, bu hazirenin geri kalan kısmını malını vakfederek kendisi yapmış ve yaptırmıştır (Mehmed Dâî, 1651-1652: 22a-24b; Diler, 1980-1981, 8-16).

Yahyâ Efendi'nin bu bölgedeki arazi ve emlakı, bugün Yıldız Sarayı bahçesine dönüştürülen bir arazi ile Çırağan Sarayı'nın ve Yüksek Denizcilik Okulu'nun bulunduğu geniş yer içinde; yedi gözlü vakfa ait büyük kayıkthane, çalışanların kalabileceği bir ev, bahçe, havuz, bahçıvan odaları, ev, ekmekçi, karakol ve çeşmeyi içermektedir. Bu yapı, Yıldız Tepesi'nden denize kadar kesintisiz bir külliyei içermektedir. Bu mülkiyetler 1864 yılında Sultan Abdülmecid ve 1873 yılında da Sultan Abdülaziz'e geçmiştir (Sevgen, 1965: 5; Tanman, 1994: 409). Kuruluşundan 1970'lere kadar tekkenin de içerisinde yer aldığı geniş arazi birçok yapıyla birlikte "tarikat külliyesi" niteliği göstermiştir. Bu binaların çoğu günümüze intikal etmemiştir. Baninin türbesinin etrafı ve tekkenin çekirdeğini teşkil eden mekânlar ile birlikte hazire günümüzde yer almaktadır (Tanman, 1990: 625-627). Tekkelerin kapatılmasından sonra Yahyâ Efendi Tekkesi tekke fonksiyonunu günümüze kadar taşımıştır (Raif, 1896: 292; Tanman, 1990: 625). Yahyâ Efendi Dergâhı tekkelerin kapatıldığı zaman bile bir Nakşi Dergâhı olarak irşat vazifesini devam ettirmiştir (Uzel, 1978: 6/90). Günümüzde de Külliye 'ye ziyaretler sıklıkla yapılmaya devam edilmektedir.

Tekkede şeyhlik yapanların listesi: 1. Şeyh Yahyâ Efendi (Üveysi)-Şeyh

2. ?³ Şeyh İbrâhim Efendi (Yahyâ Efendi'nin büyük oğlu)

3. ? Şeyh Ali Efendi (Yahyâ Efendi'nin küçük oğlu)

4. Türbedar Şeyh el-Hac Hafız Ali Efendi (Nakşi -şeyhlik 1836/1837)

5. Şeyh Seyyid Mustafa Efendi (Kadiri)

6. Türbedâr Şeyh Mehmet Nuri Şemseddin Efendi (Nakşi-şeyhlik 1836/1837- 1866)

7. Şeyh Seyyid el-Hac Mehmet Nuri Efendi (Nakşi -şeyhlik 1866/1872)

8. Şeyh Hasan Hayri Efendi (Nakşi)

9. Şeyh Abdülhay (Öztoprak) Efendi (Üveysi- Nakşi-Kadiri- şeyhlik? -1925)

³ Yanlarında soru işareti olanların vazife yapıp yapmadıkları kesin değildir.

4. Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Divan'daki İlahi Muhabbet Kavramının İncelenmesi

4.1. Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki "İlahi Muhabbet" Kavramı

"Milli Kütüphane 06 Mîl Yz FB 210" numarada kayıtlı olan *Divan* 49 varaktır. Kaynaklarda şu ana kadar bu nüsha dışında tespit edilebilen başka bir nüsha olmadığı belirtilmektedir (Tombul, 2018: 120; Yılmaz, 2014: 60). Yahyâ Efendi'nin bilinen tek eseri olan mürettep *Divan*, rivayetlere göre vefatından sonra birleştirilmiştir (Raif, 1896: 291).

Yahyâ Efendi'nin sufi bir şair olması hasebiyle Divanı'nda yer alan beyitlerin çoğu tasavvuf içerikli ve ilahi muhabbet kapsamındadır. Yahyâ Efendi'nin şiirlerinin içeriklerini üç açıdan da değerlendirebiliriz: "Birincisi; dinî- tasavvufî- ahlakî içerikteki şiirleri, ikincisi; derin-latîf anlatımın olduğu şiirleri, üçüncüsü de zahitliği telkin eden didaktik şiirlerinin yer aldığı gazelleridir." (Asa, 2003: 148). Bu kapsamda *Divan*'da: "Üç mesnevi, yüz on üç gazel, iki murabba, bir müseddes, bir ilâhî, bir kıta, altı müfred, üç nazm, iki matla, üç makta ve otuz üç beyit" (Tombul, 2018: 120) yer almaktadır. Yahyâ Efendi beyitlerini yalnızca tasavvuf üzerine yazmayıp savaşlar, sultana eleştiriler, sultana güfteler, tabiat unsurları, hayvanlar vb. gibi konular (Otyakmaz, 12-14, 108-109) üzerine de beyitler kaleme almıştır. Ayrıca bu beyitlerin birçoğunda Yahyâ Efendi'nin sosyal hayat unsurlarını da beyitlerinde işlediği görülmektedir. O bir müderris ve mürşittir. Sosyal hayatta talebe yetiştirmeye ve dergâha misafir kabul etmeye devam ettiği için beyitleri de bu sebeple hem gündelik hayattan hem de manevi yolculuğundan ötürü dinî içeriktedir. Ayrıca aşağıdaki beyitlerde ve diğer birçok beytinde de Yahyâ Efendi'nin sosyal hayat yansımaları ilahi muhabbet düşüncesini göstermektedir.

"İlahî" kelimesi, "Allah'la ilgili olan, Allah'a ait olan" demektir. İlahi muhabbet ise, Allah'ın kula, kulun da (Allah'ın dilemesiyle) Allah'a muhabbeti yöneltmesidir. Muhabbeti hakikatine yöneltme, ilahi muhabbet ile buluşmadır. Züleyha'nın kanı yere düşünce "Yusuf" diye yazılmış, Hallac'ın kanı yere düştüğünde ise, "Allah" diye yazılmıştı (İbnü'l-Arabî, 2017: 289). Bu, mecazi ve ilahi muhabbet için örnektir. Aşağıda beyitler açıklanırken muhabbetin kelime anlamına ayrıntılı şekilde yer verildiği için burada kısa geçilmiştir.

Yahyâ Efendi divan edebiyatı şairi olduğu için bu edebiyata özgü terminoloji şiirlerinde sıklıkla görülmektedir. *Divan*'daki muhabbetle ilgili kelimeler tasavvufta yer alan muhabbetin türleri ve mertebelerindeki kelimelerle aynı değildir. Yahyâ Efendi Divanı'nda "mahabbet" kavramını yalnızca bir beytinde kullanmasına rağmen muhabbete dayalı diğer aşk, hû, sevda, gönül, şevk, yâr, canan, vuslat, bezm ehli, meyhane, kadeh, şarap vb. kelimeleri sıklıkla kullanmaktadır. Örneğin; tasavvufî muhabbet derecelerinde yer alan "meveddet, hillet, şagaf, hüyâm, valeh" gibi kelimeler yerine bu kelimelerin anlamlarına yakın "aşk-şirin, meydan-ı aşk, devr-i aşk, sevdâ, şevk ve aşka bağlı kelimeler" sıkça kullanmıştır (Otyakmaz, 2019, 111-112). Onun bahsedilen bütün bu kelimelerle aktarmak istediği ise, ilahi muhabbetin bu dünya hayatında her şeyden önce ve önemli olduğudur.

4.2. Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Divan'daki İlahi Muhabbet Kavramının İncelenmesi

Çalışmada öncelikle türbeye ziyarete gelen 20 kişiye yönlendirilmiş röportaj ve gözlem tekniğine bağlı Yahyâ Efendi ve Külliyesi hakkında sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplar sonucunda bunların arasından 12 ziyaretçinin Yahyâ Efendi'ye bilinçli şekilde düzenli ziyaret ettiği belirlenmiştir. Yahyâ Efendi ve ilahi muhabbete yönelik derlenen verilerin içeriğine uygun *Divan*'dan ilahi muhabbete yönelik aşağıdaki 12 beyit seçilmiştir. Bu beyitler, belirlenen 12 kaynak kişiye şerh yöntemiyle aktarılmıştır. Beyitlerdeki ilahi muhabbet düşüncesi kutsal mekân ve kutsal şahıs bütünlüğündeki işlevsel şekle göre açıklanmıştır. Burada işlevsellik; Malinowski'nin ihtiyaçlar teorisine göre kültür biliminin ikinci yönü⁴ olan bedensel bir ihtiyacın doyurulmasının sonucunda insanoğlunun ruhsal tarafının manevi güç araçları ya da manevi aygıt vazifesi gören hususlarla desteklenmesi şeklinde açıklanmaktadır (Malinowski, 1992: 31, 36, 66, 71). Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'yi ziyaret, türbe kültürüdür. Ziyaretçiler inançlarına uygun şekilde belirli aralıklarla ya da sık sık ziyaret yaparak hayatlarında ziyaret, türbe kültürü oluşturmuşlardır. Bu ziyaret kültüründeki ziyaretçilerin düşüncelerinin, inanç değerlerinin ve ahlaki ilkelerinin işlevleri (Malinowski, 1992: 91) aşağıda beyitlerle birlikte aktarılmıştır.

Kaynak kişilere sorulan sorular aşağıdadır:

“Buradaki sorulara saha çalışması kapsamında elde edilen verilere bağlı olarak etik ilkelere ve kurallara uygun yeni sorular da eklenebilir.”

- 1- Yahyâ Efendi ve Külliyesi hakkında neler biliyorsunuz?
- 2- Külliye'de yer alan Yahyâ Efendi türbesine ne kadar sıklıkla gelirsiniz?
- 3- Yahyâ Efendi'nin türbesini ve Külliye'yi ziyaret etmeden önce ve ettikten sonra neler hissediyorsunuz? Bu mekân sizin için ne ifade etmektedir?
- 4- İlahi muhabbet nedir? Yorumlamak ister misiniz?
- 5- Yahyâ Efendi türbesinde ilahi muhabbete yönelik neler hissediyorsunuz? Bu düşüncelerinizin hayatınıza yansıyan yönleri nelerdir? Örneklerle anlatır mısınız?

Bu sorular kaynak kişilerin cevaplarına göre artmakta ya da azalmaktadır. Bilinmeyen ve cevaplanmak istenmeyen sorular geçilerek yerine kaynak kişinin aktardığı bilgilere uygun sorular sorulmuştur. Bu doğrultuda, beyit sayısı arttırılabilir ya da azaltılabilir. Ancak bu çalışmanın kapsamı için seçilen beyitlerde sorulan sorulara alınan cevaplar yeterli görüldüğü için çalışma 12 beyit ile sınırlandırılmıştır. Aşağıda kaynak kişilerin Yahyâ Efendi ve Külliye hakkındaki verileri aktarıldıktan sonra bu verilere uygun *Divan*'dan seçilen 12 beyit, beyitlerin günümüz Türkçesi, şerhi ve yine kaynak kişilerin yorumları verilmiştir.

⁴ Birinci yönü; kültürün biyolojik ve mecburi ihtiyaçlar kısmıdır. Bunlar metabolizma tarafından belirlenen, örneğin; ısınma, üreme, barınma... vb. gibi. (Malinowski, 1992: 36).

1. Muhabbet:

Yahyâ Efendi Külliyesi beş asırdan beridir ziyaret edilmektedir. Yahyâ Efendi, kendi döneminde de sevecen, müşfik ve müsamaha sahibi (Vassaf, 2011:120) bir insan olduğu için seveni ve ziyaret edeni günümüze değin olmuştur. Onun muhabbet anlayışı Yaradan'a olan muhabbetinden dolayı geniş muhteviyata sahiptir. Bir taraftan padişahla muhabbeti diğer taraftan da bahçesinde, tekkesinde çalıştırdığı kişiyle, ders verdiği talebe ya da sufiyle olan muhabbeti herkesi sevgi nazariyesiyle kuşattığının bir göstergesidir. Kaynak kişi, bunu şöyle yorumlamaktadır: "*Osmanlı zamanında hiyerarşi vardır. Yahyâ Efendi hem sultanların dairesinde hem de halkın dairesinde içindeki geniş muhabbetiyle var olduğu için günümüze değin insanlar tarafından da kucaklanmaya devam etmektedir.*" (KK-1) Kaynak kişi bu sayılan özelliklerin membainin ise, Yahya Efendi'nin Allah'a ve Peygamber'ine olan muhabbetinden ötürü (KK-1) olduğu şeklinde aktarmaktadır. Yahyâ Efendi Külliyesi, beyitte geçtiği üzere bir çeşit sevgi mektubu olarak ziyarete gelenlere muhabbetle kucak açmakta ve kişileri muhabbetle kuşatmaktadır. Bu muhabbetin kuşatıcılığını hissedenler sıklıkla buraya ziyarete gelmektedirler. Ayrıca Yahyâ Efendi sultanla yaşadığı problemten sonra haksızlığa uğramış olsa bile kalbindeki ilahi muhabbeti küçültmeden genişleterek günümüze değin taşıdığı için şimdi de yoğun ziyaretçi akınına sahiptir. Yahyâ Efendi Külliyesi ve Yahyâ Efendi'deki bu muhabbetin kaynağı nereden gelmektedir? Aşağıdaki beyitte bu muhabbetin kaynağına yer verilmiştir:

Hilâl-âsâ ki destûnde o penc engüşt-i sîmînün

Mahabbet-nâmedür gıyâ ki kabẓuñda birer barmak (G 47/2)

"Allah'ın kâinatta her varlığı kendisinde birleştirdiği muhabbetnâme, Hz. Peygamberdir. Hz. Muhammed'in elindeki gümüş kadar parlak beş parmağı, âdeta kabzasındaki yâni el ayasındaki birer muhabbet-nâmedir, birer sevgi mektubudur." Burada "muhabbet-nâme" kelimesinden kasıt; muhabbete dair ilimlerin, hakikatlerin yer aldığı dürülü bir kitaptır (Otyakmaz, 2019, 133). Yahyâ Efendi Divanı'nda "muhabbet" kavramı yalnızca bu beyitte geçmektedir. "Muhabbet" kelimesi, "hub" kelimesinden türeyip; "sevgi, aşk, seveda, dostluk, yârenlik, sohbet" (Ayverdi, 2010: 839) gibi geniş muhtevaya sâhip bir kelimedir. Ehl-i tasavvuf aşk için kullanılan kelimelerin anası ve esası olarak muhabbeti kabul etmektedir (el-Cevziyye, 2013: 28).

Bu muhabbet-nâmenin mekânlarından birisi de hayatını Hz. Peygamber'in yolunda yaşamış olan Yahyâ Efendi türbesidir. Bu beyti Yahyâ Efendi ve Külliyesi'nin işlevi açısından kaynak kişi şu şekilde yorumlamaktadır:

"Hz. Peygamber'deki muhabbetin devamı Yahyâ Efendi'de de mevcuttur. Onun kendisini sevdirmesinin en önemli özelliği bana göre müsamahasıdır. O da bir manevi silsileye sahiptir ve Hz. Peygamber gibi çok müsamahalı bir insandır. Huysuzu, zengini, kısıcası herkesi kucaklayan, çok merhametli, çok şefkatli bir insandır. Ben şahit oldum, ziyaretimi yaparken Amerika'dan bir Türk geldi. Adamın kıyafetinden bayağı zengin olduğu anlaşılmaktaydı. Ben de kendisiyle kısa bir sohbet ettim. Bana her Amerika'dan gelişinde buraya ziyarete geldiğini, çok sevdiği bir yakınıni ziyaret ediyormuş duygusunu yaşadığı için ve bu duyguyu sürekli yaşamak amaçlı her gelişinde burayı ziyaret ettiğini aktarmıştı. Bu ancak adamın Yahyâ Efendi'ye karşı muhabbetiyle açıklanabilir." (KK-1).

Ziyarete gelenlerin birçoğu Yahyâ Efendi'nin Külliyesi'nden etkilendiklerini ve mekândan ayrılmak istemediklerini ifade etmektedirler. Bu doğrultuda; zirvede olan Yahyâ Efendi'nin vazifeden azledilmesiyle maddi açıdan bir yokluğa düşmesi söz konusu olsa bile o içindeki muhabbetle yaptığı Külliye'nin günümüze değin ulaşmasını ve ziyaretçi akınına erişmesini sağlamıştır. Son olarak kaynak kişi Yahyâ Efendi'nin ve Külliye'nin sevilmesinin nedenini; Yahyâ Efendi'nin Hz. Peygamber'in yolunda bir hayat yaşamasından ötürü onun müsamahasından ve şefkatli duruşundan öğrendikleriyle herkesi mıknaş gibi çekmesine (KK-1) dayandırmaktadır.

2. Sevdâ:

Kaynak kişi Yahyâ Efendi'nin ilahi muhabbete yönelik işlevini kendisi cihetinden şu şekilde açıklamaktadır: *“Gönlümden Rabb'im sevgisini çıkarmamak için Yahyâ Efendi'yi ziyaret ediyorum. Rabb'im çok seviyorum, Rabb'im sevenleri de çok seviyorum. Yahyâ Efendi Rabb'im çok sevmiş. Türbeye gidince sanki Yahyâ Efendi elimi tutmuş, Rabb'im beni ağırlıyor gibi hissediyorum. Bizî birleştiren ise; sevdâ, Allah sevgisi.”* Çalışma esnasında diğer ziyaretçiler de başlarına ne zaman bir musibet gelse Yahyâ Efendi'ye gittiklerini, Külliye'de bedensel ve ruhsal olarak rahatladıklarını, mekânın hastalıklarına çok iyi geldiğini ifade etmektedirler (KK-2, KK-6, KK-10, KK-11, KK-12). Kaynak kişinin bu ifadeleri kapsamında kendisine Yahyâ Efendi'nin aşağıdaki beyti günümüz Türkçesi ve şerhiyle aktarılmıştır:

Göñül Hû'da fenâ mülkün koma sevdâsını cânâ

Çıkarmak Hû'yı göñülden yaraşmaz ehl-i imâna (G 80/1)

“Gönlünden hû mülkünün sevdâsını uzak tutarak, canını fena kılma! İman ehline hû'yu göñülden çıkarmak yakışmaz.” Sevdâ kelimesi sözlükte; “kuvvetli sevgi, aşk, muhabbet” (Ayverdi, 2010: 1094) anlamlarına gelmektedir. Allah, mümin kullarını çok sevmektedir. Kulun da bu sevdâya layık olması için gönlünde Hakk'a muhabbeti sürekli tutması gerekmektedir. Kaynak kişi Yahyâ Efendi'nin beytini: *“Göñül Allah sevdâsı ile olmazsa dünya mülküünün fenâlıkları ile uğraşır ve bu durum da insanın canını ve ruhunu yorar. Yahyâ Efendi bu gibi nasihatleriyle insanın gönlünde Hakk'ın daima var olması gerektiğini ifade etmiştir.”* (KK-2) şekilde yorumlamaktadır. Ayrıca kaynak kişi aktarımının devamında; Yahyâ Efendi'yi sıkıntılı bir sürecinde rüyasında gördüğünü, Külliye'nin; kendisi için psikoloji merkezi olduğunu aktarmaktadır. Ziyaretçiler açısından buna fenomolojik yaklaşımla bakılacak olunursa; “kendilerinde beşer üstü ilahi güç ve kudretlerin bulunduğu inanılan, birtakım mezarların, türbelerin ve mevkilerin (ağaç, su, dağ, taş vb. gibi) çeşitli amaç ve usullerle ziyaret edilmesi” sonucunda, insanları buralara çeken hususun onlardaki “manevi güç, feyz ve bereket” ya da kutsalın kişiyle inanca dayalı ritüeller vasıtasıyla temasa geçmesine dayalı faydasının dokunacağı inancıdır (Keskin, 1999, 186). Eliade'ye (1992: X) göre bu unsurlara gösterilen ilgi bir tapınma değil, kutsalın tezahürü olarak görüp benimseme, kabullenme ve saygı duymadır. Bu beytin Yahyâ Efendi Külliyesi'ne yönelik işlevi kaynak kişinin aktardığı üzere (KK-2); Yahyâ Efendi'den vesile olarak manevi güç, feyiz, bereket ve şifa geleceği ümidi ve beklentisidir.

3. Aşk:

Allah sevgisinin kuşatıcılığıyla hayatı boyunca hemdem olan Yahyâ Efendi, aşk kelimesini Divanı'nda sıkça dile getirmektedir. Bu bazen ilahi aşkı direkt aktardığı beyitlerle bazen de mecazi aşk üzerinden görülmektedir. İlahi aşk, "sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi" (Uludağ, 2005: 48) olarak geçmektedir. Yahyâ Efendi Külliyesi'ni ziyarete sıkça gelen kaynak kişi, insanın ilahi aşkı bulabilmesi için öncelikle kendi içindeki cevheri keşfetmesi gerektiğini (KK-3) vurgulamaktadır.

"Her insanda bir evliya olma potansiyeli vardır. Bir insanın yanı başındaki toprağın altında bir hazine olsa, o hazineyi almak için kazmayı vurma hamlesini göstermez ise, bir ömür gelir geçer, o hazine orada kalır ve ulaşamaz. İşte aynı bunun gibi, her insanın iç dünyasında öyle muazzam Yahyâ Efendi'nin de ifade ettiği gibi bir hazine, değer vardır. İnsan da ancak bunu kendi iç âlemine yaptığı yolculukla öğrenebilir. Bu yolculuk da ilahi aşkla mümkündür." (KK-3)

Kaynak kişinin bu yorumu ile Yahyâ Efendi'nin aşağıdaki beyti anlamsal olarak örtüşmektedir:

İşk-ı Şîrînile ten kûbunı şakke eyleyelüm

Yol açalum ola ki zâbir ola Şîrin'ümüz (G 37/2)

"Şîrin'in aşkı ile ten dağını yaralım, ondan yol açalım ki, Şîrin orada belki zuhur eder." Beyitte Ferhat ile Şîrin'in hikâyesine telmih vardır. Mecazi aşkın mazmunu olarak sıkça geçen Ferhat ile Şîrin'den kasıt burada, Ferhat olan dervişin tasavvuf yolculuğunda Hak aşkıyla beden cisminden vazgeçip hakiki Şîrin'e yani Allah'a vuslat için çabalamasıdır. Âşık mecazi aşkıya ten yükünden kurtulamaz ise aşk yolunun yolcusu olamaz. Divan edebiyatındaki âşık modeli de buradaki gibi; sevgilisini sürekli düşünen, onun için yaşayan kendi varlığı nedir bilmeyen bir insandır. Çünkü âşığın, sevgili için yaptığı fedakârlıklar ancak onu vuslata erdirecektir. Bu hem mecazi hem de ilahi muhabbet de böyledir. Kaynak kişi bu beyitteki ilahi aşka ulaşılması için Yahyâ Efendi'nin bu zorlu yolda kişinin cevherini bulabilmesine vesile olan kişilerden birisi olduğunu (KK-3) ifade etmektedir. Yahyâ Efendi'ye ziyaret; kişinin cevherini bulabilmesine yardımcı olmakla birlikte kişideki ahlaksal, manevi ve psikolojik işlevlerin keşfedilmesine katkı sağlamaktadır. Yahyâ Efendi'nin hayatını ve beyitlerini okuyanlar; ilahi muhabbetin güzelliğiyle hayatlarında edep ve tefekkür çizgisini iletletmektedirler.

Yahyâ Efendi Külliyesi'ni sıklıkla ziyaret eden diğer bir kaynak kişi de şunları aktarmaktadır:

"Arkadaşıma yakın zamanda söylemişim, her şehrin her semtin bir manevi sultanı vardır. Benim için Yahyâ Efendi, oturduğum semtin, boğazın, boğazda gelip geçen gemilerin sultanıdır. Zamanında bir hocamdan dinlemişim. Büyük insanlar yaşarlarken bu âleme tasarrufları kılıçtaki kın gibidir. Bu âlemde göçtükleri zaman ise, o kılıçtan kınları çıkar ve âleme asıl o zaman tasarruf etmektedirler. Bu Hz. Peygamber, ehl-i beyt ve sahabeler için geçerli olmakla birlikte onların yolundan giden Yahyâ Efendi için de geçerlidir." (KK-4).

Ayrıca kaynak kişi ziyarete her zaman, her hâlde (hastalıkta, sağlıkta, varlıkta, yoklukta) geldiğini, bu muhabbet hallerinin sırrına erip, iki girip bir yanmaya vasil olduğunu ifade etmektedir. Yahyâ Efendi Külliyesi kaynak kişi için sonsuzluğa açılan bir kapı olmakla birlikte o kapının

duvarlarında Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Ömer ya da ehl-i beytin Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in isimlerinin de yer aldığını söylemektedir. Bu aktarımlara uygun Yahyâ Efendi’nin beyti ise şudur:

Geliþ meydan-ı ‘aşk içre ‘alemler dikdi dört server

İrişen rub ‘ı meskûna bulardan nakl-i fetvâdur (G 18/3)

“Dört server gelip aşk meydanının içine alemler dikerek hayatını sürdürenler için, kesin hükümler belirlemişlerdir.” Burada dört server ile dört halife ya da ehl-i beyt kastedilmiş olabilir. “Dört serverin aşk meydanında oluşturdukları düzen, dünya hayatı için kesin olan hükümleri içermektedir. Onların bu dünyada, aşk meydanının içine bayraklar, nişanlar dikmeleri, aşk meydanı için gösterilmesi gereken göstergelerin yücesini gösterip insanlık için mühür vazifesi görmeleri kaynaklıdır. Aşk meydanı her yığidin ortaya çıkabileceği bir meydan değildir. Bu meydanın cihadı en büyük olandır ve bu cihadı dört server ya da ehl-i beyt nişan olarak örnek şekilde dikmiştir.” (Otyakmaz, 2019, 137)

Onlar, Hz. Peygamber’in aşk meydanı içindeki vazifesini devam ettirmişler, bu âlem, onların intizamı ile devam etmiştir. Kaynak kişi; Yahyâ Efendi Külliyesi’nin ziyaretçilere, o dört serverin yaktığı aşk ateşini en güzel şekilde yansıttığını (KK-4) aktarmaktadır.

Tasavvufta kişinin kendisinde gördüğü her şeyi, kendisinden değil, Allah tarafından olduğunu bilmesine “fenâfillâh makamı” denilmektedir. Bu makam kişinin nefsini terbiye etmesi ile gerçekleşmektedir. Yahyâ Efendi bu yolculuğunda kendisine rehber olarak aşkı tercih etmiştir. İlahi muhabbet ve aşka sahip kişi de herkesi olduğu gibi kabul edip kimsenin gönlünü kırmayarak gönül hanesinde herkesi kucakladığı için ölmeden evvel ölen kişidir. Bu ilim, medresede okunarak kazanılmaz, kesbî değil vehbîdir. Kaynak kişi bunu şöyle anlatmaktadır:

“Yahyâ Efendi zamanında Hakk’a nasıl bir teslimiyetle ve muhabbetle bağlandıysa bu Külliye’de o muhabbetin huzurunu iliklerimize kadar hissediyoruz. Ben yıllardır buradayım. Burası evim, yurdum, ana-baba ocağım gibidir. Ne zaman kalbim daralsa Yahyâ Efendi’nin türbesinin yanına gider, ağlar, dertleşirim ve rahatlarım. Huzur bularak kalkıp giderim. Bunun nedeni Hak’tan gelen ilahi muhabbetin burada vücut bulmasıdır. Bu da okullarda öğretilmez. Ancak yaşanılarak öğrenilir.” (KK-5)

Yahyâ Efendi bu içeriği şu beytiyle doğrulamaktadır:

Ders-i ‘ışkı biz fenâ sahnında tekmiîl itmişüz

Sanmañuz seyr-i Semâniyye’yle tahsîl itmişüz (G 36/1)

“Aşk dersini fena medresesinde tamamladık. Semaniye Medresesi’nde aldığımız ilimle aşk dersini tamamen erdirdiğimiz sanılmasın.” Yahyâ Efendi müderris olduğu için, medreselerde aldığı ilimlerle aşk dersini tamamlamadığını, fena gibi tasavvuf ilimleriyle aşk dersini tekâmüle erdirdiğini söylemektedir. Kaynak kişi de bu ifadeleri destekler mahiyette, Yahyâ Efendi’nin hayatı boyunca yaşadığı ilahi aşk derslerinin ziyaretçilere malum olduğunu aktarmakla birlikte (KK-5) Yahyâ Efendi’nin hayatı boyunca yaşadığı ilahi aşk derslerinin ziyaretçilere şu şekilde yansıdığını özetlemektedir: “Külliye, rahatlama ve arınma yeridir. Yahyâ Efendi biz ziyaretçileri muhabbetle kucakladığı için burası bizim yuvamız ve dualarımızın kabul olduğu bir mekândır.” Toplu ortamda yapılan ibadetler, sosyal

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

bütünlüğü sağlama, kolektif bilinci geliştirme ve kişiye sosyal varlık olma bilincini kazandırma gibi hususlar katmaktadır. Kişi bu ziyaretlerde psikolojik olarak da yalnızlıktan kurtulma, mutlu ve güvende hissetme ben yerine biz şuuru kazanma gibi eğilimlere de sahip olmaktadır (Sancaklı, 2018: 16).

Tekke şiiiri, yoğun anlam katmanlarına sahip, coşkulu ve heyecanlı (Bilgin, 1995: 78) dinî-tasavvufî his ve fikirleri yansıtan söylemlerdir. Tekke şiiirinde “hû” redifli şiiirlere sıkça yer verilmekle birlikte tekke musikisinin icrasında şiiirlerin sonuna “hû diyelim, yâ hû, hû efendim hû” gibi ilaveler de yapılmaktadır (Tatçı ve Kurnaz 2016: 18). Buradaki “hû” ifadesi, âşıkların zikir esnasında kalplerinin daha çok muhabbetle zikretmesini sağlamakta ve zikir meydanlarını âdeta coşturmaktadır. Ziyaretçilerden birisi bu zikirler için şunları aktarmaktadır: *“Tasavvıftaki aşk makamlarında zikirle ilerleyen insan o makamlarla makamlarır, o makamın sahibi olur. Bu mekândaki hissîyatım; Yahyâ Efendi aşk makamında nasıl bir ilerleyiş kat ettiyse burada Allah’a yapılan zikir insanın kalbini ilahî muhabbetle diriltmektedir. Bu insanın tüm hayatına aksetmektedir.”* Bu hû ifadeli örneklerle Yahyâ Efendi’nin beyitlerinde de rastlamaktayız. Örneğin:

Gönlümüzde yir idelden ‘ışk[ı] hınuñ Hak bilür

Dönmezüz meydân-ı Hû’dan ehl-i meydân olmışuz (G 38/3)

Yahyâ Efendi burada, “Gönlümüzde kanlı aşkın yer edindiğini Hak bildiği için meydân-ı hû’dan, ehl-i meydân olduğumuz için artık dönmeyiz.” demektedir. Meydân-ı hû’dan kasıt tekkedeki meydân zikridir. Meydân zikrini dervişler ayakta, halka şeklinde ve dönerek yapmaktadırlar. Devrân zikrinde âşık kendisini ihlâs ve ihsan ile Allah’a verdiği için “Onlar ayaktayken Allah’ı anarlar” (Âl-i İmrân 3/191) ayetine telmih vardır. Hû zikri, kişinin bedenini sağdan sola götürmesi ve zikri kalbe yönlendirerek sesli şekilde yapmasıyla gerçekleşmektedir. Devrânın sonu yine hû zikriyle bitmektedir (Tatçı ve Kurnaz, 2016: 16-17). Yahyâ Efendi’nin bahsettiği kanlı aşk; aşk derdinin, gamının yoğun şekilde yaşanmasına bağlı olarak ortaya çıkan şiddetli aşkın tezahürüdür. Kaynak kişi: *“Yahyâ Efendi beytinde ifade ettiği üzere kendisi Allah muhabbetiyle meydân zikrinin içinde zikirle öyle bütünleşmiş ki, kendisi meydân hale gelmiştir. O, bu meydânın zikrini yaşar hale gelmiştir.”* (KK-6). Ayrıca kaynak kişi, Yahyâ Efendi’nin kendi yaşadığı devirde ilahî aşka yönelik örnek bir hayat sürdüğünü, müderrislikten azledildiği zaman bunu sabırla ve Allah’a olan aşkıyla aştığını, ziyaretçilere de bu örnek yaşamının tesir ettiğini (KK-6) de eklemektedir.

Ziyaretçi gözünden Yahyâ Efendi: *“Yahyâ Efendi aşk meydânı olan gönlünde türü türlü ateşler tutuşturmuştur. İlahî aşk, çetindir. Onun buzuruna her gidişimde, yaşadığım zorluklara rağmen kendimi orada kaybedişimle birlikte kalbimi zorlayan meselelerden uzaklaşarak ortamın buşusu sayesinde gönlüm feraha erişmektedir.”* (KK-7) bu şekilde tanımlanmaktadır. İlahî aşkın zorlu bir yolculuk olduğuna dair:

Müderris dürlü dürlü nâr ile meydân-ı ‘ışk içre

Tutuşduğun gören eydür zeber-dest pehlevân ancak (G 44/5)

“Müderri’sin, aşk meydanında türlü türlü ateşlere tutuştuğunu gören ‘bu usta bir pehlivandır ancak’ der.” “Burada ‘pehlivan’ kelimesi ile kahraman, yiğit, hünerli, galip insan kast edilmiştir. Çünkü pehlivan olan kişi, güreşi yenmek için çokça mücadele verir ve ter döker. Kahraman pehlivan olarak anılması kolay olmaz. Yahyâ Efendi, kendisini bu aşk meydanında anlayacak kişinin pehlivan olduğunu söylemektedir.” (Otyakmaz, 2019, 139) Aşk meydanı çetindir, ateşlidir. “Muhabbet ateştir, yakıtı ise sevenlerin ciğerleridir” (Sülemî, 2017: 79). Tasavvufta aşk, yakıcı özelliği ile ateşe sıkça benzetilir. Pehlivan da meydanda güreşirken muzaffer olabilmek için ateşe girmiş gibi mücadele içindedir. Yorulur, düşer, kalkar ama yenmek için sürekli yoluna devam eder. Kaynak kişiye bu beyitle ilgili olarak ilahi aşkı yansıtan Yahyâ Efendi’nin ve Külliyesi’nin kendisine neleri hatırlattığı sorulduğunda: *“Hazreti insan olma yolculuğumda, düşmeden, canım acımadan, ağlamadan gülmenin şükürünü ve sonundaki hayrını göremediğimi, Yahyâ Efendi’nin beyitte pehlivan olarak bahsetmesi gibi, teslimiyetin bu hayat yolculuğunda ilahî aşkı her defasında tazelediğini bana bu mekân hatırlatmaktadır.”* (KK-7) şeklinde yorum yapmaktadır.

Aşk, yaratılışın kaynağı, muhabbetin son merhalesidir. Hak aşkı ile mertebelenen insanın kalbi her şeyden hoşnut olarak rıza makamındadır. Yahyâ Efendi, muhabbet makamlarında adım adım ilerledikçe aşkın mârifet tecellileri ile hemhâl olduğu için hâline, yaşadığı imtihanlara razıdır. Bu da Yahyâ Efendi de ruh, beden ve kalp bütünlüğünün selamete ve saadete erişmesine vesile olmuştur. Ziyaretçiye yukarıdaki sorular sorulmuş, karşılığında şu cevaplar alınmıştır: *“Yüreğimde Yaradan’ın, Hz. Muhammed’in aşkı, huzuru ve manevi bolluğunu yeşertme ihtiyacı hissettiğim zaman bunu Yahyâ Efendi’ye ziyaret yaparak gidermeye çalışırım. Bu ziyaret maneviyatımın daha da derinleşmesine, ibadetlerimden ve dualarımdan emin olma hissini tüm hücrelerimde yaşamama vesile olmaktadır”* (KK-8). Ziyaretçilerin birçoğu Yahyâ Efendi’ye ziyaretle Hz. Peygamber’e olan özlemlerini de giderdiklerini ifade etmektedirler. Yahyâ Efendi, Hz. Peygamber’e olan muhabbetini ise şu beyitle açıklamaktadır:

İşk nesîmi kuy-i yârûn dem-be-dem bîyün virür

Hak hatardan saklaya işledi gâyet rif’atüm

“Aşk rüzgârı, yârin bulunduğu yerin daima kokusunu verir. Hak hatalardan saklasın ki, makamım iyice yükseldi.” Burada rüzgâr mazmunu vardır. Nesim, seher ve sabah vakti hafif esen bir rüzgârdır. Sevgilinin kokusunu taşımakla görevli olduğu için haberci olarak kabul edilir. Âşık, nesim ile sevgilisinden haber alır (Pala, 2002: 370). Yahyâ Efendi burada ilahi aşktan bahsettiği için, sevgili ile de kastettiği Hz. Peygamber olabilir. Hz. Peygamber aşk yolunun baş temsilcisi kabul edildiği için aşk rüzgârı, onun kokusunu Yahyâ Efendi’ye sürekli getirmektedir. Burada kokudan kasıt ayrıca tasavvufi planda haber olarak da değerlendirilebilir. Aşk rüzgârı, Hz. Peygamber’in haberini Yahyâ Efendi’ye getirendir. Kaynak kişi bunlara ek olarak: *“Hz. Peygamberime olan aşkım ve maneviyatım Yahyâ Efendi’ye yaptığım ziyaretlerimle bütünleşmektedir. Türbeden ayrılırken Hz. Muhammed’e olan aşkımdan ötürü ruhum ve bedenim beni tefekküre, şükre ve merhamete yöneltmektedir. Yaşadığım şehirde Yahyâ Efendi Hazretlerini ziyaret edebilme nimetine nail olduğum için daimî şükrediyorum.”* (KK-8) şeklinde yorum yapmaktadır. Diğer bir kaynak kişi bu ifadelerle şunları eklemektedir: *“İman ve marifetullahtan sonra en yüce makam muhabbettir.*

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

Evlîyaların ilahi muhabbetle tarif edilemez bir ruhani lezzet yaşadıklarını ve bu lezzeti tüm dünyevi makamlardan üstün tuttuklarını anlamaktayız” (KK-9).

Yahyâ Efendi beyitlerini muhabbetin yüce makamı olan aşk makamının tecellileriyle kalpten kalbe bir yol vardır bilincine göre dile getirmiştir. Kaynak kişi türbeye ziyareti ilahi muhabbet tesirlerine bağlı olarak şöyle yorumlamaktadır:

“Bir sesin, bir dürtünün, bir kokunun, bir gizemin, bir seferin hikâyesidir Yahyâ Efendi'ye ziyaret. Gönül işareti, huzurun çekimi, kalbin gülümsemesi, ayakların sefasıydı Efendi'yi ziyaret. Aşkın ateşinin yaktığı kokusunun, tekkenin her zerresine sindiği ve bir yolla kendisine gelenin habercisi olduğu sırrı muhabbeti Efendi'yi ziyaret.” (KK-9)

Bu kaynak kişi, Yahyâ Efendi'ye adım adım ilahi muhabbet ışığında gidişin hikayesini aktarmaktadır. Yahyâ Efendi'nin aşağıdaki beyti de kaynak kişinin bu ifadelerini destekler mahiyettedir:

Adım adım pây-e-i 'ışka basaldan hatvetüm

Hamdii li'llâh gün-be-gün durmayup artdı devletüm

“Adım adım aşkın derecesine bastığımdan beri, şükür ki, günden güne saadetim, sevincim artmaktadır.” Kaynak kişi bu beytin içeriğine yönelik şu yorumları yapmaktadır:

“Rahman aşk adımlarının her mertebesine ayrı bir yüz, her yüzde ayrı bir güzellik, her güzellikte ayrı bir aşk gösterirken Yahyâ Efendi'yi ilahi aşkıyla sararıp soldurmuş, yoğurmuş ve kendinde buldurmuştu. Bu yüzden gün be gün Yahyâ Efendi'nin şükrüne yönelik mutluluğu artmıştır. Artık Yahyâ Efendi'ye neden geldiğimi kendime sormuyorum. Anlıyorum ki, aşkın biricik çaresi yanmaktan geçmektedir. Yanıp da Yahyâ Efendi gibi sırra ermek ve o ilahi aşktan bir yudum içmektir.” (KK-9).

Beyitlerde Yahyâ Efendi'nin ilahi muhabbete yönelik yorumları kaynak kişilerin yorumlarıyla genel olarak örtüşmektedir. Yahyâ Efendi Külliyesi manevi bir mekândır. Türbe ziyaretleri genellikle, manevi ya da maddi maksadı karşılamak için yapılmaktadır. Manevi amaçlı ziyaretlerin ziyaretçiler tarafından; “sadece orada dua etmek, Allah'ın rızasını kazanabilmek, ibadet etmek, sevap kazanmak, ruhen bir rahatlama duymak, türbede medfun bulunan kişiye duyulan minnettarlık sebebiyle ona karşı bir vefa borcunu yerine getirmek, manevi bir haz ve feyiz almak amaçlı” yapıldığı (Yılmaz, 2016: 550) aktarılmaktadır. Yahyâ Efendi Türbesi'nde görüşülen bir kaynak kişi bu amaçla birçok türbe ziyaret ettiğini, Yahyâ Efendi Külliyesi'nin kendisi için özel olduğunu, bir yolculuğa çıkmadan ya da hayatıyla alakalı alacağı bir karardan önce bu mekânı ziyaret ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Yahyâ Efendi yaşıyormuş gibi türbe ziyaretiyle duasını almaya dikkat ettiğini, diğer türbelerde hissedilen uhrevî hissiyatlardan farklı olarak buraya ziyaretle yaşayan insanların evine misafir olmuşsun hissiyatına eriştiğini (KK-12) aktarmaktadır. Bu hissiyatlar manevi amaçlı yapılan ziyaretler içindir. Ziyaretçiler, bu hissiyatın kaynağını da Yahyâ Efendi'nin yaşadığı sürece ilahi muhabbetle hemhâl olmasına bağlamaktadırlar. Yahyâ Efendi aşağıdaki beytinde bu ifadeleri özetlemektedir:

Âteş-i 'ışkedir ulaşmış bu Müderris subteye

Tutuşur gitmezse ger tağlara seyrândan yana (G 1/5)

“Ey Müderris! Bu medrese öğrencisine aşk ateşi ulaşmıştır. Eğer dağlara çıkıp seyran etmezse tutuşur gider.” Dağlara gidip seyran etmek tefekkür etmektir. Aşkın makamları aşığı yakmak ile mükellef olduğu için bu ateşin artması insanda farklı hâlleri meydana getirmektedir. “Aşk, dünya yaratıldığından beri hep vardır. Aşk şahının yoluna dert ve gam konmuş, âşık da her zaman o dert ve belalarla iç içe olmuştur. Aşk yolu, dertsiz ve gamsız geçilemez.” (Kazan, 2010: 360). Kişide aşırı sevgi olursa; akıl kaybolur, gam, keder, hüzn, endişe, özlem, iştıyak hali süreklilik arz eder. Âşık bu halleri aşkın ateşinden dolayı yaşamaktadır. Seven sevdiğinin hükmü ile yaşar durumuna kendisini teslim eden âşık bu durumda kendisini yönetemez hale gelir. Aşığın kalbine egemen olan Hak olduğu için âşık da O’nun buyruğu ile hareket etmeye başlar. Bu niyetlerde ve hallerde olan kulu kendisine çeken yine Allah’tır (İbnü’l-Arabî, 2017: 212-213) şeklinde yorum getirilmektedir. Sufi bu yaşadıklarından dolayı halvete, yani yalnızlığa çekilmek ister. Aktarılan beytin içerdiği anlamı kaynak kişi şu ifadelerle desteklemektedir:

“Beşiktaş’ın muhteşem manzaralı ve manevi havasını Külliyesi’ne tırmanırken hissettiğim zat, Yahyâ Efendi. Onu düzenli ziyaret ederim. Bu beyitle, ziyaretlerimde yaşadığım hissiyat âdeta bütünleşmektedir. Rüyamda gördükten sonra O’nun yeri ben de apayrı oldu. Allah’la olan muhabbeti, bizlere yol gösterip ışıktan tutan, Allah’ın rızasını gözetken, ilahi aşka ulaşmış Müderris...” (KK-10).

Ayrıca diğer bir kaynak kişi; “*Yahyâ Efendi, ilahi aşkın ateşinde bu kadar şiddetli yanmasaydı ziyaret edenler tarafından bu mekân bu derecede etkili olmazdı.*” (KK-11) şeklinde bir yorum da getirmektedir.

Kaynak kişi aşkı: “*Aşk, beden libasından sıyrılıp rubu aşkın ateşine teslim etmektir. Aynı bir demircinin demiri dövmesi gibi, aşkın elinde dövülmek ve şekil almaktır. Aşk yolunda yine aşk için can vermektir.*” (KK-10) olarak tanımlamaktadır. Âşıklar için gerçek âşık olup olmadıklarının ispatı can vermektir. Yahyâ Efendi’de aşk ile can vermeyi imanın makbulü olarak kabul etmektedir:

*Gel Müderris sühte ol bil nâr-ı aşkuñ kadrini**İşk ile cân vireliüm makbûl ola imānumuz (G 39/6)*

“Gel Müderris, âşık olarak aşk ateşinin kıymetini bilenlerden ol. Aşk ile can verirsen de iman makbul olur.” Bir kimse ilahi aşkın makamı ile manevi güzelliklere kavuştuğu için ona bunu kavuşturan aşk ateşinin kıymetini bilmesi gerekir. Aşk ateşinin insanı kuşatmasının nedeni, Allah’ın insana ruhundan üflemesinden ötürüdür. Çünkü muhabbeti insana ilk öğreten Hak’tır. Hak, insanı yaratırken kendi isim ve sıfatları ile kuşatmıştır. İnsan, bu isim ve sıfatlarla muhabbeti öğrenir, onunla ahlaklanır ve muhabbet insanı kuşatmaya başlar. Muhabbetle kuşatılan insan bu sevgiden ötürü her varlığı sevmeye başlar. İnsan Allah’ı severken muhabbeti ilerledikçe onu müşahade etmeye başlar. Bu müşahade insan bedeni için bir çeşit gıda gibidir. İnsan bu gıda ile hayata tutunmakta, büyüyüp gelişmektedir. İnsan bu güzel hislerde ilerledikçe her şeye daha bilinçle baktığı için Allah’a karşı muhabbeti de bilinçli şekilde şiddetlenmeye başlar. Özlem, şevk birleşir ve vuslata olan heyecan daha çok artar (İbn’ül-Arabî, 2017: 180). İnsan, aşk makamındaki hakikatleri idrak edip, aşkın ateşinde yürüdükçe Hakk’a vâkıf olur. Kaynak kişi de bu ifadeleri destekler mahiyette:

Yahyâ Efendi Külliyesi’ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı’ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

“Yahyâ Efendi gibi Hak aşığının huzuruna girdiğimde, var olan ilahi aşktan ötürü içimi bir heyecan, huzur ve hüznün kaplamaktadır. Huzur ve heyecan, Allah aşkıyla bütünleşen birinin mekânına kabul edilmek, hüznün ise, dışarıda dünyayla meşguliyetten kaynaklanan muhabbetten uzak kalma durumudur. Mekân; beklenti ve isteme yeri değil, teslim olma ve ne ikram edilirse eyvallah muhabbetine nail olma yeridir.” (KK-11)

Kaynak kişi ayrıca Yahyâ Efendi gibi ilahi aşka teslim olan kişinin, demircinin dövmesiyle, yani yaşadığı sıkıntı ve imtihanlar neticesinde sabırla mest olacağını, demirciye değil de hakikate teslim olacağını, sevenin de sevilenin de sadece Allah olacağını (KK-11) ifade etmektedir.

Yahyâ Efendi yaşadığı sürece aşk devrinde merhaleler aldığını yukarıdaki beyitleriyle ifade etmektedir. Ziyaretçilerden birisi, Yahyâ Efendiyi sıkça ziyaret ettiğini, pazar sabahları Külliye’deki zikirle gittiğini, huzurunda bulunmaktan maddi ve manevi olarak huzurlu bir şekilde doyuma ulaştığını (KK-12) aktarmaktadır. Ayrıca kaynak kişi şunları ilave etmektedir:

“Yahyâ Efendi Hazretleri’nin türbesi gibi çok türbe ziyaret ederim. Gittiğim çoğu türbedeki evliyanın değerinde başka insanlar gelmeyecekmiş hissiyatına kapılırım. Yahyâ Efendi gibi ilahi muhabbetle kendilerini Allah’a adanmış insanlar yaşamışlar ve onlar bu yolda son insanlar gibi düşünürüm. Tabiki vardır, çok güzel insanlar. Ben de yaşayan güzel insanları sıkça ziyaret eder, dualarını alırım. İfadelerim yanlış anlaşılmasın. Bu ziyaret yerlerinde hissiyata vesile olan ve yaşayan insanları bulmak artık çok zor. Eyüp Sultan Hazretleri, Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri, Abdülfettah Bağdadi Hazretleri ve buranın maneviyatı gibi mekân az bulunmaktadır. Çoğu türbedarla konuştuğumda da o evliyanın yollarının aynı şekilde devam etmediğini ifade etmektedirler.” (KK-12)

Ziyaretçinin bu yorumuna ilişkin Yahyâ Efendi de beytinde kendisinin aşk yolunun sonuncusu olduğunu, kendisinden sonra hırkasını giyecek kimsenin olmadığını ifade etmektedir:

Devr-i ‘ışkuñ ben Müderris hâtemü’l-‘uşşâkıyam

Geyemez kimse soñumda hırkam ile kışvetüm (G 67/1-3)

“Ben Müderris! Aşk devrinin son aşığıyım. Ben ölünce kimse hırkam ile elbisemi giyemez.” Devir kelimesi; bir şeyin aslına rücu etmesidir (Uludağ, 2005: 105). Tasavvuftaki yolculuk sufinin, dünya hayatında kalbiyle yaptığı manevi seyahattir. Seyrü sülûkte⁵ olan sûfiler aşk yolunda farklı devirlerden geçerler ve Hak ile olan yolculuklarını tamamlamak için nefisleriyle sürekli mücadele ederler. Bu mücadele sonucu Allah’a yaklaşan veli kullar, manevi hâllere bağlı olarak bir ya da birden fazla devrin yani makamın içerisinde yer alabilmektedirler. Örneğin; aşk devri, ilim devri, sefer devri vb. gibi. Yahyâ Efendi de bu seyrü sülûk yolculuğunu tamamladığını bildirmektedir. O, aşk ekseninde yer alan âşıkların hâtemiyim derken: “Aşk makamlarını kat edip bu makamları nihâyete erdirenim” demektedir. Ölünce de hırkasını kimsenin giyemeyeceğini söylemiştir (Otyakmaz, 2019: 141). Kendisinden sonra hırkayı giyen kimse yok ise, tekkenin şeyh silsilesinin devam etmeyeceğine dair işaret ettiği anlamı çıkarılabilir.

⁵ Arapça “girmek ve gitmek” anlamlarına gelen bu kelime; bir şeyhin gözetiminde Allah’a vuslat ve ölmeden evvel ölmek amaçlı çıkılan manevi yolculuğun adıdır (Cebecioglu, 2014: 237).

Sonuç

Müderri; sufiliği, şairliği, zahir ve batın ilmine olan vakıflığı ile nevi şahsına münhasır bir kişiliktir. Yahyâ Efendi'nin birçok ilmi dallarda mükemmel olduğu ayrıca tıp ilmine de vâkıflığı aktarılmaktadır. O bir müderri ve mürşittir. Sosyal hayatta talebe yetiştirmeye ve dergâha misafir kabul etmeye devam ettiği için beyitleri de bu sebeple hem gündelik hayattan hem de manevi yolculuğundan ötürü dinî ve sosyal hayat içeriklidir. Sosyal hayatta yaşadığı haksızlıkların, üzüntülerin, sevinçlerin, mutlulukların vb. durumların yansımalarını ilahi muhabbet düşüncesi üzerinden beyitlerinde görmekteyiz. 12 beytinde görüldüğü üzere, tasavvufta yer alan muhabbetle ilgili derin konuları anlaşılır bir şekilde aktarmıştır. Yahyâ Efendi'nin *Divan*'daki ilahi muhabbete yönelik beyitleri gönüllerdeki muhabbet bilincinin artmasına yönelik bir aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Yahyâ Efendi, yaşadığı süreçteki olaylara göre, gönül pazarına düşen gazelleri yazmış ve okumuştur. O, birçok beytinde ve sohbetlerinde sürekli olarak ilahi muhabbetin kaynağının Hak olduğunu vurgulamakla birlikte usandığı dünya mülkünden kurtuluşun da ancak Allah'a kul olmakla mümkün olacağını vurgulamaktadır. Allah'ın ilmine talip olan sufi, kalbini dünya adına her varlıktan tecrit ettikçe, kesretten sıyrılıp vahdet ile buluştukça hakiki makam olan ilahi muhabbete erişmektedir. Allah'ın veli kulları, yeryüzünde Hakk'ın miratı olarak gezmişler ve o mirattan ilahi muhabbeti daim yansıtmışlardır. Kendini bilen, Yaratanını da bu şekilde bilmeye başlayan insanoğlu, Yahyâ Efendi'nin de ilahi muhabbet üzerine ifade ettiği şüirlerinde mârifet derecelerine bu bilinçle ulaşmıştır. Bu sebeple beş asırdan fazla zamandır ziyaretine giden herkes aradığı ilahi muhabbetin yansımalarını burada bulmaktadır.

Muhabbeti unutan insanların sığınak yeri, gönül yapıcı-onarıcı velilerinin türbeleri her yüzyıl insanlığa kucak açan mekânlar olarak vazifelerini sürdürmeye devam etmişlerdir. İstanbul'da ön plana çıkan bu ziyaret yerlerinden birisi de Yahyâ Efendi Külliyesi'dir. Kutsal şahsa bağlı kutsal mekânın kişilerin üzerinde bıraktığı tesire bağlı olarak Yahyâ Efendi Külliyesi, ziyaretçiler için sıklıkla tercih edilen bir yer konumundadır. Yahyâ Efendi'nin ziyaretçisi hiçbir zaman diliminde eksilmemiş, aksine artmıştır. Ziyaretçilerin Yahyâ Efendi Külliyesi'nde yaşadıkları ilahi muhabbete yönelik huzur ve mutluluk beyitlerin şerh yöntemiyle kendilerine aktarılmasından sonra da devam etmiştir. Burada kutsal mekânın işlevsellik algısı metin bağlamı şeklinde desteklenmiştir. Beyitlerdeki ilahi muhabbetin işlevi kaynak kişilerin gözlemlerine göre, ilahi muhabbetin Külliye'ye yansıması şeklindedir. Bunu düzenli ziyaret edenler inanç unsuruna bağlı yaşadıklarıyla ve rüyalarıyla açıklamaktadırlar. Beyitlerin mekâna bağlı işlevi ise, ziyaretçilerin duygu ve düşüncelerini yansıtıcı ve destekleyici olması yönündendir. Çoğu kaynak kişi, beyit şerhinden sonra, “evet, ben de ilahi muhabbet hakkında böyle düşünüyorum ama Yahyâ Efendi kadar güzel ifade edemiyorum. Yahyâ Efendi beyitleriyle ilahi muhabbeti çok güzel aktarmıştır.” şeklinde yorumda bulunmuştur. Bu kapsamda Külliye'ye gelen ziyaretçilerle yapılan halk bilimi saha çalışmasının yarı yapılandırılmış mülakat ve gözlem teknikleri (doğal-yapay) işlevsel yaklaşım metoduyla açıklanmıştır. Külliye'yi sıklıkla ziyaret eden şahıslar çalışma için öncelikli tercih edilmiştir. Bunun nedeni; *Divan*'daki beyitlerin ilahi muhabbete yönelik yoğun içerikte olmasıdır. Yahyâ Efendi'nin hayatı, tasavvufi kişiliği bilindiği taktirde beyitlerin anlamlarının açıklanması daha anlaşılır olmaktadır. Bundan ötürü, ziyarete gidip gelen şahısların Yahyâ Efendi'nin

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

hayatını araştırmış, onun hayatını bilerek Külliye'ye gelen kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Buna bağlı olarak ziyaretçiler; hayatları hakkında alacakları önemli bir karardan önce ya da uzun bir yolculuğa çıkmadan, yaşadıkları sıkıntılı süreçlerde, mutlu zamanlarında bu mekânı ziyaret etmeye dikkat etmişlerdir. Çalışma esnasında diğer ziyaretçiler de başlarına ne zaman bir musibet gelse Yahyâ Efendi'ye gittiklerini, Külliye'de bedensel ve ruhsal olarak rahatladıklarını, mekânın hastalıklarına çok iyi geldiğini ifade etmektedirler. Ziyaretçiler bu mekânı psikoloji-psikiyatr merkezi olarak görmüşlerdir.

Kaynak kişilerin genel aktarımına göre; Yahyâ Efendi'nin muhabbete yönelik yaşantısı ve yolu ilahi muhabbet içeriğindeki beyitler üzerinden XVI. asırdan günümüze kadar ziyaretçilere kutsal mekân algısı üzerinden psikolojik ve sosyolojik açıdan tesir etmeye devam ettiği gözlenmektedir. Düzenli ziyaretçilerin tasavvuf planında yaşadıkları manevi tezahürler Yahyâ Efendi'nin ilahi muhabbete yönelik beyitlerinin içerikleriyle örtüşmektedir. Bu sebeple beyitleri dinleyen kaynak kişiler ilahi muhabbete yönelik şerhleri destekler mahiyette veriler aktarmışlardır. Kaynak kişiler, yaklaşık 5 asırdan beri sürekli ziyaretçi yoğunluğuna sahip olan Yahyâ Efendi Külliyesi'ne arka planda Yahyâ Efendi'nin ilahi muhabbete, aşka yönelik yaşadığı derin ızdırapların, hüznlerin, sınavların ve merhametin yer aldığı süreçlerin sirayet ettiğini ifade etmektedirler.

Bu doğrultuda; beş asır öncesinde kurulan Külliye'nin geçmişten günümüze değin yoğun şekilde ziyaretçi profiline sahip olmasının nedenlerinden birisi, Yahyâ Efendi'nin kutsal-yüce şahıs olarak bilinip ziyaret edilmesidir. Külliye'yi ilk defa ziyaret eden kişiler türbede bulundukları zaman içerisinde derin bir hüznle birlikte ferahlık ve huzura kavuştuklarını ifade etmektedirler. Külliye'nin yoğun ziyaretçi profiline sahip olmasının diğer bir nedeni, Yahyâ Efendi'nin geçmişte yaşadıklarının izdüşümünün günümüz insanında bıraktığı tesirdir. Bu, kaynak kişilere aktarılan beyitler vasıtasıyla da gözlemlenmiştir. Kaynak kişiler, türbede yaşadıkları; kutsal arınmayı, huzuru, muhabbetle kuşatılmayı Yahyâ Efendi'nin beyitleriyle pekiştirmişlerdir. Yahyâ Efendi'nin ilahi muhabbete dair örnek yolculuğu, ziyaretçilere bir nişan olarak yol gösterici olmuştur. Yahyâ Efendi'ye ziyaret; kişinin cevherini bulabilmesine yardımcı olmakla birlikte kişideki ahlaksal, manevi ve psikolojik işlevlerin keşfedilmesine katkı sağlamaktadır. Kişinin özünü bulma yolculuğuna başlamasına vesile olan bir mekândır. Yahyâ Efendi'nin hayatını ve beyitlerini okuyanlar; ilahi muhabbetin güzelliğiyle hayatlarında edep ve tefekkür çizgisini ilerletmektedirler. Külliye'yi ziyaret edenler Yahyâ Efendi'den vesile olarak; manevi güç, feyiz, bereket ve şifa geleceği ümidi ve beklentisiyle ziyaret etmektedirler.

Teşekkür

Çalışmaya destek veren bütün kaynak kişilere hususen; Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Külliyesi'nde çalışanlara teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ahdî (2005). *Abdî ve Gülşen-i Şu'arâsı İnceleme- Metin* (Süleyman Solmaz, Haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Âlî, G.M. (2000). *Gelibolulu Mustafa Künhü'l- Abbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri-II* (Faris Çerçi, Haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Asa, M. (2003). Bir 16. yüzyıl Portresi Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XXVII/1, 131-160.
- Âşık Çelebi (2006). *Meşâ'irü's-Şuarâ-I* (Filiz Kılıç, Haz.), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Ens. Yayınları.
- Âşık Çelebi (2010). *Meşâ'irü's-Şuarâ-II* (Filiz Kılıç, Haz.), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Ens. Yayınları.
- Atâyî, N. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî's Şakâik, Nev'izâde Atâyî'nin Şakâik Zeyli I* (Suat Donuk, Haz.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ayvansarâyî, H. E. & Ali Satı E., Süleyman Besim E. (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmi* (Ahmed Nezh Galitekin, Haz.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ayvansarâyî, H. H. (2013). *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* (Ramazan Ekinci, Haz.), İstanbul: Buhara Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Kerim Can Bayar, Haz.), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bandırmalızâde, S. A. M. (1890). *Mecmua-i Tekâyâ*, İstanbul: Maârif Nezâreti Alim Matbaası.
- Bilgin, A. (2007). Osmanlılar, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 559-562.
- Bilgin, A. (1995). Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1, 61-82.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayınları.
- Çelebi, E. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1/1, 1/2, 2/1* (S. A. Kahraman-Yücel Dağlı, Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diler, B. (1980-1981). *Menkıbe-i Beşiktaşlı Yahya Efendi (k.s.)* (Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- el-Cevziyye, İ. K. (1991). *Medâricu's-sâlikîn Kur'anî Tasavvufun Esasları-III* (Adil Bebek, Muharrem Tan vd. Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eliade, M. (1992). *Kutsal ve Dindışı* (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.), Ankara: Gece Yayınları.

- Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki "İlahi Muhabbet" Kavramının İncelenmesi
- Gökyay, O. Ş. (1987). *Trabzonlu Birkaç Şair*, İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Sema Matbaacılık.
- İbnü'l -Arabî (2017). *Fütûhât-ı Mekkiyye-8* (Ekrem Demirli, Haz.), İstanbul; Litera Yayıncılık.
- İbrahim Efendi Peçevi (1992). *Peçevi Tarihi-1*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kazan, Ş. (2010). Şeyhülislam Yahya Divanında "Aşk"ın Anlam Çerçevesi, *Turkish Studies*, 5 (3), 336-367.
- Keskin, A. (1999). Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret, İnanç ve Uygulamaları, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 185-201.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2014). *Tezkiretü's Şuarâ, I-II* (İbrahim Kutluk, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâlî (2011). (Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Haz.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lowry, H. W. (1990). From Trabzon to Istanbul: The Relationship Between Suleyman the Lawgierand His Foster Brother (Süt Karındaşı) Yahya Efendi, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 10, 39-48.
- Mehmet Dâî (1651-1652). *Menakıb-ı Beşiktaşlı Yahyâ Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud no: 4604.
- Mehmed Nuri, (1895-1896). *Menakıb-ı Beşiktaşlı Müderris Yahya Efendi İbn-i Ömer El-Arabî* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.
- Mehmed Süreyyâ (1998). *Sicilli-i Osmanî*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Malinowski, B. (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi (Saadet Özkal, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Otyakmaz, H. (2019). *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve divânı'nda muhabbet kavramı*. (Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- Peçevî İbrahim Efendi (1992). *Peçevî Tarihi- I* (Bekir Sıtkı Baykal, Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Raif, M. (1896). *Mirât-ı İstanbul*, İstanbul: Maârif Nezâreti Celîlesi Yayınları.

- Sancaklı, S. (2018). Cami’de Cemaatle Namaz Kılmanın Dini, Sosyal ve Psikolojik Açıdan Önemi ve Etkisi. *Academic Knowledge*, 1(1), 1-18.
- Sevgen, N. (1965). *Beşiktaşlı Yahya Efendi Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri*, İstanbul: Tarih Dünyası Yayınları.
- Soysaldı, İ. (1998). Tasavvufta Aşk ve Marifet, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 187- 216.
- Sülemî, E. A. M. (2017). *Sûfîlerin Edepleri* (Cemal Aydın, Çev.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Şahin, H. (2013). Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 243-244.
- Tatçı M. & Kurnaz, C. (2016). *Türk Edebiyatında Hû Şiirleri*. İstanbul: H Yayınları.
- Tanman, B. (1990). *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tanman, B. (1994). *Düündün Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Yahya Efendi Tekkesi*, 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Tombul, E. (2014). *Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin ve İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Uludağ, S. (2005). Muhabbet, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 30, 386 388.
- Uyaniker, N. & Koç, A. (2019). Erikli Baba Tekkesi ve Toplumsal İşlevleri. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 17, 105-114.
- Uzel, N. (1978). Kanuni Sultan Süleyman Han’ın Sütkardeşi Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, *Hayat Tarih ve Edebiyat Aylık Mecmuası*, 14 (1), 88-91.
- Vassaf, H. (2011). *Sefîne-i Evliyâ- I-II* (Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2014). *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, Hayatı, Tasavvufî Şahsiyeti ve Dîvânı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yılmaz, E. (2016). Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri: Bilecik Örneği, *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2, 531-552
- Yüce, İ. (1993). *Beşiktaşlı Yahya Efendi hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kaynak Kişiler:

KK-1: Ergül Tan Yeniuyurt, 59, Üniversite, Emekli, Bakırköy, Görüşme Tarihi: 13.05.2019

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki "İlahi Muhabbet" Kavramının İncelenmesi

KK-2: Nejla Şen, 56, Ortaokul, Ev hanımı, Osmaniye-Bakırköy, Görüşme Tarihi: 13.05.2019

KK-3: Bekir Çetintaş, 44, Üniversite, Beşiktaş Yahya Efendi Camii İmam-Hatibi, Beşiktaş, Görüşme Tarihi: 13.05. 2019

KK-4: Beyhan Ergiri, 54, Yüksek Lisans, Tekstil Mühendisi, Sarıyer, Görüşme Tarihi: 13.05.2019

KK-5: E.D., 42, Lise, Yahya Efendi Külliyesi'nde çalışan, Beşiktaş, Görüşme Tarihi: 14.05.2019

KK-6: İsmail Güllü, 43, Üniversite, Yahya Efendi Külliyesi'nde çalışan, Beykoz, Görüşme Tarihi: 14.05.2019.

KK-7: Leyla Çelik, 50, Yüksek Lisans, Emekli, Tuzla, Görüşme Tarihi: 14.05.2019

KK-8: Nurhan Yorkan, 55, Üniversite, Ev hanımı, Bakırköy-Osmaniye, Görüşme Tarihi: 14.05.2019.

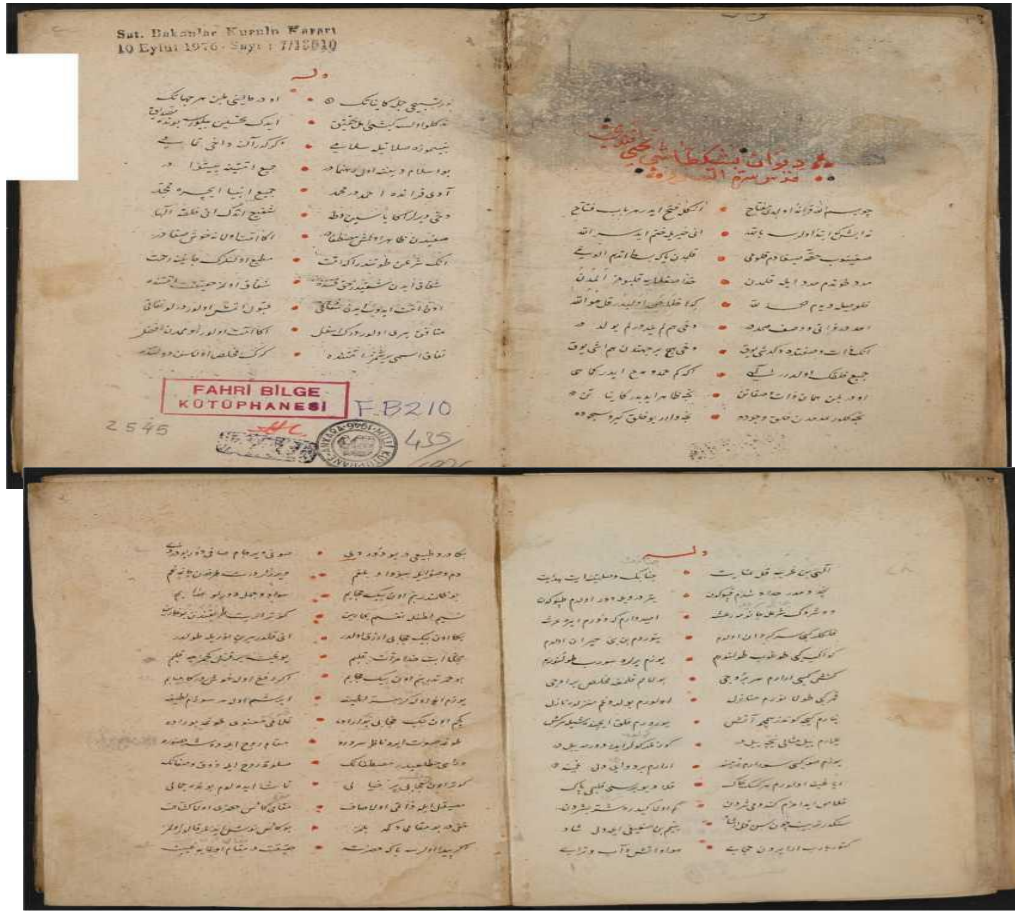
KK-9: Seher Gamze Suyabatmaz, 46, Yüksek Lisans, İBB çalışanı, Üsküdar, Görüşme Tarihi: 14.05.2019.

KK-10: Reyhan Aydın, 35, Yüksek Lisans, Uzman Psikolog, Bahçelievler, Görüşme Tarihi: 15.05.2019.

KK-11: Muhip Aydın, 52, Lise, Güvenlik görevlisi, Beylikdüzü, Görüşme tarihi: 15.05.2019.

KK-12: Fatma Aksoy, 44, Üniversite, Ev hanımı, Ümraniye, Görüşme Tarihi: 15.05.2019.

Fotoğraflar

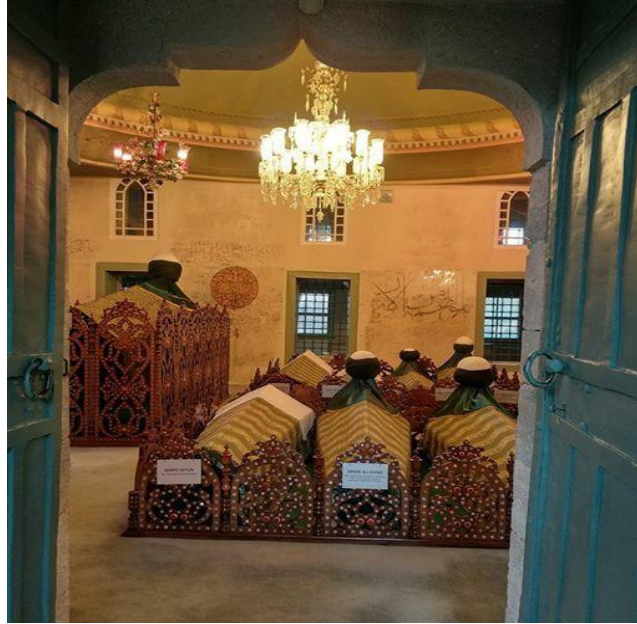
Resim 1-2: “Millî Kütüphane 06 Mil Yz FB 210” Numarada Kayıtlı Olan *Divan*’dan Örnek Varaklar 1b-3a

Resim 3: Yahyâ Efendi Külliyesi Vaziyet Planı (Hilal Otyakmaz Aydın’ın arşivi).

Yahyâ Efendi Külliyesi'ndeki Ziyaretçi Profili Ekseninde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Divanı'ndaki “İlahi Muhabbet” Kavramının İncelenmesi

Resim 4-5: Yahyâ Efendi Külliyesi Girişi (Hilal Otyakmaz Aydın'ın arşivi).

Resim 6: Yahyâ Efendi, Eşi, Oğulları, Dervişleri ve Tekkede Vazife Yapanların Kabirleri (Hilal Otyakmaz Aydın'ın arşivi).

Resim 7-8: Yahyâ Efendi Külliyesi Duvarlardaki El Yazılar (Hilal Otyakmaz Aydın'ın arşivi).

Yeni ve Eski Araştırmalar Işığında Beycesultan¹

Beycesultan in the Light of New and Old Research

Salih SARIOĞLU* – Hatice GÖNÜL YALÇIN**

Öz

Beycesultan Höyüğü, Denizli ilinin Çivril Ovası üzerinde yer alan, birbirine bitişik iki tepe hâlinde yükselen ve büyüklüğüyle dikkat çeken önemli bir arkeolojik yerleşimdir. Höyük, Batı Anadolu'nun tarihöncesi ve erken tarihi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Höyükteki ilk sistemli arkeolojik araştırmalar, 1956-1959 yılları arasında İngiliz arkeologlar S. Lloyd ve J. Mellaart tarafından yürütülmüş ve bu süreçte altı kazı sezonu gerçekleştirilmiştir. İlk dönem yapılan araştırmalar, özellikle Batı Anadolu'da Kalkolitik ve Tunç çağlarının anlaşılması ve dönemlerin kronolojik olarak tarihlenmesi açısından oldukça değerli veriler sağlamıştır. Bu çalışmalar sırasında, höyükte 40'tan fazla kültür tabakası saptanmıştır; fakat yapılan araştırmaların yöntemsel olarak sınırlı kaldığı, stratigrafik belgelenme ve materyal analizi açısından günümüz standartlarına göre eksiklikler taşıdığı anlaşılmıştır. Uzun bir aradan sonra, bölgede yapılan yüzey araştırmalarının ardından, 2007 yılında kazılar yeniden başlatılmış ve bu çalışmalar Ege Üniversitesi'nden E. Abay başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Hâlen devam etmekte olan bu ikinci dönem çalışmaları, bir yandan ilk dönem bulgularını teyit ederken, diğer yandan da modern arkeolojik yöntemlerle daha ayrıntılı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmıştır. Bu sayede Beycesultan'da, Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Tunç çağları (İlk, Orta ve Geç Tunç), Demir Çağı, Bizans ve Selçuklu-Beylikler dönemlerine kadar uzanan uzun soluklu bir yerleşim süreci aydınlatılabilmektedir. İkinci dönem araştırmalarında, daha gelişmiş arkeolojik kazı teknikleri ve elde edilen buluntular üzerinde modern disiplinler arası yaklaşımlar sayesinde stratigrafi daha ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca, bu dönemde elde edilen bulgular, bölgesel ticaret, zanaat faaliyetleri ve toplumsal yapılar hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Makalede ilk ve ikinci dönem araştırmaların ışığında, Beycesultan stratigrafisinin bir arada tanıtılması amaçlanmış ve iki araştırma dönemi arasında saptanan farklılıklar ve benzerlikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sayede höyüğün tarihsel gelişimi hakkında daha derinlemesine bir anlayış sunmak istenilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Protohistorya/Önasya Arkeolojisi, Batı Anadolu, Beycesultan Höyüğü, Beycesultan Eski ve Yeni Dönem Kazıları, Stratigrafi.*

¹ Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanma aşamasında olan 'Beycesultan Höyüğü Geç Tunç Çağı Metal Buluntularının Arkeolojik Açından Değerlendirilmesi' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, e-mail: salih_srgl@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3226-9499.

** Doç. Dr. H. Gönül Yalçın, Süleyman Demirel Üniversitesi, e-mail: haticeyalcin@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4559-7790.

Atıf için / Cite as: Sarioğlu, S. ve Yalçın, H. G. (2025). "Yeni ve Eski Araştırmalar Işığında Beycesultan". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 132-162. DOI: 10.62068/visbid.1677613

Abstract

Beycesultan Höyük is a significant archaeological settlement located on the Çivril Plain in Denizli Province, rising as two adjoining mounds and standing out due to its size. The mound holds a crucial position in terms of the prehistoric and early historical periods of Western Anatolia. The first systematic archaeological investigations at the mound were conducted between 1956 and 1959 by British archaeologists S. Lloyd and J. Mellaart, during which six excavation seasons were carried out. The early period research provided highly valuable data, particularly for understanding the Chalcolithic and Bronze Ages in Western Anatolia and for the chronology of these periods. During these studies, more than 40 cultural layers were identified at the mound; however, it has been understood that the methods used in these earlier investigations were limited and lacked the stratigraphic documentation and material analysis standards expected in contemporary archaeology. After a long break, excavations were resumed in 2007 following surveys conducted in the region, and these works have been carried out by a team under the direction of E. Abay from Ege University. This second phase of research, which is still ongoing, has both corroborated the findings of the early period research and facilitated the acquisition of more detailed results through the application of modern archaeological methods. As a result of these efforts, a long-term settlement process at Beycesultan, extending from the Chalcolithic Age to the Bronze Ages (Early, Middle, and Late Bronze), Iron Age, Byzantine, and Selçuklu-Beylikler (principalities) periods, has been revealed. In the second phase of research, advanced excavation techniques and interdisciplinary approaches to the analysis of finds have allowed for a more detailed stratigraphic framework to be established. Furthermore, the data obtained in this phase also provide significant insights into regional trade, craft activities, and social structures. This article aims to introduce the stratigraphy of Beycesultan in light of the first and second period research and to determine the differences and similarities between the two research periods. In this way, it seeks to provide a more in-depth understanding of the historical development of the mound.

Keywords: *Protohistory / Near Eastern Archaeology, Western Anatolia, Beycesultan settlement mound, old and new excavations in Beycesultan, stratigraphy.*

Giriş

Beycesultan Höyüğü Batı Anadolu’da, Denizli ilinin Çivril ilçesi sınırları içerisinde, ilçe merkezinin yaklaşık 5 kilometre güneybatısında, Denizli-Çivril karayolunun hemen batısında Kocayaka köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Höyüğün adı yerleşimin üzerinde türbesi olan ve M.S. 13. yüzyılın ortalarında Moğol istilasından kaçarak Anadolu’ya geldiğı düşünölen önlü Türk Alperenler’den birisi olan Beyce Sultan’dan gelmektedir (Erdem, 1997: 53-56).

Höyük Batı Anadolu tarihöncesi dönemlerini iyi yansıtan, en büyük höyüklerden biridir. Yapılan son sondaj çalışmalarında höyüğe ait ilk yerleşim izlerine 815,4 metre kotlarında rastlandığı görölmüştür. Son yapılan ölçümlerde ise höyüğün tepe noktasının 841 metre kotlarında olduğı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre yaklaşık 25,6 metrelik büyük bir höyük dolgusu olduğı anlaşılmaktadır. Günümüzde ise dolgunun 5,6 metrelik kısmı ova düzleminin altında kalmakta ve sadece geriye kalan 20 metrelik kısım gözle görölebilmektedir (Karadaş vd., 2019: 869). Doğı-batı uzantılı olmak üzere iki tepeden oluşan höyük elips benzeri bir biçime sahiptir (Resim 1). İki tepenin yaklaşık olarak 36 hektarlık bir alan kapladığı anlaşılmıştır. Höyük yüzeyine yayılmış çanak çömlek parçaları dikkate alındığında, höyüğün kapladığı alanın kuzey yönünde yaklaşık 70 hektara kadar çıkabileceğı düşünölmektedir (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 303).

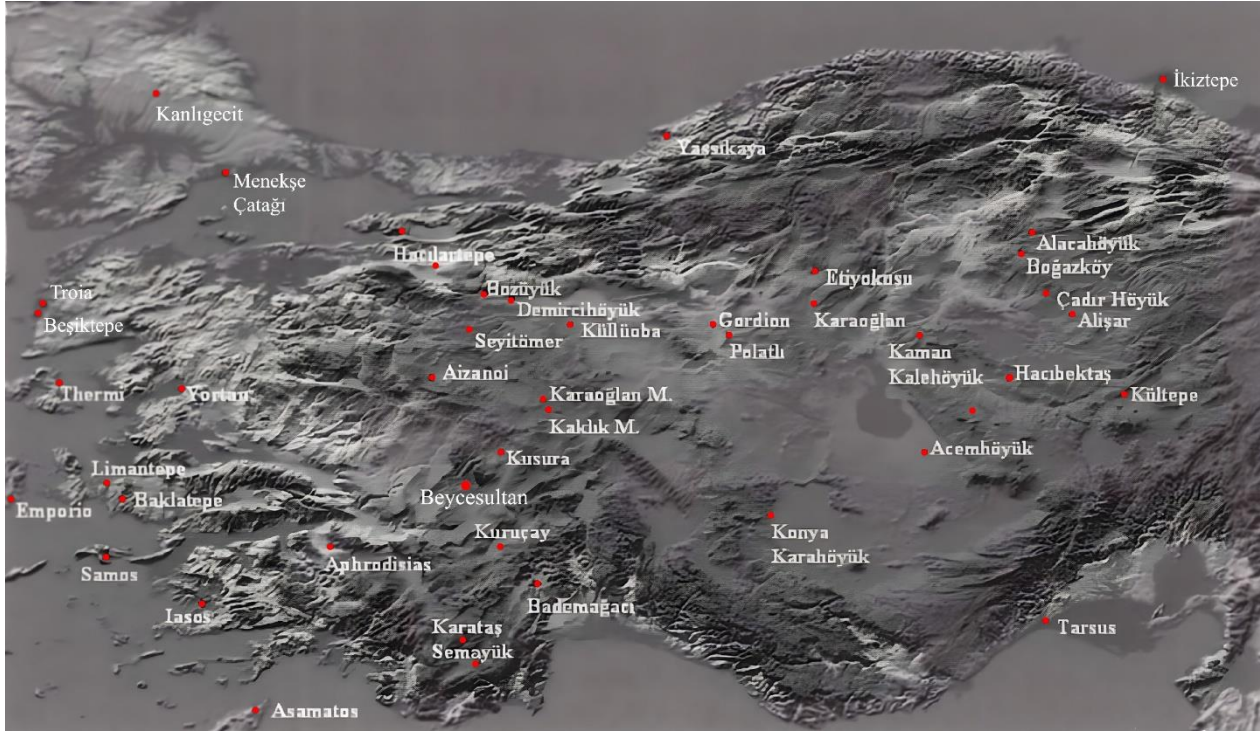
Resim 1: Beycesultan Höyüğü (Beycesultan Kazı Arşivi).

Jeomorfolojik yönden incelendiğinde, höyüğün yer aldığı Çivril Ovası'nın, Büyük Menderes Nehri'nin iki önemli kolunun toplama havzası ve alüvyal bir çöküntü ovası olduğu anlaşılr. Ova yaklaşık 400 kilometrekarelik bir alana sahip olup denizden ortalama 820 metre yüksekliktedir. Çivril, güneybatısındaki Baklan Ovası ve güneydoğusundaki Işıklı Ovası ile birlikte, etrafı dağlarla çevrili, oldukça geniş ve düz bir alan oluşturur. Bu geniş alanın kuzeyinde Bulkaz Dağları, kuzeybatısında Kocayaka Dağları, Kuzeydoğusunda bölgenin en yüksek dağı olan Akdağ (2449 metre) ve güneydoğusunda Bozdağı bulunmaktadır (Taşdelen vd., 2001: 261).

Çivril ilçe ve ovası, Ege-Akdeniz iklimi ile İç Anadolu'da görülen karasal iklim arasında geçiş tipi bir iklime sahiptir, ancak karasal iklime daha yakın olduğu söylenebilir. Buna göre yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Bölgenin çevresindeki dağlık kesimlerde sarıçam, karaçam, meşe, ardıç türü ağaçlar yaygındır; tarıma uygun düz alanlarda ise meyve ağaçları yetiştirilir. Günümüzde bölgede etkin tarım yapıldığı görülmektedir (Taşdelen vd., 2001: 262).

Höyüğün doğu, batı ve kuzey batısında yapılan sondaj çalışmaları yoluyla geçmişte höyüğün yakın çevresinde akarsuların var olduğu anlaşılmaktadır. Bu akarsu yataklarının höyüğün etrafındaki vadilerden ve Işıklı Göl'den Büyük Menderes'e ulaşan akarsulara ait olduğu düşünülmektedir (Karadaş vd., 2019: 866-870).

Beycesultan, ticari konumu açısından da önemli bir yerleşimdir. Höyük, Büyük Menderes Nehri ulaşım ağına bağlı olarak Ege kıyılarını İç Anadolu'ya bağlayan stratejik bir noktada konumlanmıştır. Çivril bölgesinin en büyük yerleşimi olması ve burada ele geçen arkeolojik buluntular nedeniyle, T. Efe tarafından ortaya konan "Büyük Kervan Yolu" modeli kapsamında, Beycesultan'ın İlk Tunç Çağı'nda önemli bir ticaret kavşağı işlevi gördüğü düşünülmektedir (Harita 1; Efe, 2007: 47–64). Ayrıca J. Mellaart, Beycesultan'ı Batı Anadolu'nun kültürel ve ticari yapısı içinde değerlendirmiş; bu yerleşimin Geç Tunç Çağı'nda Avrupa ve Ege ile Anadolu iç bölgeleri arasında işleyen ticaret ağları üzerindeki rolüne dikkat çekmiştir (Mellaart, 1968: 187-202).

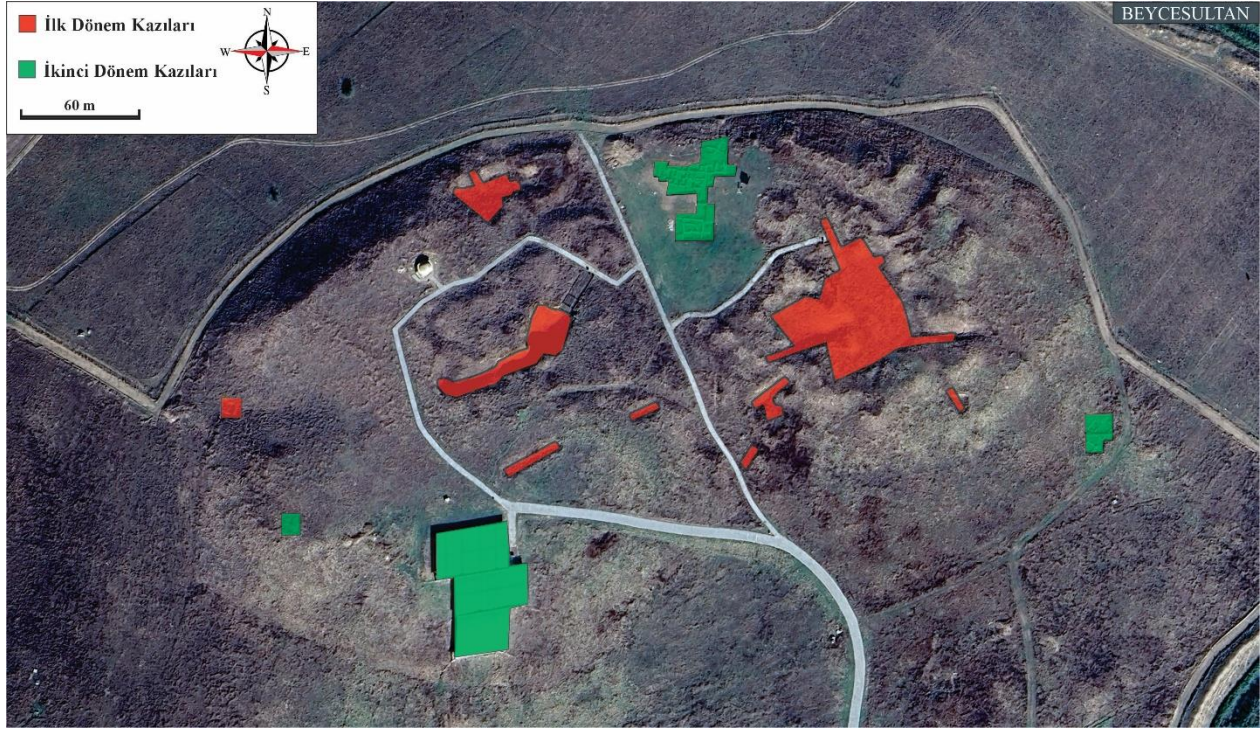
Harita 1: İlk Tunç Çağı'nda Önemli Merkezler (Efe, 2007: 48 yayınından düzenlenmiştir)

Höyükte Yapılan Kazı ve Araştırmalar

Höyükte ilk dönem yapılan kazı çalışmaları İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına J. Mellaart ve S. Lloyd tarafından 1954-1959 yılları arasında, 6 yıl boyunca, belirli aralıklarla gerçekleştirilmiştir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 17-27). İlk dönemin ardından 2007 yılına kadar höyükte herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır; bu tarihten itibaren Beycesultan'da E. Abay başkanlığında ikinci kazı dönemi başlatılmıştır. Yeni arkeolojik yöntemlerin uygulandığı çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

İlk dönem kazı çalışmalarından önce, J. Mellaart 1951-1954 yılları arasında Batı Anadolu'da yüzey araştırmaları gerçekleştirmiş ve bu kapsamda Beycesultan da dâhil olmak üzere birçok tarihöncesi yerleşim yerini saptamıştır (Mellaart, 1954). Beycesultan Höyüğü, bölgenin en büyük höyüğü olmasının yanı sıra, tarihöncesi dönemlerden itibaren eski ticaret yolları üzerinde yer alması sebebiyle J. Mellaart ve S. Lloyd'un ilgisini çekmiştir. 1954 yılında, İlk ve Orta Tunç Çağı ile Hitit öncesi döneme ait yerleşimlerin açığa çıkarılması; Miken, Hitit ve diğer Anadolu uygarlıklarıyla olan ilişkilerin araştırılması; stratigrafik incelemelerle yerleşim tarihinin ayrıntılı şekilde ortaya konması ve özellikle Luvi kültürüne ait somut arkeolojik verilerin belirlenmesi amacıyla kazı çalışmaları başlatılmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1962). Ancak arkeolojik çalışmalarda çok sayıda buluntu ele geçmiş olmasına rağmen herhangi bir yazılı kaynak bulunamamıştır.

Batı Anadolu'da Luvi hiyeroglif yazıtlı kaya anıtları ve Hitit yazılı kaynakları yoluyla Luviler hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkıldığında, Luviler'in Batı Anadolu'nun büyük bir kısmına yayılmış ve burada Mira-Kuwaliya, Appawiya, Seha ve Hapalla gibi yerel beylikler kurmuş olan

Resim 2: Beycesultan'da Kazı Çalışmaları Yapılan Alanlar, Google Earth'den düzenlenmiştir (<https://earth.google.com/web>).

Yeni dönem kazı çalışmalarının temel amacı, erken dönem kazılarından bu yana gelişen, yeni arkeolojik teknikler ve çalışma yöntemlerini kullanarak Batı Anadolu'nun tarihöncesi ve erken tarih dönemlerini, günümüzde geçerli olacak bir zaman dizini çerçevesine oturtmak ve söz konusu dönemlerdeki sosyo-kültürel gelişmelerle bölgeler arası ticari ilişkilere açıklık getirmektir (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 54-55).

Yeni çalışmaların başlangıcında, araştırmalar ağırlıklı olarak yerleşimin batı tepesinde sürdürülmüş, sonraları ise çalışmalarda höyüğün doğu tepesindeki tabakalara odaklanılmıştır. Batı tepesinde 20x20 ya da 10x10 metrekare boyutlarındaki açmalarda çalışılmış ve bu çalışmalarda Selçuklu-Beylikler ve Bizans dönemleri, Geç Tunç ve Orta Tunç çağlarına ait buluntular ortaya çıkarılmıştır (Abay, 2012: 46-62). Doğu tepesinde yapılan kazılarda Geç Tunç Çağı'nın geç evresine ait çok sayıda yapı ve küçük buluntu saptanmıştır (Abay vd., 2023a).

2007 yılında höyüğün batısından 320 metre uzaklıkta geniş bir mezarlık alanı saptanmıştır. Burada tarım sonucu tahribata uğramış mezarları saptamak ve kurtarmak amacıyla kazı çalışmaları yapılmış ve çalışmalar sonucunda Bizans Dönemi'ne ait taş sandık mezar, Demir Çağı'na ait 8 küp mezar ve Orta Tunç Çağı'na ait mezarlar açığa çıkartılmıştır (Abay, 2012: 62).

Höyükte Saptanan Dönemler

İlk dönem kazılarında Geç Kalkolitik ile İlk, Orta ve Geç Tunç çağlarına ait mimari öğeler, küçük buluntular ve özellikle çanak çömlek yoluyla; Troya, Kusura, Hacılar, Tarsus, Alacahöyük, Boğazköy, Alishar ve Kültepe gibi aynı dönemlere ait yerleşimlerle karşılaştırmalar yapmak mümkün olmuştur. Bu karşılaştırmalar sonucunda Beycesultan'ın ilk dönem kronolojisi (zamandizini) oluşturulmuştur ve bu kronoloji, Batı Anadolu bölgesi için önemli bir referans kaynağı olagelmektedir (Lloyd ve Mellaart, 1962, 1965; Lloyd, 1972).

Oluşturulan kronolojiye göre höyüğün XL-XX tabakaları Geç Kalkolitik Çağ'a, XIX-XVII tabakaları İlk Tunç Çağı I'e, XVI-XIII tabakaları İlk Tunç Çağı II'ye, XII-VI tabakaları İlk Tunç Çağı III'e, V-IV tabakaları Orta Tunç Çağı'na ve III-I tabakaları da Geç Tunç Çağı'na tarihlenmektedir (Tablo 1). Kronolojide Selçuklu-Beylikler, Bizans dönemlerine ve Demir Çağı'na yer verilmemiştir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 112-113; Mellaart, 1970: 66).

Dönemler	Tabakalar	Tarihler
Geç Kalkolitik Çağı	XI- XX	M.Ö. 4750-3500/3400
İlk Tunç Çağı	XIX- VI	M.Ö. 3500/3400-1900
Orta Tunç Çağı	V- IV	M.Ö. 1900- 1550/1450
Geç Tunç Çağı	III-I	M.Ö. 1300/1200- 11 yy.

Tablo 1: İlk Dönem Kronolojisi (Lloyd ve Mellaart, 1962: 112-113; Mellaart, 1970: 66)

Beycesultan'da gerçekleştirilen ikinci dönem kazılarında yerleşimin daha geç dönemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kazılarda, kronolojik olarak yeniden eskiye doğru Selçuklu-Beylikler Dönemi, Bizans Dönemi ile Geç ve Orta Tunç çağlarına ait tabakalar ve bunlara ilişkin evreler saptanmıştır. İlk kazı döneminde varlığı bildirilen ve Frig keramiği içeren Demir Çağı tabakası ise, günümüzde yürütülen çalışmalar sırasında yerleşim üzerinde henüz saptanamamıştır. Fakat, Demir Çağı'na ait buluntular yerleşim alanının dışındaki bir nekropolde ele geçmiştir (Abay, 2012: 62).

Arkeolojide uygulanan yeni teknik ve gelişmeler nedeniyle, ilk dönem kronolojisinde Orta Tunç Çağı'na dek oluşturulan tabakalar ikinci dönem kazılarında yeniden gözden geçirilmiştir. Yeni dönem kazılarına Orta Tunç Çağı düzleminden başlanmış ve yeni bir kronoloji oluşturulmuştur. Yapılan araştırmalarla yeni kronolojiye Selçuklu-Beylikler Dönemi, Bizans Dönemi ve Demir çağları eklenmiştir. Yerleşimde Demir Çağı'nın izlerine henüz rastlanmasa da ileriki yıllarda yapılacak kazılarda kalıntılara denk gelme olasılığı nedeniyle bu çağ da yeni kronolojide yer almaktadır. Geç ve Orta Tunç çağları tabakaları ise yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 1. tabaka Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne, 2. tabaka Bizans Dönemi'ne, 3. tabaka Demir Çağı'na, 4.-5.- 6. tabakalar Geç Tunç Çağı'na, 7.-8.-9. ve 10. tabakalar Orta Tunç Dönemi'ne tarihlenmektedir (Tablo 2; Abay vd., 2023a: 31-32; Ergün, 2023: 71-73).

Dönemler	İlk Dönem Tabakaları	İkinci Dönem Tabakaları	Yeni Tarihler
Selçuklu-Beylikler Dönemi	-	1	M.S. 13-14. yy
Bizans Dönemi	-	2	M.S. 11-12. yy
Demir Çağı	-	3	M.Ö. 9. yy
Geç Tunç Çağı	Ia	4	M.Ö. 14. yy. sonu-13. yy. başı
	Ib	5a	M.Ö. 1600-1500
	II	5b	M.Ö. 1700-1595
	III	6	M.Ö. 18. yy. İkinci yarısı (1736?)- 1700
Orta Tunç Çağı	IVa	7	M.Ö. 1800-1775
	IVb	8	M.Ö. 1916-1736
	IVc	9	M.Ö. 2026-1882
	V	10	M.Ö. 2130-1940

Tablo 2: İkinci Dönem Kronolojisi (Abay vd., 2023a: 31-32; Ergün, 2023: 71-73)

Beycesultan Höyüğü zaman dizinini anlamak adına, ilk dönem kazılarıyla oluşturulan bulgular ışığında Geç Kalkolitik ve İlk Tunç çağları aşağıda kısaca tanıtılacaktır. İkinci dönem kazıları yoluyla oluşturulan zamandizin uyarınca başta Orta ve Geç Tunç çağları olmak üzere, Bizans ve Selçuklu-Beylikler dönemlerine ait bulgulara makalemizin akışında daha ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

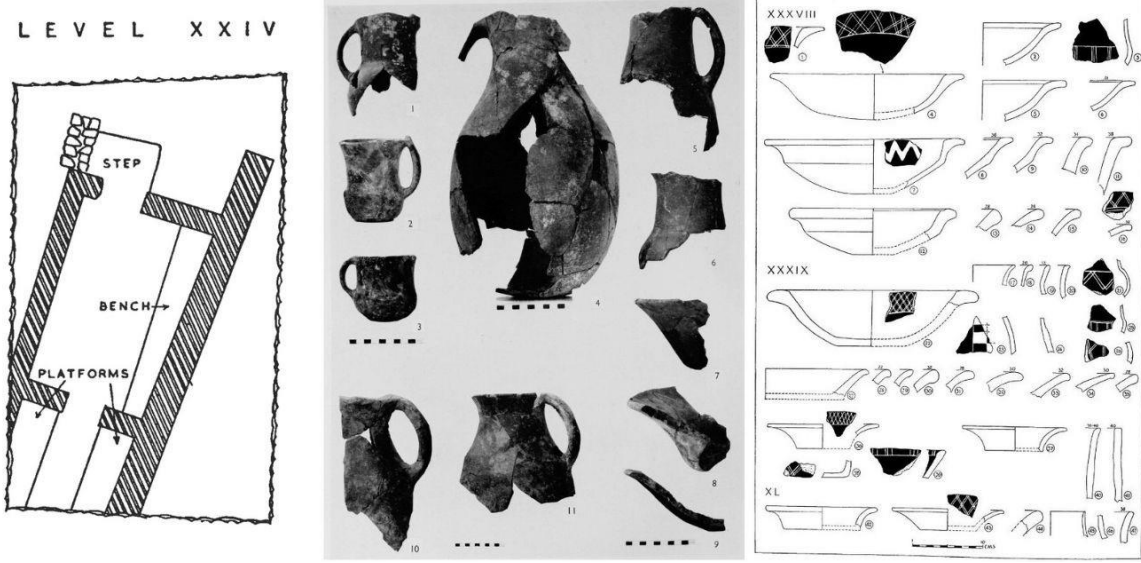
Geç Kalkolitik Çağı

İlk dönem kazılarında höyüğün batı tepesinde açılan SX açmasında yapılan çalışmalarda Geç Kalkolitik Çağ'a ait buluntulara rastlanmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1962: 12). Höyükte en erken dönem olan Kalkolitik Çağı 11 metrelik bir dolguya sahiptir². XL-XX arasındaki 21 kültür tabakası M.Ö. 4750-3500/3400 yılları arasına tarihlenmiştir (Lloyd ve Mellaart, 1962: 112-113).

Geniş tutularak başlayan kazılarda, derinlere inildikçe açmanın daraltılması nedeniyle Kalkolitik tabakaların mimarisi iyi saptanamamıştır. Bulgular M.Ö. 4. binyıl evlerinin oldukça küçük, taş temelsiz,

² Batı Anadolu'da tarihöncesi, erken tarih ve antik ticaret yollarının kavşağında olan Beycesultan'ın Neolitik Çağ'dan bu yana yerleşim gördüğü düşünölmekle birlikte, henüz bu varsayımı destekleyecek arkeolojik tabakalara ulaşılmamıştır. Bu konudaki vurgulama kazı başkanı Eşref Abay'la yapılan özel görüşmeye dayanmaktadır.

dikdörtgen planlı ve muhtemelen serbest nizamda olduğunu düşündürmektedir; ev içlerinde ocaklar, sekiler ve kaplar saptanmıştır. XXIV. tabakada, henüz Geç Kalkolitik Çağı sürerken, Batı Anadolu'nun İlk Tunç Çağı megoroid planının öncüsü olarak görülebilecek bir ev planının saptanmış olması dikkat çekicidir (Resim 3; Yakar, 1985: 162).

Resim 3: Megaron Yapı ve Geç Kalkolitik Çağı Keramik Örnekleri (Lloyd ve Mellaart, 1962 yayınından derlenmiştir)

Kalkolitik tabakalara ait çanak çömlek repertuarı, giderek gelişen ve çeşitli biçim ile bezek teknikleri içeren bir görünüm sunar. Özellikle Geç Kalkolitik tabakalara ait malların, M.Ö. 3. binyılın erken dönemlerine ait mallardan çok farklı olmadığı gözlemlenmiştir (Yakar, 1985: 162). Kırmızı, devetüyü ve gri renkli mallar ile siyah ya da kahverengi renkli, koyu ve krem renkli açık malların yeğlendiği anlaşılmaktadır. Sığ, düz dipli ve kulplu kâseler, içe dönük ağızlı, kulplu ve omurgalı kâseler, geniş ağızlı çömlekler, iki kulplu ve küresel çömlekler ve basit testiler ile beyaz boya ya da açık bezek yaygındır. (Yakar, 1985: 162-163). Kilden hayvan figürinleri, taştan boncuklar, baltalar, kemik bızlar ve metal buluntular küçük buluntular arasında yer alır (Resim 3; Lloyd ve Mellaart, 1962: 269-283).

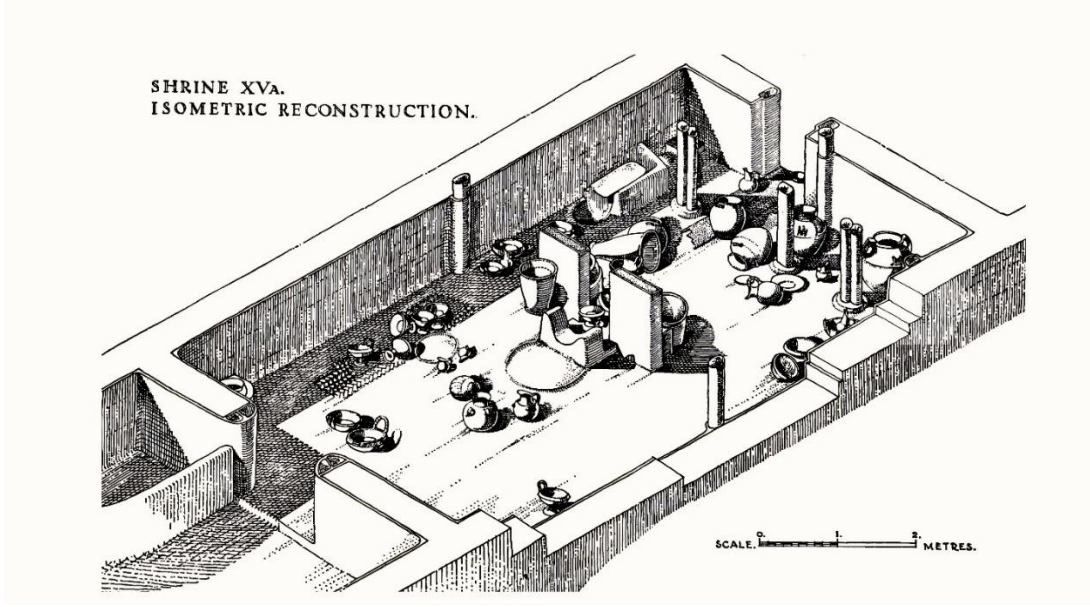
İlk dönem kazılarında Kalkolitik Çağ konusunda sınırlı bilgi elde edilmiş olmasına rağmen, bu erken bulgular yapılacak yeni dönem kazılarında araştırmalara rehber olabilecek niteliktedir.

İlk Tunç Çağı

Beycesultan'da VI-XIX tabakalar ile temsil edilen bu dönem M.Ö. 3500/3400-1900 yılları arasına tarihlenir (Lloyd ve Mellaart 1962: 112-113).

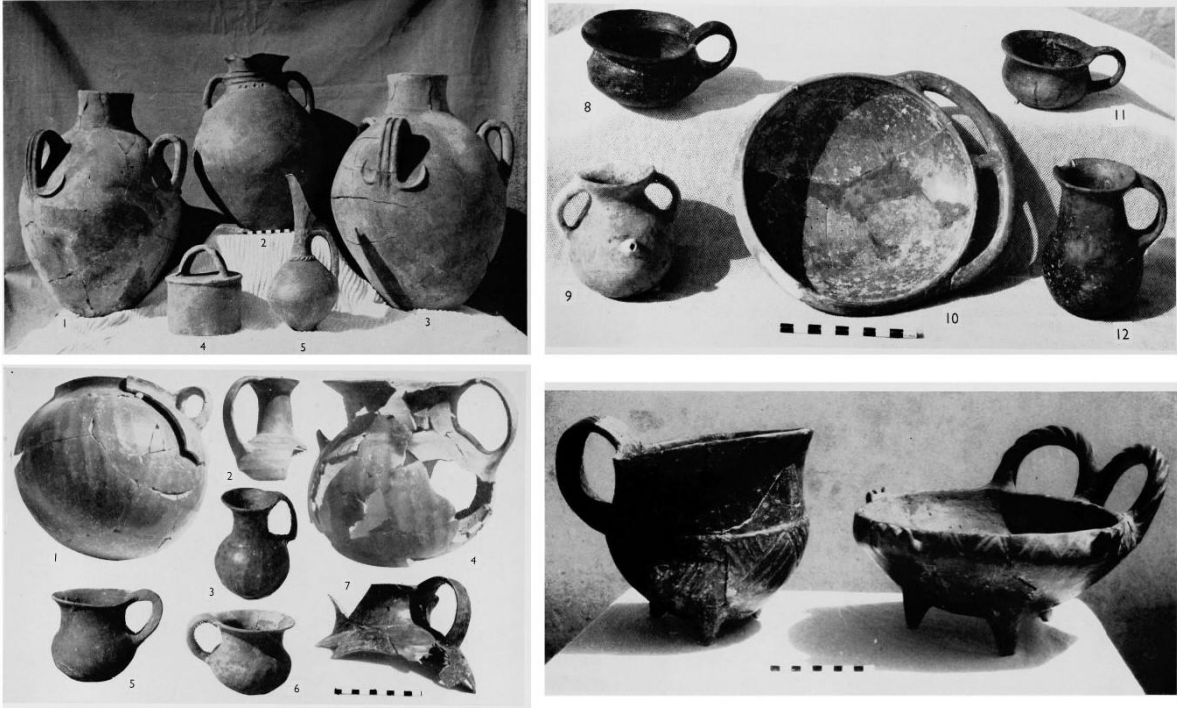
Göreceli olarak iyi saptanan mimari bulgular çerçevesinde, İlk Tunç Çağı yerleşmesinin bir sur sistemine ve teras duvarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki evrelerde de görülen tapınakların ilk örneği XVII. tabakada saptanmıştır, planı daha iyi olan örneğine ise XV. tabakada ulaşılmıştır. Tapınak

olarak yorumlanan yapı iki odadan oluşmaktadır. Ön odada kilden iki stel ile bir çift boynuz ve bir sunak bulunmuştur. X-VIII. tabakalarda Batı Anadolu'nun tipik İlk Tunç Çağı mimarisine özgü, megaron tipi yapılar mevcuttur (Yakar, 1985: 163). XVII. tabaka tapınağında ve diğer yapı içlerinde de ocaklar, fırınlar, sekiler ve silolar saptanmıştır (Resim 4; Lloyd ve Mellaart, 1962: 27-33).

Resim 4: XV. Tabakadaki Tapınağın İzometrik Rekonstrüksiyonu (Lloyd ve Mellaart, 1962: 44)

Dönemin erken evrelerinde el yapımı, iyi pişmiş, yivli ve açkılı, ince malların ortaya çıkmış olduğu saptanmıştır. Ancak çark tekniğinin ve daha yoğun kum katkılı kilin, dönemin sonlarında kullanılmaya başlamasından dolayı, erken dönem mallarında kum ve saman oranı görece daha yüksektir. Siyah, turuncu, kırmızı, devetüyü renkli, astarlı ve astarsız, bazen açkısız mallar hâkimdir. İç ve dışa dönük ağızlı, gaga/kesik gaga ağızlı testiler, kulplu maşrapalar yaygın biçimler arasındadır. Yiv-oluk bezek, mat beyaz boya ile yapılmış çizgi bezekler mevcuttur. Az miktarda kazı/çizi bezekli malın ithal olduğu düşünülmüştür (Yakar, 1985: 163). Dönem sonlarında kırmızı, devetüyü ya da kahverengi astarlı, açkılı/açkısız mallar ortaya çıkar, ancak ilk grup malların, ikinci gruba göre daha fazla üretildiği saptanmıştır. Halka dipli kâseler, uzun kaplar ve çift kulplu içki kapları biçimler arasındadır (Yakar, 1985: 164). Küçük buluntular arasında, Ege Dünyası dönem ilişkilerine işaret eden keman biçimli mermer idoller ve metalürjide gelişimi yansıtan bakır/tunç (?) hançerler yer alır (Resim 5; Lloyd ve Mellaart, 1962: 269-290).

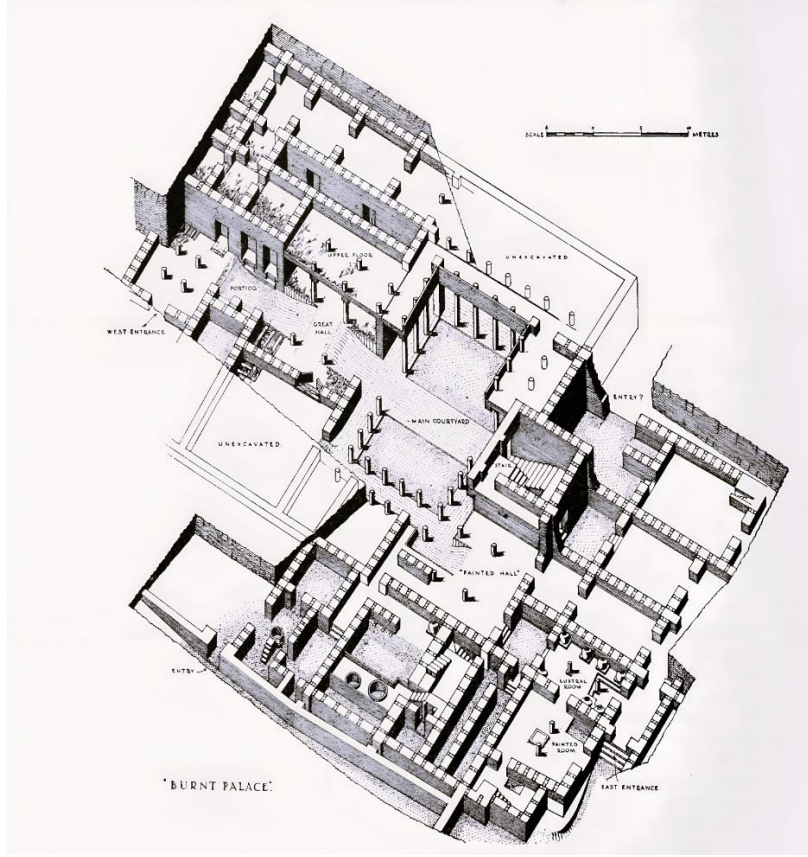
Resim 5: Beycesultan İlk Tunç Çağı Keramik Örnekleri (Lloyd ve Mellaart, 1962 yayınından derlenmiştir)

İlk dönem kazıları İlk Tunç Çağı tabakalarında, özellikle tapınım alanlarının bulunması Beycesultan halkının tinsel dünyasını bir ölçüde anlamamıza yardımcı olmuştur. Çanak çömlek üretimindeki gelişim ve çeşitlilik, yerleşme sakinlerinin bu zanaatta giderek yetkinleştiğine ve olasılıkla yerel üretimin artışına işaret eder. Yanı sıra mevcut biçim ve bezekler dönemin Batı ve İç Batı Anadolu çanak çömlek repertuarındaki yerleşmeler arası etkileşimi iyi yansıtır. İkinci dönem kazılarında İlk Tunç Çağı tabakaları yeniden ele alındığı takdirde, arkeolojide kullanılan çağdaş yöntemlerle daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Orta Tunç Çağı

İlk dönem araştırmalarında IV (a-b-c) ve V. tabakaların Orta Tunç Çağı'na, M.Ö. 1900-1450 arasına tarihlendiği anlaşılmaktadır (Mellaart, 1970: 61). Dönemde Beycesultan'ın, Batı Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olduğu görülmektedir. Şiddetli bir yangınla son bulan V. tabaka dönem yaşamını anlamamızı sağlayan bir tabakadır. İlk dönem kazılarında bu tabakaya hem doğu hem de batı tepesinde rastlanmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1962: 10-12).

Bu tabakada, Doğu Tepesi kazılarında ortaya çıkarılan ve literatürde “Yanık Saray” olarak adlandırılan çok mekânlı bir yapı açığa çıkarılmıştır. İki katlı olduğu düşünülen yapı, portikolu geniş bir avlunun etrafına yerleştirilmiş çeşitli mekânlar ve koridorlardan oluşmaktadır. Yapının duvarları, kalın kerpiç tuğlalarla inşa edilmiştir ve molozlar arasında bulunan boya kalıntılarından, duvarların resimlerle süslü olduğu anlaşılmaktadır. Mekânlar içerisinde saptanan yanmış ahşap kalıntıları, yapının ikinci katında ahşap sütunların kullanıldığını düşündürmektedir (Resim 6; Lloyd ve Mellaart, 1965: 3-33).

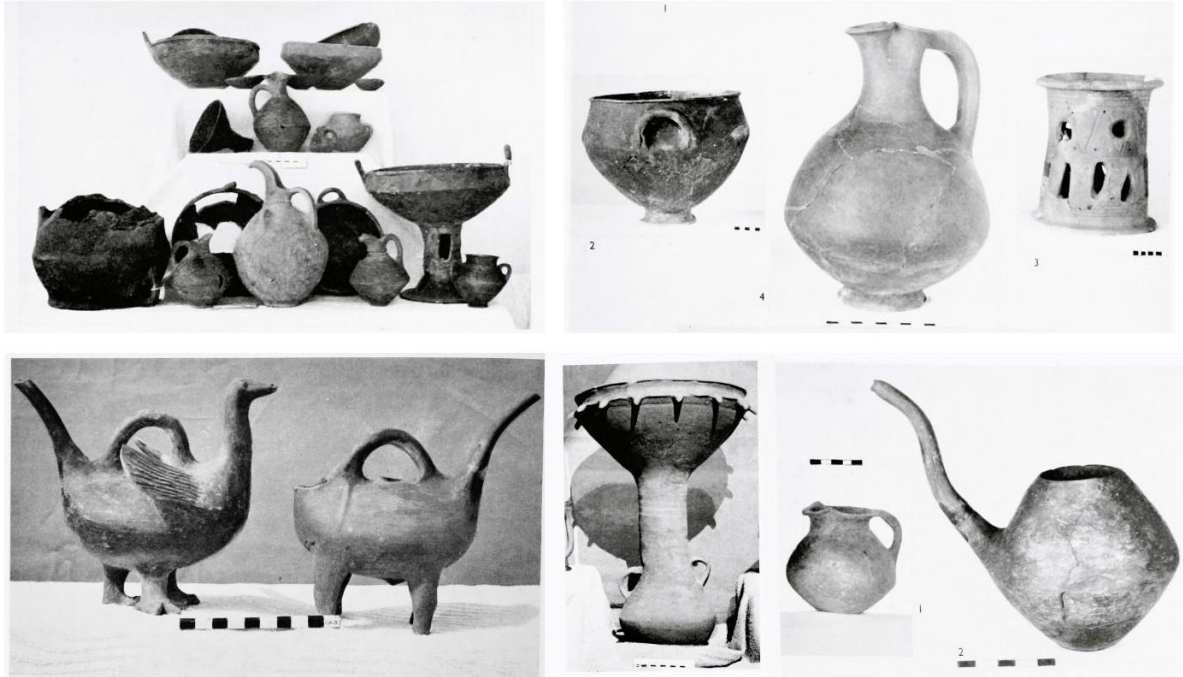
Resim 6: V. Tabakadaki Sarayın Rekonstrüksiyonu (Lloyd ve Mellaart, 1965: 30)

Saray birbirlerine açılan, dörtgen mekânlardan oluşur; bazı odalarda sunak ve ocaklar saptanmıştır (Lloyd ve Mellaart, 1965: 39-45). Yapının M.Ö. 1780’de, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nı sonlandıran (Özgüç, 2015: 3-7), Orta Anadolu merkezli yıkımlarla ilişkili bir nedenle yandığı varsayılmıştır (Mellaart, 1970: 57-58). İlk dönem kazılarında batı tepesinde birbirine benzer, kamu yapıları ve tapınaklar ortaya çıkarılmıştır. Planlı bir yerleşim anlayışıyla inşa edildiği düşünülen yapıların da bir yangın sonucu yıkıldığı anlaşılmaktadır (Lloyd ve Mellaart, 1965: 35-38).

V. tabaka yangınından kalan kerpiç duvarlar IVc-a evrelerinde onarılarak yeniden kullanılmıştır. Bu tabakada herhangi bir büyük yapı kompleksi bulunmaz. Dikdörtgen planlı bu yapılarda ocak, fırın ve seki türü mimari öğelere yer verilmiştir (Lloyd ve Mellaart, 1965: 51-75).

J. Mellaart’a (1965: 82- 100) göre İlk Tunç Çağı’nın son evresi ile Orta Tunç Çağı başına tarihlenen çanak çömlek arasında, birkaç yenilik dışında, benzerlikler mevcuttur; bu evrede kesintisiz bir gelişimin olduğu düşünülmektedir. Çanak çömlek yalın mallar, kırmızı ve kahverengi açkılı mallar, yalın veya açkılı devetüyü mallar, kırmızı ya da kahverengi astarlı mallar, “Saray Malı” olarak adlandırılan ince, yalın devetüyü mallar olmak üzere çeşitli mallardan oluşur. Dönemin sonlarına doğru mika astar uygulaması görülür. Açık bezek mevcuttur (Lloyd ve Mellaart, 1965: 128). Gaga ve yonca ağızlı ya da oval ağızlı testiler; kalınlaştırılmış ağız kenarlı, içe dönük ya da düz ağızlı, omurgalı, sık çanaklar; oluk

bezemeli, geniş ağızlı pithoslar; sepet kulplu ve akıtacaklı çömlekler, zoomorfik kaplar, pencere ayaklı meyvelikler, sıg tabaklar, yonca ağızlı maşrapalar, huniler, süzgeçler, çaydanlıklar ve Suriye-Filistin tipi kandiller biçimler arasındadır. “Saray Malı” ve ince yapım ‘eggshell (yumurta kabuğu)’ çanaklar dönemin başlarında oldukça yayındır; dönemin sonlarına doğru sayıca azalır (Lloyd ve Mellaart, 1965: 82-138). J. Mellaart’a (1965: 128) göre Geç Tunç Çağı’na ait yaygın görülen bazı biçimlerin bu evrede görülmeye başlaması, yerleşimin kesintisiz Geç Tunç Çağı’na geçtiğini kanıtlar (Resim 7).

Resim 7: Beycesultan İlk Dönem Orta Tunç Çağı Keramik Örnekleri (Lloyd ve Mellaart, 1965 yayınından derlenmiştir)

İkinci dönem yapılan araştırmalarda ise Orta Tunç Çağı'na ait 4 tabaka saptanmıştır. Yeni tabakalanmaya göre 7-10. tabakalar bu dönemi temsil eder (Abay vd., 2018: 509-514). İlk ve ikinci dönem kazılarında saptanan tabakalar eşleştirilerek yeniden tarihlendirilmiştir. Buna göre V. tabaka ile 10. tabaka, IVc evresi ile 9. tabaka, IVb evresi ile 8. tabaka ve IVa evresi ile 7. tabaka eştir. 14C analizleri, yeni mimari bulgular ve yeni keramik verilerinin karşılaştırılması sonucunda ilk dönem kronolojisinin değiştirilmesi gerekli görülmüştür. Buna göre Beycesultan'ın Orta Tunç Çağı, J. Mellaart'ın öne sürdüğü M.Ö. 1900- 1450 yıllarına değil, daha erken bir aşamaya, M.Ö. 2130-1775 yıllarına tarihlendirilmelidir (Ergün, 2023: 71-73).

Yeni dönem kazılarında höyüğün batı tepesinin güney yamacında, 10. tabakaya ait, yangında tahrip olmuş, beş mekân bulunmuştur. Taş temel üzerine kerpiç duvarlı bu mekânlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, dörtgen planlı ve birbirine bitişik birimlerdir, ancak yapıların bir kompleksin parçaları olup olmadığı henüz anlaşılamamıştır. Mekân içlerinde dokumacılık ve depolama ile ilgili pek çok in situ buluntu ele geçmiştir (Abay vd., 2018: 512-513). Orta Tunç Çağı'na ait tabakalardaki diğer

yapılar da taş temel üzeri kerpiçten inşa edilmiş, sıkıştırılmış kil tabanlı yapılardır (Abay vd., 2018: 511-513).

Kahverengi ve kıvı kahve astarlı mallar Orta Tunç Çağı'nda görülen mal gruplarının neredeyse yarısını oluşturan ve sevilerek kullanılmış mallardır. İlk dönem kazılarında bulunan mal grupları yeni kazılarda da saptanmıştır; farklı olarak dönemin sonlarına doğru ince yapım 'eggshell', açık kırmızı-devetüyü-kahverengi ve koyu gri astarlı mallar giderek azalır. Geç Tunç Çağı'nda görülen altın ve gümüş boya astar tipi keramiklerin ilk örnekleri bu dönemin sonlarında görülür (Ergün, 2023: 157-160). Basit ağız kenarlı, yarı küresel gövdeli, içe dönük ya da dışa kalınlaştırılmış dudaklı, omurgalı, yarı küresel formu veya karınlı çanaklar mevcuttur. Küçük boyutlu ve emzikli/akıtacaklı pişirme ve depolama çömllekleri, tek kulplu, iç bükey boyunlu, dışa dönük basit ağızlı, yonca ağızlı ya da gaga ağızlı testiler, basit ağızlı yarı küresel gövdeli, yuvarlak omuzlu ve konik gövdeli kâseler yaygındır. Tabaklar; meyvelikler, maşrapalar, bardaklar, huniler, şişeler, çaydanlıklar ve süzgeçli çanaklar yeni dönem kazılarının diğeri biçimleri arasındadır (Ergün, 2023: 163-258). Kaplar üzerinde kazıma, baskı, çentik, kabartma, oluk, yiv, saklı astar ve açkı bezeme gibi çeşitli bezemeler görülür (Resim 8; Ergün, 2023: 308-311).

Resim 8: Beycesultan İkinci Dönem Kazıları, Orta Tunç Çağı Keramik Örnekleri (Ergün, 2023 yayınından derlenmiştir)

Küçük buluntular arasında pişmiş topraktan hilal biçimli veya piramidal dokuma ağırlıkları, ağırşaklar, ezgi taşları, boncuklar, çakmaktaşı aletler ve işlenmiş ya da yarı işlenmiş kemik aletler dikkat çekici olup, Orta Tunç Çağı'nda Beycesultan'da yapılan dokumacılığa işaret etmeleri açısından önemlidirler (Abay vd., 2019: 67).

İlk dönem kazılarında Orta Tunç Çağı tabakalarında Beycesultan'da bir bey sarayını da içeren, güçlü bir yerleşimin bulunduğu anlaşılmıştır. Yerleşmede bu tür bir yapının bulunması dönemde politik

açıdan güçlü bir yönetim sistemine ve buna bağlı bölgelerarası ilişkilere işaret edebilir. Ancak bu kazılarında günlük yaşama dair belirgin kalıntılara rastlanmamıştır. Büyük bir yangınla tahrip olan yapılar onararak yeniden kullanılmıştır, ancak yangın sonrası Orta Tunç Çağı Beycesultan’ında yeniden büyük yapı komplekslerinin oluşmadığı anlaşılmaktadır; buna göre yerleşmesinin bir merkez olma özelliğini yitirdiği öne sürülebilir. Tüm bu olgulara rağmen Beycesultan’da çanak çömlek çeşitlenmiş ve eskiye göre daha zarif ve özenli yapılmıştır.

İkinci dönem kazılarında Orta Tunç Çağı tabakalarına inilmiş ve bu dönem hakkında farklı bilgiler edinilmiştir. İlk kazı döneminde varlığı bilinmeyen ve günlük yaşamı yansıtan yapılara ulaşılmıştır. Böylece Beycesultan sakinlerinin geçim ekonomileri ve günlük yaşam biçimleri bir ölçüde aydınlığa kavuşmuştur. Yeni dönem çanak çömlek bulguları birinci dönem kazılarından edinilen bilgileri tamamlar niteliktedir; araştırmalarla bu konuda yeni veriler de sağlanmıştır. İlk dönemde “Saray Malı” olarak adlandırılan ince malların ikinci dönem çalışmalarında günlük yaşam alanlarında ortaya çıkması, mal gruplarındaki bu tür adlandırmaların yanıltıcı olabileceğini, bu tür malları yalnızca bir zümreye ait insanın kullanmış olduğunu düşünmenin sakıncalarının bulunduğunu göz önüne sermektedir (Abay vd., 2018). İkinci dönem çalışmalarında yalın ve ‘eggshell’ malların Orta Tunç Çağı’nın erken tabakalarını karakterize ettiği anlaşılmış ve her iki dönem araştırmalarında da bu malların dönem sonlarına doğru azaldığı ortaya çıkmıştır. Dönemin geç evrelerinde ‘eggshell’ malların yalın olarak bırakılmadığı, kızıl kahve ya da kırmızı renkli astar uygulanarak üretilmeye devam ettiği saptanmıştır. Ek olarak Beycesultan Geç Tunç Çağı’nda görülen altın ve gümüş boya astarlı çanak çömleğin ilk örneklerinin dönemin sonlarında ortaya çıktığı saptanmış, Geç Tunç Çağı’na kesintisiz geçildiği fıkri böylece desteklenmiştir. Yeni bulgular ve radyokarbon tarihlerinin yardımıyla Orta Tunç Çağı’nın sonunun Hitit Orta Krallık Dönemi’nin başlangıcıyla örtüşmediği anlaşılmış ve yerleşmenin yeni kronoloji yardımıyla Hitit Eski Krallık Dönemi’nin hemen başında ya da biraz öncesinde son bulduğu saptanmıştır (Ergün, 2023).

Geç Tunç Çağı

Geç Tunç Çağı’na ait verilere her iki araştırma kazı döneminde yapılan araştırmalarda ulaşılmıştır. İlk dönem yapılan kazılarda I-III. tabakaların Geç Tunç Çağı’na ait olduğu saptanmıştır; I tabakanın kendi içinde iki evresi (Ia-Ib) bulunduğu anlaşılmıştır. Mellaart’a (1970: 62-67) göre Beycesultan’da Geç Tunç Çağı M.Ö. 1450 yılında başlar ve M.Ö. 1100’lere dek sürer. İkinci dönem yapılan araştırmalarda ise yeni kronolojiye göre 4-5-6. tabakaların Geç Tunç Çağı’na ait olduğu saptanmış, 5. tabakanın kendi içinde 5a ve 5b evrelerine ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu aşamada ilk ve ikinci dönem kazılarında saptanan Geç Tunç Çağı tabakaları mimari veriler ve diğer buluntular yoluyla eşleştirilerek yeniden tarihlendirilmiştir. Buna göre Ia evresi ile 4. tabaka, 1b evresi ile 5a evresi, II. tabaka ile 5b evresi, III. tabaka ile 6. Tabakanın eşzamanlı olduğu anlaşılmıştır. 14C analiz sonuçları, mimari karşılaştırmalar ve yeni çanak çömlek verileri yoluyla ilk dönem kronolojisinin değiştirilmesi gerekmiştir. Böylece Beycesultan’ın Geç Tunç Çağı yeni kronolojide M.Ö. 18. yüzyılın ikinci yarısı ile M.Ö.13. yüzyılın arasına tarihlendirilmiştir (Abay vd., 2023a).

Geç Tunç Çağı'nda Beycesultan'ın yeniden şehir olarak yapılandığı görölmektedir. İlk dönemde doğu tepesinde geniş bir alanda yapılan kazılarda III. (6) tabakaya ulaşılmış ve yapılarla çevrili, doğu-batı doğrultulu, düzensiz bir biçimde oluşturulmuş, birbirine paralel iki sokak ortaya çıkarılmıştır. Taş temelli kerpiçten ve dikdörtgen planlı bu yapıların bazıları olasılıkla müstakil ev olarak kullanılmıştır (Lloyd, 1972: 7-9). Yapı içlerinde duvarlara dayalı şekilsiz ambarlar ve kilden bir bordürle çevrelenmiş ocaklar bulunmuştur. Ayrıca küllerin ve diğer çöplerin atılması için yapıların yakınlarda dairesel bir çukur kazılması gibi düzensiz bir alışkanlık da gözlemlenir. Ev olduğu düşünülen bazı yapılarda bulunan fırını destekleyen yüksekçe, dikdörtgen bir platform üzerinde, boyutu yaklaşık 48 santimetre olan at nalı şeklinde (U), üzerleri dairesel damga bezekli düzenekler bulunmuştur. Bu düzeneklerin ateş üzerindeki pişirme kaplarını desteklemeye yaradıkları düşünülmüştür. Diğer tabakalarda da bu düzeneğin kullanımı sürer. Tepenin kuzeyinde ve güneybatısında iki sondajda bu döneme ait savunma duvarı kalıntıları saptanmıştır (Lloyd, 1972: 7-9).

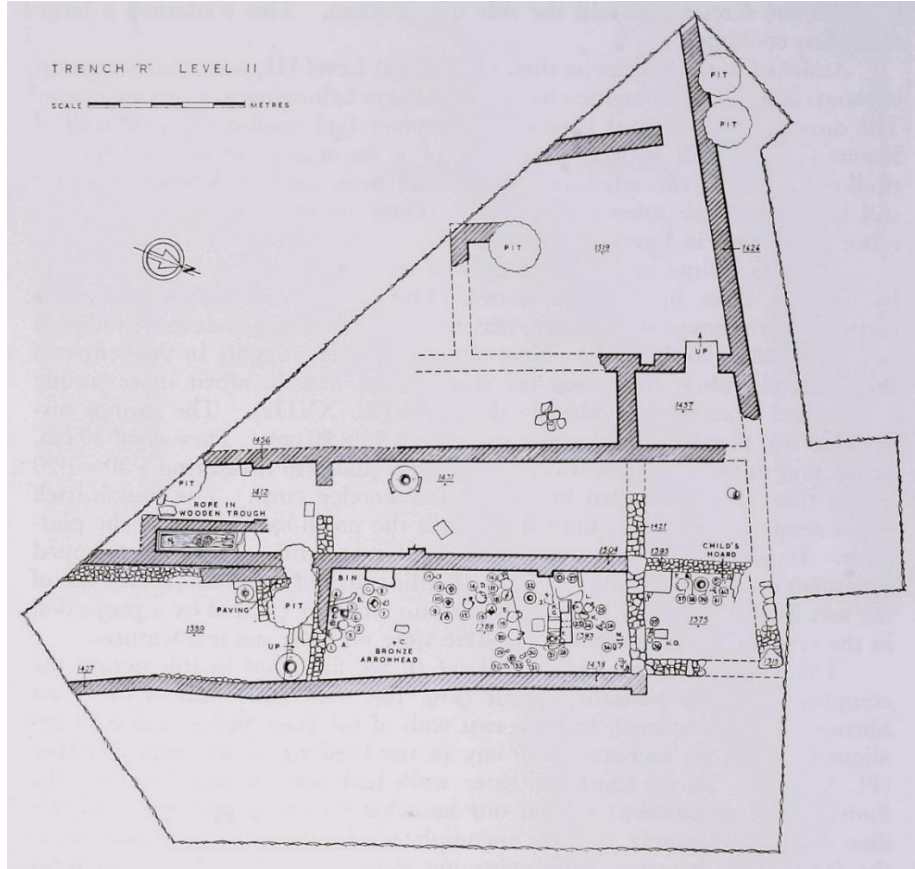

Resim 9: Doğu Tepesi II. Tabaka Planı (Lloyd, 1972: 11)

Lloyd'a (1972) göre basit yaşam koşullarında başlayan bu dönem, II. (5) tabakada bir refah dönemine dönüşür (Resim 9). Doğu tepesinde yapılan çalışmalar sırasında II. tabakada planlı birçok mimari yapı ortaya çıkarılmış ve III. tabakadaki kuzey ve güney caddesi bu tabakada da varlığını sürdürmüştür. Yapılar III. tabakada olduğu gibi güney caddesi ve kuzey caddesi etrafında gruplanmıştır. II. tabaka mimarisi III. tabakanın mimarisine benzer olmakla birlikte, mimarisi daha gelişkindir; yapı

sayısı da oldukça fazladır (Lloyd, 1972: 9-10). Alanın güneyinde “Küçük Saray” olarak adlandırılan, içlerinde tunç dahil diğer küçük buluntuların ele geçtiği; ambar, seki ve ocakların olduğu birçok oda ve avludan oluşan bir kompleks ortaya çıkarılmıştır. (Lloyd, 1972: 9-11). Alanın kuzeyinde ise megaron benzeri yapılar ve bunlara bitişik dükkân/magazinlerde pithoslar, kırık çömlekler, kadehler, meyvelikler bulunmuştur. Tahıl kalıntıları ile dolu 1,5 metre boyundaki pithosların depolandığı mekânlar da mevcuttur (Lloyd, 1972: 11-13). Lloyd (1972: 15-17), iki cadde arasında kalan alanın doğu bölümünde, at ahır ve bakıcılarının kullandığı özel amaçlı bir yapı biriminden söz eder; burada avlular ve içlerinde bağlama direkleri ve yemlik gibi öğelerin bulunduğu mekânlar saptanmıştır. Ayrıca odaların bazılarında at toynak izleri görülmüştür. I. (4) tabakada, Geç Tunç Çağı’nın son evresinde, doğu zirvede çiftlik evi olduğu düşünülen bir megaron yapısı gün ışığına çıkarılmıştır. Bu tabakadan sonra höyüğün terk edildiği düşünülmektedir (Lloyd, 1972: 18-19).

Höyüğün batı tepesinin kuzeydoğu tarafında yapılan kazılarda III. (6) tabakaya ait, bitişik düzende ve kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen biçimli, daha küçük mekânlarla çevrili, tapınak olabilecek iki yapı bulunmuştur. Bunlar II. tabakada (5) küçük değişimlerle yeniden inşa edilmiş ve daha sonra bir yangınla tahrip olmuşlardır. Her iki tapınağın da ana odasında seki üzeri bir ocak düzeneği, kilden yapılmış ambarlar ve oturmak için sekiler vardır (Resim 10; Lloyd, 1972: 24-27).

Resim 10: Batı Tepesi II. Tabaka Tapınakları (Lloyd, 1972: 28)

II. tabaka, yaşanan şiddetli bir yangınla sona erdiğinden, tabakaya ait buluntular yüksek oranda korunmuş ve böylece döneme ait zengin arkeolojik veriler ele geçmiştir. Tapınak mekânlarında tunç mızrak ve ok uçları, taş havanlar, ağırşaklar, boynuzlu kap destekleri, deniz kabukları, boncuklar, çakıl taşları, kil nesneler ve yaban domuzu dişi, yanı sıra çanak çömlek parçaları dışında, kırktan fazla tüm çanak çömlek ele geçmiştir (Lloyd, 1972: 27-32).

Batı tepesinin zirvesinde yapılan ilk dönem kazılarında ise II. (5) tabakaya ait, yangınla tahrip görmüş, iki tam ve bir yarım ev saptanmıştır. (Lloyd, 1972: 19). Buradaki evler, ana oda ve ona bağlı açık avlu ve küçük odalardan oluşmaktadır. Mekânlarda ocaklar, su akıtmalı bir lavabo ve içinde kömürleşmiş tahıl saptanmış depo kabının yanı sıra kâseler, çömlekler, testiler, meyvelikler gibi çanak çömlek de bulunmuştur (Lloyd, 1972: 19-21).

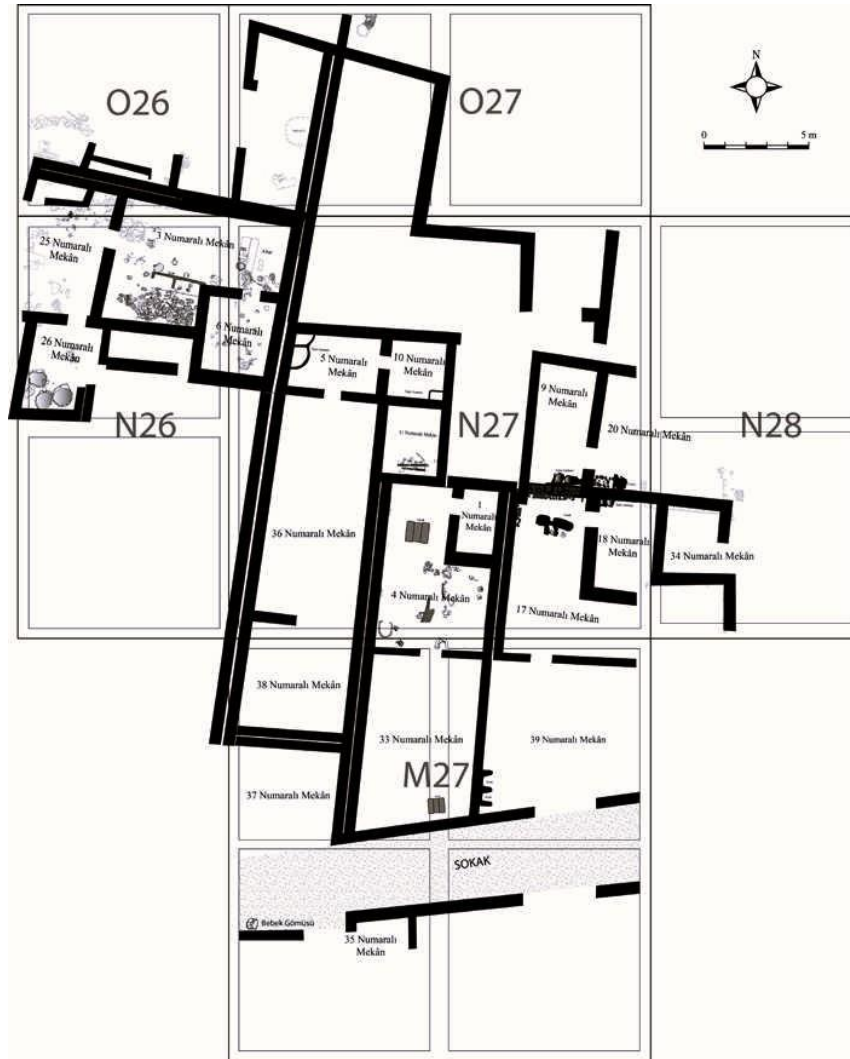

Resim 11: Beycesultan İlk Dönem Geç Tunç Çağı Keramik Örnekleri (Mellaart ve Murray 1995 yayınından derlenmiştir)

Orta Tunç Çağı'nın son dönemlerindeki sade çanak çömleklerden sonra, Beycesultan Geç Tunç Çağı keramiklerinde yenilik ve ince zevk gösteren yapımlar yine ön plana çıkar (Mellaart ve Murray, 1995: 1-2). III. tabakanın mal grupları arasında kırmızı, devetüyü, kahverengi, turuncu- /kırmızı-kahverengi, turuncu kırmızımsı, koyu erik kırmızısı ve pembe astarlı/açıklı mallar bulunur. Mikalı parlak, bakırımsı kırmızı, gümüşü gri ve altın mikalı astarlı örnekleri de bulunmuştur (Mellaart ve Murray, 1995: 1-22). Biçimler arasında dışa çekik ya da basit dudaklı ve düz dipli, dışa kalınlaştırılmış dudaklı tabaklar; basit ya da kalınlaştırılmış dudaklı, akıtacaklı, düz ya da halka dipli, omurgalı, derin ve dikey kulplu çanaklar; sığ ya da derin, küçük/büyük, kulplu ya da kulpsuz derin, boyunlu/boyunsuz, omurgalı ve süzgeçli çömlekler; yonca ya da gaga ağızlı, kesik gagalı, basit ya da iki/üç ağızlı, akıtacaklı testiler; küçük/büyük kaideli ve yonca ağızlı fincanlar; basit, kalınlaştırılmış acık ağızlı, yivli ağızlı, kulplu/kulpsuz büyük omurgalı kâseler görülür. Yanı sıra, dışa çekik ya da, basit dudaklı, düz dipli ve

dışa kalınlaştırılmış dudaklı tabaklar; basit kulpsuz ya da dört kulplu meyvelikler; keskin/yuvarlak omuzlu olabilen kısa/uzun kadehler; tankardlar, pithoslar, kraterler, süzgeçli ya da süzgeçsiz çaydanlıklar, mataralar, askoslar, huniler, şişeler gibi çeşitli biçimler mevcuttur (Mellaart ve Murray, 1995: 58-60). Bu dönemin çanak çömleği baskı, yiv, çentik, perçin, çizi bezeklerle süslenmiştir. Boya bezeğin yanı sıra açık bezek de görülür (Resim 11; Mellaart ve Murray, 1995: 21-22).

İkinci dönem kazılarında ise Geç Tunç Çağı ait verilere her iki tepede de ulaşılmıştır. Geç Tunç Çağı'nın erken evresine ait mimari yapılar şimdilik batı tepesinin güney tarafında bulunmuştur. Bu alanda kötüce korunagelmüş, işlenmemiş taştan temel üzerinde kerpiç duvarları olan yapılara rastlanır. Açık alanlara ait düz ya da beyaz sıvalı zeminler de saptanmıştır (Abay vd., 2018: 508). Bazı yapılardan konut-işlik olarak yararlanıldığı ele geçen dokuma ağırlıkları, ağırşaklar, öğütme taşları, çanak çömlek parçaları, metalden iğne, orak ve diğer bazı aletlerden ve çakmaktaşı aletlerden anlaşılmaktadır (Abay vd., 2019: 67-68).

Resim 12: İkinci Dönem Batı Tepesi 5. Tabaka Planı (Abay ve Dedeoğlu, 2016: 192)

Yine bu alanda Geç Tunç Çağı ortasına tarihlenen yapılara ulaşılmıştır. 5a ve 5b evrelerinden oluşan bu orta dönemin her iki evresinin de bir yangınla tahrip olduğu anlaşılmıştır. Burada 5b evresinde yangın geçirerek 5a evresinde onarılarak yeniden kullanıldığı saptanan, büyük bir yapı kompleksine ait mekânlar açığa çıkarılmıştır (Resim 12; Abay ve Dedeoğlu, 2014: 387). Yapı kompleksinde kullanılan, düzgün sıvalı duvarlar 1 metre kalınlığında, çift sıra işlenmemiş taş temelli duvarlardır. Ana duvarlara eklenen ara duvarlar yoluyla iç mekânlar bölümlenmiştir (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 312-313). Söz konusu alanın batısında 5b-a evresine ait bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınağın benzer örnekleri ilk dönem kazılarında, II. tabakada da bulunmuştur. 5b-a evresi tapınağının içinde bir sunak düzeneği mevcuttur; sunağın etrafında tüm kaplar, şematize insan yüzü betimli bir çömlek ve iki adet boynuz biçimli kap desteği de ele geçmiştir (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 313-314). Sunak çevresinde bir seki ve tüme yakın çok sayıda kap, yarım ay biçimli dokuma ağırlıkları ve ağırşaklar, çakmaktaşı âletler, işlenmiş taşlar ve kemik nesneler bulunmuştur (Abay ve Dedeoğlu, 2013: 220-221). Tapınağın kuzey duvarına bitişik yapılmış bir öğütme düzlemi ile in situ halde öğütme taşları ele geçmiştir. Yapıdaki öğütme düzlemi gibi evsel nitelikteki sabit mimari öğeler ve diğer buluntular nedeniyle, bu yapının, bir tapınaktan çok, içinde tapınım alanının da yer aldığı ev benzeri büyük bir yapı olduğu düşünülmektedir (Abay ve Dedeoğlu, 2016: 187-189). Alanın genelinde yaşam alanı ya da depo olarak kullanılan birçok mekân açığa çıkarılmıştır. Depo olarak kullanılan mekânların içlerinde yanmış tahıl kalıntıları ile dolu olan büyük küpler ve duvarlara bitişik siloların olduğu görülür (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 315). Yaşam alanı olarak kullanılan mekânlarda ocaklar, içlerinde kömürleşmiş tahıla da rastlanan, yan yana ya da ayrı ayrı silolar ve depolama küpleri saptanmıştır. Küçük buluntular arasında çok sayıda aşık kemigi, ahşap dokuma tarağı, dal örgü sepet kalıntısı, dokuma kalıntıları, ağırşaklar, delinmiş deniz kabuğundan, taş ve kemikten boncuklar, kireçtaşları, perdah taşları, metal iğne ve mızrak uçları yer alır. Mekânların bazılarında dokuma yapıldığı ya da dokumada kullanılan aletlerin saklandığı düşünülmüştür (Abay vd., 2020: 118-121).

Alanın güneyinde, 5. tabakaya ait, doğu-batı yönünde ve 9 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde bir sokak bulunur (Abay ve Dedeoğlu, 2013: 220). Ev/yaşam alanı olduğu anlaşılan bu yapı kompleksinin 5b evresinde inşa edilmiş olduğu ve bir yangınla son bulduğu saptanmıştır (Abay vd., 2020: 118-121). Yangınla son bulmuş bu yapıların içinde insanların saklandığı ve çıkan yangın sonucu burada öldükleri anlaşılmıştır. Yangının 5b evresinde yerleşmenin uğradığı bir istilâ sonrası, kasten çıkarıldığı da düşünülmüştür. 5b evresine ait tahıl örneklerinden elde edilen C14 tarihleri yaklaşık M.Ö. 1570/1530 yıllarını vermektedir. 5a evresinde mimarî ve maddi kültüründe görülen devamlılık sebebiyle yerleşimin yangından kısa bir süre sonra tekrar, ancak özensizce iskân edildiği görülür (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 315). Geç Tunç Çağı'nın sonlarına ait olan 4. tabaka Bizans ve Selçuklu-Beylikler dönemlerine ait çöp çukurları ve inşaat faaliyetleri tarafından yoğun olarak tahrip edilmiştir. Bu tahripten kurtulan, az sayı kerpiç yapı kuzey-güney doğrultulu, dikdörtgen planlıdır (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 312).

İkinci dönem kazılarında Geç Tunç Çağı'nın izlerine, doğu tepesinde de rastlanmıştır. Doğru tepesinin kuzey kısmında, 800 metrekarelik geniş bir alanda yapılan çalışmalar sonucu Geç Tunç Çağı'nın 4. tabakasına ait zengin buluntulara ulaşılmıştır. Burada tahribata uğramış, 3 metre genişliğinde

bir sokak ve dörtgen planlı yapılar bulunmuştur. Yapılar bitişik düzende, işlenmemiş taş temel üzerine kerpiç duvarlı, sıkıştırılmış ve sıvanmış sert tabanlı mekânlardan oluşur. İçlerinde ocak, fırın, seki gibi mimari öğeler mevcuttur. Bazı mekânların yanından atık su (?) künkleri çıkmıştır. Yine bazı mekânlarda kırmızı ve sarımsı duvar sıvası izlerine rastlanmıştır, bazılarındaysa tabanın beyaz renkte bir sıvandığı görülmüştür. Mekân içlerinde çömlekler, depolama kapları, büyük kapak parçaları, boynuz biçimli ocak ayağı parçaları, metal ve taş nesneler, kemikler, çakmaktaşı aletler, ezgi taşları, piramidal ve hilal biçimli dokuma ağırlıkları, işlenmiş boynuzlar, boncuklar, havaneli ve sapan taşı gibi buluntu tipleri ile karşılaşmıştır (Abay vd., 2023b: 294-298).

İkinci dönem Geç Tunç Çağı bulunan mal grupları arasında devetüyü, kırmızı, koyu ya da açık kahverengi, kahverengi siyah alacalı, kızıl-kahve, turuncu ve kırmızımsı turuncu astarlı mallar yer alır. Ayrıca altın ve gümüş mika astarlı, kendinden astarlı açık veya ağırsız, çark yapımı, parlak açık mallar da mevcuttur (Abay vd., 2023b: 298-299). Kap repertuarı arasında dışa kalınlaştırılmış ya da dışa çekik dudaklı, yarı küresel ya da keskin omuzlu çanaklar; dışa kalınlaştırılmış dudaklı ve küresel gövdeli çömlekler; tek kulplu, yonca ve gaga ağızlı testiler; basit ve dışa kalınlaştırılmış dudaklı kâseler, uzun ya da kısa kaideli meyvelikler ve kadehler; yonca ağızlı maşrapalar, çaydanlıklar ve huniler yer alır (Abay vd., 2019: 72-75). Açık bezek, çentik, oluk ve kabartma bezekler de mevcuttur (Resim 13; Abay ve Dedeoğlu, 2012: 315-316).

Resim 13: Beycesultan İkinci Dönem Geç Tunç Çağı Keramik Örnekleri (Üst Resim: Abay, 2012: 60; Alt Resim: Abay ve Dedeoğlu, 2013: 227)

İlk dönem araştırmalarında Geç Tunç Çağı'nda Beycesultan'ın önemli bir kentleşme ve kültürel gelişim sürecinden geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Doğu tepesinde bu çağa ait kesintisiz tabakalanma mevcuttur; dönemin başlarında Beycesultan sakinlerinin özensiz ve ayrıntılı planlanmamış bir yerleşme kurdukları görülür. Dönem ortalarına doğru yerleşme megaron tarzı yapılar, küçük saray kompleksi, işlik ve depo alanlarından meydana gelen, daha ayrıntılı planlanmış bir kent dokusuna sahip olur. Buluntulardan yola çıkıldığında yerleşmede üretimin ve belki de ticaretin arttığı, buna bağlı olarak refah seviyesinin yükseldiği anlaşılmaktadır (Lloyd, 1972; Hajnal vd., 2022: 79-82). Varsılığın artmasıyla ilintili olan, yerleşmenin ayrıcalıklı sınıfının gereksinimlerine yönelik malzemenin çeşitlendiğini öne sürmek, bu çağda ele geçen çanak çömlek topluluğunun zenginliğinde ifade bulur gibi görünmektedir (Mellaart ve Murray, 1995). Söz konusu çeşitlilik bu çağda, belki de yerleşme yakınlarında üretilmiş olabilecek çanak çömleğin dış pazarlarda alıcı bulmasıyla da ilişkilidir. Yanı sıra saray olarak adlandırılan bir yapının varlığı yerleşmede bir yönetim aygıtına ve toplumsal düzenin sağlanarak denetim altında tutulduğuna işaret eder. Yerleşmelerin farklı evrelerde yangınlarla son bulması dıştan gelen saldırılara bağlanmasının yanı sıra, kullanılan mimari malzemenin niteliğiyle ilintili de olabilir. Dönemin sonuna doğru olasılıkla bu düzenin dış tehditler sonucu bozulmasından kaynaklı olarak, yerleşimin küçük bir köy hâline dönüştüğü ve sonradan terk edildiği görülür. Bu durumu M.Ö. 13.yüzyılda Anadolu'da Büyük Hitit İmparatorluğu'ndaki sallantılar ve yaklaşan sonla, iklim değışikliklerinden kaynaklanan kuraklıklar, kıtlık ve bunlarla ilişkili salgın hastalıklar, bölgenin genelindeki sosyal dalgalanma ve siyasi istikrarsızlıkla açıklamak da mümkündür (Knapp ve Manning, 2016: 92).

Batı tepesinde ise dönemin erken tabakalarından itibaren iki tapınağın olduğu saptanmış ve tapınakların daha sonraki evrelerde yeniden inşa edilerek kullanıldığı görülmüştür. Tepenin zirvesinde de içlerinde günlük yaşamı kolaylaştıran ocaklar, fırınlar, sekiler, drenaj sistemleri ve tahıl depolama kapları olan domestik yapıların olduğu anlaşılmıştır. Buradaki buluntular da doğu tepesindeki genel görünümle bir bütün oluşturmakta, planlı ve üretim amaçlı bir kentleşmeye işaret etmektedir.

İkinci dönem yapılan araştırmalarda ise Geç Tunç Çağı hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak ve kronolojiye katkı sağlamak istenmiştir. Batı tepesinde, bu döneme ait tüm tabakalara ulaşılmıştır. Burada tıpkı ikinci dönem doğu tepesinde olduğu gibi, özensiz başlayan yapıların giderek daha karmaşık mekânlar haline dönüştüğü görülür; üst tabakalardaki tahribat nedeniyle dönemin sonları tam olarak anlaşılamamıştır. Yaşam alanı ya da depo olarak kullanılan birçok mekânın ilk dönem araştırmalarındaki yapılar ile benzer olduğu saptanmıştır. İkinci dönem araştırmalarında, burada (5. tabakada) bilinen diğer tapınaklar gibi bir mekân açığa çıkarılmış, ancak mekânın içinde tapınım alanı bulunan, domestik bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Doğu tepesinde yapılan çalışmalarda ise 4. tabakaya ait mekânlar açığa çıkarılmış ve birinci dönem araştırmalarından farklı olarak, Geç Tunç Çağı'nın son evresi hakkında daha fazla bilgiye ulaşılmış, bu evrenin daha karmaşık ve birbirine bitişik yapılarla devam ettiği anlaşılmıştır.

Dönemin geneline baktığımızda kent refah düzeyinin artmasının yanı sıra ve belki de buna koşut olarak meydana gelen ayrıcalıklı sınıfın zevk kaygıları nedeniyle, çanak çömlek yapımında estetik kaygıların güdüldüğü, incelik ve estetik bir anlayışın ön plana çıktığı görülür. Kullanılan renklerin

oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığı, kap biçimlerinin daha çeşitlenerek karmaşıklaştığı gerek sanatsal, gerekse kültürel kimlikle ilintili bezemelere yer verildiği anlaşılr.

Demir Çağı

İlk dönem kazı çalışmalarında Demir Çağı'na ait çok az buluntu ele geçmiş ve bu yüzden kronolojide yer verilmemiştir. İkinci dönem çalışmalarında ise bir mezarlık alanında, Demir Çağı'na ait az buluntu saptanmıştır. Her iki dönemde de Demir Çağı'na ait bulgulara rastlanması ve ileride bu döneme ait buluntularla karşılaşma ihtimali sebebiyle yeni dönem kazı çalışmalarında oluşturulan kronolojiye Demir Çağı 3. tabaka olarak eklenmiştir (Abay ve Dedeoğlu, 2012: 306).

İlk dönem çalışmalarında doğu tepesinin güneyinde, bir evin tabanında bir grup Frig çanak çömleği bulunmuş ve keramikler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda höyüğün M.Ö. 8. yüzyılda yeniden işgal edildiği düşünülmüştür (Mellaart ve Murray, 1995: 89-91). İkinci dönem çalışmalarında höyüğün batısında saptanan mezarlık alanında Demir Çağı'na da tarihlenen mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarların birinde bulunan bir çömlek Demir Çağı'na tarihlenmiştir, ancak mutlak tarih henüz belli değildir (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 55-60).

Bizans Dönemi

İlk Bizans Dönemi'ne ayrıntılı biçimde yer verilmekte ve bu dönem oluşturulan kronolojide yer almaktadır. İkinci dönem araştırmalarında ise hem doğu hem de batı tepesinde çok sayıda Bizans Dönemi kalıntıları saptanmış ve yeni oluşturulan kronolojide bu dönem 2. tabakaya yerleştirilmiştir.

İkinci dönem araştırmalarında höyüğün batı tepesinin kuzey tarafında Bizans Dönemi buluntuları da ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda, tabanları taş döşemeli iki sokak ve sokakların çevresinde yapılar mevcuttur. Yapılar genelde dikdörtgen planlı ve tabanları kerpiç, sıkıştırılmış kil ya da taş döşemelidir. Bazı mekânların duvarları “almaşık örgü duvar” tekniğindedir; bazılarında ise taş temel üzerine kerpiç kullanılmıştır. Mekânlardaki depolama kaplarında arpa, buğday ve burçak kalıntılarını saptanmıştır (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 57-58). Ayrıca çöp veya depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen çok sayıda çukura rastlanmıştır (Abay ve Dedeoğlu, 2016: 186). Bu alanda metal, cam, kil, fildişi, kemik ve taştan yapılmış küçük buluntuların yanı sıra bir adet altın yüzük, bir elektron sikke, ekmek mührü ve piskopos tasvir eden hayvan kemiğinden yapılmış bir figürin dikkat çeken eserler arasındadır. Sikkenin Nikephorus III Botaniates'e ait olduğu ve 1078-1081 yılları arasına tarihlendiği anlaşılmıştır. Höyüğün doğu tepesinde de Bizans Dönemi'ne ait buluntular saptanmıştır. Kalıntılar batı tepesindeki kalıntılar ile benzerlik göstermektedir. Farklı olarak buradaki kazılarda bazı duvarları yaklaşık 1 metre boyutlarında taş bloklardan yapılmış ve bazı duvarlarının iç yüzleri sarımsı-krem renginde kalın bir sıvayla kaplanmış olan, 5 mekânlı bir şarap işliği saptanmıştır. Mekânlarda ele geçen buluntular arasında metal çiviler, 1 metal ayna, cam bilezik, cam parçaları, yarım ay biçimli ve disk biçimli ağırlıklar, çakmaktaşıdan yonga açığa çıkarılmıştır. Yerlerde buğday kalıntıları ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen anonim bir tunç follis de bulunmuştur (Abay vd., 2023b: 292-293).

Bizans Dönemi'ne ait keramikler ağırlıklı olarak günlük kullanıma yönelik mutfak ve depolama kaplarından oluşur. Açık ya da kızıl kahve ve kiremit rengi malların yanı sıra kaba yapım mallar mevcuttur. Ele geçen ince yapım malların astarlı, kaba yapımların çoğu ise astarsız ve a ksızdır (Abay vd., 2019: 76). Tipik Bizans sıraltı tekniğıyle yapılmış, mavi ya da yeşil sırlı keramiklere de bulunmuştur (Abay vd., 2020: 116). Biçimler arasında dışa kalınlaştırılmış dudaklı ya da basit ağızlı basit ağız çanak ve çömlekler yoğundur. Depolama kapları arasında ise dışa kalınlaştırılmış dudaklı, boyunlu ya da boyunsuz biçimler saptanmıştır. Keramiklerde yiv, çentik ya da kazıma gibi bezemeler gözlemlenir (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 58-59).

Keramik, küçük buluntular ve mimari bulgular Beycesultan'ın bu dönemde de kendine yeten bir ekonomi sergileyen bir yerleşme ve belki de dinsel işlevler üstlenmiş bir merkez olduğuna işaret eder.

Selçuklu-Beylikler Dönemi

İlk dönem araştırmalarında Selçuklu-Beylikler Dönemi'nden ayrıntılı olarak söz edilmemiş ve bu dönem kronolojiye katılmamıştır. İkinci dönem araştırmalarında Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne ait kalıntılar saptanmış, ancak dönem kalıntılarının y zeeye yakın olması nedeniyle çift çalışmalarında tahrip olduğu görülmüştür. İkinci dönemde kronoloji sıra düzeninde 1. tabakaya Selçuklu Beylikler Dönemi yerleştirilmiştir. Bu dönem höyüğün batı tepesinde araştırılmıştır. Selçuklu-Beylikler Dönemi burada Bizans ve Tunç  ağlarına ulaşılan alanda kazılmıştır. Buradaki tahribata uğramış bazı mekânlar dikdörtgen planlı, 45-50 santimetre kalınlığında duvarlara sahip, tabanları 15-20 santimetre kalınlığında doğal taşlarla örtülmüş mekânlardır. Açık olan yerlerde ya da kapalı mekânlarda dairesel ve sıvanmış ocaklar mevcuttur (Abay vd., 2020: 113-114). Buluntular arasında kil nesneler, çakmaktaşı, cam bilezik parçaları, kemik, mermer ve metal nesneler, bir tunç sikke, kilden yapılmış at fig rini ve heykel başı sayılabilir. Ele geçen sikke M.S. 1246-1249 yılları arasına tarihlenir ve İzzeddin Keykavus'a aittir (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 57).

Höyüğün batı tepesinin batı yamacında da Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne ait kalıntılara ulaşılmıştır. Sert beyaz bir taban ve yapı temellerine ait dağınık taşlar dışında herhangi bir mimari  ge saptanmamıştır (Abay vd., 2017: 274). Doğu tepesinin batı yamacında yapılan çalışmalarda ise Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne ait 16 adet basit toprak mezar bulunmuştur. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu, birbirine yakın konumlandırılmış mezarlardan sadece ikisinde  l  hediyesi olabilecek bir boncuk ve tunç yüzük bulunmuştur (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 59-60).

Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne ait çok sayıda keramik ince ve kaba yapım mallardan oluşur. İnce yapım mallar kırmızı hamurlu (millet içi mallar), sarı sırlı, beyaz boyalı sırlı, beyaz astar boyalı ve astarsız mallardan meydana gelir. İnce yapım malların bazılarının üzerinde geometrik ve natüralistik öğelerden oluşan bezekler yer alır. El ve çark yapımı olan kaba mallar kiremit ya da kahverengi hamurlu, yoğun taş ık veya mika katkılı ve astarsızdır. Kap biçimleri arasında dışa dönük dudaklı kâseler, dışa çekik dudaklı çömlekler, basit ağızlı/kulplu, düz dipli çanak çömlekler yer alır. Ele geçen keramiklerin benzerlerinin, M.S. 13.- 16. Yüzyıllarda Milet gibi diğer yerleşimlerde kullanıldığı anlaşılır (Abay ve Dedeoğlu, 2009: 56-57).

Sonuç

Beycesultan, alüvyonlardan oluşmuş, mineral açısından zengin, aynı zamanda bölgeye adını veren Çivril Ovası'nda, Büyük Menderes Nehri'ne ve onun kollarından biriyle beslenen Işıklı Göl'e yakın bir konumdadır. Alüvyonlu toprakların verimli ve tarıma elverişli olması Beycesultan'ın ilk sakinlerinin burayı seçme nedenleri arasında olmalıdır. Bölgenin en büyük höyüğü sayılabilecek Beycesultan'ın yanı sıra burada başka höyük ve yerleşimlerin de bulunması bu fikri destekler niteliktedir.

1956 yılında J. Mellaart tarafından başlatılan kazı ve araştırmaların amacı bu önemli bölgenin tarih öncesi dönemlerini aydınlatmak ve 1950'lerin güncel araştırma konuları arasında yer alan Luviler hakkında bilgi edinmekti. Uzun bir aradan sonra 2007 yılında E. Abay tarafından tekrar çalışmalar başlatılmış olup bu çalışmalar sürmektedir. Her iki dönemde yapılan çalışmalar sonucu höyükte Kalkolitik, Tunç ve Demir çağları, Bizans ve Selçuklu- Beylikler Dönemi saptanmıştır.

J. Mellaart'ın ilk dönem çalışmalarında derin açmalarda Kalkolitik Çağ'a kadar inilmiştir ve İlk Tunç Çağı'nı da kapsayan tarihöncesi dönemler araştırılarak başta çanak çömlekteki gelişim olmak üzere, Batı ve İç Batı Anadolu karşılaştırmalı araştırmaları açısından önemli bulgular elde edilmiştir.

İlk dönem kazıları Orta Tunç Çağı tabakalarında Beycesultan'da bir bey sarayını da içeren, bölgelerarası ilişkileri de yansıtan, güçlü bir yerleşimin bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak bu kazılarda günlük yaşama dair fazla kalıntıya rastlanmamıştır. İkinci dönem kazılarında, ilk dönem kazılarında varlığı saptanmamış ve günlük yaşamı yansıtan yapılara ulaşılmıştır. Böylece Beycesultan sakinlerinin geçim ekonomileri ve günlük yaşam biçimleri bir ölçüde aydınlığa kavuşmuştur.

Geç Tunç Çağı'nda Beycesultan'ın önemli bir kentleşme ve kültürel gelişim sürecinden geçmiş olduğu ilk dönem araştırmalarıyla anlaşılmıştır. Bu çağ tabakalarında yapılan ikinci dönem kazılarıyla yerleşimin giderek büyüüp düzenli planlanmış bir kente dönüştüğü teyit edilmiş, bulunan saray tarzı yapı, ahırlar, işlikler, dükkânlar, domestik mekânlar, megaron tipinde yapılar ve tapınaklar nedeniyle üretim ekonomisi güçlü, bir yönetici denetiminde bir yerleşme halini aldığı anlaşılmıştır. Ulaşılan bu refah düzeyiyle bazı eliter istek ve kaygıları çanak çömlekte meydana gelen değişiklikler, biçim ve bezek çeşitliliği vurgulamaktadır.

Höyüğün Demir Çağı dönemi hakkında çok fazla bilgi yoktur, zira üst tabakalarda yer alan Bizans ve Selçuklu dönemleri yapıları alt katlara zarar vermiştir. Bizans Dönemi'nde höyük tekrar kullanılmaya başlanılmış ve basit konutlar ve bir şarap işliği inşa edilmiştir. Keramik kalıntıları dönemin keramik gruplarıyla uyum sağlamaktadır. Son kat olan Selçuklu Dönemi hakkında bilgiler mimari kalıntılar yoğun tahribata uğramış olduğundan çok sınırlıdır. Bulunan keramik ve küçük buluntular sayesinde Beycesultan'nın son tabakaları Selçuklu-Beylikler Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

Beycesultan Höyüğü, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren ve bu dönemi izleyen Orta ve Geç Tunç çağlarında, Batı Anadolu'nun en önemli yerleşimlerinden biri olarak, yapı katlarının sürekliliği ve tabakalar arasındaki geçiş dönemlerinin izlenebilirliği sayesinde gerek Batı Anadolu'da, gerekse yakın

komşu bölgelerdeki arkeolojik çalışmalar için önemli bir referans noktası olagelmıştır. Yerleşmede yapılan ilk kazılar sonucu elde edilen verilerin, Troas Bölgesi'ni de kapsayan Batı Anadolu'da ve Ege Adaları'nda; Troia, Kumtepe, Beşiktepe, Bozüyük, Poliochne (Lemnos), Thermi (Midilli/Lesbos), Emporio (Chios), Tıgani (Samos), Kayışlar, İzmir-Bayraklı, Aphrodisias-Pekmez arkeolojik verileriyle; Karadeniz Bölgesi'nde Merzifon Göller Mezarlığı, İç Batı ve Batı Anadolu bölgelerinde ise Kusura, Alacahöyük, Boğazköy, Hastane Höyük, Karahöyük, Kayseri-Kültüpe, Porsuk/Zeyve Höyük bulgularıyla; Akdeniz Bölgesi'nde ise Gözlükule, Yumuktepe gibi yerleşmelerin buluntularının benzerlik ve karşılaştırılmasıyla değerlendirildiği görülmektedir³. Son dönemdeki yeni araştırmalardan elde edilen veriler, Batı ve İç Batı Anadolu Bölgesi'nde ise Liman Tepe, Panaz Tepe, Baklatepe, Maydos/Kilisetepe Çine-Tepecik, Asopos Tepesi, Milet, Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Gordion, Kaman-Kalehöyük, Acemhöyük, Batı Çatalhöyük, Kocabaş Tepe, Seyitömer, Uşak Sürmecik gibi yerleşmelerle karşılaştırılmıştır ve yapılan karşılaştırmalar yoluyla Beycesultan'ın bölgelerarası kültürel etkileşmelerdeki önemi bir kez daha belirgin bir biçim almıştır (Steadman ve McMahon, 2011).

Gerek ilk dönem gerekse ikinci dönemde yapılan çalışmalarda elde edilen bulgu ve buluntular Beycesultan'ın Batı Anadolu'da hemen hemen kesintisiz stratigrafi veren, bölgenin Tarihöncesi ve diğer tarihsel süreciyle bölgeler arası ilişkileri çok iyi yansıtan bir höyük olduğunu kanıtlamaktadır. İlk dönem araştırmaları Batı Anadolu'da Beycesultan stratigrafisi yardımıyla oluşturulan kronolojinin uzun yıllar referans olarak kalma özelliğini belirlemiştir. İkinci dönem yapılan araştırmalarla Beycesultan hakkında daha çok veriye ulaşmak ve bölgenin Tarihöncesi dönemlerine yeni araştırma teknikleriyle katkıda bulunmak, yeni tekniklerle gerektiğinde revizyona gitmek amaçlanmıştır. Böylece ikinci dönem araştırmaları ilk dönem araştırmalarının kısmen tamamlayıcısı niteliğine bürünür. Bu yayında etraflıca ele aldığımız, Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında gerçekleştirilen yeni araştırmalar sonucunda yerleşim hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmış, yeni yapı çeşitleri ve buluntular saptanmıştır. Elde edilen veriler ve kullanılan yeni yöntemler doğrultusunda, ilk dönem araştırmalarında oluşturulan kronolojinin güncellenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Güncellenen kronolojide, birinci ve ikinci dönem tabakaları, mimari ve keramik buluntular temelinde eşleştirilmiştir.

İlerleyen ikinci dönem araştırmalarında Beycesultan'ın Anadolu kültürel mirasındaki yerinin sabitlenerek güvence altına alınması ve Anadolu Arkeolojisi'ne bu yolla katkıların sürdürülmesi amaçlanmaktadır.

³ İlk dönem araştırmalarındaki karşılaştırmaların detayları için bkz. Lloyd, 1972; Lloyd ve Mellaart, 1962; Lloyd ve Mellaart, 1965; Mellaart, 1968; Mellaart, 1970; Mellaart ve Murray, 1995

Kaynakça

- Abay, E. (2012). Beycesultan. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz ve G. Polat (Ed). İçinde *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss. 40-62). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2007). 2005 Yılı Çivril Ovası Yüzey Araştırması. F. Bayram ve B. Koral (Ed.), İçinde *24. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 1, ss. 277-292). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2009). Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu, *Arkeoloji Dergisi*, 13(1), 53-79.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2012). Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu. H. Dönmez ve Ö. Ötügen (Ed.), İçinde *33. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 4, ss. 303-330). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2013). Beycesultan 2011 Yılı Kazı Çalışmaları. H. Dönmez (Ed.), *34. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 1* (ss. 217-228). Çorum: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2014). Beycesultan 2012 Yılı Kazı Çalışmaları. H. Dönmez (Ed.), İçinde *35. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 3, ss. 386-397). Muğla: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., ve Dedeoğlu, F. (2016). Beycesultan 2013-2014 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), İçinde *37. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 3, ss. 183-198). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., Dedeoğlu, F., ve Ergün, G. (2023a). Beycesultan Höyüğü Doğu Koni Geç Tunç Çağı Araştırmaları, *Höyük*, 11, 31-48. <https://doi.org/10.37879/hoyuk.2023.1.031>
- Abay, E., Dedeoğlu, F., Ergün, G., ve Çakar, Ş. (2018). Beycesultan Höyüğü 2016 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), İçinde *39. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 1, ss. 507-520). Bursa: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., Dedeoğlu, F., Ergün, G., Çakar, Ş., Ve Çarkı, M. (2020). Beycesultan 2018 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), İçinde *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 2, ss. 113-134). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., Dedeoğlu, F., Ergün, G., Çakar, Ş., ve Ünar, A. (2019). Beycesultan Höyüğü 2017 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), İçinde *40. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 2, ss. 65-84). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Abay, E., Dedeoğlu, F., Ünar, A., Ergün, G., Yılmaz, F., ve Temur, Y. B. (2017). Beycesultan 2015 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), İçinde *38. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 2, ss. 273-286). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Abay, E., Elalmış, A., Ergün, G., Çarkı, M., Çakar, ř., Öztürk, D., Erikan, F., ve Tarman, S. (2023b). Beycesultan Höyüğü 2021 Yılı Kazı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), *İçinde 42. Kazı Sonuçları Toplantısı* (C. 2, ss. 291-305). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Efe, T. (2007). Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in İnland Western Anatolia. *Anatolian Studies*, 57, 47-64.
- Erdem, İ. (1997). Çivrilli İki Türkmen Dervişi Beyce Sultan ve Habib-i Acem. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30, 53-56. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000115
- Ergün, G. (2023), *İç Batı Anadolu Orta Tunç Çağı Keramiğinin Beycesultan Höyüğü Verilerine Göre Yeniden Değerlendirilmesi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hajnal, I., Zangger, E. & Kelder, J. (2022). *The Political Geography Of Western Anatolia İn The Late Bronze Age: Proceedings Of The Eaa Conference Bern, 7 September 2019*. Budapest: Archaeolingua Alapítvány.
- Karadaş, A., Vardar, S., İlhan, R., ve Öner, E. (2019), Çivril Ovasının Paleocoğrafyası ve Beycesultan Höyüğünün Jeoarkeolojisi (Çivril-Denizli). H. Sözbilir ve diğeri (Ed.), *İçinde 72. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri Kitabı* (ss. 866-870), Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası.
- Knapp, A. B., & Manning S. W. (2016). Crisis in context: The end of the Late Bronze Age in the eastern Mediterranean. *American Journal of Archaeology*, 120(1), 99-149.
- Lloyd, S. (1972). *Beycesultan Vol. III Part I Late Bronze Age Architecture*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Lloyd, S., & Mellaart, J. (1962). *Beycesultan Vol 1. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Lloyd, S., & Mellaart, J. (1965). *Beycesultan Vol. II Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Mellaart, J. (1954). Preliminary Report on a Survey of Pre-classical Remains in Southern Turkey. *Anatolian Studies*, 4, 175-240. <https://doi.org/10.2307/3642379>
- Mellaart, J. (1968). Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age. *Anatolian Studies*, 18, 187-202.
- Mellaart, J. (1970). The Second Millennium Chronology of Beycesultan. *Anatolian Studies*, 20, 55-67. <https://doi.org/10.2307/3642588>
- Mellaart, J., & Murray, A. (1995). *Beycesultan Vol. III Part II Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle And Late Bronze Age Small Objects*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.

- Özgüç, N. (2015). *Acemhöyük – Buruşbaddum I Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Steadman, S. R., & McMahon, G. (Eds.). (2011). *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323BCE)*. London: Oxford University Press.
- Şahoğlu, V. (2005). The Anatolian Trade Network and the İzmir Region During the Early Bronze Age. *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4), 339-361.
- Taşdelen, S., Akyol, E. ve Bülbül, A. (2001). Çivril İlçesi (Denizli) ve Yakın Çevresinin Hidrojeoloji İncelemesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-267.
- Yakar, J. (1985). *The Later Prehistory of Anatolia*. Great Britain: BAR International Series 268 (1).
- Zangger, E., (2017). *Die Luvier und der trojanische Krieg: eine Entdeckungsgeschichte*. Zürich: Orell Füssli Verlag.

Vatan Yahut Silistre ile Muhterem Katil Piyeslerinde Kahraman Kadınlar¹

Heroic Women in Vatan Yahut Silistre (Fatherland or Silistra) and Muhterem Katil

(The Honorable Murderer) Plays

İlker ATEŞ*

Öz

Türk edebiyatında kahraman kadın tipi, Tanzimat dönemi ile edebi eserlere yansımaya başlamıştır. Bu eserler konu olarak vatanın kurtuluşunu işlemiş olmakla beraber kadın öznelerin de kurgusal metinde önemli rolleri ve işlevleri olmuştur. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* ve Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil* piyeslerindeki kahraman kadınların savaştaki rolü ve işlevleri de kurguda önemli bir yere sahiptir. Çalışmada kadınların savaş anındaki tepkileri; toplumsal hayatın içindeki konumları ve toplumun onlara karşı tabulaştırdığı fikirlere karşı çıkmaları da incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı kadınların savaş öncesinde ve içerisinde nasıl konumlandırıldıklarını; kadın kimliklerinin onlara karşı yöneltilen bakışlardaki etkisini; savaş içerisindeki kahramanlıklarını incelemek/göstermektir. Edebi eserler kurgu ürünüdürler. Ancak belirtmek gerekir ki yazarlar kurgulamayı kaynaklardan yararlanarak ya da esinlenme sonucunda ortaya koymaktadırlar. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* ve Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil* piyesi arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Bu çalışmada her iki eserdeki kadınların savaş karşısındaki tavırları ve cepheye gidiş kararları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışmada yöntem olarak metin/doküman analizi kullanılmış olup, her iki eser hakkında yazılan kitaplar ve makaleler de dikkatle incelenmiştir. Piyeslerde görülmektedir ki kadınlar savaşın içinde, cepheye cesurca yer almaktadırlar. Özellikle kadınların bu görevi zorunlu olarak değil de gönüllü olarak yapmaları ve bundan hiçbir şekilde şikayetçi olmamaları son derece önemlidir. Kadınlar toplumun gözünde tabulaşan rollerinin dışına çıkarak farklı alanlarda varlıklarını hissettirmişlerdir. İki eserde de tarihi bir süreç işlenmekte olup iki piyes de devir tiyatrosu olarak nitelendirilmeye müsaittir. İki yazar da eserlerine konu olarak seçtikleri hadiselerin benzerini tanıklardan dinleyerek, ikinci tanıktan duyarak ya da tarihi kişiliklerden/olaylardan esinlenerek piyeslerini kurgulamışlardır. Bu bağlamda çalışma erken dönem Türk tiyatrosunda kadın öznelerin kahramanlık ve fedakârlık içerisindeki davranışlarının vatanın kurtuluşunda ve gelecek inşasındaki araçsallığını öne çıkarmakta olup, literatüre farklı okuma ve araştırma önerileri getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kahramanlık, Savaş, Namık Kemal, Aka Gündüz, *Vatan yahut Silistre*, *Muhterem Katil*.

¹ Bu çalışma, Trakya Üniversiteler Birliği 8. Lisansüstü Öğrenci Kongresi'nde "Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre Piyesi ile Aka Gündüz'ün Muhterem Katil Piyesinde Kahraman Kadınlar" başlığıyla sunulmuştur.

*Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, e-posta: ilkerate22@gmail.com, ORCID:0009-0003-7668-0620

Atıf için / Cite as: Ateş, İ. (2025). "Vatan Yahut Silistre ile Muhterem Katil Piyeslerinde Kahraman Kadınlar". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 163-173. DOI: 10.62068/visbid.1795628

Abstract

The heroic woman type in Turkish literature began to be reflected in literary works with the Tanzimat period. Although these works dealt with the salvation of the homeland as their subject, female subjects also had important roles and functions in the fictional text. The roles and functions of the heroic women in Namık Kemal's *Vatan yahut Silistre* (Fatherland or Silistra) and Aka Gündüz's *Muhterem Katil* (The Honorable Murderer) plays also hold an important place in the narrative. The study also examines women's reactions during wartime, their positions in social life, and their opposition to the ideas that society had turned into taboos against them. The aim of this study is to examine/show how women were positioned before and during the war, the effect of their female identities on the perspectives directed at them, and their heroism during the war. Literary works are products of fiction. However, it should be noted that authors create their fiction by utilizing sources or as a result of inspiration. There are many similarities between Namık Kemal's *Vatan yahut Silistre* and Aka Gündüz's *Muhterem Katil*. In this study, the attitudes of the women in both works towards war and their decisions to go to the front are comparatively examined. Text/document analysis was used as the method in the study, and books and articles written about both works were also carefully examined. It is seen in the plays that women bravely take part in the war, on the front lines. It is extremely important that women undertake this duty voluntarily, not as an obligation, and that they do not complain about it in any way. Women have stepped out of the roles that had become taboo in the eyes of society and made their presence felt in different areas. A historical process is dealt with in both works, and both plays are suitable to be described as period theatre. Both authors fictionalized their plays by listening to similar incidents from witnesses, hearing from secondary witnesses, or being inspired by historical figures/events related to the subjects they chose for their works. In this context, the study highlights the instrumentality of female subjects' heroic and self-sacrificing behaviors in the salvation of the homeland and the construction of the future in early Turkish theatre, and brings different reading and research suggestions to the literature.

Keywords: *Woman, Heroism, War, Namık Kemal, Aka Gündüz, Vatan yahut Silistre, Muhterem Katil.*

Giriş

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin somut adımları atılmış ve bu yenileşme hareketi toplum hayatına da yansımıştır. Kadınlar için resmî bir adım atılmamış olsa da dönemin bazı erkek aydınları Türk kadınının sosyal ve entelektüel hayata dâhil olmasını isterken bazıları ise tam tersi düşünceleri savunmuşlardır. Erkek aydınlar çoğunlukla İslamî kaideler çerçevesinde kadının da eğitim hakkı olduğunu, kadın eğitiminin çocuk eğitiminde oldukça önemli bir rolü olduğunu öne sürmüşlerdir (Doğan, 2012). Özellikle bu dönemde kadın anne rolü ile ön plana çıkmış olup cinsiyetinin gölgesinde kalmıştır. Kadın “devlet memurluğuna ilk kez öğretmen olarak girmiştir” (Kurnaz, 2013: 168). Devlet dairelerine girişi ise ancak II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte başlamıştır.

Tanzimatla birlikte gelen yenileşme hareketi sadece toplumsal hayatı etkilememiştir. Aynı zamanda bu hareket edebiyata da yansımıştır. Bu dönemde pek çok Batı kaynaklı edebi tür, Türk aydını ve okuru ile yerli bir kisvede tanışmıştır. Bu edebi türler arasında en çok rağbet görenlerden biri de tiyatrodur. Genel kaniya göre Tanzimat edebiyatının başlangıcı Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* tiyatrosu ile gerçekleşir. Dönemin yazarları tarafından sevilen ve eser verilen bu edebi tür, Namık Kemal'e göre eğlencelerin en faydalısı olup hem göze hem de kulağa hitap etmesi açısından fikir ve vicdan üzerinde oldukça etkilidir (Kaplan, Enginün ve Emil, 1993).

Türk edebiyatı ile birlikte kadın edebi eserlerde çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bunlar arasında kadının kahramanlığı da söz konusudur. Özellikle toplumsal hayatın bir yansıması olarak edebi eserlerdeki kurgusal özneler yer yer gerçek hayat kişilerinden izler taşımaktadır. Bu dönemlerde yaşanan savaşların kaybedilmesi ve bu kayıpların çaresizliği ile vatan toprağı ve kavramı önem kazanmıştır. Bununla birlikte savaşlarda kadın-erkek ayrımı yapmadan vatanın her bireyi memleket savunmasında önemli bir role sahip olmuştur. Türk kadınının 19.² ve 20. yüzyılda kahramanlığı ile hatırlara gelen pek çok tarihi olay vardır. Bu tarihi olaylar neticesinde kahraman kadın tipi örneğı ve topluma vatan sevdasını aşışlamak adına kadın edebi eserlerde kahramanlığıyla ön plana çıkarılmıştır.

İşte bu kahraman kadın tipinin kurgusal iki örneğı olarak Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* ve Aka Gündüz'ün *Muhterem Katil* eserleri önemli bir anlam taşımaktadır. Biri Tanzimat edebiyatının ürünü, diğeri Milli edebiyatın ürünü olan bu eserler kahraman kadının değışimi ve gelişimi ile ilgili hem dönemlerindeki kadına olan yaklaşımı hem de süreç içerisindeki kadın anlayışının olgunlaşmasını göstermiştir. Bu çalışma, iki eserdeki kahraman kadın tiplerini karşılaştırarak, ideal kadın tipinin Tanzimat edebiyatı döneminde vatanperver evlat yetiştirme rolündeki annenin Milli edebiyat döneminde ihtilalci kadın özne rolüne evrimleşmesini göstermeyi amaçlamaktadır.

² Türk kadınının 1800'lü yıllarda Sargana Müdafaası (1810) Kırım Harbi (1853-1856) ve 93. Harbi (1877-1878) muharebelerinde cephede ve cephe gerisinde olduğu görülmektedir. Bu konulara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Lermioğlu, Muzaffer (1949). *Akçaabat Tarihi*. İstanbul: Kardeşler Basımevi.; Karal, Enver Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.; Mehmet Ârif Bey (2006). *Başımıza Gelenler*. (Yay. Haz. M Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: İz Yayıncılık.; Ahmet Rızâ Trabzonî (2000). *Manzûme-i Sivastopol*. (Çev. Veysel Usta). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Vatan yahut Silistre'nin Kaynaklarına Dair

Edebi eserler kurgusal metinler olmakla birlikte bir başka eserden ya da çeşitli tarihi/toplumsal olaylardan esinlenerek de yazılabilirler. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* piyesi de bir tarihi olaydan esinlenerek yazılmıştır. Namık Kemal'in 1873'te yayımlanan, konusunu tarihten alan *Silistre Muhararası* eseri Silistre kalesini savunmak için görevlendirilen bir yüzbaşının hatıralarından oluşmaktadır. Kemal'in tarihin ve kurmacanın birbirine karıştığı *Silistre Muhararası* adlı eseri *Vatan yahut Silistre*'nin temel kaynaklarından biridir. Bunun yanı sıra Namık Kemal, Kars'ta dedesinin yanında iken şahit olduğu bir hadiseyi Abdülhak Hâmid'e yazdığı mektubunda şöyle aktarır: “Kırım muharebesinde Kara-Fatma'yı, falanı bir tarafa bırakalım. Bir Kürt kızı nişanlısının arkasına düşerek gönüllü nefer yazılmış, Kars'a kadar gelmiş, bir taburun trampeteciliğinde bulunduğu halde şehid olmuştu. Cenazesini gözümle gördüm; çünkü o zaman Kars'ta idim” (Tansel, 2005: 92).

Namık Kemal'in bilinçaltına işleyen bu hadisenin, piyesin kurgusunda işlevsel bir rolü olmuştur. Fevziye Abdullah Tansel yukarıda alıntılanan mektuba dayanarak Zekiye'nin de bu tarihi olaydan esinlenerek kurgulandığını iddia eder:

“Bu mühim belgeye dayanarak, 1853-56'daki Türk-Rus Savaşı'nda Kars'ta şehit düşen bir kadın mücâhidimizin bulunduğunu söyleyebiliriz. Kemal, Vatan piyesinin konusunu, vak'a kahramanlarından erkek kıyafetine girip nişanlısının ardından Silistre'ye giden Zekiye'yi bu iki belgeden ilham alarak yaratmıştır.” (Tansel, 1988: 2).

Eserin kaynaklarına dair yapılan araştırmada bulunan bir diğer önemli kanıt ise Namık Kemal'in Ebüzziya Tevfik'e yazmış olduğu mektuptaki;

“Silistre'nin mevzû'u, müellifinin hayâli değildir. Benim yaptığım şey, Rumeli'ce, Cennet-mekân Sultan Mahmud Han zamanındaki Şumnu muhâsarasında naklolunan bir hikâyeyi, bir dereceye kadar tevsî' için gördüğüm mecbûriyet üzerine Kırım Muharebesi sırasında vukû' bulan Silistre muhârebesine nakletmekten ibarettir ve maksad-ı te'lif ise, millette olan hissiyât-ı vatan-perverâne'yi tasvir idi; [tiyatro] yazmakta maharet göstermek değil idi.” (Tansel, 2013: 225).

ifadeleridir. Bu mektup yukarıda da bahsedildiği üzere piyesin tarihi bir olaydan esinlenmenin sonucunda yazıldığını göstermektedir.

Mehmet Kaplan'ın *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmasında da Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* piyesinin öznelerinden Abdullah Çavuş'un gerçek hayatta Mustafa Çavuş adlı bir kişiden esinlenip kurgulanmış olduğu görülmektedir. Kaplan'ın eserindeki Mustafa Çavuş (bu kişi Abdullah Çavuş ismini kullanmayı tercih ediyor.) ile yapılan mülakatta kendisinin Silistre muhasarasında bulunduğunu söylemektedir. Piyesteki kurgusal olayla Mustafa Çavuş'un anlattığı olaylar arasında benzerlikler de görülmektedir. Bu bilgiler de göstermektedir ki bir eser kurgulanırken farklı hadiseler işlevsel olabilmektedir (Kaplan, 1948).

Vatan yahut Silistre Piyesinde Kahraman Kadın

Piyesin ana öznelerinden Zekiye okuma yazma eğitimi almıştır. Zekiye'nin okuma yazma bilmesi tesadüf değildir. “*Vatan yahut Silistre*'nin kadın kahramanı Zekiye'yi annesi, annesini de kocası yetiştirmiştir” (Enginün, 2000: 19). Nitekim Mehmet Kaplan “...Zekiye okuma, duygu ve düşüncesi

ile eski gelenek ve görenek içinde yaşayan genç kızlardan ayrı, yeni bir tiptir” (Kaplan, 2005: 187) diyerek benzer fikri savunmuştur.

Zekiye, cam kenarında oturduğu sırada İslam Bey camın altında onu dinlemektedir. Genç âşıklar pencere kenarında konuşmaya başlarlar. Daha sonra İslam Bey’in camdan içeri atlamasıyla konuşma odada devam eder. İslam Bey ortalıkta dolaşan savaş haberlerini Zekiye’ye anlatır ve kendisinin de savaşa gideceğini söyler. Zekiye hem İslam Bey’i sevmesi hem de babasını savaşta kaybetmesi sebebiyle İslam Bey’in savaşa gitmesini istemez fakat İslam Bey vatan aşkını bir kadına olan sevdasından üstün tutarak gönüllüleri etrafında toplar ve cepheye doğru gider. İslam Bey’in ayrılmadan önce söylediği “Beni seven bir vakit ardımdan ayrılmaz...” (Namık Kemal, 1965: 38) sözünü duyan Zekiye er kıyafetleri kuşanarak cepheye gider. Namık Kemal burada okuyuculara yeni bir tip gösterir. Bu tip kahraman kadın tipidir. Mehmet Kaplan, Türk toplumunda “Zekiye gibi, erkek kılığına girerek sevdiği erkeğin peşinden cepheye giden, vatan için ölümü göze alan bir genç kız tipine rastlanma[dığını]” (Kaplan, 2005: 187-188) ifade etmektedir. Buna karşın yukarıdaki mektupta da belirtildiği üzere Namık Kemal bu tiyatroyu kurgularken tanık olduğu bir Kürt kızının sevdiğinin arkasından cepheye gitmesi olayından yararlanmıştı. Mehmet Kaplan’ın buradaki görüşünde “vatan için” ifadesinde Zekiye’nin cepheye gitmesinde vatanperver yönü etkili olabilir diye düşünülse de onun cepheye gitmesi vatan sevgisinden ziyade aşk duygusunun daha baskın olmasıdır. “Zekiye’de gerçek vatan bilincinin oluşmaya başlaması ancak İslâm Bey’in ardından cepheye gitmesiyle gerçekleşir” (Alan, 2018: 97).

Cephede Zekiye çocuk gibi görülmesinden dolayı oldukça dikkat çeker. Kale kumandanı onun küçük bir çocuk olduğunu ve dilerse kaleden ayrılabilceğini dile getirir fakat Zekiye bunu kabul etmez. Bu tavrıyla “Zekiye toplumun kendisine verdiği role karşı çıkar. Geleneksel anlatı türlerinde bulunan “kahraman-söylem”in kadın sözcüsü olur” (Havuz, 2023: 65). Zekiye her ne kadar İslam Bey’in aşkı için cepheye gitmiş gibi görünse de cephedeki zorluğu görmüş olmasına rağmen Sıtkı Bey’e söylediği “Ben size canımı arz ediyorum. Siz bana yaşımın küçüklüğünü söylüyorsunuz. Buraya [adam] öldürmek için mi geldiniz, ölmek için mi? Öldürmek içinse beni de öldürün. Ölmek [i]çinse emin olun ki sizden daha kolay, daha rahat ölürüm” (Namık Kemal, 1965: 47) sözleri onun cesaretine ve kahramanlığına da bir delildir. Savaş başlamış İslâm Bey yaralanmıştır. Zekiye, İslam Bey’in yanından bir an olsun ayrılmaz. İslam Bey baygın bir halde gözlerini açar ve düşmana karşı yapılan taarruzun seslerini işitir. İslam Bey ayaklanmaya çalışsa da hâlâ yaralıdır.

Düşmanın bütün çabaları ve taarruzları boşa çıkar ve geri çekilir. Bunu gören İslam Bey düşmana ezici bir darbe vurmanın hırsıyla yerinde duramaz. Sıtkı Bey tarafından ona ve Abdullah Çavuş’a bir görev verilir. Zekiye de bu göreve dâhil olmak ister. Zekiye, Sıtkı Bey’e hitaben söylediği “Öldürmeye muktedir değilsem ölmeye pekâlâ muktedirim” (Namık Kemal, 1965: 69) sözleriyle İslam Bey’in de onayıyla göreve dâhil olur. İslam Bey’in yanından adeta bir “gölge” gibi bir an olsun ayrılmaz. Görev başarıyla tamamlanır ve kaleye geri dönülür.

Zekiye, İslam Bey’e olan aşkıyla cepheye katılıp vatan için mücadele eder. “Türk edebiyatının sahne tekniğine uygun ilk tiyatrosu olan Vatan yahut Silistre, döneminde yeni bir kadın tipi ile dikkat çeker” (Tuna, 2021). Bu tip, edebi eserlerde ilk kez görülmektedir. Aşkı için ölümü göze alan Zekiye

aynı zamanda vatanperver bir kadın tipine de örnek oluşturur. Ayrıca “Zekiye, Namık Kemal’in ideallerindeki kadın tipini temsil etmektedir” (Alan, 2018: 96). Namık Kemal’in piyeste bahsettiği:

“Vatan ki hâlâ erkeklerimiz mânasını bilmiyor, kadınlarımız adını işitmemiş; işte, kibir say, gurur say, delilik say, her ne sayarsan say; ben o vatani sana bana muhtaç görüyorum. Ben yürekte asker ister ki, fikrinde ne kadar ümidi, gönlünde ne kadar arzusu varsa vatan sözü meydana çıkar çıkmaz hepsi birden sabaha rasgelmiş yıldız gibi görünmez olsun; sen tabiatta valide ister ki, vatana benim gibi evlât yetiştiresin.” (Namık Kemal, 1965: 32-33)

ifadesindeki anne portresi, bilgisi ve eğitimiyle hem vatana hayırlı bir evlat kazandıracak hem de vatani için ölümü göze almış bir kadın portresidir. Nitekim Tanpınar da “Erkeğini birkaç defa ölüme kadar takip eden Zekiye bu itibarla İslâm Bey’e çok benzer. Yalnız onda buradaki fedakâr ve kahraman kadın tipini biz ikinci perdeden itibaren görürüz. Birinci perde ilk defa seven ve sevildiğini anlayan genç kızın kararsız duyguları içindedir.” (Tanpınar, 2016: 381) söylemi ile “kahraman ve fedakâr” genç bir kız tipine vurgu yapmaktadır.

Muhterem Katil Piyesinde Kahraman Kadın

Muhterem Katil piyesinde kahraman kadın tipi iki kadın örneğinde görülür: Esmâ ve Kumru. *Muhterem Katil* piyesinde “kendisini ‘Kafkasya’nın ruhundan doğan bir kız’ olarak nitelendiren Esmâ, Balkan Savaşı’nda sakat kalan sevgilisi Doğan’a destek olmak üzere savaşılmaya karar verir” (Güneş, 2011: 23). Sadece Esmâ değil Kumru da bu savaşın içerisinde yer alır. “Aka Gündüz vatan için kadın ile erkeğin birlikte çalışması gerektiği fikrini işler. Düşmanın vatandan atılacağı gün kurtuluş günüdür. Kadın ve erkek yan yana savaşarak düşmandan intikamlarını birlikte almalıdır. Tüm bunların sonunda elde edilen mükâfat birlikte şehit olma mutluluğudur” (Büyükarman, 2007: 155). Piyeste kadınların savaşa dâhil olması gerektiği şu diyaloglarla aktarılır:

“DOĞAN – Daha içli dışlı olmak için çabuk olmasını istiyorum. Beraber çalışacağız.

CAN – Neye?

DOĞAN – Sözümlü kesme! Kadın, erkek çalışacağız. Çünkü gün gelmek üzere, belki geldi.

CAN – Ne günü?

DOĞAN – Kurtuluş günü...” (Aka Gündüz, 2019: 38).

Bu diyaloglardan anlaşılıyor ki savaşta sadece erkekler rol almayacak. Bu sözler aynı zamanda kadının savaş esnasındaki tavrı ile sosyal hayatta erkekle birlikte gelecek inşasında rol alacağına da işaret etmektedir. Bir başka diyalogda da vatanın kurtuluşu için söylenilen şu ifadeler de çarpıcıdır:

“ESMA – Erkeklerimiz isterse kurtulmak bir şey değil.

DOĞAN – Doğru söylüyorsun Esmâ. Fakat ona kadınlar da yardım etmelidir.

KUMRU – Size hazır değiliz diyen var mı?” (Aka Gündüz, 2019: 40).

Bu sözler göstermektedir ki erkekler, kadınları da bu kurtuluş mücadelesinin içine dâhil etmek isterler. Kadınların bu göreve zaten hazır olup çarpışma gününü beklemeleri oldukça ileri bir hareket ve tavidir. Piyeste Kafkas coğrafyasında geçmiş savaşlarda rol alan kadınlardan biri de Kumru'nun annesidir. Piyesteki iki kadın özne de “aile fertlerini Rus saldırılarında kaybetmiş, millî kinlerini daima diri tutmuşlardır” (Çetindaş, 2021: 31). Bu durum şu şekilde yansıtılır:

“KUMRU – Hep erkeklerden bahsediyorsunuz. Erkek gibi dövüştükten sonra erkeklerden daha kahramanca ölen kadınları unutmayınız.

DOĞAN – Ananı mı söylüyorsun?

KUMRU – O zavallı, namus kahramanını... Evet. Taarruz etmek isteyen iki Moskof jandarmasıyla üç mujik tepeledikten sonra ipe boğazladılar.” (Aka Gündüz, 2019: 41).

Bu sözler Türk kadınının kahramanlığını nitelemesi açısından oldukça önemlidir. “Kafkaslarda yıllarca çatışmaların sürmesi, babasının ve başka tanıdıklarının bu çatışmalarda ölmesi Esmâ'nın millî duygularını harekete geçirir, Moskoflara nefretini artırır” (Güneş, 2011: 23). Piyeste Şeyh Şamil'in³ hayalinin gözükmesi ve ardından “Ey Milletim” diye seslenerek konuştuğu pasajda şu ifade de dikkate değerdir:

“Delikanlı! Yiğit Aslan!

Cennetliktir, Moskof kıran,

Kadın erkek silahların

Arş ileri! Geldi zaman.” (Aka Gündüz, 2019: 48).

Şeyh Şamil'in hayaletini gösteren yazar, kadını da savaşa ortak olması için cesaretlendirir.

Piyeste bir ihtilalci olarak tanıtılan ve Kafkasya'da Moskof'a karşı çetecilik eylemlerinde bulunan Yakup'un⁴ cephe görev alan kadınlar için Can'a söylediği sözler de dikkat çekicidir: “Kadınlarımızı

³ Piyeste Şeyh Şamil her ne kadar bir hayal unsuru olarak kurgulansa da görünür görünmez biçimde bir varlık olarak mevcudiyetini hissettirir. Yani Şeyh Şamil yeniden dirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında hayalinden ziyade hayaleti olarak okunmaya müsaittir. Bununla birlikte *Muhterem Katil* piyesindeki Şeyh Şamil'in hayaleti tıpkı William Shakespeare'in *Hamlet* piyesinde Kral Hamlet'in hayaletinde olduğu gibi kurguda işlevseldir. Piyeste Şeyh Şamil'in hayaletinin görünmesinden ve seslenmesinden sonra köye Doğan'ın kardeşi Şahin'in gelmesiyle olaylar hareketlenir ve savaş çanları çalmaya başlar. Piyeslerde “hayalet, teknik bir aracın ötesinde geçmişin, kalıtımın izi olarak bir anlatımın mecazî hâline gelmiştir.” (Güngör, 2024: 647). Piyeste de Şeyh Şamil'in konuşmasında geçmişin şaşalı günlerinden bahsedilir. Devam eden konuşmada zaferin yakın olduğu ve sonunda muzafferiyete ulaşılacağı belirtilmektedir. Ayrıca piyesin yazıldığı şartlara da bakılacak olursa görünür görünmez bir varlığın mevcudiyetinin ne İslâm dininde ne de Türk kültür inanışında hayalet kavramıyla bağdaşmadığı görülmektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki bu piyes Shakespeare etkisi olarak okunmaya müsaittir.

⁴ Aka Gündüz'ün 1914 yılında yayımlanmış olduğu piyesteki Yakup öznesi, İttihat ve Terakki mensubu olan Yakup Cemil Bey ile çok benzerlik taşımaktadır. Piyeste, Yakup'un rütbesinin yüzbaşı olması ve Balkan Harbi zamanı Rumeli'de çetecilik yapmış olması Yakup Cemil'in Rumeli'de gayri resmi olarak vazifeye katılması ile benzerdir. Yakup Cemil İttihat ve Terakki partisinin hükümetin başına geçmesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın resmen kurulmasıyla birlikte ilk resmî görev yeri olarak Doğu Anadolu Bölgesi'ne atanır. Bu bölgede özellikle Ardahan'da çeşitli faaliyetlerde bulunur. Kafkasya olarak adlandırılan bu

yavaş yavaş fedakârlığa alıştıyoruz. Biz de her işe karıştırmaya alıştırsak çok iyi olacak. Mübarekler mebuslara benziyor, etliye, sütlüye karışmak istiyorlar. İş var işçik var. Karışmak var karışmamak var.” (Aka Gündüz, 2019: 85). Bu konuşmada da kadınlardaki gönüllülük esası vurgulanmaktadır.

Piyeste önemli bir görev için kura çekilir. Bu kuradaki görev ölümcüldür. Bu kura Moskof Generale yapılacak olan saldırı içindir. Can da Doğan da bu göreve talip olurlar fakat birinin gitmesi gerekmektedir. Doğan sakat olduğu için kendisinin yollanmasını ister fakat bu iş kura ile belli olacaktır. Yakup kura çekme görevini Esma ve Kumru’ya verir. Başta ikisi de reddetseler de Esma kura için gönüllü olur ve Yakup şu sözlerinde önemli bir söylem belirir:

“YAKUP – Haydi bakalım Esma! Türklerin ilk ihtilalci kadını, mukaddes Kafkas dağlarında ölümlerden ölüm seçiyor. Haydi, bakalım bismillah!” (Aka Gündüz, 2019: 88).

Kurada göreve (ölüme) gidecek kişi Can olur. Can görevini başarıyla yerine getirir. Ortalık mahşer yerine döner. Kumru bu cehenneme aldırış etmeden Can’ın ardından ona desteğe gider. O sırada Doğan yaralanır fakat buna aldırış etmeden etrafındakilerin kendisiyle ilgilenmesini istemez. İleriye doğru zafere doğru atılmalarını talep eder:

“DOĞAN- ...Esma! Kardeşler! Ne duruyorsunuz? Siz de ileri!

ESMA – Ya sen! Ya sen Doğan!

DOĞAN – Bana bakmayın! Ben zafer gününü gördüm. Bana bu yeter.

ESMA – Olmaz, kalırım.

DOĞAN – Yavuklu sırası, aşk sırası değil. Vatan sırasıdır Esma, vatan! Sen de git! Sen de öl.” (Aka Gündüz, 2019: 94).

Doğan bu sözleriyle vatani, bireysel aşkından üstün tuttuğunu ifade eder. Piyesin sonunda Can ve Kumru kurtulur, vatan da huzura kavuşur.

Vatan yahut Silistre ile Muhterem Katil Piyeslerinde Kahraman Kadınların Karşılaştırılması

İki piyeste de kadınların sevdikleri kişinin ardından onlara yardım etmek ve onların yanından ayrılmamak amacıyla cepheye giderek Ruslara karşı mücadele etmeleri benzerdir. *Vatan yahut Silistre*’de Zekiye’nin İslam Bey’in ardından; *Muhterem Katil*’de Kumru’nun Can’ın ardından ölümcül bir göreve gitmesi bu benzerliğe iyi bir örnektir. Her iki piyeste de kadınlar cephenin zorluklarını ve vahametini gördükleri halde bu ateş hattından ayrılmamaktadırlar. Hatta daha da ötesi onları bu ateş hattından uzaklaştırmaya çabalayan kişilere karşı verdikleri cevaplar, kadının cephe hattındaki kahramanlığına

bölge piyesin de ana mekânını oluşturmaktadır. Yakup Cemil’in Kafkasya’da Çerkes, Laz ve Gürcü gönüllülerle yaptığı çeşitli faaliyetlerin aynısı piyeste Yüzbaşı Yakup tarafından yapılacaktır. Bu açıdan bakıldığında piyesteki kurgu özne olan Yakup ile gerçek özne olan Yakup Cemil beraber okunmaya oldukça müsaittir. Yakup Cemil hakkında detaylı bilgi için bkz. Polat, Hasan Ali (2022). *Yakup Cemil: Hayatı Ve Divan-I Harp Sorgu Tutanağı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

şahitlik eden önemli ifadeler taşımaktadır. Ancak benzerliklerin yanı sıra yazarların kadın özneleri kurgulama motivasyonları ve onlara biçtikleri değerler gözlemlendiğinde farklılıklar görülmektedir. Zekiye'nin cepheye gidişindeki birincil motivasyon aşk unsurunun ağır basması iken, Esma ve Kumru'da yer yer vatan ve mücadele aşkı bireysel sevgilerin önüne geçer. Bu durum Esma ve Kumru'daki intikam hislerinin oldukça ileri boyutta olmasından ileri gelir. Bu motivasyon kaynağı yazarların ideal kadın yaklaşımları ile alakalıdır. Namık Kemal'in kurgu örneğinde Zekiye sadece vatan aşkıyla kadın kimliğinden sıyrılabilirken bunun haricindeki işlerde/olaylarda tekrardan kadın kimliğinin yükümlülüklerine dönmektedir. Namık Kemal'in kadın tahayyülünde Zekiye çocuk büyütüp, onu vatana ve millete hayırlı bir vatandaş/evlat olarak yetiştirmekle yükümlüdür. Bu açıdan piyeste de belirtildiği üzere Namık Kemal'e göre Osmanlı kadını kocası ya da babası tarafından yetiştirilecek ve o kadın da evlatlarını yetiştirecektir. Bu bağlamda Namık Kemal'in ideal kadın tipi kahraman kadın tipi ile sınırlı kalmaktadır. Aka Gündüz'ün kurgudaki kadın öznesi ise Namık Kemal'den farklı olmak fakat yer yer benzer olması sebebiyle önemli bir konuma sahiptir. Aka Gündüz'ün de kadın tahayyülünde, kadının kahramanlığı önemli bir husustur. Fakat o kadını sadece anne rolü ya da bir çocuk yetiştiricisi bakımından ele almamaktadır. Aynı zamanda kadın mebuslara benzetilmesi açısından da önemlidir. Aka Gündüz'ün kurgu kadın öznesi cesur ve yiğit bir şekilde cepheleder. Özellikle piyes öznelerinden Yakup'un Esma'yı "ihtilalci" olarak tanıtması sebebiyle kurgudaki kadın öznelerin ileriki süreçlerde eski düzeni yerinden kaldırıp yerine yenisini getirecek kişiler olacağına ya da bu süreçlerde aktif bir rol oynayacağına işaret etmektedir.

SONUÇ

Vatan yahut Silistre piyesi ile edebi eserlere giren Zekiye yeni bir tipe işaretler. Bu tip, kahraman kadın tipidir. Aka Gündüz de bu kahraman kadın tipini Millî Edebiyat döneminde eserinde işler. Her iki eserde de kadının kendi iradesini kullanması ve yönetmesi kadınları temsilen önemlidir. Vatanın zor zamanlar geçirdiği dönemlerde kadınların ön plana çıkması, vatan için cinsiyet ve toplumsal rol ayrımı yapmadan her göreve talip olması kadın temsili açısından önem kazanmaktadır. İki piyesin de yazıldığı döneme bakıldığında kadının konumu ve önemi oldukça gölgede kalmışken, her iki yazar da ataerkil sistemin kadını yer yer sınırladığı dünyadan çıkarıp onları toplum nezdinde yüce bir konuma oturtur.

Bu bağlamda iki eser üzerinden Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet dönemine kadarki süreçte kadının cinsiyet ve kimlik bağlamında geçirdiği gelişim ve değişim gözlemlenmektedir. Her ne kadar fitrat olarak eşit/denk şartlara sahip olmasalar da kadınlar da erkeklerin yapabildikleri işleri yapmakta ve onlara bu uğurda yardımcı olmak için çabalamaktadırlar. Bu da göstermektedir ki erkek aydınlar tarafından kendisine çizilen daire içerisinde "modern/yeni" hayatını yaşayan kadın, kendi iradesinin çizdiği yaşam tarzıyla zaman içerisinde devlet işlerinde/işleyişinde söz sahibi olacak bir hâle evrilecektir. Bu çalışma ile kahraman kadın tipinin tiyatro eserlerindeki değişimi ve gelişimi gözlemlenmiş olup, kadın öznelerin tiyatro eserlerinden hareketle kurgu-gerçeklik bağlamında savaş anındaki değişimleri, gelişimleri ve tavırları ayrıntılı olarak araştırma konusu olabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Ahmet Rızâ Trabzonî (2000). *Manzûme-i Sıvastopol*. (Çev. Veysel Usta). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Aka Gündüz (2019). *Muhterem Katil*. (Yay. Haz. Metin Oktay). Konya: Palet Yayınları.
- Alan, S. (2018). *Tanzimat Edebiyatı'nda Millî Kimlik İnşası*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Ardalı Büyükarmın, D. (2007). *Türk Tiyatro Edebiyatında Vatan Kavramı (1860-1940)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çetindaş, D. (2021). “Aka Gündüz’ün Muhterem Katil Eserini Savaş Edebiyatı, Etnosentrizm ve Millî Kin Kavramları Üzerinden Okumak”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 6: 23-37.
- Doğan, S. (2012). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın Kadınlar: Şair ve Yazarlar (1850-1950)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güneş, M. (2011). *Sosyal Meseleler Karşısında Aka Gündüz*. İstanbul: Akademi.
- Güngör, İ. (2021). “Derrida’nın Hayaletleri ile Hamlet’i Yeniden Sökmek: Hayaletleştirme”. *Konservatoryum*. 2 (11): 645-655.
- Havuz, H. (2023). “Millî Bilincin Bir Asırlık Devinimi: Halime Kaptan ve Vatan Yahut Silistre”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 1-2 (2): 62-68.
- Kaplan, M. (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kaplan, M. (2005). *Tip Tablilleri: Türk Edebiyatında Tipler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M., Enginün İ. ve Emil, B. (Haz.). (1993). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurnaz, Ş. (1996). “Millî Mücadele’de Türk Kadını”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 34 (12): 257-268.
- Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı Kadının Yükselişi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Lermioğlu, M. (1949). *Akçaabat Tarihi*. İstanbul: Kardeşler Basımevi.
- Mehmet Ârif Bey (2006). *Başımıza Gelenler*. (Yay. Haz. M Ertuğrul Düzdâğ). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Namık Kemal (1965). *Vatan yahut Silistre*. (Yay. Haz. Mustafa Nihat Özön) İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Polat, H. A. (2022). *Yakup Cemil: Hayatı Ve Divan-I Harp Sorgu Tutanağı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tanpınar, A. H. (2016). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tansel, F. A. (1988). *İstiklâl Harbinde Mücâhit Kadınlarımız*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Tansel, F. A. (Haz.). (2005). *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tansel, F. A. (Haz.). (2013). *Namık Kemal'in Hususî Mektupları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tuna, H. B. "Vatan Yâhud Silistre (Namık Kemal)". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/vatan-yahud-silistre-namik-kemal>. [Erişim Tarihi: 26 Eylül 2025].

Kent ve Yoksulluk Odağında Toplumsal Cinsiyet

Gender in the Focus of the City and Poverty

Osman ÖZTÜRK*

Öz

Kent ve yoksulluk odağında toplumsal cinsiyet, kentsel mekânın yapısal konjonktürünü ve yoksulluk deneyimini toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınmaktadır. Bu alanda yapılan, kentleşme, yoksulluk ve toplumsal cinsiyetin birbirini nasıl şekillendirdiği, kadınların ve diğer cinsiyet gruplarının kentsel yoksullukla nasıl etkileşimde bulunduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda kentleşme, toplumsal yapıyı dönüştüren en önemli aşamalardan biri olarak kabul edilmekte ve bu süreçte toplumsal cinsiyet ilişkileri de farklı dinamiklerle ele alınmaktadır. Kentleşme süreci, yoksulluk dinamiklerini ve toplumsal cinsiyetle kesişen eşitsizlikleri anlamak açısından kritik bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadınların ve erkeklerin toplum içindeki rollerini, sorumluluklarını, güç ilişkilerini, fırsatlara erişimini bir kavram olarak, yoksulluk ve kentleşme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kentleşme yalnızca fiziksel bir dönüşüm süreci değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, ekonomik yapının ve kültürel kodların yeniden üretildiği bir süreçtir. Bu dönüşümde toplumsal cinsiyet belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kadınlar, hem özel hem de kamusal alanda eşitsizliklere maruz kalmakta; ev içi sorumluluklar, güvencesiz istihdam, şiddet ve mekânsal dışlanma gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Çalışmada, "yoksulluğun kadınlaşması" kavramı çerçevesinde, yoksulluğun kadınlar üzerindeki etkileri tartışılmakta; kadınların düşük ücretli, güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmaları ve ev içi emeğin görünmezliği gibi faktörlerin bu süreci derinleştirdiği ortaya konmaktadır. Sonuç olarak, kent ve yoksulluk odağında toplumsal cinsiyet, hem teorik yönü hem de pratik açıdan önemli bir çalışma alanıdır. Kentsel yoksulluk, toplumsal cinsiyetin etkisiyle oldukça karmaşık bir hal almakta; kadınlar bu eşitsizliklerden erkeklere kıyasla daha fazla etkilenmektedir. Nitekim toplumsal cinsiyet bakış açısı, kentsel mekânın ve yoksulluğun daha adil bir biçimde dönüştürülmesi adına güçlü bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kentleşme, Yoksulluk, Toplumsal Cinsiyet, Yoksulluğun Kadınlaşması.*

* Bağımsız Araştırmacı, osman_422@outlook.com. ORCID: 0000-0001-9820-3727.

Atıf için / Cite as: Öztürk, O. (2025). "Kent ve Yoksulluk Odağında Toplumsal Cinsiyet". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 10, ss: 174-195. DOI: 10.62068/visbid.1760709

Abstract

Gender within the context of urbanization and poverty is examined through a perspective that highlights how urban space and poverty experiences are shaped by gendered dynamics. Studies in this field aim to analyze how urbanization, poverty, and gender relations interact with one another, and how women and other gender groups experience urban poverty in distinct ways. In this regard, urbanization is considered one of the most significant processes transforming the social structure, and gender relations are addressed through different dynamics within this transformation. The process of urbanization offers a critical lens for understanding poverty dynamics and the inequalities that intersect with gender. Gender, as a concept that defines the roles, responsibilities, power relations, and access to opportunities for men and women within society, plays a significant role in shaping both poverty and urbanization processes. Urbanization is not merely a physical transformation but also a process in which social relations, economic structures, and cultural codes are reproduced. In this transformation, gender emerges as a determining factor. Women, in particular, face inequalities in both private and public spheres and are confronted with multiple challenges such as household responsibilities, precarious employment, violence, and spatial exclusion. Within this framework, the study discusses the effects of poverty on women under the concept of the “feminization of poverty,” emphasizing that women’s concentration in low-paid, insecure work and the invisibility of domestic labor deepen this process. In conclusion, gender within the context of urbanization and poverty constitutes a significant field of study both theoretically and practically. Urban poverty becomes considerably more complex when analyzed through the lens of gender, and women are disproportionately affected by these inequalities compared to men. Thus, a gender-sensitive perspective is regarded as a powerful tool for transforming urban spaces and poverty dynamics in a more equitable manner.

Keywords: *Urbanization, Poverty, Gender, Feminization of Poverty.*

Giriş

Kentleşme, günümüzün en belirleyici toplumsal dönüşüm süreçlerinden biri olarak karşımıza çıkmakta; bu dönüşüm yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda toplumsal yapıları, ekonomik sistemleri, kültürel pratikleri ve insan ilişkilerini de derinden etkilemektedir (Kayan & Mardinli, 2020: 257). Bir yandan ekonomik kalkınma, sanayi gelişimi ve toplumsal yapıdaki değişimleri tetikleyen kentleşme süreci; öte yandan kırsal bölgelerden veya köylerden büyük kentlere yönelen yoğun göç hareketlerini de beraberinde getirmektedir (Kayan & Mardinli, 2020: 258). Bu dinamik, çoğu zaman beraberinde yoksulluk, toplumsal dışlanma ve eşitsizlik gibi sorunları da taşımaktadır. Kentleşme süreci yalnızca mekânsal veya ekonomik bir dönüşüm olarak değerlendirilmemeli; aynı zamanda iktidar ilişkilerinin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve sınıfsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin olarak da ele alınmalıdır. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyetin kentleşme ve yoksullukla olan bağını irdelemek; toplumsal yapıların işleyişini ve bireylerin yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamamıza katkı sunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet; bireylerin toplum içerisindeki rollerini, kimlik biçimlenmelerini, sorumluluk alanlarını ve yaşam pratiklerini belirleyen kültürel ve toplumsal unsurların bir bileşimidir. Ancak bu unsurlar, zamanla dönüşen normatif yapılar, değer sistemleri ve iktidar ilişkileri doğrultusunda biçim kazanmakta ve yeniden inşa edilmektedir (Kamışlı, 2018: 3-4). Bu çerçevede toplumsal cinsiyet, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumların ekonomik, kültürel ve sosyal işleyişini de derinlemesine etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Kentleşme ve yoksulluk süreçleri ise, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretildiği ve farklı formlarda yaşandığı alanlar olarak öne çıkmaktadır. Kentleşme, bireylerin toplumsal rollerinde, ekonomik olanaklarında ve yaşamsal mekânlarında çeşitli dönüşümlere neden olurken; toplumsal cinsiyet hem bu değişimleri şekillendiren bir unsur olarak etkili olmakta hem de bu dönüşümlerden doğrudan etkilenmektedir.

Kentleşme olgusu, büyük şehirlerin hızla genişlemesiyle birlikte, yoksulluk düzeylerinde artışa neden olabilecek bir dizi sosyal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmektedir. Kırsal bölgelerden kentlere göç eden bireylerin önemli bir kısmı, çoğunlukla düşük gelirli semtlerde ya da plansız yapılaşmanın yoğun olduğu gecekondu alanlarında yaşamlarını sürdürmektedir (Türk, 2016: 19-20). Bu alanlarda yaşayan bireyler, temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çekerken; aynı zamanda bu koşullar, onların toplumsal konumlarını, sosyal rollerini ve toplumsal cinsiyet bağlamındaki deneyimlerini de derinden etkilemektedir. Yoksulluk yalnızca ekonomik kaynakların yetersizliğiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bireylerin sosyal ilişkilerinde karşılaştıkları yapısal eşitsizliklerle de doğrudan bağlantılıdır (Kesici, 2007: 138). Bu durum, çoğu zaman aile içindeki sorumluluk dağılımı, toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı roller ve hizmetlere erişimde yaşanan engellerle birleşerek, yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmaktadır. Ancak bu eşitsizliklerin temelinde yalnızca maddi eksiklikler değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyetin, bireylerin bu süreçleri nasıl deneyimlediğini, kimlerin daha çok etkilendiğini ve toplumsal yapının nasıl sürdürüldüğünü belirleyen önemli bir unsur olduğu da unutulmamalıdır.

Kentleşme ve yoksulluk çerçevesinde toplumsal cinsiyetin rolünü kavramak, yalnızca kadınların bu süreçlerdeki deneyimlerini incelemekle sınırlı değildir. Erkekler de, toplumsal cinsiyet normları ve beklentileri doğrultusunda kentleşme ve yoksullukla belirli biçimlerde ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, kentleşmenin dinamikleri kadınlar açısından çoğu zaman daha belirgin eşitsizliklere ve ayrımcılıklara neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyetin dayattığı kalıplaşmış roller, kadınların üzerindeki yükü artırmakta; onları hem kamusal alanda hem de özel yaşamda daha kırılgan bir konuma yerleştirmektedir. Kadınlar, kentsel mekânlarda erkeklerle eşit düzeyde kamusal olanaklara erişememekte; aynı zamanda ev içi bakım emeği ve ailevi sorumlulukların büyük kısmını omuzlamak durumunda kalmaktadır (Çakır, 2019: 558-559). Bu durum, kadınların ekonomik yaşama katılımını sınırlamakta; iş gücü piyasasında daha düşük ücretlerle ve kısıtlı istihdam olanaklarıyla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Ayrıca, kadınlar ev içi şiddet, ayrımcılık, cinsel taciz gibi toplumsal cinsiyet temelli şiddet türlerine daha fazla maruz kalmaktadır (Demirci & Başar, 2015: 43). Kentleşme, bu tür şiddet biçimlerinin daha görünür hale gelmesine zemin hazırlarken; yoksulluk, bu şiddetin daha yoğun ve yaygın biçimlerde yaşanmasına yol açabilmektedir.

Yoksulluk, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği ve iktidar ilişkilerinin daha görünür hale geldiği bir sosyal düzlemi ifade eder. Kadınların yoksullukla kurduğu ilişki, erkeklerin deneyimlerinden niteliksel olarak farklılık göstermektedir. Genellikle hane içi bakım emeğini üstlenen, ev işlerinden sorumlu tutulan ve toplumda daha düşük bir toplumsal konuma yerleştirilen kadınlar, yoksulluğun etkilerini daha derinden hissetmektedir (Kart & Öngör, 2023: 21). Kentleşme süreci, kadınları yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da dışlayıcı ve marjinalleştirici etkiler yaratabilmektedir. Kadınların kent yaşamındaki güvenlik algısı, kamusal alanlara erişim hakkı ve iş gücüne katılım olanakları; toplumsal cinsiyet normları ve mevcut eşitsizlikler çerçevesinde sınırlandırılmaktadır (Kart & Öngör, 2023: 19-20). Bu durum, kadınların yoksullukla daha yoğun ve çok katmanlı biçimlerde karşı karşıya kalmasına neden olmakta, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri daha da derinleştirmektedir. Öte yandan, erkekler de kentleşmenin dönüştürücü etkilerinden muaf değildir; özellikle iş piyasasındaki artan rekabet ve yapısal dönüşümler, erkekleri de ekonomik güvencesizlik riskiyle karşı karşıya bırakabilir. Ancak erkeklerin bu süreçlerde daha az dışlanmış bir konumda kalmaları, toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine sağladığı tarihsel ve yapısal ayrıcalıklardan kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kentleşme ve yoksulluk süreçlerinin toplumsal cinsiyetle olan çok yönlü ilişkisini derinlikli bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Kentleşmenin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl pekiştirdiği ve yoksulluğun toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkları hangi biçimlerde yeniden ürettiği, çalışmanın temel sorgulama eksenini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, kentleşme politikalarının ve yoksullukla mücadele stratejilerinin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla nasıl yapılandırılması gerektiği de değerlendirme konusu yapılacaktır. Toplumsal cinsiyetin, kentleşme ve yoksullukla olan ilişkisi; kadınların ve diğer toplumsal cinsiyet kimliklerine sahip bireylerin yaşam standartlarını, karşılaştıkları fırsatları ve gündelik yaşamdaki güçlükleri doğrudan şekillendiren belirleyici bir etmendir. Bu nedenle, toplumsal eşitsizliklerin daha bütüncül ve etkili biçimde analiz edilebilmesi için, söz konusu ilişki ağının kavranması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda

aşağıda belirtilen dört adet çalışma sorularına yanıt aranacaktır. Kentleşme sürecinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkileri nelerdir? Kadınlar, kentleşme ve yoksullukla ilgili süreçlere erkeklerden farklı nasıl dâhil olmaktadır? Yoksulluk, toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda nasıl farklı biçimlerde deneyimlenmektedir? Kentleşme ve yoksulluk politikaları, toplumsal cinsiyet perspektifinden nasıl şekillendirilmektedir? Bu sorulara odaklanarak, çalışma toplumsal cinsiyetin kentleşme ve yoksullukla ilişkisini daha derinlemesine incelemeyi hedeflenmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Kent; sadece fiziksel bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin yoğunlaştığı, karmaşık yapısıyla bireylerin gündelik yaşamını dönüştüren dinamik bir mekândır. Uygarlığın tarihsel gelişiminde merkezi bir rol üstlenen kentler, tarımsal üretimin ötesine geçen ekonomik faaliyetlerin, uzmanlaşmış iş bölümünün ve toplumsal organizasyonun şekillendiği alanlardır. Bu yerleşim birimleri, nüfus yoğunluğu, mesleki çeşitlilik, toplumsal etkileşim düzeyi ve yönetsel işlevleri bakımından kırsal alanlardan belirgin şekilde ayrılırken; aynı zamanda bireyler arası ilişkilerin farklılaştığı, sınıfsal, kültürel ve cinsiyete dayalı ayrımların daha görünür hale geldiği sosyal mekânlardır (Keleş, 2025: 20-21).

Kentleşme yalnızca kentlerin nüfus ve fiziksel olarak genişlemesi süreciyle sınırlı değildir; aynı zamanda ekonomik yapının tarımsal üretimden sanayiye ve hizmet sektörlerine kayması, toplumsal ilişkilerin yeniden biçimlenmesi ve mekânsal örgütlenmenin değişmesi anlamına gelmektedir. Kentler, ait oldukları toplumların ekonomik, kültürel ve sosyal düzeyini yansıtan birer aynadır. Bu bağlamda, kent sadece belirli bir coğrafi alan değil, aynı zamanda kendine özgü ilişkiler ağı, yaşam pratikleri ve değer sistemleriyle şekillenen bir yaşam tarzıdır (Wirth, 1935: 22).

Kentlerin ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığına dair farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, bu yerleşim biçimlerinin insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzandığı görüşü yaygındır. Kent kavramına ilişkin çeşitli düşünceler genellikle üretim sürecine odaklanmaktadır. 19. yüzyılda Marx ve Engels, İngiltere'deki sanayileşme bağlamında işçi sınıfının oluşumu, sınıflar arası çatışmalar ve sermaye ile olan ilişkiler üzerinden kentteki eşitsizlikleri değerlendirmiştir. Ancak Marksist kuram, sanayi kentlerinde yaşanan gelişmeleri, kapitalist sistemin daha geniş çaplı yapılarının bir yansıması olarak ele almış; kent yaşamının kendine özgü yönlerine ayrıntılı biçimde eğilmemiştir. Bu bağlamda Marx ve Engels'in kent üzerine yaptığı çözümlemeler, kent mekânının özgüllüğünden çok, ekonomik ve sınıfsal güç ilişkilerine odaklanmıştır (Slattery, 2015: 291).

Weber'in (2012: 85) kent anlayışında şehir, yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda siyasi bir organizasyon olarak tanımlanır. Weber'e göre kent, üretim ilişkilerinin ve ekonomik değişim süreçlerinin şekillendiği bir merkezdir. Bu siyasal niteliği, kentlerde genellikle askeri yapılar ve kaleler gibi sembolik unsurlarla görünür hale gelmektedir. Weber'in perspektifinde kent ekonomisi, tarımsal faaliyetlerden çok ticarete dayanmaktadır. O, kapitalist sistemin tarihsel kökenlerini araştırırken, Ortaçağ kentlerinin kapitalizmin gelişiminde nasıl rol oynadığını analiz etmiş ve bu yerleşimleri ticari etkileşimlerin yoğunlaştığı alanlar olarak değerlendirmiştir (Weber, 2012: 84). Weber'in kent kuramına

ek olarak, sosyoloji ve modernlik tartışmaları içinde şehir yaşamını doğrudan ele alan ilk sosyopsikolojik ve kültürel değerlendirme, Simmel'in 1903 yılında yayımladığı "Metropol ve Zihinsel Yaşam" adlı çalışmasıdır (Alkan, 2012: 3). Bu çalışma, büyük şehirlerin bireyin düşünsel ve duygusal dünyası üzerindeki etkilerini analiz eden öncü metinlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan, Alman sosyoloji geleneğinin özellikle Tönnies'ten Spengler'e uzanan çizginin—önemli ölçüde etkisinde kalan ve modern şehircilik yaklaşımlarının öncüsü sayılan Chicago Okulu'nda geliştirilen "insan ekolojisi" başlıklı çalışmalar, kentsel alanların fiziksel organizasyonunun, toplumsal ilişkiler ve kent kültürü üzerindeki etkilerini incelemeye yönelmiştir. Ancak 1970'li yıllara kadar geçen süreçte, kent mekânı genellikle sosyal pratiklerden, tarihsel bağlamdan ve politik dinamiklerden soyutlanmış bir araştırma nesnesi olarak değerlendirilmiş; mekân, toplumsal etkileşimden yalıtılmış, tarafsız bir zemin gibi ele alınmıştır. 1970'li yıllarda mekânın ve toplumsal cinsiyetin kuramsal çözümlemelerinde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönemde radikal kent kuramcıları, mekânın yalnızca fiziksel bir yapı olmadığını; aksine, ekonomik, ideolojik ve siyasal ilişkilerin iç içe geçtiği toplumsal bir üretim olduğunu savunmuşlardır (Alkan, 2012: 2-3). Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyetin kent yapısıyla kurduğu ilişkiyi analiz etmek açısından önemli bir kavramsal açılım sağlamıştır. Ancak, kapitalist üretim sistemlerini analiz ederken ataerkil yapıları dışarıda bırakan ve sınıfsal ayrımları cinsiyet farkından bağımsız bir zeminde ele alan Marksist yorumlar, bu yaklaşımın cinsiyet odaklı ele alınmasının önüne set koymuşlardır (Alkan, 2005: 31-40).

1970'li yıllarda yeni-Marksist düşünsel yaklaşımlar çerçevesinde geliştirilen kent ve mekân kuramları, kentsel yapının ekonomik ve sınıfsal temellerini sorgulayan önemli analizler sunmuştur. Ancak bu kuramsal çabalar, toplumsal cinsiyet meselesini büyük ölçüde ihmal etmiştir. Örneğin, Lefebvre'nin mekân ile gündelik yaşam arasındaki etkileşime dair geliştirdiği çözümlemeler, aslında toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin kent ölçeğinde analiz edilmesine uygun bir teorik zemin sunabilecek nitelikteydi. Fakat onun kapitalist üretim süreçlerine ve sınıfsal çatışmalara odaklanan yaklaşımı, kadınların kent deneyimlerini ve cinsiyete dayalı mekânsal eşitsizlikleri görünmez kılmıştır. Bu bağlamda, günümüze dek sürdürülen pek çok kentsel araştırmanın cinsiyet perspektifinden yoksun kaldığı görülmektedir. Mekânın toplumsal bir inşa olduğu ve mekânda gerçekleşen pratiklerin toplumsal cinsiyet ilişkilerinden bağımsız olmadığı gerçeği çoğu zaman göz ardı edilmiş; kent, ekonomik ve sosyal ilişkilerin tarafsız bir sahnesiymiş gibi ele alınmıştır (Demirbaş, 2012: 31).

Aynı şekilde, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları bağlamında da mekân olgusu uzun süre araştırma ekseninin dışında kalmıştır. Feminist coğrafya perspektifinin 1970'lerin sonlarından itibaren gelişmeye başlamasıyla birlikte, coğrafi ve kentsel araştırmalarda göz ardı edilen toplumsal cinsiyet boyutu yavaş yavaş görünürlük kazanmıştır. Bu gelişme, toplumsal yapıları ve mekânsal ilişkileri cinsiyet temelli bir bakış açısıyla yeniden değerlendirme konusunda önemli bir kırılma noktası olmuştur (Tuncer, 2012: 81). 1970'li yıllardan önce ne kent ve mekân araştırmalarında ne de toplumsal cinsiyet ya da feminist perspektifli çalışmalarda, kadınların kent mekânındaki konumunu veya toplumsal cinsiyetin mekânsal boyutlarını ele alan kapsamlı incelemelere rastlanmaz. Bu döneme kadar hâkim olan biyolojik indirgemeci yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet farklılıklarını doğalmış gibi değerlendirerek mekânsal ayrımları da sorgulanamaz gerçeklikler olarak sunmuştur. Bu bağlamda,

“kadın meselesi” şeklinde çerçevelenen sorunlar gibi, kentteki eşitsizlikler de yalnızca “mekânsal meseleler” olarak ele alınmış ve toplumsal dinamiklerden büyük ölçüde bağımsızlaştırılarak değerlendirilmiştir (Alkan, 2012: 2).

Toplumsal cinsiyet olgusu, kent yaşamında sıklıkla eril bir düzenin izdüşümü olarak karşımıza çıkar. Kentler, çoğu zaman erkek egemenliğinin norm haline geldiği yapılar olarak inşa edilir; zira kentsel karar alma mekanizmalarında erkeklerin ağırlığı, mekânın da onların deneyimlerine göre kurgulanmasına neden olmaktadır. Bu durum, kentsel alanların tarafsız değil; aksine cinsiyetli ve belirli bir toplumsal düzeni yansıtan alanlar olduğunu gösterir. Toplumsal cinsiyet, yalnızca bireylerin kimliklerini değil, şehirlerin biçimlenişini ve gündelik hayatın örgütlenmesini de cinsiyet temelli ayrımlar üzerinden şekillendiren yapısal bir çerçeve sunmaktadır (Beasley, 2005: 11).

Feminist kuramcılar, mekânın cinsiyetle kurduğu bağlamı sorgulayarak, tarihsel olarak mekânın kadınla, zamanın ise erkekle özdeşleştirildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu ikili karşıtlıkta erkek, akıllı ve hareketliliği temsil ederek zamanla; kadın ise bedenselliği, duygusallığı ve durağanlığı simgeleyerek mekânla ilişkilendirilmiştir (Löw, 2006: 125-126). Erkek zamanın somutlaşmış hali olarak kurgulanırken; kadın, mekânsal temsilde pasifliğin bir figürü haline getirilmiştir. Bu yaklaşımda akıl ve beden, birey ve tür, olumlu ve olumsuz kutuplar biçiminde kurulan ikiliklerde kadın ve erkek sembolik olarak karşı karşıya konumlandırılmıştır. Bu durum, toplumsal cinsiyetin sadece bir kimlik değil, gündelik yaşam pratikleri içinde sürekli olarak üretilen ve bedene yazılan bir toplumsal senaryo olduğunu ortaya koyar. Kadın ve erkek bedenleri, bu senaryoların tekrarına dayalı olarak toplumsal cinsiyet rolleriyle şekillenmekte ve yeniden inşa edilmektedir. Feminist perspektife göre, geleneksel kentsel planlama anlayışları üretim ve yönetim işlevlerine odaklanırken, kadının kentle kurduğu ilişki ve kentsel mekânı kullanma biçimleri büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu ihmalkârlığın sonucu olarak kent, kadınlar açısından dışlayıcı bir yapıya bürünmüş; kadınlar fiziksel ve sembolik anlamda kentin çevresine itilmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren, biyolojik farklılıklara dayanan cinsiyet tanımı ile toplumsal normlarla inşa edilen toplumsal cinsiyet ayrımı sorgulanmaya başlanmış; bu sorgulama, feminist düşüncenin kentsel planlamaya yönelik eleştirilerinin merkezinde yer almıştır (West & Zimmerman, 1987: 125).

Kadınların kent yaşamına tam katılımının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu engellerden biri, kadının konut ve yeniden üretim faaliyetleriyle özdeşleştirilmesidir (Bondi & Rose, 2003: 234). Bu durum, kadınların dolaylı biçimde kamusal alandan dışlanmasına sebep olmaktadır. Konut, sadece temel barınma ihtiyacının karşılandığı bir alan değil, aynı zamanda toplumsal anlamlar yüklenen bir mekândır. Toplumsal yeniden üretim; ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı, sosyal ilişkilerin sürdürülmesi gibi toplumun devamını sağlayan çeşitli görevleri bulunmaktadır. Cinsiyet temelli işbölümü nedeniyle bu görevlerin çoğu kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Yeniden üretim faaliyetlerinin büyük bölümü ev ortamına sıkıştığı için, kadınlar açısından bu kavram evle sıkı bir bağ kurulmaktadır. Erkek egemen kent ve konut planlamasında, ideal olarak kadının mekânı ev olarak kabul edilmektedir. Ancak gerçek hayatta kadınlar ekonomik üretime de dâhil olmaktadır. Doğrudan üretime katılamadıkları durumlarda bile, yeniden üretimle bağlantılı işleri yapmak üzere kamusal alanlara çıkmak durumundadırlar. Kamusal (üretim) alan ile özel (yeniden üretim) alan gerçek

yaşamda kesin çizgilerle ayrılmaz. Bu nedenle özellikle ekonomik hayata dâhil olan kadınlar, cinsiyete dayalı işbölümü yüzünden hem ev içinde hem dışındaki sorumlulukları üstlenerek, çoğu zaman çift ya da üç kat iş yüküne maruz kalmaktadırlar (Cowan, 1985: 189).

Sanayileşme ve modernleşme süreçleri, kadınların toplumsal hayatta daha görünür olmalarını sağlayacağı yönündeki beklentilere karşın, onları ev içi yaşama daha fazla hapseden bir işleyişe zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm, özellikle Batı toplumlarında "çalışan erkek–evde kalan kadın" ikiliğini pekiştirmiş; geleneksel aile modelinin kurumsallaşmasına katkı sunmuştur. Bugün hâlâ etkisini sürdüren “sanayi üretimi–konut–yeniden üretim” üçlüsü, kadını evle özdeşleştiren toplumsal kodların yeniden üretimine neden olmaktadır. Bu yapı içerisinde konut, yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir fiziksel mekân değil, aynı zamanda kadınların ev içi sorumluluklarla tanımlandığı bir toplumsal alana dönüşmüştür. Özellikle orta sınıf evli kadınlar açısından konutun bu sınırlandırıcı rolü daha da belirgindir; zira aynı kentsel ortamda mutfaksız yaşam alanları ile evsizlik olgusu bir arada varlık göstermektedir. Ev içinde yürütülen yemek yapımı, giysi bakımı, temizlik gibi faaliyetlerin önemli bir kısmı günümüzde endüstriyelmiş; çocuk bakımı ve eğitim gibi hizmet alanları ise metalaşarak piyasalaşmıştır. Ancak hizmetlerin sağlanma biçimi ile kadınların çalışma koşulları arasında yaşanan uyumsuzluk, kadınları tekrar ev merkezli rollere yönlendirmekte; bu durum, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün mekânsal tezahürlerini ortaya koymaktadır. Yeniden üretim hizmetlerinin konut içinde ücret karşılığı sunulması, evi hem özel yaşam alanı hem de üretim alanı haline getirirken, kadına da çoklu roller yüklemektedir. Kadın bu bağlamda hem ev içi emek sağlayıcısı, hem işveren, hem de hizmet sunan pozisyonunda konumlanmaktadır. Çoklu ekonomik düzen içerisinde kadınlar aynı anda birden fazla ve kimi zaman çelişen kimliklerle hareket etmek zorunda kalmaktadır: Ücretli çalışan, bakım veren, anne, girişimci gibi. Ev içi emeğin tüketime açık hale gelmesi, kadınların ortak taleplerini görünür kılarken, bu taleplerin kamu politikalarına yansımaları özellikle 1980’li yıllardan itibaren yeniden üretim alanlarının özelleştirilmesiyle birlikte önemli ölçüde zayıflamıştır. Bu gelişme, bakım hizmetlerinin kamusal destekten yoksun biçimde ev içinde ve kadın emeği üzerinden karşılanmasına yol açarak, kadını ve konutu yeniden çözüm arayışlarının merkezine yerleştirmiştir (Wekerle, 1980: 192).

İnsanlık tarihi boyunca süreklilik gösteren temel toplumsal sorunlardan biri olan yoksulluk, farklı dönemlerde ve bağlamlarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sadece maddi eksikliklerle sınırlı olmayan bu olgu, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini, toplumsal rollerini ve fırsatlara erişim düzeylerini de derinden etkileyen çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, yoksulluk yalnızca ekonomik düzlemde değil; sosyolojik, kültürel ve politik düzeylerde de kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Yoksulluğun etkileri gündelik yaşam pratiklerinde doğrudan hissedilmekte olup, bireylerin eğitim, sağlık, barınma gibi temel haklara erişiminde önemli kısıtlılıklara neden olmaktadır. Zaman içinde daha karmaşık ve derinleşen bir hal alan bu olgu, farklı akademik disiplinlerin inceleme alanına girmiş ve çok yönlü araştırmalara konu olmuştur. Yoksulluğun tanımlanmasında ise fikir birliğine varmak oldukça güçtür. Çünkü yoksulluk, toplumdan topluma değişen sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerle şekillenmektedir. Bu nedenle, evrensel geçerliliği olan tek ve sabit bir yoksulluk

tanımı yapılamamaktadır. Bunun yerine, görelî yoksulluk, mutlak yoksulluk, çok boyutlu yoksulluk gibi farklı teorik yaklaşımlar geliştirilmiş ve ölçüm biçimleri çeşitlenmiştir (Şahingöz, 2022: 1111).

Toplumsal yaşamın çok eski dönemlerinden bu yana varlığını sürdüren yoksulluk olgusu, yalnızca tarihsel bir sorun değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal yapıların dönüşümünden doğrudan etkilenen dinamik bir gerçekliktir. Günümüzde bu sorunun biçimsel olarak nasıl şekillendiği, büyük ölçüde kapitalist sistemin dünya genelinde kurumsallaşmasıyla bağlantılıdır. Kapitalizmin küresel düzeyde egemen hale gelmesiyle birlikte yoksulluk, yalnızca geniş kitleleri etkilemekle kalmamış, aynı zamanda daha karmaşık ve çok boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Kapitalist düzenin özünde yer alan yapısal eşitsizlikler, bu sistemin yoksulluğu yeniden üretmesine neden olmaktadır. Gelir, fırsat ve kaynaklara erişimde yaşanan adaletsizlikler, toplumun alt kesimlerini sistematik olarak dezavantajlı hale getirirken; bu durum yoksulluğun sürekliliğini ve derinleşmesini besleyen başlıca unsurlardan biridir (Şahingöz, 2022: 1112). Dolayısıyla bir toplumda gelir eşitsizliği arttıkça, yoksulluk oranlarının da paralel şekilde yükseldiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, yoksulluğun yapısal temellerini anlamak için sosyal tabakalaşma kuramları oldukça işlevseldir. Özellikle Karl Marx'ın sınıf temelli çözümlemeleri, kapitalist üretim biçimiyle yoksulluk arasındaki ilişkiyi açıklamak açısından önem taşır. Marx'a göre, üretim araçlarını elinde bulunduran sermaye sınıfı ile bu araçlara sahip olmayan ve yalnızca emek gücünü satarak yaşamını sürdüren işçi sınıfı arasındaki temel çelişki, yoksulluğun temel nedenlerinden biridir. Bu durum, kapitalist toplumlarda yoksulluğun tesadüfî değil, sistemsal bir sonuç olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Marx & Engels, 2024).

Yoksulluk olgusunu bu çerçevede ele aldığımızda, kapitalist üretim ilişkilerinin yoksulluğu yalnızca sürdürmediği, aynı zamanda biçimsel olarak yeniden şekillendirdiği dikkat çekmektedir. Kapitalist sistem, emeği bir değişim nesnesine dönüştürmekte; bu süreçte iş gücünü değersizleştirerek büyük bir sosyoekonomik uçurum yaratmaktadır. Bu uçurum, bir yanda olağanüstü servet birikimlerini mümkün kılarken, diğer yanda geniş kitleleri yoksulluk ve dışlanmışlıkla baş başa bırakmaktadır. Dolayısıyla, yoksulluk sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlara özgü bir sorun değil; küresel düzeyde tüm ülkelerde yapısal bir nitelik kazanan sosyal bir olgudur (Saçlı, 2019: 8).

Bununla birlikte, yoksulluğun hem kapsamının genişlemesinde hem de çok boyutlu bir sorunsala dönüşmesinde küreselleşme süreci belirleyici bir rol oynamaktadır. Bugünün dünyasında, görünürde ekonomik büyüme ve teknolojik ilerlemeler yaşanmakta olsa da, büyük insan toplulukları hâlâ temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamamakta; yeterli gıdaya erişememekte, sağlıklı içme suyundan mahrum kalmakta, sağlık ve eğitim hizmetlerinden uzak yaşamaktadır. Bu durum, yoksulluğun yalnızca gelir eksikliğiyle açıklanamayacağını, aynı zamanda temel haklara erişim konusundaki eşitsizliklerin de bu olguyu derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. Küreselleşme süreci, neoliberal ekonomik politikaların dünya çapında benimsenmesini beraberinde getirerek, özellikle ekonomik olarak kırılgan ülkelerde gelir adaletsizliğini daha da artırmıştır. Küresel sermaye akışları, finansal krizler ve makroekonomik dengesizlikler, bu ülkelerdeki ekonomik istikrarı tehdit etmiş ve yoksulluğun yapısal olarak kökleşmesine yol açmıştır. Uluslararası düzeydeki ekonomik bağımlılık

ilişkileri, gelişmekte olan ülkeleri dışsal şoklara karşı savunmasız kılarken, alt sınıfların yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır (Aytaç, 2013).

Belirli bir ekonomik yapı ve yaşam tarzının şekillendirdiği toplumsal yerleşim alanları olan şehirlerde ortaya çıkan yoksulluk durumu, akademik literatürde “kentsel yoksulluk” olarak adlandırılmaktadır. Kent mekânında gözlenen bu yoksulluk hali, yalnızca maddi gelir eksikliğiyle sınırlı kalmayıp; barınma olanaklarının yetersizliği, temel hizmet ve altyapılara erişimdeki sıkıntılar, kentli kimliğine tam anlamıyla dâhil olamama gibi çok yönlü sorunları da içermektedir. Bu bağlamda kentsel yoksulluk, şehir yaşamının özgün dinamiklerinden beslenen, çok katmanlı ve yapısal bir toplumsal sorun olarak öne çıkmaktadır (Özel, 2015: 156).

Kentsel yoksulluğun oluşumu, sanayileşme süreciyle doğrudan ilişkilidir. Endüstrileşmenin etkisiyle hızla gelişen üretim ilişkileri, nüfusun kırsal alanlardan kentsel merkezlere yönelmesine neden olmuş; bu göç hareketleri ise kentlerin demografik ve mekânsal yapısını köklü biçimde dönüştürmüştür. Yeni üretim biçimlerinin şekillendirdiği kapitalist kentlerde, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, mekânsal ayrışma ve hizmetlere erişimdeki dengesizlikler gibi pek çok faktör, kentsel yoksulluğu derinleştiren başlıca etkenler arasında yer almıştır. Bu bağlamda, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan kentsel yaşam biçimi, beraberinde çok boyutlu ve katmanlı bir yoksulluk sorununu da getirmiştir. Özellikle günümüz Türkiye’sinde bu olgu, barınma, istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan güçlüklerle kendisini gösteren en belirgin yoksulluk biçimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Şahingöz, 2022: 1114).

Kentsel yoksulluğun toplumsal düzlemde yarattığı önemli sonuçlardan biri de toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerdir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, küresel ölçekte farklı yoğunluklarda görülmekle birlikte, özellikle ataerkil yapının baskın olduğu toplumlarda daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye örneğine baktığımızda, toplumsal yapının hâlâ büyük ölçüde patriyarkal normlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu durum, kadınların hem ekonomik hem de sosyal yaşamda maruz kaldıkları yapısal dezavantajları artırmakta ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin kent yaşamında daha görünür hale gelmesine neden olmaktadır (Şahingöz, 2022: 1119).

Yoksulluk olgusuna toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaştığımızda, kent mekânlarında yaşanan yoksulluğun toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden ürettiği açıkça görülmektedir. Bu eşitsizliklerden en çok etkilenen grup ise kadınlardır. Günümüz kentleri, küresel kapitalist sistemin etkisiyle biçimlenirken, kadınlar bu yapılar içinde eşitsizliğin modern biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklar, kadınların hem özel alanlarında hem de kamusal yaşamda erkeklere kıyasla daha dezavantajlı konumlarda bulunmalarına neden olmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha yoğun yaşandığı kentsel ortamlarda, yoksulluğun kadınlar üzerindeki etkileri çok boyutlu ve derinleştirici niteliktedir (Açıkgöz, 2010: 46).

Toplumsal cinsiyet rolleri ataerkil bir toplumsal düzende şekillendiğinde, kadınlar ağırlıklı olarak ev içi sorumlulukların taşıyıcısı olarak konumlandırılır. Bu görevler; temizlikten yemek hazırlamaya, çocuk ve yaşlı bakımından hasta bireylerin desteklenmesine kadar uzanır. Erkekler ise

genellikle hane dışındaki gelir getirici faaliyetlerin temel aktörü olarak tanımlanır. Bu çerçevede, erkek eve döndüğünde ona konforlu bir dinlenme ortamı sağlama görevi de yine kadına yüklenir. Kadınların karşılıksız biçimde üstlendiği bu ev içi bakım emeği, yalnızca zamanlarını tüketmekle kalmaz; aynı zamanda onların ekonomik hayata katılımını sınırlandırarak yoksulluk durumlarının daha derin ve kalıcı hale gelmesine neden olur (Tire, 2017: 101).

2020 yılında Denizli’de gerçekleştirilen bir alan araştırmasına göre, yoksulluk sınırında yaşam süren ve temel yaşam ihtiyaçlarına erişemeyen kadınlar özellikle genç kızlar için evlilik, bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Bu kadınlar, ev kadını rolünü başarıyla üstlenebilme becerisine sahip olmayı, yaşamlarını güvence altına almanın bir gereği olarak değerlendirmektedir. Eğitim ve mesleki gelişim süreçlerinden yeterince yararlanamayan kız çocukları, evlilik sonrası aile içinde karşılaştıkları sorunlar ve yapısal dezavantajlar nedeniyle yoksulluğun farklı biçimleriyle yüzleşmekte ve bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretimine zemin hazırlamaktadır (Aktaş, 2016: 9).

Kadın emeği perspektifinden konuya yaklaşıldığında, kent yoksulluğunun kadınlar üzerindeki en çarpıcı yansımalarından biri, onları çoğu zaman asgari yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazandıran, güvencesiz işlerde çalışmaya mecbur bırakmasıdır. Bu çalışma biçimlerinde de toplumsal cinsiyete dayalı adaletsizlikler açıkça hissedilmektedir. Kadınlar, istihdam sahasında erkek egemen yapılar nedeniyle yapısal bir eşitsizlikle karşı karşıya kalmakta; çoğu zaman geçici, düşük ücretli, sosyal haklardan yoksun, kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmektedirler. Bu koşullar, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını güçleştirmekte ve yoksulluk sarmalından çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, ataerkil kültürel kalıplar tarafından yeniden üretilen cinsiyet temelli eşitsizlikler, kadın yoksulluğunu hem görünür kılmakta hem de kent yaşamında derinleştirmektedir (Açıkgöz, 2010: 54-55).

Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Kentsel Mekânın Üretimi ve Kadınların Kamusal Alandaki Konumu

Kentsel mekân, sadece fiziksel bir yapılaşmanın ürünü değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin bir yansımasıdır. Dolayısıyla şehirler, insanların gündelik yaşam pratikleriyle şekillenir; toplumsal etkileşimler, mekânın kullanımını ve anlamını sürekli olarak yeniden üretir (Erdönmez & Çelik, 2016: 147). Bu bağlamda feminist coğrafyacılar, özellikle kadınların kent yaşamındaki görünmezliğine işaret ederek, cinsiyet temelli eşitsizliklerin mekânsal düzeyde de yeniden üretildiğini savunurlar. Bu durum, kadınların kamusal alanlardan dışlanmasına ve kentteki varlıklarının sınırlandırılmasına neden olmaktadır (Köse, 2017: 39).

Kadınların toplumun yarısından fazlasını oluşturduğu düşünüldüğünde, onların kent yaşamından dışlanmış olması, kentsel mekânların kapsayıcılığını sorgulanabilir hâle getirmektedir. Zira kadınların gereksinimlerini karşılamayan bir kentsel düzenlemenin bütüncül bir başarıdan söz etmesi mümkün değildir. Kentsel alanlar, teorik olarak herkesin özgürce erişebileceği, eşit haklarla kullanılabileceği yaşam alanlarıdır (Şanlı & Karakoç, 2017: 97). Ancak pratikte, bu eşitlik çoğu zaman mekânın kullanımında görünür değildir. Özel alanlar, bireysel ya da kurumsal aidiyetle

sınırlandırılmışken; kamusal alanlar teorik olarak serbestlik ve eşitlik içerir. Buna rağmen, tarihsel olarak kadınların kamusal mekânlardan dışlanması, mekânın toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır (Zabcı, 2012: 8).

Kadınların kamusal alanları erkeklere oranla daha az kullanıyor olması, bu mekânlarda daha kısa süre kalabilmesi ya da yalnız hareket etmede zorluk yaşaması gibi sorunlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kentsel düzlemdeki izdüşümünü yansıtmaktadır. Castells, kadının kentteki görünürlüğünün sınırlı olmasını ataerkil yapının bir sonucu olarak değerlendirmekte ve bunun sistematik bir dışlama biçimi olduğunu ileri sürmektedir (Erkan, 2006: 32).

Kentlerin tarihsel planlama süreçlerinde erkeklerin daha etkin rol üstlenmeleri, kamusal alanların çoğunlukla erkek deneyimine göre tasarlanmasına sebebiyet vermiştir (Alkan, 1999: 20). Bu durum, kadınların fiziksel çevreye dair ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuş; güvenlik, erişilebilirlik ve konfor gibi temel alanlarda yetersizlikler meydana getirmiştir (Erkan, 2006: 211). Oysa şehirler, yalnızca fiziksel altyapının değil, sosyal yaşamın da bir yansımasıdır ve zamanla hem toplumsal hem de mekânsal düzeyde dönüşüm geçirmektedir (İnceoğlu & Aytuğ, 2009: 132).

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan modernleşme süreci, toplumsal yaşamın birçok alanında değişimi beraberinde getirmiştir. Kadınlar da bu dönüşümden etkilenmiş, bireyselleşme eğilimleri çerçevesinde daha görünür hale gelmişlerdir (Kaypak, 2014: 37). Kadının eğitim ve iş yaşamına katılımı, yalnızca ekonomik bağımsızlık kazanmasına değil; aynı zamanda kentsel yaşamda daha aktif yer almasına da olanak tanımıştır. Böylece kadınlar, sosyal yaşamın çeşitli alanlarında daha fazla temsil edilmeye başlamış ve kamusal mekânlarda daha çok görünür olmuştur.

Kadınların ev dışı yaşama katılımı arttıkça, geleneksel cinsiyet rolleri de dönüşmeye başlamıştır. Bu durum, doğrudan kentsel mekân kullanımına da yansımış; kadınlar yalnızca tüketici değil, aynı zamanda mekânı biçimlendiren ve ona anlam kazandıran bir özne haline gelmiştir (Altındal, 2017: 8). Ev içi sorumlulukların paylaşılması, doğurganlık oranlarının azalması ve evlenme yaşının yükselmesi gibi değişimler, kadının kamusal yaşamda daha fazla yer almasını kolaylaştırmıştır.

Bugün, kent planlamalarında kadınların talepleri ve güvenlik, ulaşım, sosyalleşme gibi ihtiyaçları daha fazla göz önünde bulundurulmaktadır. Kentsel mekânların çok işlevli, kapsayıcı ve erişilebilir biçimde tasarlanması, sosyal çeşitliliği artırarak mekânın dinamizmini de güçlendirmektedir (Erdönmez & Çelik, 2016: 148). Kadınların yoğun biçimde kullandığı alanlar, yalnızca onlar için değil; tüm toplum bireyleri için daha güvenli ve erişilebilir hale gelmektedir (Güney & Tezcan, 2017: 59). Bu noktada, kadın odaklı kent planlamaları, toplumsal bütünleşmeyi ve aidiyet duygusunu artıran kritik bir araç haline gelmiştir. Kadının kentle kurduğu ilişki, hem bireysel özgürlük hem de toplumsal dönüşüm açısından büyük önem taşımaktadır.

Yoksulluğun Mekânsal Boyutları ve Kadınların Kentteki Rolü

Kadın yoksulluğunun çok boyutlu niteliği, ayrımcılık biçimleriyle de kesişmektedir. Kadınlar homojen bir grup olmadıkları için; kırsalda yaşayanlar, göçmen kadınlar, engelli kadınlar, yaşlı kadınlar ve tek ebeveynli ailelerin anneleri gibi çeşitli alt grupların yoksullukla kurduğu ilişki farklılık göstermektedir. Bu nedenle, kadın yoksulluğu tartışmaları, yalnızca “kadın olmak” üzerinden değil, kadınların içinde yer aldıkları sosyoekonomik bağlamlar dikkate alınarak ele alınmalıdır.

Kentleşme süreci, ekonomik gelişme kadar sosyal farklılaşma ve mekânsal ayrışma süreçlerini de beraberinde getirmektedir. Dar gelirli kesimlerin şehirlerin çeperlerinde yoğunlaştığı, plansız yapılaşmanın arttığı bölgeler; mekânsal yoksulluğun ve toplumsal dışlanmanın yoğun biçimde deneyimlendiği alanlara dönüşmektedir. Bu mekânlarda sosyal hizmetlerin yetersizliği, ulaşım ağlarının sınırlılığı, güvenlik eksikliği ve sosyal izolasyon gibi sorunlar, kadınlar açısından daha ağır sonuçlar doğurmaktadır.

Yoksulluğun mekânsal boyutu, yalnızca fiziki konumla ilgili değil; aynı zamanda bireylerin sosyal hizmetlere, iş olanaklarına ve kamusal alana erişimindeki eşitsizliklerle ilgilidir. Kadınlar için bu durum, gündelik yaşamda hareket özgürlüğünün kısıtlanması, güvencesiz işlerde çalışma zorunluluğu ve bakım emeğinin tek taraflı yüklenmesi gibi çok yönlü dezavantajlara neden olmaktadır. Bu nedenle, kadınların kent yaşamındaki konumunu anlamak için mekânsal yoksullukla toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkiyi çok katmanlı bir biçimde analiz etmek gerekmektedir.

Mekânsal ayrışma, toplumun farklı kesimlerinin yaşam alanlarını ekonomik, kültürel ve sosyal dinamiklere göre seçmesiyle ortaya çıkan bir farklılaşmayı ifade eder. Bu ayrışma, özellikle gelir eşitsizlikleri ve kaynaklara erişim sorunlarından beslenmektedir. Ekonomik durumu düşük olan bireyler, daha az maliyetli ve kamu hizmetlerinden yoksun bölgelerde yaşamaya zorlanırken; yüksek gelir grupları ise daha donanımlı, merkezî ve güvenli bölgeleri tercih etmektedir (Massey & Denton, 1988). Bu bağlamda mekânsal ayrışma yalnızca fiziksel bir dağılımı değil, aynı zamanda sosyal adaletsizliği ve fırsat eşitsizliğini de görünür kılmaktadır.

Siyasi ve etnik farklılıklar da mekânsal ayrışmayı derinleştirmektedir. Toplumsal grupların benzer yaşam pratiklerine sahip oldukları bölgelerde kümelenmeleri, kentlerde homojen ve dışlayıcı mekânların oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Laborit, 1990). Bu ayrışma süreci, hem bireylerin hem de grupların kentle kurduğu bağın niteliğini etkileyerek, kentsel aidiyet duygusunu zayıflatmaktadır.

Mekânsal dışlanmışlık, ekonomik temelli ayrışmanın bir sonucu olarak dar gelirli grupların kent olanaklarından dışlanmasını ifade eder. Alt gelir gruplarının kent merkezlerinden uzak, hizmet yetersizliğinin yoğun olduğu bölgelere yönelmesi, mekânsal dışlanmanın temel göstergesidir (Jargowsky, 2001). Bu süreçte, kamusal hizmetlerin yetersizliği, altyapı eksiklikleri ve ulaşım problemleri yoksul grupların yaşam kalitesini düşürmektedir.

Yoksul mahalleler ve gecekondu alanları, bu dışlanmanın en belirgin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgelerde yaşayan bireyler, sınırlı ekonomik kaynaklar nedeniyle konut ve istihdam alanlarında yeterli tercih özgürlüğüne sahip olamamaktadır. Bu durum, toplumsal eşitsizliklerin mekânsal biçimlerini daha da görünür kılar (Bird, Kate, & Dan, 2010: 2; Santiago, 1998). Ayrıca, bu mekânsal dışlanmışlık, yalnızca fiziksel mekâna erişimi değil, aynı zamanda sosyal dışlanmayı ve fırsatlara erişimin kısıtlanmasını da beraberinde getirmektedir (Ökten, Altınok, & Bilen, 2008: 62).

Kentsel alanlar, toplumsal cinsiyet rollerini ve eşitsizliklerini yeniden üreten yapılarıdır. Kent planlamalarının eril normlar doğrultusunda yapılması, kadınların kamusal alanlarda varlık göstermesini sınırlandırmaktadır. Feminist kuramlar, kadınların daha çok ev içi rollerle özdeşleştirildiğini; bu nedenle kentlerin kadınları ev içi mekâna hapsettiğini vurgular (Kaypak, 2014: 353).

Kentler, kadınlar için hem üretim hem de yeniden üretim mekânlarıdır. Kadınlar yalnızca ücretli emek süreçlerine değil, aynı zamanda görünmeyen emek alanlarına da dâhil olmaktadır. Örneğin, evde yapılan bakım işleri, gıda üretimi veya çocuk bakımı gibi faaliyetler, kadınların hem ekonomik hem de sosyal sorumluluklarını artırmakta, onları çifte yük altında bırakmaktadır. Modern şehirlerde bazı ev içi faaliyetlerin ticarileşmesi, evin aynı zamanda bir üretim alanına dönüşmesine neden olmaktadır (Kaypak, 2014: 349).

Kentlerde kadın istihdamı arttıkça, düşük ücretli, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerine olan bağımlılık da artmaktadır. Kadınların kariyer ve annelik gibi ikili roller arasında sıkışmaları, hem iş yaşamına katılımlarını hem de sosyal yaşamda görünürlüklerini sınırlandırmaktadır. Medyada idealize edilen başarılı kadın figürlerinin arkasındaki görünmeyen emek –örneğin ev işlerini üstlenen hizmetliler– sınıf temelli eşitsizlikleri de açığa çıkarmaktadır (Jarvis, Kantor, & Cloke, 2022: 87).

Kentlerde güvenlik de toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınması gereken bir konudur. Kamusal alanların erkek egemen biçimde yapılandırılması, kadınların buralarda kendilerini güvensiz hissetmelerine yol açmaktadır. Kadınların özellikle gece saatlerinde, parklarda ya da merkezi alanlarda varlık göstermeleri, toplumsal normlar ve güvenlik kaygıları nedeniyle sınırlıdır. Ayrıca ulaşım sistemleri ve araç kullanımı da cinsiyetçi pratiklerden etkilenmektedir. Kadınların düşük gelir nedeniyle özel araç yerine toplu taşıma kullanmak zorunda kalmaları, onları kent merkezindeki sosyal olanaklardan daha da uzaklaştırmaktadır (Kayın, 2013: 815).

Toplumsal Cinsiyetin Yoksulluktaki Dönüşümü: Yoksulluğun Kadınlaşması ve Kesişimsel Doğası

Yoksulluk, yalnızca maddi kaynakların yetersizliği ya da gelir düşüklüğü ile sınırlı olmayan, aynı zamanda bireylerin toplumsal yaşama katılımını sınırlandıran dışlanma, güçsüzlük ve eşitsiz kaynak dağılımı gibi çok boyutlu yapısal sorunlarla da ilişkilidir. Bu çok katmanlı olgu, yalnızca makro düzeyde ekonomik politikalarla değil; aynı zamanda hanehalkı yapısı ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi mikro düzeydeki dinamiklerle de doğrudan bağlantılıdır. Literatürde yoksulluk türleri çeşitlenmiş ve

zamanla “geleneksel yoksullar”, “yeni yoksullar” ve “çalışan yoksullar” gibi kavramlarla farklılaşmıştır. Özellikle kadınlar açısından bakıldığında ise, hem istihdam dışı kalan hem de düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışan kadınların yaşadığı yoksulluk biçimi, ayrı bir toplumsal sorun olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde sağlık hizmetlerine, eğitime, bilgi teknolojilerine ve üretim süreçlerine erişimde dezavantajlı konumda bulunan birçok sosyal grup, aynı zamanda yoksulluk riski ile en fazla karşılaşan kesimleri oluşturmaktadır. Bu gruplar içinde eğitimsiz bireyler, geçici ve kayıt dışı istihdamda yer alanlar, yaşlılar, çocuklar, engelliler ve kadınlar dikkat çekmektedir (DPT, 2006). Yoksullukla toplumsal dışlanma arasındaki bu bağ, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha görünür kılmakta ve özellikle kadınların karşı karşıya kaldığı çok yönlü dezavantajları açıklamada kritik rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, kadın yoksulluğu, yalnızca ekonomik yoksunlukla değil; aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma, güvenlik ve siyasal temsil gibi temel haklara erişim kısıtlarıyla da şekillenmektedir. Kadınların yoksulluk deneyimleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında değerlendirilmeden anlaşılamaz. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda eşit biçimde kaynaklara erişebilmesini ve karar alma süreçlerine katılımını ifade ederken; toplumsal cinsiyet eşitsizliği bu eşitliğin sağlanamaması durumunu ifade eder (Öztürk & Çetin, 2009: 2670). Cinsiyet temelli eşitsizlikler yalnızca kadın ve erkek arasında değil, aynı zamanda kadınlar arasında da farklı sosyal, etnik ve mekânsal konumlanmalar üzerinden çeşitlilik gösterebilmektedir.

Her ne kadar yoksulluk küresel ölçekte tüm insanlığı etkileyen bir sorun olsa da, kadınların yaşamlarında daha derin ve özgün etkiler yaratmaktadır. Kadınların hayat kalitesinde yaşanan dengesizlikler, gelir adaletsizlikleri ve çevresel faktörler, kadın yoksulluğunu körükleyen başlıca etmenler arasındadır. Bu bağlamda kadın yoksulluğu, yalnızca ekonomik bir sorun değil, çok boyutlu sosyal bir mesele haline gelmiştir. Kadınlar, yoksulluğu farklı dönemlerde, farklı coğrafi alanlarda ve çeşitli biçimlerde deneyimlemektedir. Cinsiyet temelli eşitsizlikler, kadınlarla erkekler arasındaki güç dengesizliği ve kadınlar arasındaki sosyoekonomik farklılıklar, kadınların yoksulluk deneyimlerini kendine has kılmaktadır. Bu yapısal eşitsizlikler, kadın yoksulluğunu bireysel bir durumdan çıkararak toplumsal düzeyde karmaşık bir sorun haline getirmektedir.

Yoksulluk sadece kadınlara özgü bir olgu değildir; göçmenler, farklı etnik gruplar ve sosyal kesimler de bu durumdan etkilenmektedir. Ancak bu gruplar içinde en fazla etkilenenlerin başında kadınlar ve onların bakmakla yükümlü oldukları çocuklar gelmektedir. Kadınlar yalnızca kendi yaşamlarında yoksulluğun yükünü taşımakla kalmaz, aynı zamanda bu döngüyü gelecek kuşaklara da aktarırlar. Bu gerçeklik, 1995 yılında düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda "yoksulluğun kadın yüzü" kavramıyla gündeme getirilmiştir. Son yıllarda uygulanan neoliberal politikalar yoksulluğun kalıcılığını artırmış, bu süreçte kadınlar yoksulluk yaşayan nüfusun giderek daha büyük bir bölümünü oluşturmaya başlamıştır. Böylece yoksulluk, kadınlar için derinleşmiş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da belirginleştiren bir sorun haline gelmiştir (Sallan Gül, 2005: 25).

"Yoksulluğun Kadınlaşması" kavramı, ilk kez 1970'li yıllarda akademisyen Diane Pearce tarafından ortaya atılmıştır. Pearce, ABD'de 16 yaş üstü yoksul bireylerin üçte ikisini kadınların oluşturduğunu belirterek bu durumu "yoksulluğun kadınlaşması" terimiyle tanımlamıştır (Pearce, 1978: 28-36). Bu kavram, kadınların yoksullukla daha yoğun bir şekilde karşı karşıya kaldığını ve bunun yapısal bir toplumsal sorun olduğunu vurgulamaktadır. 1970'lerden itibaren özellikle ABD gibi gelişmiş ülkelerde aile yapısında yaşanan değişimler, kadınların yoksullukla daha fazla özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Yalnız ebeveyn olan kadınların artması, bu durumun belirgin bir göstergesidir. Kadınların ücretsiz bakım emeği, iş gücü piyasasındaki dezavantajları, ücret eşitsizlikleri ve küresel ekonomik dönüşümler bu sürecin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Feminist teorisyenler de bu meseleye yoğunlaşarak kadınların ekonomik ve toplumsal dezavantajlarını çok boyutlu bir şekilde ele almışlardır.

"Yoksulluğun kadınlaşması" kavramı uluslararası alanda ilk kez 1990 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda dile getirilmiş ve 1995 yılında düzenlenen Pekin Dünya Kadın Konferansı'nda daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Kabeer, 2003: 15). Schaffner Goldberg, bu durumu şu şekilde açıklar: "Geçimini sağlamakla yükümlü olan ve yalnız yaşayan kadınlar, küresel ölçekte yoksul nüfus içinde en büyük grubu oluştururlar" (Schaffner-Goldberg & Eleanor, 1990: 6). Bu açıklama, kadınların ekonomik sorumluluklarının ağırlığı nedeniyle yoksulluğa karşı daha savunmasız hale geldiğini vurgulamaktadır. Son yıllarda yalnız annelerin sayısında gözlenen artış, bu grubun yoksullukla daha derin bir şekilde karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde bekâr anneler, ekonomik ve sosyal sorumluluklar açısından daha kırılgan bir konumda yer almaktadır (Schaffner-Goldberg, 2010: 281).

ABD verilerine göre, 1960 yılında yoksul aileler arasında bekâr annelerin oranı %28 iken, bu oran 1987 yılı itibarıyla %60'a yükselmiştir (Pearce, 1978). Aynı şekilde, yalnız annelerin işsizlik oranı da oldukça yüksektir. Örneğin, 2004 yılında ABD'de bekâr annelerin işsizlik oranı, evli kadınlara göre %6 daha fazlaydı (U.S. Census Bureau, 2005). Bu tür veriler, yalnızca bekâr kadınların değil, evli kadınların da hane içindeki gelir eşitsizlikleri nedeniyle "görünmeyen yoksulluk" deneyimleri yaşadığını göstermektedir (Glendinning & Miller, 1987).

2000'li yıllarda Avrupa ülkelerinde de kadın yoksulluğu dikkat çekici bir düzeye ulaşmıştır. Örneğin İtalya'da kadınların yaklaşık yarısının kendi kişisel gelirleri bulunmamaktadır. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde ise kadınların %40'ı herhangi bir gelir kaynağına sahip değildir. Bu veriler, kadınların ekonomik bağımsızlıklarının sınırlı olduğunu ve yoksullukla daha yoğun şekilde karşılaştıklarını göstermektedir (Daly & Rake, 2003: 122-123).

Brush, yoksulluk ve kadın ilişkisini şu şekilde tanımlar: "Yalnız anneler, cinsiyete dayalı ekonomik ve sosyal ayrımcılıklarla birlikte psikolojik baskılara da direnmek zorundadır" (Brush, 2002: 171). Bu bulgu, yalnız annelerin hem ekonomik hem de duygusal yüklerin altında ezildiğini ortaya koymaktadır. Kadınların, özellikle bekâr annelerin iş gücü piyasasında daha düşük ücretli, güvencesiz işlerde çalışmaları ve aynı zamanda ev içi sorumlulukları üstlenmeleri, onları yoksulluğa karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerde kadınların iş piyasasında maruz kaldığı

cinsiyet temelli ayrımcılık, yapısal eşitsizlikleri pekiştirirken; gelişmekte olan ülkelerde ise ev içi rollerin baskınlığı ve toplumsal cinsiyet normları, kadınların istihdam olanaklarını sınırlandırmaktadır (Sallan Gül, 2005: 27).

Yaşlı kadınların karşı karşıya olduğu yoksulluk, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin ilerleyen yaşlarda da etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Özellikle yalnız yaşayan yaşlı kadınların, yaşlı erkeklere ve evli yaşlılarına kıyasla daha fazla yoksulluk riski taşıdığı saptanmıştır. Enformel sektörlerde güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışan kadınlar, yeterli sosyal güvenceye erişemedikleri için emeklilik dönemlerinde ciddi ekonomik zorluklarla karşılaşmaktadır (Schaffner-Goldberg & Eleanor, 1990: 7-11; Daly & Rake, 2003: 7).

Sonuç

Sonuç olarak, kentleşme ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet bakış açısıyla değerlendirmek, eşitsizliklerin nasıl şekillendiğini ve bu durumun bireylerin yaşamlarına yansımalarını daha iyi kavramamıza imkân tanımaktadır. Kentleşme süreci sadece fiziksel mekân ve ekonomik dönüşüm anlamına gelmez; aynı zamanda toplumsal yapılar, cinsiyet ilişkileri ve güç dengelerini de köklü biçimde dönüştüren bir süreçtir. Bu dönüşümde, özellikle düşük gelirli mahallelerde yaşayan kadınlar, yalnız anneler ve yaşlı kadınlar gibi hassas gruplar, toplumsal cinsiyet normlarının getirdiği ek yüklerle daha yoğun karşı karşıya kalmaktadır.

Lefebvre'nin mekân kuramı ve feminist kent yaklaşımlarıyla birlikte ele alındığında, kentsel yoksulluğun toplumsal cinsiyet boyutu göz ardı edilmeden anlaşılması gerektiği görülmektedir. Kadınların kentte görünmez kılınması, kamusal alana sınırlı biçimde katılabilmesi ve mekânsal ayrılmaya maruz bırakılması, kentleşmenin tarafsız bir süreç olmadığını; aksine toplumsal cinsiyet ilişkileriyle derinden örülü olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma, toplumsal adalet ve mekânsal eşitlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi, kentlerin kadınlar için gerçek anlamda eşitlikçi mekânlar hâline getirilmesiyle mümkündür.

Yoksulluk, sadece ekonomik yetersizlikler olarak değil; aynı zamanda cinsiyet temelli sosyal ilişkilerdeki adaletsizliklerle de yakından bağlantılıdır. Kadınlar, ev içi emek ve bakım sorumluluklarının büyük bölümünü üstlenirken, iş piyasasında düşük ücretli ve sınırlı imkânlarla mücadele etmekte, kamusal alanlarda ise güvenlik ve erişim sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Kentleşmenin ve yoksulluğun kesişiminde kadınlar, bu eşitsizliklerin etkisini daha derin biçimde hissetmektedir.

Toplumsal cinsiyetin kentleşme ve yoksullukla olan bağıını anlamak, yalnızca kadınların yaşadığı güçlükleri analiz etmekle kalmayıp, farklı toplumsal cinsiyet kimliklerine sahip bireylerin yaşam koşullarını da daha kapsayıcı şekilde değerlendirmemizi sağlar. Kentleşme süreci, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini artırırken, yoksulluk da bu eşitsizliklerin tekrar üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, daha adil bir toplum hedefleniyorsa, kentleşme ve yoksulluk gibi olguların toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden ele alınması gerekmektedir. Böylece, toplumsal cinsiyetin bu süreçlerdeki

rolünü dikkate almak, eşitsizliklerin giderilmesinde ve hakkaniyetli bir toplumun inşasında temel bir adım olacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, hem akademik tartışmalar hem de uygulamalı politika geliştirme açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kentsel yoksullukla mücadele stratejilerinin toplumsal cinsiyet duyarlılığı temelinde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Kadınların kent yaşamına eşit biçimde katılımını kolaylaştıran güvenli ve erişilebilir kamusal alanlar, kapsamlı bakım hizmetleri, kadın istihdamını artıran programlar ve sosyal destek mekanizmaları, kentsel eşitsizliklerin azaltılmasında belirleyici bir rol oynayacaktır. Ayrıca toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşımın kentsel planlama süreçlerine kurumsal düzeyde entegre edilmesi, kentlerin daha adil, kapsayıcı ve güvenli bir yapıya kavuşmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2010). Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 45-60.
- Aktaş, G. (2016). Kentsel Yoksulluk ve Gençlerin Yoksulluğu Deneyimleme Biçimleri Üzerine Bir Alan Çalışması: Denizli Örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-18.
- Alkan, A. (1999). Toplumsal Cinsiyet ve Kentsel Mekânın Düzenlenmesi Çerçevesinde Kent Planlaması Disiplini. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(4), 1-29.
- Alkan, A. (2005). *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Alkan, A. (2012). *Şehircilik Çalışmaların Zayıf Halkası: Cinsiyet*. (06.08.2025) tarihinde <https://aytenalkan.wordpress.com/2014/06/04/sehircilikcalismalarinin-zayif-halkasi-cinsiyet/adresinden-alindi>
- Altındal, Y. (2017). Mış gibi Politikalarla Kamusalda Görünmezliği Korunan Sessiz Yığınlar: Kadınlar. *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın-Mekan Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 6-25). Ankara.
- Aytaç, Ö. (2013). Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek. (Ed. Ö. İlhan) içinde, *Yoksulluk, Kentsel Sınıfsal ve Sosyal Dışlanma: Modern Kentlerde Sınıfsal/Mekânsal Yarılma ve Suçlaştırılma Mekanizmaları* (s. 65-124). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Beasley, C. (2005). *Gender and Sexuality: Critical Theories, Critical Thinkers*. London: Sage.
- Bird, K., Kate, H., & Dan, H. (2010). Spatial Poverty Traps an Overview. *ODI Working Paper. 321, CPRC Working Paper. 161*,. London: Overseas Development Institute.
- Bondi, L., & Rose, D. (2003). Constructing Gender, Constructing the Urban: A Review of Anglo-American Feminist Urban Geography. *Gender, Place and Culture*, 10(3), 229-245.
- Brush, L. D. (2002). "Changing the Subject: Gender and Welfare regime studies". *Social Politics*, 9, 161-186.
- Bureau, U. C. (2005). Detailed Poverty Tabulations from the Current Population Survey. Washington D.C.
- Cowan, R. S. (1985). The Social Shaping of Technology. (Ed. D. W. MacKenzie) içinde, *Industrial Revolution in the Home*. Milton Keynes UK: Open University Press.
- Çakır, H. (2019). İstihdamda Yer Almayan Kadının Kamusal Alandaki Görünmezliği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), 557-572.

- Daly, M., & Katherine, R. (2003). *Gender and the Welfare State*. Cambridge: Polity.
- Demirbaş, G. (2012). Kadınların Mekan Algısı ve Mekanı Kullanma Biçimleri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, N., & Başar, F. (2015). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Şiddet. *KASHED*, 2(1), 41-52.
- DPT. (2006). *2006 Yılı Programı*. 11 20, 2024 tarihinde ekutup.dpt.gov.tr/program/2006.pdf adresinden alındı.
- Erdönmez, E., & Çelik, F. (2016). Kentsel Mekanda Kamusal Alan İlişkileri. *TÜBA-KED*, 145-163.
- Erkan, E. (2006). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Kentsel Eşitsizlik. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Glendinning, C., & Miller, J. (1987). *Women and Poverty in Britain*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Güney, M., & Tezcan, S. (2017). Şehir Planlama Mevzuatında Kadına Verilen Yer ve Değer. *Cinsiyet ve Kadın-Mekân Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 38-70). Ankara.
- İnceoğlu, M., & Aytuğ, A. (2009). Kentsel Mekanda Kalite Kavramı. *Megaron Dergisi*, 4(3), 131-146.
- Jargowsky, P. A. (2001). *Sprawl, Concentration of Poverty, and Urban Inequality*. (10.01.2025) tarihinde Berkeley Haas. adresinden alındı
- Jarvis, H., Kantor, P., & Cloke, J. (2022). *Kent ve Toplumsal Cinsiyet*. Dipnot Yayınları.
- Kabeer, N. (2003). *Gender Mainstreaming in Poverty Education and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat.
- Kamışlı, E. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Roller ve Aile İşlevselliğinin Problem Çözme Becerilerine Etkisi*, 1-89. İstanbul: T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kart, E., & Öngör, H. (2023). Çalışan Kadın Yoksullar ve Yoksulluğuna Dair. *Gaziantep University of Social Sciences*, 22(1), 12-29.
- Kayan, A., & Mardinli, İ. (2020). Kentleşme - Sosyal Değişme ve Ekonomik Gelişme İlişkisinin Değerlendirilmesi. *İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 4(4), 256-271.
- Kayın, E. (2013). Kentsel Mekân- Kadın İlişkisinde Gündelik Haklar ve TMMOB İzmir İKK Kadın Çalışma Grubunun “Koltuğuma Oturma” Projesi. In *2. Uluslararası Kadın Kongresi Bildiri Kitabı*, (s. 815-820). İzmir.

- Kaypak, Ş. (2014). Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği. *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi, Halide Edip Adıvar'ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına Bildiriler Kitabı*, 1, s. 33-66.
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Açısından Kente Bakmak. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 344-357.
- Keleş, R. (2025). *Kentleşme Politikaları*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kesici, M. (2007). Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika Açısından Analizi. *Çalışma ve Toplum*, 121-158.
- Köse, A. (2017). Toplumsal Cinsiyet ve Mekan: Kent Mekanına Erişimde Cinsiyete Dayalı Farklar ve Eşitsizlikler . Adnan Menderes Üniversitesi.
- Laborit, H. (1990). *İnsan ve Kent*. (Çev. B. Onaran) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Löw, M. (2006). The Social Construction of Space and Gender. *European Journal of Women's Studies*, 13(2), 119-133.
- Marx, K., & Engels, F. (2024). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Can Yayınları.
- Massey, D. S., & Denton, N. A. (1988). "The Dimensions of Residential Segregation". *Social Forces*, 67(2), 281-315.
- Ökten, A. N., Altınok, E., & Bilen, Ö. (2008). Yoksulluk Deplasmanda. Turkey: Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokyumu.
- Özel, M. (2015). Kentsel Yoksulluk ve Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İşlevleri. *İdeal Kent Araştırmaları*, 6(16), 155-181.
- Öztürk, M., & Çetin, B. (2009). Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar. *Journal of Yasar University*, 3(11), 2661-2698.
- Pearce, D. (1978). "The Feminization of Poverty: Women, work and welfare". *The Urban and Social Change Review*, 11(1-2), 28-36.
- Saçlı, A. (2019). Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 1-21.
- Sallan Gül, S. (2005). Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 25-45.

- Santiago, A. M. (1998). "The Spatial Dimensions of Ethnic and Racial Stratification". V. William içinde, *Race and Ethnicity in the United States: An Institutional Approach* (s. 18-42). Dix Hills: General Hall.
- Schaffner-Goldberg, G. (2010). *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty Over the Life Course*. London: Oxford University Press.
- Schaffner-Goldberg, G., & Eleanor, K. (1990). *The Feminization of Poverty Only in America?* United States of America: Greenwood Publishing Group.
- Slaterry, M. (2015). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Şahingöz, S. (2022). Türkiye'nin Toplumsal Yapısında Kentsel Yoksulluk Ve Kentsel Yoksulluğun Toplumsal Boyutları. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(9), 1110-1122.
- Şanlı, S., & Karakoç, Y. (2017). Türkiye'de Özel ve Kamusal Alan İkiliğinden Hareketle Feminist Hareketlere Bakmak. *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın-Mekan Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (s. 95-113). Ankara.
- Tire, O. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Kadın Yoksulluğu. *Mavi Atlas*, 5(1), 97-112.
- Tuncer, S. (2012). Beşeri Coğrafyaya Feminist İtirazlar. *Fe Dergi*(1), 79-90.
- Türk, E. (2016). Hızlı Kentleşme Sürecinin Toplumsal Yapıya Etkileri: Batman Örneği. 1-274. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weber, M. (2012). *Şehir Modern Kentin Oluşumu*. (Ç. M. Ceylan, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wekerle, G. R. (1980). Women in the Urban Environment. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 5(3), 188-214.
- West, C., & Zimmerman, D. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- Wirth, L. (1935). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 1, 1-24.
- Zabcı, F. (2012). *Kamusal Alan*. (20.11.2024) tarihinde www.academia.edu/10102498/Kamusal_Alan adresinden alındı.